

T.C.

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

DÜZENLENEBİLİR YAPILARDAN
DÜZENLENEMEZ FORMLARA
SENDİKAL HAREKETİN GELİŞİMİ
TÖS-EĞİTİM-SEN

GİZEM ARLI

2501080835

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Sezai Temelli

İstanbul 2011

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTITÜSÜ
YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAYI

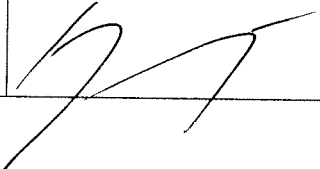
ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Gizem ARLI
Anabilim/Bilim Dalı : Kamu Yönetimi
Danışman : Yrd. Doç. Dr. Sezai TEMELLİ

Numarası : 2501080835
Tez Savunma Tarihi : 09.01.2012
Tez Savunma Saati : 11:00

Tez Başlığı : Düzenlenebilir Yapılardan Düzenlenemez Formlara Sendikal Hareketin Gelişimi:
TÖS-Eğitim-Sen

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
PROF. DR. ADALET ALADA		KABUL .
DOÇ. DR. HATİCE KURTULUŞ		Kabul
YRD. DOÇ. DR. İLHAMİ ALKAN		Kabul
YRD. DOÇ. DR. AYŞEGÜL ÖNAL		Kabul
YRD. DOÇ. DR. SEZAI TEMELLİ		Kabul

**Düzenlenebilir Yapılardan Düzenlenemez Formlara Sendikal
Hareketin Gelişimi
TÖS - Eğitim-Sen Aralığı**

Gizem Arlı

ÖZ

1970’li yıllarla birlikte kapitalizmin ekonomik, siyasal ve sosyal alanları etkileyen yeniden yapılanma sürecinin sendikal hareket mücadeleleriyle bağlantısının kurulması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda tezin kuramsal altyapısının oluşturulmasında kapitalizmi bütünsel bir ilişkiler ağı olarak değerlendiren Düzenleme Yaklaşımı’ndan yararlanılmıştır. Düzenleme Yaklaşımının tarihsel bakış açısından hareketle günümüzün sosyo-ekonomik ve siyasal kurumlarının anlaşılabilmesi için bunların öncülleri de incelenecektir. Bu sebeple ilk olarak II. Dünya Savaşı’ndan 1970’li yıllar arasında kapitalizmin nasıl işlediği anlaşılmaya çalışılacak ve 1970’li yılların kriz eğilimlerinin oluşmasının tahlili yapılacaktır. Tüm bu çerçeve kapsamında ortaya koyduğumuz hipotez ise kapitalizmdeki tarihsel gelişimlerle sendikal hareketlerdeki gelişimlerin yapısal olarak eşleşmesi ve eş-evrimleşmesi durumudur.

Kapitalizmin tarihsel gelişimini incelediğimiz süre zarfında Türkiye’nin sosyo-ekonomik ve siyasal yapısındaki değişimlerle beraber Türkiye’deki sendikal hareketin gelişiminin de ortaya konulacağı çalışmanın hipotezinin sınanması ise eğitim işkolunda örgütlü olan Türkiye Öğretmenler Sendikası ve Eğitim-Sen’in sendikal mücadelelerinin faaliyet gösterdikleri dönemlerin ekonomik ve siyasal koşulları bakımından karşılaştırılması ile olacaktır.

The Changes in Labor Movements from Organized Structures to Unorganized Forms TÖS-Eğitim-Sen Interim

Gizem Arlı

ABSTRACT

The objective of this study is to delineate the impact of the restructuring process of the capitalism that affects the economic, politic and social spheres throughout the seventies over the struggles of the labor unions. In this respect, the theoretical mainframe of the thesis was provided by the ‘Regulation Approach’ which considers the capitalist mode of production as a total system of relations. As a consequence of the historical perspective of the Regulation Approach, the precursors of the present socio-economic and the political institutions will also be analyzed. That is why, firstly the dynamics of the capitalism during the epoch spanning from the end of the Second World War to the beginning of the seventies will be examined so as to evaluate the trends of crisis of the seventies. Within this theoretical framework the hypothesis is that structurally the historical developments of capitalism correspond to the changes in labor movements and that these two covariate.

The study will cover the socio-economic and political transformation of Turkey along with the development of its union movement during the time interval that the historical development of the capitalism was pursued. The hypothesis will be tested through the association of the struggles realized by Turkish Teachers’ Union (TÖS) and Eğitim-Sen, both organized in the sector of education, with the economic and social conditions of the periods that they are active.

ÖNSÖZ

Dünyanın işçi sınıflarının değiştiği günümüzde onlarla birlikte dünya sendikal hareketi de yapısal ve düşünsel değişikliğe uğramaktadır. Küresel, esnek, enformatik, postmodern, bilgi ve teknoloji çağı olarak tanımlanan bu dönemde sendikal hareket için hiç şüphe yok ki en büyük zorluk ulusal ve uluslararası düzeyde dayanışmanın nasıl yeniden keşfedileceğinin öğrenilmesidir. Bu açıdan politik ve ideolojik mücadelelerde çağın etkisi olarak görülen kapitalist özümsemeye maruz kalmadan, farklılık ve başkalık gibi etkilerle ayrıci güç olmadan işçi sınıfını bir bütün olarak görmek ve çıkarların korunması noktasında da bu perspektiften yola çıkmak önem taşımaktadır. Bunun için ulusal düzeyde, toplumsal örgütlenmenin ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, din ve etnik gruplaşmalar gibi yönlerinin, sermaye dolaşımı ve özgürleştirici mücadelenin bütünselliğini vurgulayan sınıf siyasetinin kapsayıcı çerçevesi içerisinde birleştirilmesi üzerinde durması gereken en önemli ve zorlayıcı konu başlıklardan biridir. Uluslararası dayanışma konusunda ise bugün yerel mücadeleler için uluslararası desteğin kazanılması her zamankinden belki de daha önemlidir. Bu tarz bir enternasyonalizm için gereken şey her ülkedeki işçi sınıfı mücadeleleri için stratejik ve maddi kaynaklara katkıda bulunulması ve mücadelenin alanının genişletilmesidir. Bu bağlamda sendikal hareket için yeni stratejilerin geliştirilmesine ilham vermesi bakımından Brezilya ve Güney Afrika gibi ülkelerdeki toplumsal hareket sendikacılığı kapsamındaki deneyimlerin başarılarının incelenmesi önem teşkil etmektedir.

Bu çalışma hazırlanırken karşılaştığım yöntemsel ve kuramsal tüm kafa karışıklıklarımı aşmada emeği geçen ve çalışmaya değerli katkılar yapan danışmanım Yrd. Doç. Dr. Sezai Temelli'ye, lisans ve yüksek lisans yıllarım boyunca her türlü bilimsel ve insani desteklerini benden esirgemeyerek bir akademisyenden çok daha fazlası olan Prof. Dr. Adalet Alada ve Yrd. Doç. Dr. Ayşegül Yakar Önal'a ve ayrıca maddi manevi her türlü destekleri ile her zaman yanımda olan anne ve babama teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
I.BÖLÜM: DÜZENLEME YAKLAŞIMI	9
1.1. FORDİZM	11
1.1.1. Emek Süreci Ve Üretim Modeli Olarak Fordizm.....	15
1.1.2. Sosyal Üretim Süreci Olarak Fordizm.....	17
1.1.3. Uluslararası Düzenleme ve Fordizm.....	21
1.2.ÇEVRESEL FORDİZM.....	23
1.2.1.Türkiye’de Fordizm.....	30
1.3. FORDİZMİN KRİZİ	33
1.3.1. Sosyal Üretimin Krizi.....	36
1.3.2. Türkiye Ve Kriz.....	39
1.4. POST-FORDİZM.....	41
1.4.1. Emek Ve Üretim Süreci Olarak Post-Fordizm.....	44
1.4.2. Sosyal Üretimde Neoliberal Dönüşüm.....	48
1.4.3. Uluslararası Boyutu Kavramsallaştırmak: Küreselleşme.....	49
1.5. ÇEVRE POST-FORDİZMİ	52
1.5.1. Türkiye’de Fordizmin Dönüşümü.....	53
1.6.DÜZENLEMENİN KİMLİĞİ	54
1.6.1. Refah Devleti	55
1.6.2. Neoliberal Devlet.....	57
II.BÖLÜM: SENDİKAL HAREKETİN GELİŞİMİ	60
2.1.FORDİZM SÜRECİNDE SENDİKACILIK	63
2.1.1.Korporatizm.....	65
2.1.2.Fordist Dönemde Türkiye’de Sendikal Gelişim	67
2.1.2.1.Kamu Emekçilerinin Sendikalaşma Süreci.....	77

2.2.SENDİKAL KRİZ.....	79
2.2.1.Türkiye’de Sendikal Kriz	84
2.3.POST-FORDİZM SÜRECİNDE SENDİKAL HAREKET	86
2.3.1. Küreselleşme Karşıtı Hareketler.....	89
2.3.2. Toplumsal Hareketler.....	91
2.3.2.1.Yeni Toplumsal Hareket Yaklaşımı.....	94
2.3.3.Toplumsal Hareket Sendikacılığı.....	101
2.3.4.Toplumsal Hareket Sendikacılığı Deneyimleri.....	105
2.3.4.1.Güney Afrika Sendikalar Kongresi (COSATU).....	105
2.3.4.2.Merkezi İşçiler Birliği (CUT)	108
2.3.4.3. 1 Mayıs Hareketi (KMU).....	113
2.3.4.4.Kore Sendikalar Konfederasyonu (KCTU).....	115
2.3.4.5.Serbest Çalışan Kadınlar Örgütü (SEWA).....	117
2.3.5. 1980 Sonrası Türkiye’de Sendikal Hareket	119
2.3.5.1.Kamu Emekçileri Sendikacılığında Gelişmeler	125
III. BÖLÜM: TÖS-EĞİTİM-SEN ARALIĞI.....	130
3.1.TÜRKİYE ÖĞRETMENLER SENDİKASI (TÖS)	130
3.1.1.TÖS’ün Kuruluş Süreci.....	130
3.1.2. Nasıl Bir TÖS?.....	135
3.1.2.1.Devrimci Eğitim Şurası.....	141
3.1.2.2.Büyük Eğitim Yürüyüşü	146
3.1.2.3. Çatal Kazık.....	147
3.1.2.4. Büyük Öğretmen Boykotu	148
3.2. FORDİZMİN SENDİKACILIK EĞİLİMLERİ BAKIMINDAN TÖS’ÜN YERİ.....	151
3.3. EĞİTİM-SEN.....	158
3.3.1. Eğitim-Sen’in Kuruluş Süreci	158
3.3.2. Nasıl Bir Eğitim-Sen?	160
3.3.2.1. Demokratik Eğitim Kurultayı	165
3.3.2.1.1. Çok Dilli, Çok Kültürlü Eğitim.....	167
3.3.2.1.2. Eğitimde Değerler Olarak Barış, Çevre Sorunları, İnsan Hakları ve Demokrasi	171
3.3.2.2.Kadın Kurultayı.....	172
3.4.POST-FORDİZM SÜRECİNDE TOPLUMSAL HAREKET SENDİKACILIĞI MODELİ AÇISINDAN EĞİTİM-SEN’İN YERİ	175
3.5. TÖS ve EĞİTİM-SEN’E DAİR KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRME.....	185
SONUÇ	188
KAYNAKÇA.....	195

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AID	Uluslararası Kalkınma Ajansı (Agency for International Development)
ANAP	Anavatan Partisi
ANC	Afrika Ulusal Kongresi (African National Congress)
BOP	Büyük Ortadoğu Projesi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
COSATU	Güney Afrika Sendikalar Kongresi (Congress of SA Trade Unions)
CUT	Merkezi İşçi Birliği (Central Unica Dos Trabalhadores)
DEK	Demokratik Eğitim Kurultayı
DEŞ	Devrimci Eğitim Şurası
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DYP	Doğru Yol Partisi
EĞİT-DER	Eğitimciler Derneği
EĞİT-SEN	Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası
EĞİTİM-İŞ	Eğitim İşkolu Kamu Görevliler Sendikası
EĞİTİM-SEN	Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası
FAO	Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organisation of the United Nations)
FOSATU	Güney Afrika Sendikalar Konfederasyonu (The Federation of South African Trade Unions)
HAK-İŞ	Türkiye Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labor Organisation)
IMF	Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fond)
İHD	İnsan Hakları Derneği
İLK-SEN	Türkiye İlkokul Öğretmenleri Sendikası

Kaos GL	Kaos Gay ve Lezbiyen Kültürel Araştırmalar ve Dayanışma Derneği
KCTU	Kore Sendikalar Konfederasyonu (Korean Confederation of Trade Unions)
KDLP	Kore Demokratik İşçi Partisi (Korean Democratic Labor Party)
KESK	Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu
KMU	1 Mayıs Hareketi (Kilusang Mayo Uno)
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülleri
LİMTER-İŞ	Liman Tersane Gemi Yapımı ve Onarım İşçileri Sendikası
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MİSK	Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
MST	Topraksız Köylü Hareketi (Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra)
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
NUM	Ulusal Maden İşçileri Sendikası (The National Union of Mine Worker's)
PT	Brezilya İşçi Partisi (Partido dos Trabalhadores)
SACP	Güney Afrika Komünist Partisi (South African Communist Party)
SBF	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SEWA	Serbest Çalışan Kadınlar Örgütü (Self Employed Women's Association)
SHP	Sosyaldemokrat Halkçı Parti
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
SYK	Sendika Yürütme Komisyonu
THS	Toplumsal Hareket Sendikacılığı
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TKY	Toplam Kalite Yönetimi
TÖDMF	Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu
TÖS	Türkiye Öğretmenler Sendikası
TÖYKO	Tüm Öğretmenler Dayanışma Kooperatifi
TSA	Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi

TSEKP	Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi
TSP	Türkiye Sosyalist Partisi
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu
TÜRK-İŞ	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
UNİCEF	Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (United Nations Children's Fund)
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)
WB	Dünya Bankası (World Bank)
WTO	Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization)
YHK	Yüksek Hakem Kurulu
YÖK	Yükseköğretim Kurulu

GİRİŞ

Bir üretim tarzı olarak kapitalizmin temel özellikleri, tarihin farklı evrelerinde farklı biçimlerle tarif edilebilir. Bir bütün olarak kapitalizm ve de kapitalizmin başat ve çelişik dinamiğinin bağlı olduğu emek-sermaye ilişkisi, saf ekonomik bir ilişki olmadığı gibi sadece piyasa ilişkileri ile de yeniden üretilmemektedir. Bu açıdan, sermaye birikimine içkin olan bu çelişkili dinamik ve kriz eğilimlerine rağmen sermaye birikim süreçlerinin uzun dönemler boyunca istikrarlı tarihsel dönemler oluşturması belirli ekonomi-dışı (siyasal ve toplumsal) mekanizmaların varlığına bağlıdır. Bu bağlamda kapitalizmi dönemlere ayırma işinde devletin işlevindeki ve sınıfsal güç ilişkilerindeki değişimleri hesaba katmak kaçınılmaz bir gerekliliktir.

1970'li yıllardan itibaren kapitalizmin yeni bir döneme girmesi söz konusudur. Küreselleşme olarak adlandırılan bu dönem ekonomik ve politik ilişkilerle beraber sosyal yaşamı da derinden etkilemekte ve dönüştürmektedir. Bu yıllarla birlikte sermaye birikim sürecindeki değişiklikler emek ve sermaye arasındaki ilişkinin boyutunun da değişmesini sağlarken, bunun yanında devletin işlevinin de buna yönelik olarak yeniden yapılanmasını gerektirmektedir. Bu süreçte finans sermayesinin ve bilginin önemi artarken, üretim sürecinde esneklik uygulamalarına geçilmiş ve neoliberal politikalar çerçevesinde devletin sosyal işlevi ortadan kaldırılmaya çalışılmış ve oldukça da geriletilebilmiştir. Bu süreç aynı zamanda emek cephesinde işçi sınıfının tarihsel kazanımlarının geri alınmaya başlamasını da içermektedir.

Aynı süreçte sermaye birikim rejimindeki dönüşümler, üstyapısal kurumları da etkilemekte ve yeniden yapılandırmaktadır. Bununla birlikte iktisadi yapı ve üstyapı arasındaki ilişki tekyönlü de değildir. Bu nedenle iktisadi yapıyı üstyapının kaynağı olarak koymak da yeterli değildir (Negri ve Hardt, 2003: 25). Çünkü Poulantzas'ın kuramından hareketle siyasal alan kendine özgül bir alandır ve salt ekonomik çatışmalara indirgenemez ve devlet özerk bir yapıdadır, buna karşın bu özerk yapı tarafsız bir konumda da değildir. Devletin bir sınıf karakteri vardır ve bu da devlet ile ekonomi arasındaki yapısal ilişki tarafından belirlenmektedir. Poulantzas devlet ve ekonomi arasındaki bu yapısal ilişkinin ekonomik indirgemeciliğe düşmeden

anlaşılabilmesi için ekonomik, siyasal ve toplumsal olanın tek bir toplumsal ilişkinin tümleyici biçimleri olarak görülmesi gerektiğini belirtmektedir.

Kapitalist üretim sürecinin sürekliliğinin sağlanması, üretim sürecine katılan toplumsal aktörlerin yeniden üretiminin sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. Poulantzas devletin işlevini, kapitalist sınıfın çıkarları açısından değil, toplumu bir bütün olarak bir arada tutmayı sağlayacak bir kuruma duyulan gereksinim açısından tanımlar (Poulantzas, 2000: 14). Bu bağlamda devletin sınıf niteliği, yapının bir bütün olarak yeniden üretiminde oynadığı işlevsel rolde içerilmektedir. Yani devlet, kapitalist toplumun yeniden üretiminin güvence altına alınması anlamında kapitalisttir. Dolayısıyla devlet bu işlevini yerine getirmek için egemen sınıfların siyasal örgütü ile işçi sınıfının bunun karşısındaki ideolojik ve siyasal parçalanmışlığına el atar. Bu nedenle devleti sadece yurttaşlık hakları açısından işlevi olan siyasal bir kurum olarak nitelemek yerine, üretim süreci ve ekonomik alanla doğrudan bağlantılı işlevleri ve rolleri olan bir kurumsal düzenleme olarak tanımlamak gerekmektedir.

1945 yılından 1970'lerin ortalarına kadar geçen ve Altın Çağ olarak tanımlanan dönemde ulusal sınırlar içerisinde yaşayan insanların ekonomik, sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasına ve ekonomik ya da toplumsal risklerin önlenmesine yönelik işlevlerin öne çıktığı refah devleti modelinin oluşması tesadüfî değildir. Yine günümüzdeki değişimlerin arkasında da refah devletinin yeniden yapılanması sürecinin bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu karşılıklı ilişkiler doğrultusunda çalışmamızda üretim biçimleri ile bütünleşen devlet yapılanması üzerine yoğunlaşmakta ve böylece “birikim rejimlerini ve politik rejimlerin yapısal eşleşmesi ve eş-evrimleşmesi ile bunun diğer toplumsal güçlerin kendi bireysel ve/veya ortak gelişmelerini yönlendirme çabalarını nasıl etkilediğine” (Jessop, 2009: 29) odaklanılmaktadır.

Bu açıdan sermaye birikim süreci ile toplumsal yapılar ve kurumlar arasındaki bu karşılıklı ilişkiyi indirgemeciliğe düşmeden ele alan bir yaklaşımın kullanılması gerekmektedir. Bu nedenle çalışmanın amacına en uygun yaklaşım olarak Düzenleme Yaklaşımı tercih edilmiştir. Marksist bir bakış açısıyla, üretim sürecinin ve üretim ilişkilerinin farklı etkileşimlerinin sistemi tahlil etmenin temel ölçütü

olması gerektiğini vurgulayan Düzenleme Yaklaşımı, kapitalist sermaye birikim biçimleri ile bunun toplumsal alandaki kurumsal biçimlerini bir arada ele almayı benimser. Düzenleme Yaklaşımı, kapitalist ekonomilerin doğasının toplumsal ve siyasal müdahale ve düzenlemelere dayandığını savunmakta ve bu pratiklerin tarihsel olarak bütünselliğine odaklanmaktadır.

Buradan hareketle kapitalizmi dönemselleştirirken “birikim rejimi” ve “düzenleme biçimi” kavramlarını kullanan yaklaşım 1970’lere kadar kapitalizmin gelişimini iki döneme ayırarak incelemektedir. Bunların ilki yaygın birikim rejimi ve rekabetçi düzenleme biçiminin görüldüğü ondokuzuncu yüzyılın ortalarından I. Dünya Savaşı’na kadar süren dönemdir. İki dünya savaşı arasındaki süre zarfını geçiş dönemi olarak tanımlayan yaklaşım, 1945 sonrası dönemde yoğun sermaye birikim rejimi ve tekelci düzenleme biçiminin geliştiğini belirtmektedir. Fordizm olarak adlandırılan bu dönemin düzenleme biçiminin özelliği ise birikim rejiminin gereksinimleri doğrultusunda oluşsal bir bütünlük oluşturmastır. Genel olarak “Keynesyen Refah Devleti” olarak bilinen bu form Fordizme özgü bir düzenleme biçimidir. Devlet bu dönemde hem Fordist sermaye birikim rejiminin gereksinimlerine uygun olarak emeğin kontrolünü sağlamaya yönelik hem de refah sistemi ile sosyal uyumun sağlanmasının koşullarını yaratacak biçimde şekillenmiştir. Bu açıdan devlet, sermaye için altyapı yatırımlarını oluşturacak şekilde maliye ve para politikalarını uygun bir şekilde kontrol etmekte, emeğin yeniden üretiminin maliyetlerini toplumsallaştırırken, ücretlerde ‘satın alım gücü’ (Arın, 1985: 127) temelinde bir uzlaşma sağlamaktadır. Fordizm ile sermaye birikim rejimi ve düzenleme biçiminde gerçekleşen bu değişim ve uyum çalışmamızın birinci öncülünü oluşturmaktadır.

Burada Fordizmin tüm ülkelerde tek bir tip olarak gelişen bir birikim rejimi ve düzenleme biçimi olarak algılanması doğru değildir. Düzenleme Yaklaşımı bu tahlillerini sanayisi ileri olan, merkez olarak tabir edilen kapitalist ülkeler için yapmaktadır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra hâkim olan yoğun birikim rejimi ve tekelci düzenleme biçiminin görüldüğü merkezler dışında kalan bölgeler Çevresel Fordizm olarak tanımlanmaktadır. Çünkü kapitalist dönüşüm önce belli bir merkezde gelişmektedir. Bu merkezde gelişen birikim rejimi ve bununla ilişkili olan

düzenleme biçimi dünya ekonomisi içinde hâkim olarak kendi özelliklerini diğer toplumlara da dayatarak yayılır. Buna karşın kapitalizmin bu yayılması diğer toplumlarda her zaman aynı şekilde ve zamanda olmamakla birlikte, eşitsiz bir şekilde gelişmektedir. Bununla birlikte, bu bölgelerde belirli bir birikim rejiminin ve düzenleme biçiminin yerleşmesinde asıl belirleyici unsur bölgelerin özgül toplumsal koşullarıdır. Azgelişmiş bölgelerdeki kapitalist gelişme ve merkez kapitalizminin bu bölgelere etkileri, bu toplumların kendi özgül koşulları doğrultusunda incelenmelidir. Dolayısıyla azgelişmişlik homojen bir bütün değildir ve birbirinden farklı azgelişmiş birikim rejimi tanımları yapılmaktadır. Bunlar, geleneksel ihracata dayanan birikim rejimi (ilksel birikim rejimi), geleneksel (erken) ithal ikamesine dayanan birikim rejimi ya da Alt Fordizm ve ihraç ikamesine dayanan birikim rejimleri olan Vahşi Taylorizm ve Çevre Fordizmdir (Lipietz, 1984: 95-102).

Emek cephesinde ise Fordizmin yoğun birikim rejiminin özellikleri ile bağlantılı bir mücadele ve örgütlenme eksenini şekillenmiştir. Sendikalar Fordist üretim sisteminin yapısına uygun olarak örgütlenmelerini ve faaliyetlerini sanayi sektöründeki emek gücünü temel alarak gerçekleştirmişlerdir. Çok sayıda ve benzer koşullarda birçok işçinin istihdam edildiği fabrika gibi büyük işletme modellerinde işçiler arasındaki çıkar ve dayanışma bağı güçlü olduğu için örgütlenme konusunda gelişen sendikalar, Fordizmde hem korporatizm yoluyla işçi sınıfının refah düzeyinin artmasındaki rolleri bakımından hem de topluma nüfus ederek onu hareketlendirebilmeleri açısından önemli kurumlar olmuşlardır.

Çalışmamızın ikinci öncülü ise kapitalizmin 1970 yılında başlayan kriz eğilimi ile sermaye birikim rejimlerinde değişikliklerin gerçekleştiği ve refah devletinin de bu değişikliklere göre kurumsal olarak yeniden yapılanmasıdır.

Fordizmin krizi, 1960'ların ikinci yarısından itibaren var olan üretim yöntemlerinin üretkenliği artırma kapasitesinin azalması ve üretim ile dolaşım arasındaki dengenin bozulmaya başlaması ile ortaya çıkmıştır. Bu durum sermayenin değerlenmesi ama buna karşılık var olan düzenleme biçiminin kurumsal yapıları içinde ise emeğin sömürü oranının artırılamaması sonucunda derinleşmiştir. Tüm bu kriz öğelerinin kapitalist üretim sürecinin çelişkileri olarak değerlendirilen çalışmamızda Fordizmin krizi de aşırı birikim ekseninde incelenmeye çalışılacaktır.

Fordizmin 1970'lerde beliren krizi ile emeğin sermaye tarafından kontrolünün birçok mekanizmasının önceki döneme göre değiştiği görülmektedir. Çalışmamızda Post-Fordizm olarak adlandırdığımız bu dönemde Post-Fordist birikim rejimi, kendi egemenliğini kurarken Fordizme özgü kurumsal düzenlemeleri de yeniden yapılandırarak kendi gereksinimleriyle uyumlu bir düzenleme biçimini de dayatmaktadır. Neoliberal devlet olarak karşımıza çıkan bu model, küresel ölçekte rekabetin gereklerini sermayenin lehine dönüştürmeye çalışmaktadır.

Post-Fordizm, esnek işgücüne, esnek makinelere ve sistemlere dayanan esnek üretim sürecini, yeni teknolojilerin kullanılmasını veri alan bir dönemdir. Bu açıdan neoliberal strateji de bu esneklik modeli üzerine kurulmuştur. Fordizmin refah sisteminin ticarileştirilmesi, sendikalar gibi kurumlarla olan uzlaşmanın sona ermesi ve yönetim mekanizmalarının hayata geçirilmesi gibi uygulamalarıyla devlet sermayenin hem ulusal hem de küresel rekabet avantajlarını güvence altına almayı gözetmektedir.

Post-Fordizmin emek cephesinde ve bununla ilintili olarak toplumda oluşturduğu dönüşümleri tanımlamak için en uygun gördüğümüz kavram ise Negri ve Hardt'ın çalışmalarında kullandıkları fabrika-toplumdur. Bu anlamda Fordizm döneminde olduğu gibi fabrikayı emek ve üretimin pragmatik mekanı ya da toplanma yeri olarak görmek artık mümkün değildir. Post-Fordizm ile emek süreçleri fabrika duvarlarının dışına taşınmakta ve tüm toplumu kuşatmaktadır. Bu açıdan üretim mekânı olarak fabrikanın çöküşü, fabrika üretim rejimi ve disiplininin çöküşü anlamına gelmemektedir; keza sanayi üretimi ve işçisi bugün de varlığını korumaktadır. Buna karşın fabrikanın içinde geçerli olan rejim ve sömürü ilişkisi bugün sadece toplumdaki belli bir mekânla sınırlı değildir. Fabrika rejimi ve sömürü biçimi yani kapitalist üretim ilişkilerine hayat veren kurallar şimdi tüm topluma nüfus etmektedir (Negri ve Hardt, 2003: 26).

Bu anlamıyla Post-Fordist kapitalizm Marx'ın sermayenin toplumu gerçekten kapsamaması olarak adlandırdığı bir çerçevede ele alınmalıdır. Bu açıdan çalışma koşullarında oluşan güvencesizlik ve esneklik sadece fabrikada çalışan sanayi işçisinin değil işçi sınıfının bütününe ilgilendiren bir sorun olmaya başlamıştır. Bu dönüşümlere karşın geleneksel sendikal örgütlenmelerin, bu dönemde işçi sınıfının

haklarını savunacak ve bu hakları ilerletecek bir kavrayışa sahip olamadıkları görülmektedir. Bu açıdan 1970’lerden beri sermaye birikim rejimindeki bu dönüşümlerle birlikte sendikaların bu dönüşümlere karşın yeniden yapılanamama durumu sendikal krizin oluşmasının en önemli sebeplerinden biridir. Bu süreçte neoliberal politikalara karşı emek cephesinde oluşan tepkiler sendikaların dışında da gelişmeye başlamış ve toplumun farklı kesimleri de bu doğrultuda birleşmeye başlamıştır.

Tüm bu veriler ışığında sermaye birikim rejimindeki dönüşümlerin düzenleme biçimlerindeki değişimler ekseninde yapılanmasının, sendikal hareketlerin aldıkları biçimleri de değiştirmekte olduğu çalışmamızın ana hipotezidir. Bir başka deyişle, sermaye döngülerinin ana hatlarını oluşturan ilişkisel ağlar yapısal olarak öylesine dönüşüme uğramıştır ki, birikim sürecinin işleyişinin kendisi bile tarihsel bakımdan değişmiş görünmektedir. “Hem birikimin örgütleyici etmenlerinin, hem de onlarla temel bir mücadele sürdüren sistem karşıtı hareketlerin ilişkisel koşullarını sürekli biçimde yeniden üreten ve böylece mücadelenin kendisinin ilişkisel niteliğini de, dolayısıyla bununla tanımlanan hareketlerin doğasını da sürekli biçimde yeniden üreten, bu süre giden dönüşümdür (Arrighi, Hopkins ve Wallerstein, 2004: 46).” Bu, aynı zamanda emek hareketinin tarihsel-toplumsal dönüşüm misyonunun sürekliliği açısından da önemlidir. Bu açıdan neoliberal düşüncülerin aksine emeğin merkezi önemini yitirmesi değil farklı bir mücadele eksenine geçmiş olması söz konusudur. Bu yeni mücadele eksenini, sendikal hareketin gelişim sürecinde toplumsal hareket sendikacılığı kavramı üzerinden incelenmeye çalışılmaktadır.

Toplumsal hareket sendikacılığı genel olarak toplum içinde doğrudan gelişen bir hareket olarak tanımlanabilir. Burada sınıf kendisini, sadece nesnel ekonomik ve toplumsal koşulların evrimiyle değil, çoğu insanın bu koşullara tepki göstermesi yoluyla oluşturmaktadır. Bu açıdan toplumsal hareket sendikacılığı kavramsal olarak geliştirilmesinin yanında aynı zamanda var olan pratikler doğrultusunda devam eden, büyüyen ve kendini tanımlayan bir hareket olarak da düşünülmelidir. Çalışmamızda toplumsal hareket sendikacılığı kavramı, işçi hareketleri çerçevesinde ve teorisyenlerin bu hareketlere yaklaşımları temel alınarak ifade edilmiştir. Bununla birlikte kavramsal ve deneyimsel olarak toplumsal hareket sendikacılığı

oldukça farklı hareketler temelinde gelişebilmektedir. Merkezinde köylülerin, yerli halkların ya da işsizlerin bulunduğu hareketler de bu kavram altında incelenebildiği için çalışmamızın konusu kapsamında incelenecek olan toplumsal hareket sendikacılığı deneyimleri, siyasal ve toplumsal dengeleri değiştirebilen sendikal örgütlenme biçimindeki işçi hareketleriyle sınırlı olacaktır.

1945'ten bu yana sermaye birikim rejimlerinde ve düzenleme biçimlerindeki değişim ve dönüşümlerin ve kriz eğilimlerinin Düzenleme Yaklaşımı ekseninde anlatılmaya çalışıldığı tezimizde bu süreçlerin Türkiye özelinde nasıl geliştiğinin de incelenmesi söz konusudur. Bir çevre ülkesi olarak tanımlanan Türkiye'nin Fordizme tekabül eden süre zarfında birikim rejimi ithal ikameci bir birikim rejimidir. 1960 darbesi ve uluslararası bağlantılar ile birlikte sanayi burjuvazisinin gelişmesi iktisadi politikaları uygulayabilecek idari düzenlemelerin yapılmasını gerektirmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de de devletin işlevinin değiştiği ve işçi örgütlerine verilen sendikalaşma hakkı ile toplumsal hareketlerin sınırlarının geliştiği görülmektedir. 1970 yılı itibari ile beliren Fordizmin kriz eğilimi ise Türkiye'de ithal ikameci sanayileşmenin aynasında yansıyan bir görüntü biçimindedir. Türkiye'de de Fordizmin krizine yönelik arayışlar, refah devletine dönük politika değişimleriyle desteklenmiş ve ekonomi 1980 yılı itibari ile yeni bir düzenlemeye geçmiştir. Bu dönemin özellikleri de genel olarak Post-Fordizmin özelliklerine paralel biçimde sermaye birikimin egemenliğini ve istikrarını sağlamaya yönelik kurumsal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi üzerine kurulmuştur. Kapitalizmin bu dönemleri açısından Türkiye'deki emek hareketinin tarihsel-toplumsal gelişimini de içeren tezimiz üç bölümden oluşmaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümünde tezin kuramsal çerçevesini oluşturan Düzenleme Yaklaşımı ve yaklaşımın kapitalizme ilişkin analizleri kısaca aktarılacaktır. Kapitalizmin 1945'ten günümüze kadar ki gelişimi de Düzenleme Yaklaşımının dönemselleştirmesine paralel olarak incelenecektir.

İkinci bölüm sendikal hareketin gelişim sürecinin anlaşılmasına yöneliktir. Bu bağlamda sendikal hareketin gelişimi de birinci bölümde yapılan dönemselleştirmeye paralel olarak incelenecektir. Fordizm sürecinde sendikacılık eğilimlerinin genel özellikleri anlatılacak ve sendikal kriz yaklaşımları

tartışılacaktır. Daha sonrasında ise emeğin yöneldiği yeni mücadele eksenleri küreselleşme karşıtı ve toplumsal hareketler kapsamında incelenecektir. Sendikal hareketlerdeki değişim konusu ise toplumsal hareket sendikacılığı başlığı altında incelenecek ve bu modelin farklı coğrafyalardaki deneyimlerinden örnekler verilecektir. Bunlarla birlikte Türkiye'deki sendikal hareketlerin gelişim süreci üzerine de bir değerlendirme yapılacaktır.

Üçüncü bölümde çalışmanın ana hipotezini Türkiye Öğretmenler Sendikası ve Eğitim-Sen örneği üzerinden sınayacağız. Eğitim işkolunda örgütlenen bu iki sendikanın incelenmesinin sebebi ise tezimizin sermaye birikim rejimi ve düzenleme biçimi bakımından karşılaştırdığı iki farklı dönemde sendikal mücadele göstermeleridir. Bu açıdan aynı tabandan gelen buna karşın var oldukları dönemsel koşulların etkisi ile farklı sendikal politikaları olan bu iki sendikanın karşılaştırılması yapılacaktır. Türkiye Öğretmenler Sendikası Fordizm döneminin sendikal hareketi bakımından, Eğitim-Sen ise toplumsal hareket sendikacılığı modeli bakımında incelenecektir. Bu açıdan sendikaların politik mücadelelerinin çizgisini oluştururken var oldukları dönemsel koşullardan hangi ölçülerde etkilendikleri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

I.BÖLÜM

DÜZENLEME YAKLAŞIMI

Düzenleme Yaklaşımı¹ 1976 yılında Michel Aglietta'nın "Kapitalist Düzenleme Teorisi" isimli kitabı ile gündeme gelmiştir. Düzenleme Yaklaşımı kapitalizmin gelişmesini ve ekonomik dönüşümlerini anlamlandırmak adına tarihsel ve kurumsalcı bir yöntem kullanmaktadır. Düzenleme Yaklaşımına göre kapitalizmin tarihinde ekonomik gelişmelerle ve sosyo-kurumsal olarak tanımlanan yapısal biçimlerle ayırt edilen başarı evreleri vardır (Brenner ve Glick, 1991: 46). Buna karşın Düzenleme Yaklaşımı, kapitalizmin doğası nedeniyle kendi dinamiklerine bağlı olarak sürdürülmesinin mümkün olmadığı çıkarsamasını yaparak kapitalizmin tarihsel kriz eğilimlerini de tartışmaktadır. Bu açıdan, Düzenleme Yaklaşımı bir yandan sermaye birikiminin hem istikrarlı hem de çelişkili yapısını anlamlandırmaya çalışırken bir yandan da kapitalist yapısal biçimlerin (özellikle devletin) nasıl işlediğini ve dönüştüğünü veya bunların toplumsal aktörler ve sınıf mücadelelerinden nasıl etkilendiğini göstermeye çalışmaktadır.

Düzenleme Yaklaşımının, tarihsel bir perspektif kullanmasının temel sebebi ekonomik süreçlerin sadece yaşandıkları zaman dilimlerinin öğeleriyle ve ekonomik olanla açıklanamayacağıdır. Bu açıdan Düzenleme Yaklaşımı neo-klasik ekonomi teorisini ve onun temel argümanı olan genel denge teorisini reddeder.² Düzenleme

¹Düzenleme terimi, 1970'lerin sonu itibari ile Fransız teorisyenleri olan Michel Aglietta, Robert Boyer ve Alain Lipietz'in çalışmalarında savundukları (*l'approche en termes de regulation*) özgün anlamı ile kullanılmaktadır. Bu yaklaşım Paris yaklaşımı ya da okulu olarak geçmekte ve bu teorisyenler, kendilerini düzenleme okulu olarak da tanımlamaktadırlar. Bununla birlikte bazıları Fransız kökenli olan başka düzenleme okulları da bulunmaktadır. Fransız kökenli olanlar; Bernis ile ilişkili olan *GRREC* ya da *the Reaserach Group on the Regulation of the Capitalist Economy* ve Fransız Komünist Partisi ve Paol Boccara ile ilişkili olan bir grup ekonomistten oluşmaktadır. Diğer okullar ise Amsterdam uluslararası ekonomi politik okulu bkz. (Overbeek, 1992) Batı Alman toplumsal düzenleme bkz. (Demirovic, 1992, Esser, Görg ve Hirsch, 1994, Hirsh ve Roth, 1987) Nordic okulu bkz. (Andersson ve Mjoset, 1987) Birikimin sosyal yapısı ile ilgilenen Radikal Amerikan Okulu bkz. (Kotz, McDonough ve Reich, 1993) Bazı radikal coğrafyacıardan oluşan çalışmalar için bkz. (Benko ve Lipietz, 1995, Macleod, 1998, Tickell ve Peck, 1992). Daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Jessop, 1997: 287-290)

²Aglietta "sosyal düzenleme teorisinin genel denge teorisinin tam bir alternatifi olduğunu" savunmaktadır. Genel denge teorisi, rasyonel bir varlık olan insanın doğası gereği belirlediği *a priori* bir talebi olduğunu temel prensip olarak kabul ederken, ekonomik ilişkileri de önceden hesaplanan ve sabit davranışlar olarak tanımlamaktadır (Aglietta, 1987: 13). Bu açıdan neo-klasik iktisadın temelini oluşturan genel denge teorisinin reddi, Düzenleme Yaklaşımı için neo-klasik iktisadın da reddi anlamına gelmektedir. Boyer'e göre ekonomi ile siyaset bilimi arasındaki ayrım çağdaş dünyanın

kavramını Aglietta, kapitalist üretim tarzının düzenlenmesi olarak kullanmış olsa da bu sadece ekonomik ilişkilerle açıklanabilecek bir kavram değildir. Kapitalist düzenleme, ekonomik ve ekonomi dışı yeni formlar yaratan, belirli yapısal biçimlerde organize olan ve buralarda kendini yeniden üreten sosyal ilişkilerin dönüşümü olarak tanımlanmaktadır (Aglietta, 1987: 16).

Düzenleme Yaklaşımının kapitalizmi incelerken kullandığı kendine has kavramlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki birikim rejimi kavramıdır. Birikim rejimi, ürünün üretim ve tüketim arasında uzunca bir dönem boyunca istikrarlı tahsisi olarak tanımlanabilir. Bu, üretim koşullarının dönüşümü ile ücretli emeğin yeniden üretiminin dönüşümü arasında bir uyumluğu gerektirirken, aynı zamanda kapitalizm ile diğer üretim biçimleri arasında da farklı bağlantı biçimlerinin oluşmasını öngörür (Lipietz, 1984: 85). Birikim rejimlerinin analizindeki temel argüman kapitalist üretim ilişkilerinin kavranmasıdır. Kapitalist üretim ilişkilerinin kavranmasında ise ilk elde artı-değer üretiminin ve buna el koyma biçimlerinin anlaşılması önem taşımaktadır. Aglietta'nın ifadesi ile "kapitalist üretim ilişkilerine teorik anlamını veren temel kavram artı-değerdir (Aglietta, 1987: 37)."

Düzenleme Yaklaşımının kullandığı ikinci kavram düzenleme biçimidir. Düzenleme biçimi birikim rejiminin istikrarını sağlayan bir dizi kurallar ve kurumlar bütünüdür. Düzenleme biçimi sadece belirli bir üretim tarzının değil, istikrarlı bir üretim tarzını sürdürmek için gerekli üretimin dışındaki alanların da yeniden üretiminin sağlanmasını güvence altına alan ilişkiler biçimidir. Bu ilişkiler genel olarak ücret ilişkisi (işgücü piyasası ve ücretli emek pazarlığı, bireysel ve toplumsal ücretler, yaşam tarzı), kurumsal yapı (kurumsal yapının iç organizasyonu, karların kaynağı, rekabetin yapısı, şirketler arasındaki bağlar, bankacılık ile olan bağlar), devlet (sermaye ve emek arasındaki kurumsal uzlaşma, devlet müdahalesinin biçimleri), para (paranın emisyonu, bankacılık ve kredi sistemi, para sermayenin üretime tahsisi), uluslararası rejimler (ticaret, yatırım, ulusal ekonomilerle bağlantılı parasal yerleşmeler ve politik kararlar, ulusal devletler ve dünya sistemi) olarak tanımlanmaktadır (Jessop, 1997: 291).

anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Piyasaların üstün olduğu ve tüm ekonomik ve sosyal yaşamı organize edebildiği saf bir ekonomik teoriden bahsetmek anlamlı değildir, çünkü ekonominin ve siyasetin bütünleşmesi söz konusudur (Boyer, 2000).

Birikim rejiminin düzenleme biçimi ile kombinasyonu kapitalizmin tarihinde özgün bir gelişme biçimi oluşturur. Kapitalizmin başarı evreleri olarak da anılan bu gelişme biçimleri, uzun bir ekonomik genişleme ile birlikte kendi yapısal krizini de içermektedir. Kriz, doğrudan doğruya düzenleme biçiminin birikim rejimine tekabül etmediği ve yeniden üretimin istikrarının sağlanamadığı ve neticesinde toplumsal koşullarda köklü değişikliklerin gerekli olduğu durumlardır (Arın, 1985: 114).

Düzenleme Yaklaşımı Batı kapitalizminin tarihsel olarak aldığı özgün iki gelişme biçimi tanımlamaktadır.³ Bunlar, rekabetçi düzenleme biçimi ile ilişkili yaygın birikim rejimi ve tekelci düzenleme biçimi ile ilişkili yoğun birikim rejimidir. Ondokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkan yaygın birikim rejimi rekabetçi düzenleme tarzı ile birlikte var olmuştur. Yaygın birikim rejiminde büyüme, ağırlıklı olarak zanaata bağlı üretim temelinde gerçekleşmiştir. İşgününü uzatmaya ve emek miktarını arttırmaya bağlı tekniklerin uygulandığı bu dönemin istikrarı I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. Yoğun birikim rejiminin ortaya çıkışı ise II. Dünya Savaşı sonrasına tekabül etmektedir. İki savaş arasındaki bu süre ise geçiş dönemi olarak anılmaktadır. Bu dönem yoğun birikim rejiminin özelliklerini taşıırken bu birikim rejimi ile ilişkili bir düzenleme tarzının oluşmamış olmasından dolayı istikrarsız bir dönem olarak nitelendirilmektedir (Jessop, 1997: 292). Yoğun birikim rejimini başarılı bir kapitalist gelişme aşamasına dönüştüren de yeni bir düzenleme biçimi olan tekelci düzenlemedir. Bu düzenleme biçimi kitle tüketimi yoluyla önceki dönemin çelişkilerinin üstesinden gelmiş ve Fordizm adı verilen yeni gelişme biçiminin de kaynağını oluşturmuştur.

1.1. Fordizm

Düzenleme Yaklaşımına göre Fordizm yoğun birikim rejimi ve tekelci düzenleme biçiminin birleşmesi ile oluşan bir gelişme biçimidir. Bu, üretim süreci ile tüketim biçimi arasında bir eklemlenmenin olduğu, sermaye-emek arasındaki ücret ilişkisinin ve tüketimin yoğun birikimin gereklerine göre düzenlendiği bir dönemdir. Fordizm üretim alanında, emek sürecinde, emek biçiminin örgütlenmesinde,

³Düzenleme Yaklaşımının bakış açısı ile kapitalizmin daha detaylı dönemselleştirmesini yapan çalışmalar mevcuttur. De Vroey'in 1984 yılı çalışmasına göre; on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar kapitalist üretim şeklinin yerleşmeye başlaması söz konusudur ve bu süreç ilksel birikim olarak geçmektedir (De Vroey, 1984: 47).

sermaye birikim rejiminde ve devlette yeni ilişkilerin, tüketim biçiminde yeni alışkanlıkların ortaya çıkması olarak yorumlanmaktadır. Fordizmin sonuçları merkezdeki kapitalist ülkeler ile gelişmekte olan bölgelerde farklı biçimlerde deneyimlenmiştir ve bu nedenle gelişmekte olan bölgelerin bir kısmı için farklı Fordizm tanımları kullanılmıştır.⁴

Fordizmin özgün emek süreci yarı-otomatik montaj hattı üretimidir. Bu özgün tipteki emek süreci 1920'lerde ABD'de yerleşmeye başlamıştır (Aglietta, 1987: 117). Buna karşın, Fordizmin tarihsel bir gelişme süreci olarak küresel düzeyde başlangıcı 1945 yılından sonrası olarak anılmaktadır. Bunun sebebi ise Düzenleme Yaklaşımına göre Fordizmin, birikim rejimini tanımlamak için kullanılan bir kavram olmasının yanında, aynı zamanda bu birikim rejiminin istikrarını sağlayan düzenleme biçimi ile birlikte var olduğu tarihsel dönemi tanımlayan bir kavram olmasındandır.

Düzenleme Yaklaşımına göre, yoğun birikim rejiminin emek sürecinin özgünlüğünü kazanmasında ve tekelci düzenleme biçiminin gelişmesinde 1930'ların sınıf mücadelelerinin ve yaygın birikim rejiminin krizlerinin⁵ doğrudan bağlantısı bulunmaktadır (Brenner ve Glick, 1991: 87).

19. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan yaygın birikim rejiminin ve rekabetçi düzenleme biçiminin temeli mutlak artı değeri arttırmak olmuştur. Bu dönemde sermayenin genişlemesi var olan üretim tekniklerini kullanarak devam etmektedir. Teknolojinin getirdiği verim artışlarından yararlanmak mümkün olmadığından var olan teknoloji ile işgücünün çalışma süresini uzatmak artı değeri arttırmak için en

⁴ Boyer, Fordizmin tek model, birçok ulusal markadan oluştuğunu öne sürmüştür (aktaran Munck, 2003: 48). Tickell ve Peck ise farklı ulusal Fordizm uygulamalarının bir tipolojisini çıkarmışlardır. Buna göre ABD'de görülen "Klasik Fordizm" dışında Batı Almanya'da "Esnek Fordizm" , İngiltere'de "Hatalı Fordizm", Fransa'da "Devlet Fordizmi", İtalya ve İspanya'da "Gecikmiş Fordizm", Meksika ve Brezilya'da "Çevresel Fordizm", Güney Afrika'da "Radikal Fordizm", Malezya, Bangladeş ve Filipinler'de "İlkel Taylorlaşma" ve Japonya'da ise "Melez Fordizm" uygulamaları bulunmaktadır (Tickell ve Peck, 1995: 362).

⁵Yaygın birikim rejiminde genişleme ve daralma dönemleri birbirini izlemektedir. Yaygın birikim rejiminde kriz aşırı birikim, aşırı üretim ve yetersiz tüketim biçimini alır. Üretilen malların satılamaması, firmaların bu yüzden bankalara olan borçlarını ödeyememesi sonucunda firma iflaslarını banka iflasları izler. Bunun aşılabilmesi için fiyatların ve sermaye değerlerinin düşmesi gerekir. Fiyatların düşmesi ve sermayenin değersizleşmesi ile de bazı sermayeler yok olur. Fiyatların rekabetçi düzenlemesi devam ettiği için de fiyatlar daralma döneminde düşer, genişleme döneminde ise yükselir. Bu durum tekelleşme eğilimlerini artırır, tekelleşme eğilimleri de sermayeler arasındaki rekabeti keskinleştirir (Arın, 1985: 120).

önemli yoldur (Arın, 1985: 121). Bu yüzden 19. yüzyıl işçi mücadelelerinin en önemli talebi işgünü uzunluğunu kısaltmak üzerine olmuştur.⁶ Sonunda işgünü devletin garantilediği sosyal normlar, yasalarla kurallaştırılmış ve çalışma günü uzunluğu sınırlandırılmıştır.

Rekabetçi düzenleme koşullarında oluşan krizlerle ve işgünü uzunluğuna dair sınıf mücadeleleri sonucunda sermaye, emek gücünün ürettiği ürünü ve artı değeri arttırmanın yolunu nispi artı değeri arttırmakla bulmuştur. Çalışma yoğunluğunun arttırılması anlamına gelen nispi artı değer, üretim alanında emeğin örgütlenmesinde köklü değişimlerin gerçekleştirilmesini de gerektirmiştir. Taylorizm adı verilen bu değişimler tekelci düzenleme biçimi ile birleştiğinde Fordizm olarak anılmaya başlanacaktır.

Fordizm, üretkenlik artışına dayalı olarak kitlesel üretimle kitlesel tüketimin birbirine uyumlu hale gelmesidir. Bu aynı zamanda hem üretimin hem de tüketimin genişlemesini de içerir. Boyer'e göre Fordizmin oluşması Pax Americana koşulları altında, üretimde yeni tekniklerin kullanılmaya başlanması, rekabetin kısıtlanması, kontrol altında tutulan bir kredi akışı ve aktif müdahaleci bir devletin yapısal olarak varlığı ile mümkün olmuştur (Boyer, 2000: 280). Bu yeni dönem Altın Çağ olarak da anılmaktadır.

Fordizmin tekelci düzenlemesinin en belirleyici özelliklerinden biri ücretlilik ve meta ilişkisinin⁷ yaygınlaşmasıdır. Emek sürecindeki değişiklikler verimlilikle

⁶1 Mayıs ve 8 saatlik çalışma olarak ifade edebileceğimiz bu işçi hareketlerinin en çok görüldüğü ülke ABD olmuştur. Bunun sebebi bu yıllarda ABD'de göçmenlerin oluşturduğu yeni bir işçi sınıfının oluşmaya başlamasıdır. 19. yüzyılın başlarında ABD'deki işçi sınıfı beyaz ve aristokratik bir özelliğe sahiptir. Oysa İç Savaş sonrası yaşanan hızlı sanayileşme ve krizler sonrası çalışma koşulları kötüleşmiştir. Bu süreçte yaşanan ağır işsizlik koşulları ve vasıflı işçilerin makineleşme aracılığıyla tasfiye edilmesi sonucu büyük sanayi kentleri oluşmuş; Chicago, Detroit gibi bu sanayi kentlerinin varoşlarında yaşamaya başlayan işsizler ve yeni göçmenlerle birlikte işçi hareketinin ilk biçimleri ortaya çıkmıştır. Takibindeki yıllarda ilk ulusal işçi federasyonu olan Ulusal İşçi Birliği (NLU) önderliğinde 8 saatlik talebe yönelik kampanyalar başlatılmış, 1880'de göçmen işçileri kapsayan örgütler kurulmaya başlanmış ve özellikle ABD ekonomisinin ucuz emek ihtiyacını karşılayan her millettten işçinin toplandığı bir kent olan Chicago da politik işçi hareketleri yükselmeye başlamıştır. 1884'te Örgütlü Sendikalar Birliği, 1 Mayıs 1886'da fiilen 8 saat çalışılacağını ve buna uymayan fabrikaların fiilen engelleneceğini ilan etmiştir. 1889 yılında 1 Mayıs'ı uluslararası eylem günü olarak önermiştir. İlk işçi konfederasyonu olan Amerikan Emek Federasyonu (AFL) da, 1 Mayıs 1890'ı emeğin 8 saati dayatma günü ilan etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Foner, 1996)

⁷Düzenleme Yaklaşımı açısından ücretlilik ve meta ilişkilerinin yeniden üretimi ve dönüşümü toplumsal ilişkilerin üretilmesine de dayanır. Ücretlilik ilişkisi, bir sınıfın üretilen artı değere el koyması ve diğer sınıfın da yaşamak için emek güçlerini satmaktan başka çareleri olmayan bir

büyük artışların olmasını sağlamış, meta üretimi de artmıştır. Birikim rejiminin istikrarının sağlanması üretim ve tüketim arasındaki eklemlenme ile olacağından, üretimin artması ile akabinde tüketicinin de standartlaştırılmış ürünlerin kitlesel tüketimi biçimini alması söz konusudur. Bu birikim rejiminde, üretim ilişkileri ile meta ilişkilerinin birbirine eklemlenmesi ile kapitalist sınıfın ücretli emeğin üretiminin yönetimde tam anlamıyla söz sahibi olması sağlanmıştır (Aglietta, 1987: 117).

Tekelci düzenleme ücretlerin belirlenmesinde toplu pazarlık ve toplu sözleşmenin hâkim olmasını gerektirir. Toplu pazarlık ile emek sürecinin tüm kontrolü sermayeye devredilirken karşılığında işçiler için periyodik olarak ayarlanan düzenli fiyat artışı elde edilir (Brenner ve Glick, 1991: 87). Bu durum, Düzenleme Yaklaşımı yazarları için toplu pazarlığın içeriğinin çalışma koşullarının belirlenmesinden, kapitalist üretimden parasal kazançlar elde edilmesi şeklinde değişmesi olarak yorumlanmaktadır.⁸ Toplu pazarlık yoluyla ücret artışları verimlilik artışına ve fiyat artışına paralel olarak artmaya başlamıştır. Bu bağlamda Fordizmde emek süreci ile ücret ilişkisinin, birikim rejiminin istikrarını sürdürmesine uygun bir şekilde kurumsallaşması söz konusudur.

Tekelci düzenlemenin bir diğer belirgin özelliği de tekelci fiyat oluşumudur. Bu düzenleme de yine birikim rejiminin istikrarını sağlamak amacıyla fiyat oluşumu ile ücretlerin oluşumu arasında paralellik kurulmasıdır. “Tekelci fiyat oluşumu sayesinde fiyatları maliyet artışına, özellikle ücret artışına paralel olarak yavaş fakat sürekli bir biçimde yükseltmek mümkün olur (Arın, 1985: 127).”

Fordizmin yeni bir para-kredi sistemine ihtiyacı vardır. Bu bağlamda ulusal düzeyde bir banka ve mali sistemin varlığı ile kredi sisteminin genişlemesi ve düzenlenmesi

duruma indirgenmesini ifade eder. Meta ilişkisi ise mübadele ihtiyacından ortaya çıkar. Bir meta, bireysel kapitalistin emrindeki, diğer kapitalistlerin ürünlerine ihtiyaç duymadan üretime yönlendirdiği emeğin ürünüdür; bununla birlikte kapitalistler diğer üretim araçlarını ve emek gücünü satın almak için mübadeleye girmek zorundadır (Aglietta, 1987).

⁸Toplu pazarlık geniş bir içeriğe sahiptir ve emek sürecinin organizasyonuna uygulandığı zamanlarda işçi sendikalarının varlığını da beslemektedir. Toplu pazarlık, işçilerin güvence ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi mücadeleleri için bir silah niteliğindedir. 1929 krizinden sonra sermaye, bilimsel yönetim ilkeleri ile nispi artı değeri arttırması gerektiğinin bilincinde olduğundan, emeğin organizasyonunu yönlendiren düzenlemelerin kaldırılmasını öngörmüştür. Bu da hem firmaların yönetim anlayışının değiştirilmesini hem de sendikaların toplu pazarlık içeriğinin değiştirilmesini gerektirmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Aglietta, 1987: 193-198) Toplu pazarlık içeriği için benzer bir vurgu için bkz. (Boyer, 1979).

sağlanır. Bu, birikim rejiminin istikrarını sağlayan ücretler ve fiyat artışının düzenli olarak finanse edilebilmesi için gereklidir (Lipietz, 1988a: 28).

Tüm bu yapısal ilişkiler birbirlerinden ayırırlar ve her birinin Fordizmi oluşturan kapitalist ilişkiler bütününde ayrı bir yeri vardır. Birikim rejimindeki çelişkiler hepsine etki eder ve bir alanın çalışmaması diğerlerinin uyumunu da etkiler. Bir bütün olarak uyumlu çalışmaları ise ekonomik ve ekonomi dışı ilişkilerle düzenlenmeleri ile mümkündür. Buradaki ekonomi dışı ilişki ise devlettir (Aglietta, 1987: 383). Fordizmde devlet bu yapısal ilişkiler arasındaki uyumu sağlayan yegâne araçtır. Devlet, Fordizmin tüm bu yapısal ilişkilerini Keynes'in mali ve parasal politikalarına uyum sağlayarak desteklemektedir. Keynes'in mali ve parasal politikaları ise genel anlamda talep eksikliklerini ve iş çevrimini düzenleyen, yüksek işsizlik oranlarını önleyen araçlardan oluşmaktadır. Fordizmin devleti bu araçları kullanması ile refah devleti olarak anılmaktadır. Fordizmin refah devleti, bir yandan ekonominin gelişmesinin sürdürülmesi için faaliyet gösterirken bir yandan da, işsizlik için güvenlik ağı kurar ve bu güvenlik ağı aynı zamanda gelirin işçi sınıfına yeniden dağıtım işlevini görmektedir (Brenner ve Glick, 1991: 88).

1.1.1. Emek Süreci Ve Üretim Modeli Olarak Fordizm

Emek süreci açısından Fordizm özgün bir üretim süreci olarak düşünülebilir. “Bu anlamda, kitlesel işçinin yarı-kalifiye emeğiyle işleyen hareketli montaj bandı temelinde seri üretimi gerektirir (Jessop, 2009: 103).” Bu üretim tarzının temelleri ise Fordizmin bir birikim rejimi olarak yaygınlaştığı yıl kabul edilen 1945 yılından çok önce atılmıştır. Bu yeni çalışma yönteminin prensipleri Taylor'un 1911 yılında yayınladığı ‘Bilimsel Yönetimin İlkeleri’ isimli çalışmasına dayanmaktadır. Taylor bu çalışmasında sermayenin temel çelişkisini, “kapitalist ve işçinin birbirlerini karşılıklı olarak sömürmeye çalışması olgusunun” bir yanılsamadan ibaret olduğunu göstermeye çalışmaktadır (Köse ve Öncü, 2000: 52). Bu amaçla, çözümün işçilerin ücret artış istekleri ile işverenin kar istekleri arasındaki uzlaşmadan geçtiğini belirtmiş ve üretim sürecinin sistematik bir analizini yaparak emek üretkenliğinin nasıl artırılacağı üzerinde durmuştur. Bunu, yönetimin temel hedefini tüm çalışanların tek tek maksimum refahını sağlamaya bağlı olarak işverenin maksimum refahını sağlamak şeklinde tanımlayarak yapmaktadır.

Taylor’a göre bilim, “işçinin işinin az bir bölümünü yapması için gereken hareketlerin zaman etüdünün yapılmasıyla ve basit analizleriyle geliştirilir (Köse ve Öncü, 2000: 53).” Bu tanımla işçi kendi iradesi dışında hareketleri planlanabilen bir nesne haline dönüşmektedir. Taylor, işi küçük parçalara bölüp alt gruplara ayırmıştır. İşçilerin üretim sırasındaki beden hareketleri ve çalışma hızlarının denetlendiği yapılanması ile de işin en kısa zamanda yapılmasını sağlamıştır. Ayrıca, zaman ve parça ücretleri temelinde bir ücret şeması öngörmüş, emek üretkenliğini arttıracak teşvik edici bir ücret politikası olarak “parça başına ücret” politikasının gerekliliğini savunmuştur.

Taylorizm ayrıca kafa ve kol emeğini ayırarak sermayenin emeğin bilgi ve becerilerine bağımlılığını azaltmayı amaçlayan bir bilimsel yöntem olmuştur (Ansal, 1985: 159). Bu yöntem, işyerini tasarım ve üretimin ayrıldığı bir mekâna dönüştürmektedir. Tasarım ve üretimin ayrımı ile denetim mekanizması birleştiğinde önemli bir ideolojik işlev açığa çıkar. Sermaye bu ilkeler doğrultusunda gerçekleştirdiği üretim ile üretimin bilgisini de bir merkezde toplamış ve işçiyi de bu merkezin dışında bırakmıştır. Böylece sermaye, bir yandan emeğe bağımlılığını azaltırken, bir yandan da işin yoğunluğunu sağlayabilmiştir. Bununla birlikte işçinin sürekli aynı işi yaparak uzmanlık kazanması ile de üretkenlik artışı sağlamasını amaçlamıştır.

Emeğin örgütlenme biçimi olarak Fordizm ise “Ford’un geliştirdiği ve işçiyi mekanik bir hat üstünde hareket eden iş nesnesi üzerinde, çalışma süresi boyunca aynı parça işi belirli bir hız ve biçimde tekrarlamak zorunda bırakan” bir kitle üretimi sistemidir (Ansal, 1985: 160). Fordizm kavramı bu anlamı ile ilk kez Gramsci tarafından kullanılır.⁹ 1914’te ABD’de Ford otomobil fabrikalarında uygulanmaya başlayan emeğin bu örgütlenme biçimi İkinci Dünya Savaşı sonrasında yayılmaya başlar. Ford montaj hattı Taylorizmin zaman ve hareket ilkelerinin genişletilmiş bir uygulaması olmuştur.

⁹Gramsci’nin Fordizm kavramını, emek sürecinde bilimsel yönetim tekniklerinin uygulanması ve montaj hattı aracılığıyla seri üretim olarak dar bir anlamda kullandığını aktaran çalışmalar vardır. Bunun için bkz. (Arın, 1985). Buna karşın Gramsci’nin daha bütünselci bir tanım yaptığını aktaran çalışmalar da mevcuttur. Gramsci’ye göre yüksek ücretler ve yükselen yaşam standartları ile bilimsel yönetim tekniklerinin uygulandığı yeni çalışma süreçleri birbiri ile tutarlı gelişmelerdir. Fordizmin yeni tip bir işçi ve yeni tip bir insan yaratmak amacı ile devlet politikalarına, tüketime, ahlaka yönelik yeni biçimler arasında da bir ilişki bulunmaktadır (Gramsci, 1971).

Pre-kapitalist ya da kapitalist üretim ilişkilerinin olmadığı kesimlerde yer alan işgücünün çoğunluğu da bu dönemde ücret ilişkisi içine katılır ve buna bağlı olarak meta üretimi de büyük bir ölçekte artar (Arın, 1985: 124). Ücret ve meta ilişkisinin yaygınlaşması ile tüketim de kitlesel tüketim biçimini alır. Genelleşmiş ücret ilişkilerinin varlığı söz konusu olduğundan tüketim büyük ölçüde emek gücünün tüketimi tarafından belirlenmektedir. Bu bağlamda kitlesel tüketim ile kitlesel üretimin birbirine eklemlendiği ve tüketimin belirlenmesinde ise sermayenin kendisinin hegemonik bir hal aldığı söylenebilir. Gramsci'nin ortaya koyduğu gibi: “Burada hegemonya fabrikada doğar (Munck, 2003: 48).” Savaş sonrası Fordizmi bu anlamıyla sadece bir kitle üretimi sistemi değil, daha çok bütünsel bir yaşam tarzı olarak ele alınabilir (Harvey, 1997: 158).

1.1.2. Sosyal Üretim Süreci Olarak Fordizm

Yeni anlamıyla Fordizmin üretim süreci ile sosyal üretim süreci birbirine bağımlı ilişkiler bütününden oluşmuştur. Bu ilişkilerin kurulmasını ve işlemlerini sağlayan mekanizma ise devlettir. Devlet, Fordizmde birikim rejiminin istikrarını ve ekonomik büyümeyi sağlayamaya yönelik politikaları uygulayan, emeğin yeniden üretimini sağlayan ve bunun maliyetlerini toplumsallaştıran, bunun yanında para ve kredi sistemlerini düzenleyen ve sınıflar arasındaki ve sınıflar içindeki çatışmaları uzlaştıran yegâne kurumdur.

Fordizmin ekonomik büyümesi Keynes'in 1936 yılında “İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi” kitabında ileri sürdüğü toplam talep yönetiminin kurumsallaşarak hayata geçirilmesi ile bağlantılıdır. 1929 ekonomik krizi ardılı kitlesel işsizliğin çözülmeyi bekleyen bir problem olarak ortada olması Keynesci makro ekonomik araçların hayata geçirilmesini sağlamıştır. Keynesci bu araçlar, devletin maliye ve para politikası kullanarak ekonomiye müdahalede bulunup birikim rejiminin çelişkilerini hafifletmeye çalışması ve tam istihdamı sağlamaya çalışmasıdır. Jessop'a göre devlet, ekonomi politikaları bakımından “sermaye birikimine gerekli iç ve dış koşulları sağlamaya yardımcı olarak özel sermayenin kar edebilirlik koşullarını desteleyerek ... tam istihdamı güvence altına almayı ve bunu özellikle talep-tarafli yönetimiyle yapmayı hedeflediği kadar Keynescidir (Jessop, 2009: 108).” Buradan hareketle, Keynesci devlet efektif talebi Fordist seri üretimin arzına

uydurmak amacıyla kitle üretimi ve tüketiminin desteklenmesi için önem taşıyan alanlarda altyapı harcamaları yapmıştır. Bu altyapı harcamaları hem üretimin tekelleşme eğilimini kontrol altına alırken, tüketimin de kitleselleşmesini sağlamış hem de ekonominin önde gelen sektörlerinin Fordist olmasını sağlayarak, Fordist üretim tekniklerinin yerleşmesini sağlamıştır. Devlet, birikim rejiminin çelişkilerini hafifletmek için üretimin genel ve teknik önkoşullarını sağlamış ve bunun maliyetini de vergiler yolu ile toplumsallaştırarak, üretim ve talebi dengelemeye çalışmış, birikim rejiminin istikrarını sağlamıştır (Arın, 1985: 130).

Sosyal üretimin sağlanabilmesi için devletin birikim rejiminin istikrarını sağlamak amacıyla yaptığı uygulamalar dışında meşruiyetini sağlamak amacıyla yaptığı uygulamalar da bulunmaktadır. O'Connor, "Devletin Mali Krizi" adlı kitabında devlet harcamalarını toplumsal sermaye ve toplumsal maliyet olarak ikiye ayırır. Bu ayrımı kapitalist devletin iki temel işlevine göre yaptığını belirtmektedir. Bunlar birikim rejiminin istikrarını korumak ve toplumsal uzlaşmayı sağlamaktır. Toplumsal sermaye harcamaları, sermaye birikimini teşvik etmek ve sürdürmek için devletin yaptığı harcamaları kapsamaktadır. Toplumsal sermaye harcamaları, toplumsal yatırım ve toplumsal tüketim olarak ikiye ayrılır. Toplumsal yatırımlar¹⁰ işgücünün üretim oranını ve karlılığı artıran hizmet ve projelerden oluşmaktadır. Toplumsal tüketim ise emeğin yeniden üretim maliyetlerini azaltan ve bu sayede karlılığı artıran proje ve hizmetlerden oluşmaktadır (O'Connor, 1973: 6-7). Toplumsal tüketim harcamaları da iki grup altında toplanabilir. Bunlar işçi sınıfı tarafından tüketilen mal ve hizmetler ile sosyal sigorta sistemidir.

¹⁰Toplumsal yatırım, fiziksel sermaye ve emek sermaye olarak sınıflandırılmaktadır. Fiziksel sermaye, fiziksel ekonomik altyapıdan oluşmaktadır. Bunlar yollar ve otoyollar, havaalanları, demiryolları ve diğer ulaşım olanakları, elektrik, gaz, su, kanalizasyon ve sanayinin gelişmesi için gerekli diğer altyapılar, eğitim, araştırma ve gelişim için gerekli olan tesis ve donanımlar, su ve toprağın geliştirilmesi için yapılan yatırımlar, ticari yapılar, spor stadyumları, otopark gibi kentsel yenileme projeleridir. Bütün ileri kapitalist ülkelerde tekeci sermayenin bütün planlama, yapılanma, gelişme ve modernleşme maliyetleri toplumsallaştırılmıştır. Bu maliyetlerin toplumsallaştırılmasının iki temel sebebi vardır. İlki, fiziksel sermayenin çoğunluğu özel sermayenin mal ve hizmetlerinin sürekliliğinin sağlanabilmesi için kullanılmaktadır. İkinci olarak da maliyetler çoğu zaman şirketlerin kaynaklarını aşar. Emek sermaye ise, öğretim, yönetim ve eğitim sisteminin her aşamasındaki diğer servisler ve bilim ve araştırma ve geliştirme servisleridir. Tekelci sektörde sermaye birikimi ve ekonomik gelişme yeni üretim süreçlerinin bilgisine, yeni materyallere, yeni ürünlere ve bilim ve teknolojinin birleşmesine dayanır. Ekonomik gelişme ve sermaye birikimi için her zaman bilimsel ve teknolojik araştırma-geliştirme servisleri ve nitelikli bilimsel, teknik ve yönetsel işgücü önemlidir (O'Connor, 1973: 101-117).

Sosyal sigorta sistemi, işçilere ve onların ailelerine iş kazaları ve hastalıklar, yaşlılık, emeklilik, ölüm, işsizlik ve iş ile ilgili olmayan hastalıklara karşı yapılan transfer ödemeleridir. Jessop sosyal sigorta sistemini Fordizmde devletin refahı sağlama işlevini örneklendirmek için kullanmaktadır. Fordizmde devlet refahı sağlamak için sosyal sigorta sistemini Fordist sektörde ailesinin geçimini sağlayan erkek işçilerin ötesine genellemiştir. Böylece devlet, bütün ulusal vatandaşların ekonomik büyümenin getirilerinden faydalanmasını sağlarken aynı zamanda etkin iç talebe katkıda bulunmalarını da sağlamaktadır. Fordizmde devletin refahı sağlamanın bir diğer ölçüsü ise, Fordist büyüme tarzı lehine kolektif tüketim biçimlerini desteklemeye çalışmasıdır (Jessop, 2009: 108).

Refahın yayılması olarak sosyal sigorta sistemi bu şekilde incelendiğinde, kapitalist toplumun genel ücret kazanma yapısının dışına düşenler için ise işsizlik sigortası, sağlık sigortası ve emeklilik ücretleri gibi uygulamalar kendini göstermektedir. Ayrıca, bu alanları kapsayan harcamalar aracılığıyla toplumsal ücreti güçlü bir biçimde destekleyecek adımlar atılmaktadır. Bu sistem doğrultusunda emeğin toplumsal yeniden üretim koşulları güvence altına alınırken bunların maliyetleri toplumsallaştırılarak, kar oranlarında yükselmenin devam etmesi de sağlanmıştır. Bu açıdan, sosyal sigorta sistemi sadece işçiler için bir sigorta değil aynı zamanda sermaye için de bir sigortadır. Sosyal sigorta sistemi, işsiz ve emekli işçileri koruyarak toplumsal ve politik istikrara katkıda bulunsa da, birincil amacı çalışan işçiler düzeyinde ekonomik güven duygusu yaratmak ve böylece çalışma moralini yükseltip, disiplini pekiştirmektir. Bu sistem, sermaye birikim rejimi ve üretimin genişlemesi için de vazgeçilmez bir unsur olan uyumlu bir emek-sermaye ilişkisi yaratmaya katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda, sosyal sigorta sisteminin en önemli amacı üretkenliği, üretimi ve karları yükseltmektir (O'Connor, 1973: 138).

Toplumsal maliyet harcamaları ise toplumsal uyumun devamını ve devletin meşruiyetini sağlayan hizmet ve projelerden oluşmaktadır. O'Connor'a göre toplumsal maliyet için verilebilecek en iyi örnek refah sistemidir. Refah sisteminin kurucusu olan refah devleti bir taraftan sosyal güvenlik, refah, eğitim, sağlık gibi alanlarda harcamaların artmasını sağlarken diğer yandan da üretimin artan sosyal maliyetlerini toplumsallaştırmaya da zorlanmaktadır. Bu bağlamda O'Connor'a göre

devletin ikili ve çelişik bir yapısı bulunmaktadır. Devletin birikim işlevinin gereği olarak, sermaye birikiminin karlılığını sağlaması ve sürdürmesi gerekmektedir. Ayrıca, devlet meşruiyet işlevinin gereği olarak, sosyal uyumun sağlanmasının koşullarını da yaratmak zorundadır (O'Connor, 1973: 6-7).

O'Connor'a göre devlet harcamalarındaki artış ile tekelci sektördeki büyüme arasında bir uyum bulunmaktadır (O'Connor, 1973: 8). Fordizmde üretim ve sosyal üretim arasındaki bu eklemlenme, kapitalist gelişme sürecindeki baş aktörler olan sermaye, örgütlü işçi sınıfı ve devlet arasındaki bir dizi uzlaşma ve konumların yeniden tanımlanmasına bağlı bir sürecin sonucu olarak incelenmektedir. Burada sermaye, düzenli ama güçlü teknolojik değişim süreçleri konusunda kararlılığı, büyük ölçekli sabit sermaye yatırımı, hem üretimde hem de pazarlamada yönetsel becerilerin ilerlemesi ve üretimin standartlaştırılması yoluyla ölçek ekonomilerinin harekete geçirilebilmesinde üzerine düşen rolünü yerine getirmektedir (Harvey, 1997: 157). Devlet ise üstlendiği Keynesci rollerle yeni kurumsal kapasiteler geliştirmektedir. Devlet, sermaye için altyapı yatırımlarını oluşturacak şekilde maliye ve para politikalarını uygun bir şekilde kontrol etmekte, emeğin yeniden üretiminin maliyetlerini toplumsallaştırırken ve ücretlerde 'satın alım gücü' (Arın, 1985: 127) temelinde bir uzlaşma sağlamaktır.

O'Connor'a göre bunlar devletin birikim ve meşruiyet işlevleri ile açıklanmaktadır. Devletin birikim işlevi ile bağlantılı harcamalar olan toplumsal sermaye harcamaları toplumdaki toplam kullanılabilir artığı yükseltirken, artıktaki meydana gelen artışlar da yüksek karlar ve yüksek ücretler şeklinde, tekelci kesimlerdeki sermaye ve emek tarafından ele geçirilme eğilimindedir (O'Connor, 1973: 124). Bu açıdan devletin kimliği Fordizmin bir aktörü olarak diğer aktörler arasındaki uyumu sağlayan bir düzenleyici olarak da belirlenmektedir. Devletin rolü sınıflar arası ve sınıf içi karmaşık ilişkileri düzenleyerek toplumsal mücadelelerin sonuçlarını normalleştirmektedir. "Fordist büyümenin bereketli döngüsünün sürdürülebilmesi için Keynesci Ulusal Refah Devleti şeklindeki devlet, bu hassas dengeye sermaye dolaşımlarının ve tüketim malları endüstrilerinin bütünleştirilmesi, emek-sermaye arasındaki bireysel ve toplumsal ücret üzerine anlaşmazlıkların idare edilmesiyle katkıda bulunur (Jessop, 2009: 105). "

Burada devreye giren diğer aktör ise örgütlü işçi sınıfının temsil aracı olan sendikadır. Fordist ücretlendirmenin oluşabilmesi için büyüme oranlarının sınırları ile tutarlı olacak toplu sözleşme görüşmeleri sendikalar aracılığı ile yürütülmektedir. Bu durum, Fordizmde sendikaların sosyal üretim sürecinde ekonomik bir özne olarak hareket etmeye başladığının bir göstergesidir. Bunun oluşmasında emek ve sermaye arasında tarihin hiçbir döneminde görülmemiş bir uzlaşmanın sağlanmış olmasının etkisi vardır. Bu uzlaşma süreci içerisinde sendikalar bir yandan sanayileşmiş merkez kapitalist ülkelerde üye sayılarını ve etkilerini artırırken, diğer taraftan yeni sanayileşen ülkelerde de yaygınlaşmaya başlamışlardır. Sendikaların üye sayılarındaki artış, çalışma koşullarının belirlenmesinde toplu pazarlık sisteminin etkinliğini artırmıştır.

Toplu pazarlıklar yoluyla üretim ilişkilerindeki etkinliğini artıran sendikalar, oluşturdukları toplumsal baskı gücü sayesinde ulusal düzeydeki karar alma mekanizmalarında da önemli etkiye sahip olmuşlardır. 1970'lere kadar gelen bu dönemde sendikaların etkisiyle asgari ücret, azami çalışma saati gibi konular emeğin lehine düzenlenmiştir. Özellikle merkez kapitalist ülkelerde çalışma yaşamı ve toplumsal yaşamdaki reformlarla emeğin statüsü de değişime uğramıştır. Böylece işçi sınıfı, kapitalist birikim modelindeki değişikliklerin etkisi altında sınıf olarak kendisini yeniden oluşturmasını sağlayacak maddi olanakları elde eden ve harcayan ekonomik özne haline gelmiştir. Buna karşın dönemin sendikalarına ücret artışlarının sağlanabilmesi için işçileri Fordist üretim sisteminin disiplinine uydurma yolunda uyguladıkları politikalarla bağlantılı eleştirel yaklaşımlar da getirilmiştir.¹¹

1.1.3. Uluslararası Düzenleme ve Fordizm

Fordizmde ulus devlet ve ulusal ekonomilerin büyüme içinde önemli bir yer teşkil etmesi büyük oranda uluslararası bir olgudur. Düzenleme Yaklaşımı, ulusal boyuta öncelik vermekle beraber dünya ekonomisi ile de ulusal sosyal formasyonlarla etkileşen bir sistem olarak ilgilenmektedir. Bu yaklaşım, tarihsel olarak ulusların

¹¹Braverman'a göre işçiyi vasıfsız ve aşağılanmış çalışma sistemlerine alıştırma konusundaki sorun hiçbir zaman bütünüyle aşılamaz. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Braverman: 1974) Ayrıca, 'metalaştırılmış' emek gücünün ücretli emek piyasasının gelişimi yoluyla sermayeye bağımlı kılması ve üretimde emek gücü kullanımının da fabrika sistemi ile makine temposuna bağlanarak denetim altına alınması konusunun emekçi sınıfın özerkliğinin kabullenilişi ile ilişkilendirildiği bir başka çalışma için bkz. (Negri ve Hardt, 2003: 48-50)

birbirlerine uyguladıkları eşitsiz etkileşimler üzerinde durur. Bu bağlamda bir ulusun hangi koşullar altında diğerleri üzerinde bir hegemonya¹² kurduğunu ve bu hegemonyanın neden zayıfladığını anlamlandırmaya çalışır (Aglietta, 1982: 6).

Aglietta için uluslararası ilişkilerin birikim sistemine bağlılığını anladığımızda Fordizmde sermaye birikiminin merkez olan ülkelerde neden ulusal olarak geliştiğini de kavramış oluruz (Aglietta, 1982: 13). Ulusal ekonominin yaratılması ve düzgün işleyişinin sürdürülmesi, iç ekonomik büyümenin koşullarının sağlanması sadece merkezi kapitalist ülkeler için değil aynı zamanda Çevresel Fordizmin izlerinin görüldüğü ithal ikameci birikim stratejilerinde de önemlidir. Çünkü savaş sonrası Fordizminin uzun canlılık dönemi dünya ticaretine ve uluslararası yatırım akımlarında muazzam bir artışa can alıcı bir biçimde bağlıdır (Harvey, 1997: 159). ABD ile başlayan süreç Kanada, Kuzey Batı Avrupa ve Japonya başta olmak üzere birçok ülkeye güçlü bir biçimde yerleşmiştir.

Fordizm döneminde uluslararası boyutta Amerikan hegemonyasından bahsedilebilir. Üstün iktisadi gücüyle ABD, önce Marshall planı tipinde programlarla, daha sonra da hızlı bir sermaye akımıyla Avrupa'nın canlanmasına katkıda bulunmuştur (Savran, 1988: 27). Amerika'nın bu yayılmacı politikasının altında ise New Deal düzenlemesinin bulunduğu görüşü mevcuttur (Negri ve Hardt, 2001: 256). New Deal dünya yönetimi sahnesine alternatif ve yeni bir model olarak girmiştir.¹³ New Deal modeli emek örgütlenmesinde Taylorizm, ücret rejiminde Fordizm ve toplumsal makro ekonomik düzenlemede Keynesçiliğin bir sentezi olarak modern refah devletini oluşturmuştur. Bu politika her şeyden önce ülke içi ekonomik krize bir çözüm olsa da, "aynı zamanda Amerikan ordusunun İkinci Dünya Savaşı sonrasında dalgalandırdığı bir bayrak haline gelmiştir (Negri ve Hardt, 2001: 258)." Sonrasında da doğrudan işgal altında yaratılan politikalarla olduğu gibi dolaylı olarak Fordizm ile bağlantılı olan çeşitli uluslararası kurumlar aracılığıyla da mümkün olan bölgelerde ulusal ekonomileri güçlendirme ya da bunları emperyalist

¹²Aglietta'da hegemonya kavramı uluslararası ilişkiler ve uluslar için bağımlı bir kavram olarak görülmektedir. Bu açıdan tarihsel olarak hegemonya kuran iki devlet bulunmaktadır. 19.yy'ın ikinci yarısına kadar etkisini sürdüren İngiliz hegemonyası ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen Amerikan hegemonyası (Aglietta, 1982: 6-7).

¹³Bu yeni model yazarlar için ayrıca disiplinci hükümetin en üst biçimini de temsil etmektedir. Daha ayrıntı için bkz. (Negri ve Hardt, 2001)

sistemle bütünleştirme çabası içine girilmiştir. Buna benzer şekilde özellikle, ulusal devlet tarafından yukarıdan aşağıya doğru yönetilen kentsel ve bölgesel düzeydeki ekonomik ve toplumsal politikaların temel kaygısı da, ulusal ekonomilerin her birindeki ekonomik ve toplumsal koşulların eşitlenmesi olmuştur.

ABD ekonomisinin gelişmesi ile birlikte parasal boyutta ise Bretton Woods Anlaşması ile esnek bir altın sistemi oluşturulmuştur. Bu sistem ile dönüştürülebilen tek para birimi olan dolar bir dünya parası niteliği kazanmış ve ulusal paralar arasında bir sabit kur sistemi benimsenmiştir. ABD doları sabit bir kur üzerinden altına çevirebildiği gibi oluşturduğu yeni yapı olan Uluslararası Para Fonu (IMF) ile de sistemdeki ayarlamaları yapabilmekteydi. Bu sistem Amerikan hegemonyasını koruyabildiği sürece uluslararası finansal istikrarı da korumuştur.

Amerikan hegemonyası aynı zamanda sermayenin çok uluslu şirketler aracılığı ile uluslararasılaşmasını da ilerletmiştir. Savaş sonrası uluslararası yatırımın ilk dalgası ABD kaynaklıydı ve tüm dünyadaki doğrudan yabancı yatırımın toplamının yarısından fazlasına eşitti (Munck, 2003: 43). Bu pay 1960 sonrasında azalsa da bu dönemde sermayenin bu şekilde uluslararasılaşması dünya pazarını genişleterek üretim ölçeklerini büyütmüş ve kar oranında artışa yol açarak dünya çapında kapitalist ilişkilerin korunmasını ve derinleşmesini sağlamıştır.

1.2.Çevresel Fordizm

Düzenleme Yaklaşımına göre kapitalizmin gelişmesi sermaye birikim rejimindeki dönüşümler doğrultusunda meta ilişkilerinin genelleşmesi ve ücretli emek ilişkisinin de bu doğrultuda genelleşmesi ile olmaktadır. Bu, beraberinde düzenleme biçimlerinde de bir dönüşümü gerektirir. Kapitalist dönüşüm, artı değer üretme koşullarını değiştirirken önce belli bir merkezde gelişmektedir. Bu merkezde gelişen birikim rejimi ve bununla ilişki olan düzenleme biçimi dünya ekonomisi içinde hâkim olarak kendi özelliklerini diğer toplumlara da dayatarak yayılır. Buna karşın kapitalizmin bu yayılması diğer toplumlarda her zaman aynı şekilde ve zamanda olmamakta birlikte eşitsiz bir şekilde gelişmektedir (Arın, 1986: 88).

Çevresel Fordizm, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hâkim olan yoğun birikim rejimi ve tekelci düzenleme biçiminin görüldüğü merkezler dışında kalan bölgeleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Düzenleme Yaklaşımına göre bir toplumdaki

meta ve ücret ilişkileri kapitalizmin gelişmişliğini belirleyen faktörler olduğundan bu bölgeler için meta ve ücret ilişkilerinin henüz genelleşmemiş olduğu söylenebilir. Azgelişmiş kapitalizm olarak adlandırılan bu bölgelerin gelişme seviyelerinin belirlenmesinde hâkim birikim rejimi ve düzenleme biçimi bir rol model oynamaktadır. Bu bağlamda azgelişmiş kapitalizm, merkez kapitalizminin tüm özelliklerini taşımayan, fakat ondan ayrılmaz bir biçimde etkilenen birikim rejimleri ve düzenleme biçimlerinden oluşur (Arın, 1986: 88). Bununla birlikte bu bölgelerde belirli bir birikim rejiminin ve düzenleme biçiminin yerleşmesinde asıl belirleyici unsur bölgelerin özgül toplumsal koşullarıdır. Bu sebeple azgelişmiş bölgelerdeki kapitalist gelişme ve merkez kapitalizminin bu bölgelere etkileri, bu toplumların kendi özgül koşulları doğrultusunda incelenmelidir (Aglietta, 1987: 32).

Azgelişmiş kapitalizmde üretim araçları üreten kesimin zayıflığı ya da var olmaması nedeniyle üretim kesimleri arasındaki ilişki uluslararası bir düzeyde yeniden üretilmektedir. Bu da üretim güçlerini geliştirmek amacıyla kapitalist üretim teknolojilerinin ithal edilmesini, artı değer üretme biçimlerinin ve kapitalist emek süreçlerinin taklit edilmesini gerektirmiştir. Bunların yanında bu birikim rejimlerinde kapitalist olmayan pek çok özellik de değişmeden kalmaktadır (Arın, 1986: 89). Birikim rejiminin bu ikili yapısı farklı düzenleme biçimlerinin de aynı anda bulunmasını gerektirmektedir. Bu yüzden Düzenleme Yaklaşımına göre azgelişmiş kapitalizmde devletin bir düzenleyici olarak işlevi oldukça önemlidir (Lipietz, 1984: 88).

Düzenleme Yaklaşımı, azgelişmiş birikim rejimlerini azgelişmiş ve merkezi kapitalizm arasındaki ilişkiler doğrultusunda azgelişmiş bölgelerin kendi toplumsal koşullarını göz önüne alarak incelemiştir. Bununla birlikte azgelişmiş toplumların tarihsel gelişme doğrultusunu açıklamaya çalışan azgelişmişlik teorilerinin bakış açılarını da irdelemiştir. Bu teoriler, azgelişmişliğin kökenlerini ve kapitalist gelişmeyi nasıl tanımladıklarına göre farklılıklar içermektedir. Bu doğrultuda genel olarak üç ana eksenle gelişen yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlar, azgelişmiş toplumların gelişmesinin de tıpkı gelişmiş kapitalist toplumlarda olduğu gibi, aynı

evrelerle olacağını savunan yaklaşımlar¹⁴, azgelişmiş toplumların gelişmiş kapitalist toplumların yardımı veya etkisi altında kapitalistleşme ve gelişme yoluna gideceğini (kapitalizm öncüsü emperyalizm) ya da tam tersi olarak gelişmiş kapitalist toplumların etkisi yok edildiğinde sanayileşmenin gerçekleşebileceğini savunan yaklaşımlardır.¹⁵ Son olarak ise azgelişmişlik sorunsalını toplumların içsel özellikleri ile mi ilgili yoksa dışsal etkenlerle mi ilgili olduğu açısından inceleyen yaklaşımlar bulunmaktadır (Savran, 1986: 50).

Azgelişmişliğin kökenlerini anlamlandırmaya çalışan yaklaşımlara büyük bir katkıyı Frank “azgelişmişliğin gelişmesi” çalışması ile yapmıştır.¹⁶ Bu çalışmanın ve sonrasında Wallerstein’ın çalışmalarının hareket noktası azgelişmişliğin kapitalizmin dünya çapında gelişmesinin bir ürünü olduğudur. Bu temel hareket noktasından Wallerstein, kapitalist gelişmeyi dünya imparatorluğu ve dünya ekonomisi kavramlarını kullanarak açıklamaya gitmiştir. Bu kavramlar aynı zamanda dünya sisteminin aldığı iki farklı biçimi tanımlamaktadır. Dünya imparatorluğu etkin kontrol derecesi zayıflamış olsa da topraklarının büyük bölümü üzerinde bir tek politik sistemin var olduğu bir sistemdir. Dünya ekonomisi ise böyle tek bir merkezi politik sistemin var olmadığı, böylesi bir siyasi otoritenin ulus devletlere dağıtılmış olduğu ve ekonomik mübadele ilişkilerinin ön plana çıktığı bir sistemdir (Wallerstein, 2010: 346).

Wallerstein’a göre modern dünya sistemi kapitalist bir dünya ekonomisidir. Dünya ekonomisi ise ticaretin düzenli hale gelmesi ve dünya çapında karşılıklı bağımlılığa dayanan coğrafi ve mesleki bir işbölümünün kurulmasının sonucu oluşmuştur. Ulus devletlerin oluşturduğu bu uluslararası yapı, işbölümünü sürdürmek amacıyla belli

¹⁴Modernleşme okulu olarak anılan bu yaklaşım İkinci Dünya Savaşı sonrasında esas şeklini almıştır. Bu yaklaşımda azgelişmişlik sorunu azgelişmiş ülkelerin kendi toplumsal yapı ve değerlerinin bir ürünüdür. Bu toplumlar kapitalizm öncesi çağın Batı Avrupa’sına benzer geleneksel toplumlardır. Dolayısıyla bugünün gelişmiş toplumlarının tarihte geçmiş olduğu yoldan geçerek modernleşeceklerdir (Savran, 1986).

¹⁵Emperyalizm, azgelişmiş ülkelerin gelişmesini ve sanayileşmesini engellemektedir. Emperyalizm teorisinde Stalin’in görüşleri bir hayli yer tutmaktadır. “Stalinizm, emperyalizmin müttefiki feodal sınıflara karşı, ulusal burjuvazinin gelişmeyi temsil ettiğini savunur. İlerici bir burjuvazinin ulusal ekonomiyi geliştirmesi, sosyalizmin maddi temellerinin hazırlanmasına katkıda bulunacağından, işçi sınıfı bu ulusal burjuvaziye desteklemelidir (Savran, 1986: 53).” Bu teoride de modernleşme teorisinde olduğu gibi azgelişmiş ülkeler aynı gelişmiş ülkelerin kapitalizme geçiş yolu ile gelişeceklerdir.

¹⁶Frank’ın bu çalışmasının ayrıntıları için bkz. (Frank, 1967)

bölgelerde sermaye birikim sürecini geliştirirken belli bölgelerde geri kalmışlık döngüsü meydana getirir. Böylece dünya ekonomileri merkez devletler ve çevre alanlar olarak ikiye ayrılır (Wallerstein, 1983: 302). Bu iki ayrı sosyo-ekonomik formasyonun oluşmasında kapitalist dünya ekonomisinin oluşum sürecinde rol alan ekonomik faktörlerin daha önceden sahip oldukları kapitalist rasyonalite rol oynamaktadır.¹⁷ Kapitalist rasyonalite ise toprak/işgücü oranı, iç pazarın genişliği, ülkenin coğrafi konumu gibi nesnel koşullardan oluşmaktadır (Wallerstein, 1983: 403). Bu koşullar ve coğrafi işbölümü doğrultusunda hangi ülkenin merkez hangi ülkenin çevre ülke olacağı şekillenir.

Merkez ve çevreyi birbirinden ayıran bazı özellikler vardır. Merkez kapitalizmde toplumsal üretimde dengeli bir gelişme vardır ve kapitalizm gelişmesinin dinamiğini iç pazarda bulur. Çevrede ise üretim araçları kesimi gelişmediği için çevresel kapitalizm iç pazar temelinde gelişmez. Bunlarla birlikte merkez ve çevre arasında bulunan yarı çevre bölgeler de mevcuttur. Wallerstein yarı çevrenin özgül bir ekonomik önemi olduğunu lakin bunu belirleyenin ise siyasal olduğunu savunmaktadır. Buna göre bir ülkenin merkez ya da çevre olmasını belirleyen en önemli özellik, devlettir. Merkez ülkeler ulusal kültürle eşleşmiş güçlü bir devlet aygıtına sahiptirler. Diğer yandan çevre için aynı durum söz konusu değildir, Wallerstein çevrede devletin zayıf olması sebebiyle çevre devletleri demek yerine çevre alanları demeyi tercih ettiğini belirtmiştir (Wallerstein, 2010: 347).

Dünya ekonomisi, yani kapitalist dünya sistemi, bir takım ülkelerden diğerlerine artık aktarımını düzenleyen bir sistem/mekanizmadır ve bu mekanizmanın çalışması sistem içinde yer alan ülkelerde farklı üretim biçimlerinin varlığından gelir. Güçlü merkez devletler ülkeler arasındaki artık aktarımı yoluyla, dünya ekonomisinin tümünde üretilen artığın büyük bir oranının ele geçirilmesini sağlar. Bu sebeple “farklı devlet aygıtları farklı güce sahip olduklarında, güçlü devletlerin, güçsüzler üzerine, merkez ülkelerin çevre üzerine uyguladığı eşitsiz mübadele işlemeye başlar (Wallerstein, 1983: 401).”

¹⁷Wallerstein’ın kapitalizmin ortaya çıkışı ve gelişmesi üzerine ortaya koyduğu yaklaşımlara yönelik eleştiriler bulunmaktadır. Bu eleştiriler daha çok kapitalizmin kökenlerinin ticaret ağı ile gelişen ilişkilerde bulunması üzerinedir. Buna göre Wallerstein kapitalizmi açıklamada sınıf kavramından uzaklaşmıştır. Hem Wallerstein hem de Frank’ın çalışmalarının bu bağlamdaki eleştirileri için bkz. (Brenner, 1977), (Laclau, 1975) ve (Gülalp, 1979).

Wallerstein da içinde bulunduğu bağımlılık tezlerine göre çevre ülkeleri tahakküm altındadır ve azgelişmişlikleri de onlara merkez tarafından dayatılmıştır. Azgelişmiş kapitalizmin geri kalmış olması gelişmiş kapitalizm için yararlıdır çünkü bu sayede merkezdeki kapitalizmin problemlerinin çözüme kavuşturulması söz konusudur (Lipietz, 1984: 88). Düzenleme Yaklaşımına göre bu durum her zaman geçerli değildir. Kapitalizm üretim, dolaşım ve mübadele ilişkileri bakımından birbiriyle ilişkili ulusal toplumsal formasyonlardan oluşmuş hiyerarşik bir sistemdir. Bu sistemdeki hâkim birikim rejimi ve düzenleme biçimi belli bir merkezde ortaya çıkar ve diğer toplumsal formasyonlara da eşitsiz bir şekilde yayılır (Lipietz, 1988b). Gelişmiş ve azgelişmiş kapitalizm arasında ilişkiler vardır, bu ilişkiler eşitsiz bir şekilde yayılıyor ise de her zaman tek yönlü değildir. Yani ilk olarak azgelişmiş kapitalist formasyonların oluşturduğu çevreyi merkezin tek yönlü etkisi altında görmek doğru değildir. Çünkü çevre ülkeleri kendi toplumsal ilişkilerine sahiptir. Kapitalizmin çevre ülkelerde gelişmesi sadece merkezin dayatması ile değil, aynı zamanda çevre ülkelerin kendi iç dinamikleri ve sınıf çatışmalarına bağlı olarak gelişen düzenleme biçimleri aracılığıyla anlaşılabilir (Lipietz, 1984: 89). Bu bağlamda azgelişmişlik homojen bir bütün değildir ve birbirinden farklı azgelişmiş birikim rejimleri tanımlanmaktadır. Bunlar, geleneksel ihracata dayanan birikim rejimi (ilksel birikim rejimi), geleneksel (erken) ithal ikamesine dayanan birikim rejimi ya da Alt Fordizm ve ihraç ikamesine dayanan birikim rejimleri olan Vahşi Taylorizm ve Çevre Fordizmidir (Arın, 1986: 93, Lipietz, 1984: 95-102). Lipietz'e göre bu birikim rejimlerinin tanımlanması ve bunların merkezle olan ilişkileri aynı zamanda kapitalizmin tarihsel gelişimini de göstermektedir (Lipietz, 1984: 95).

Geleneksel ihracata dayanan birikim rejiminde çevre ülkelerinin ulusal üretimi tarıma dayalıdır. Çevre ülkeler tarımsal mallar ya da hammaddeler ihraç ederken, merkez ülkelerden sınaî mallar ithal eder. Buna işgücü ihracatı da eklenir. Bu birikim rejiminde merkez ve çevre arasındaki ilişkide çevre, merkezde tamamlanamayan kapitalist yeniden üretimin tamamlanmasını sağlayarak etkili bir termostat görevini görmektedir (Lipietz, 1984: 96).

Erken ithal ikamesine dayanan birikim rejimi ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında, hammadde ihracatı dışında dünya ekonomisi ile bütünleşme yolları arayan bazı az

gelişmiş ülkelerde görülmüştür. İthal ikameci birikim rejiminin esası tarımsal artığın, yer altı kaynaklarının ve işgücünün dışsatımı ile elde edilen döviz gelirlerinin, gelişmiş kapitalist ülkelerin ürettiği Fordist yatırım mallarının dışalımında kullanılmasına ve ulusal sermayenin rekabetten korunmasına dayanır. Bu birikim rejiminde ithal edilmiş Fordist makinelerle sanayi üretimi sağlanır ve bu da belli aşamalarda sanayileşmenin gerçekleşmesini sağlamıştır. Buna karşın “emek sürecindeki dönüşümlerin bütün üretim kesimlerini kapsamaması ve yaygın olmaması, üretim ilişkilerindeki dönüşümün sınırlı kalması, özellikle ücret ilişkilerindeki ve tüketim normlarındaki dönüşümün yeterli olmaması, birikim rejiminin istikrar içinde genişleyerek yeniden üretiminin gerektirdiği toplumsal koşullarının var olmaması” neticesiyle bu birikim rejimleri Alt Fordist olarak adlandırılmaktadır (Arın, 1986: 97).

Bu birikim rejiminin istikrarının sağlanabilmesi için hem ithalatın finansmanını sağlayacak dövizin sağlanması, hem ithalat yolu ile üretilen malların ithal mallarla rekabeti için verimliliğin sağlanması hem de bu verimliliğin sürekliliği için de iç pazarın genişlemesi gibi koşulların gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu sebeple ki ithal ikameci birikim rejimlerinde düzenleme biçimi olarak devletin önemi büyüktür (Arın, 1986: 98).

İthal ikamesine dayanan birikim rejiminin kriz sonucunda dış borçlanma ile karşı karşıya kalması ve tıkanması ülkelerin uluslararası işbölümüne yeni ve farklı bir şekilde eklemelenmesini gerektirmiştir. İhraç ikamesine dayanan birikim rejimleri de bu doğrultuda açığa çıkmıştır. Bu birikim rejimlerinden ilki Vahşi Taylorizmdir. Vahşi Taylorizm esas olarak yeni sanayileşen ülkelerin ucuz emek gücüne dayanmaktadır. Bunun sebebi de Fordizmin merkezde verimliliğini kaybederek krize girmesi ile sermayenin artı değeri arttırmanın kaynağı olarak üretim sürecinin niteliksiz işgücü gerektiren kısımlarını bu çevre ülkelerine taşımakta bulmasıdır.

Vahşi Taylorizmde meta ilişkileri, üretilen sanayi mallarının önemli bir bölümünün merkeze ihracatına, ücret ilişkileri de mutlak ve nispi artı değeri aynı anda yükselten aşırı sömürüye dayanır (Lipietz, 1984: 100). Hem çalışma uzunluğunun hem de çalışma yoğunluğunun arttırıldığı, ücretlerin düşük olduğu bu birikim rejiminde ücret ilişkisi, genellikle hiçbir sosyal güvenliği de kapsamamaktadır. Bununla

birlikte bu birikim rejimi işçilerin Taylorist yöntemlere göre çalıştırılması ve denetlenmesini içerirken, Fordizmin makineleşme ve otomasyon sistemini içermemektedir. Bu koşulların sürdürülebilmesi de işgücünün baskı altında tutulması ile sağlanmıştır (Arın, 1986: 101).

İhraç ikamesine dayanan bir başka birikim rejimi olan Çevre Fordizmi, “Fordizmin sanayileşme modelinin sadece emek sürecinin ve teknolojisinin değil, fakat ücret düzenlemelerinin ve tüketim tarzının da çok kısmi olarak çevre ülkelere yayılmasına” dayanır (Arın, 1986: 102). Çevre Fordizmi bir yandan ithal ikamesinin ilerletilmesini, bir yandan da yeni ithal ikamesi malların ihracatının arttırılmasını içermektedir.

Ülkelerin Çevre Fordizmine geçebilmesi için birikim rejimlerinin bazı özellikler taşıması gerekir. Bunlar; birikim yapmış özerk bir ulusal sermayenin varlığı, orta sınıfın görece geniş olması, meta ve ücret ilişkisine önemli ölçüde tabi bir çalışanlar grubunun varlığı, sanayi sermayesinin hâkimiyetini kurmuş olması, devletin geleneksel sınıflardan önemli ölçüde özerkliğidir (Arın, 1986: 102). Yani her ülkenin Çevre Fordizmini uygulayabilecek potansiyeli yoktur, bu birikim rejimi belli bir miktarda sanayileşmeyi ve kapitalistleşmeyi gerektirmektedir.

Lipietz’e göre Fordizm, makineleşme ve büyüyen bir tüketici piyasasını içerdği sürece ‘gerçek bir Fordizm’dir. Çevre Fordizminde ise, üretim süreçleri çoğunlukla çevrenin dışında kalır yani Çevre Fordizminde her anlamıyla bütünleşmiş bir birikim rejimi ve iç pazar mevcut değildir. Bunun yanında üretim sürecinin nitelikli işgücüne dayanan kısmı ve vasıflı işler ulusal birikim rejiminin dışında kalmıştır. Bu açılardan Çevre Fordizminin çevresel olma özelliği ağır basmaktadır (Lipietz, 1984: 99).

1.2.1.Türkiye’de Fordizm

II. Dünya Savaşı sonrası yıllar Türkiye için iktisadi bakımdan bir dönüm noktası oluşturur. Bu yıllar, 1930’lardan beri süre gelen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının gevşetildiği, ithalatın serbestleşerek büyük ölçüde arttırıldığı, dış açıkların oluşmaya başladığı, kredi ve yabancı sermaye yatırımları ile ayakta duran bir ekonomik yapının yerleştiği yıllar olmuştur. “Bu dönemde serbestleşmeye yönelen bir dış ticaret rejiminin sonucu olarak, iç pazara

dayalı bir sanayileşme programı değil, dış pazara dönük ve tarıma, madencilığa, alt yapı yatırımlarına ve inşaat sektörüne öncelik veren bir kalkınma anlayışı gündemdedir (Boratav, 1998: 74).”

İktisadi alanda var olan bu dönüşümlerin yanında toplumsal ve siyasi yapının da savaş sonrası kapitalist dünya sisteminde meydana gelen yeni dengelerden türeyen dışsal etkenlerle bir uyum sağladığı söylenebilir. Siyasi olarak çok partili hayata bu yıllarda adım atan Türkiye’de toplumsal olarak da ticaret burjuvazisi ve piyasaya yönelik büyük toprak unsurlarının aşırı güçlendiği bir döneme girilmiştir.

1946-1953 yılları hızlı bir büyüme sürecini kapsamaktadır ve bu da bütün sosyal grup ve tabakaların reel gelir düzeylerinin yükselmesine imkân vermiştir. Bununla birlikte bu dönem özellikle mülk gelirlerinin ve ticaret sermayesinin milli gelirden aldıkları payın arttığı öte yandan ücretli-maaşlı grupların göreceli durumlarının ise gerilediği bir dönem olma özelliği göstermiştir (Boratav, 1998: 84).

1960’lı yıllara gelindiğinde ise liberal dış ticaret rejimi içinde dengenin sağlanamayacağı anlaşılmıştır. Bu nedenle dış ticaret kontrollerine gidilmiş ancak ticaret açıkları yine de ortadan kalkmamıştır. Bu yıllar öte yandan geniş kamu kesiminin destekleyici özelliğinin ön plana çıkarak özel sermaye birikimi ile işlevsel bir bütünlük içinde eklemlendiği bir birikim stratejisinin şekillendiği yıllardır. Bu bağlamda ekonominin 1946 sonrası devam eden bağımlı çizgisi liberal dış ticaret politikaları ile değil, geleneksel ithalat denetimleri içinde sürdürülmeye başlanmıştır (Boratav, 1998: 85-87).

Türkiye’deki ithal ikameci birikim rejiminin oluşturulması sürecinde 1960 yılı darbesinin önemli bir yeri vardır. 27 Mayıs 1960 sonrasında, planlı bir iktisat anlayışına yönelerek sermaye birikim sürecini istikrarlı bir gelişim çizgisine sokma çabaları ilk meyvelerini 1962’de vermeye başlamıştır. 1960’lı yıllar Türkiye’de Fordizmin genel anlamda hayata geçtiği bir dönemin başladığı yıllar olarak ele alınabilir. 1950 yılından itibaren piyasa mantığı çerçevesinde gelişen ekonomi 1960 yılında yapılan darbe ile yeni bir birikim modeline dönüşmüştür. İktisat politikalarında köklü bir değişikliğe gidilmiş, sanayi sermayesi egemenliğini kurmuş, proleterleşme süreci hızlanmıştır. Bu dönüşümün perspektifinden geriye bakıldığında temel bölünmenin, bir yanda şehirdeki ve köylerdeki küçük burjuvazi,

küçük sermaye ve ticaret burjuvazisi ile öte yanda sanayi burjuvazisi arasında olduğu söylenebilir (Keyder, 2008: 177). “Sanayi burjuvazisi görece zayıf bir konumda olmasına rağmen bu dönüşümü gerçekleştirebilmesi bürokratlar, aydınlar ve askerler tarafından zımnen desteklenmesi sayesinde olmuştu (Keyder, 2008: 180).”

Türkiye’de 1960’lı yıllarda hızlı bir gelişme gösteren sanayi sermayesi aslında uluslararası işbölümündeki değişime göre şekillenmekteydi. Dünya kapitalizminin en büyük gücü olan ABD, 1950’li yıllarda Marshall Yardımı, dış krediler, borçlar yoluyla teknolojik ömrünü doldurmuş Fordist makineleri Türkiye gibi azgelişmiş kapitalist ülkelere kaydırarak onlara kendi sanayilerinin tamamlayıcısı olma rolünü yüklemiştir (Arın, 1986). Bu nedenle Türkiye, dünya kapitalist sistemi içerisindeki yerine bağlı olarak daha emek yoğun teknolojileri kullanarak sanayileşmeye, sermaye biriktirmeye çalışmıştır. Büyük yatırım gerektiren bu teknolojiler ilk olarak devlet tarafından kurulan işletmelerde kullanılmaya başlanmıştır. Sermaye birikimi için ithal edilen teknolojilerin üretimde kullanılmasıyla birlikte, 1960’larda Türkiye kapitalizmi ithalata bağımlı bir duruma gelmiştir.

Sanayi burjuvazisinin uluslararası bağlantılar ile birlikte gelişmesi ve bu değişimin hegemon güçler tarafından da desteklenmesi devletin de yeni birikim aşamasına uygun bir biçimde işlevinin değişmesini gerektirmiştir. Merkez ülkelerdeki devlet-ekonomi ilişkilerindeki dönüşümler gibi, iktisadi politikaları uygulayabilecek idari düzenlemeler yapılmıştır. Bu sebeple Devlet Planlama Teşkilatı gibi yeni kurumlar oluşturulmuş ve bunun yanında yeni anayasa ile işçi örgütlerine sendikalaşma ve toplu pazarlıkla ilgili statüler verilmiştir (Boratav, 1998: 95). Merkez ülkelerdekine benzer bir şekilde bu düzenlemelerle sanayi burjuvazisi ve örgütlü işçi sınıfının kısa ve orta vadeli çıkarlarında bir kesişme yaşanmıştır. Bu açıdan bakıldığında sağlanan sendikalaşma, toplu sözleşme ve grev hakkı ve sosyal güvenlik alanının genişlemesi, yeni birikim modelinin ihtiyaçları uyarınca işçilere verilmiştir.

1960 darbesi, kıt kaynakların ve özellikle dövizin, hızlı kalkınma amacıyla rasyonel ve planlı bir biçimde tahsisini vaat etmektedir. Birikimin başarı ile devam edebilmesi, üretimin sürdürülebilmesi için dövizin sağlanması ve bunun halledilmesi ile birlikte pazarın yaratılması ile olacaktır. Bu açıdan sanayileşme,

iktisadi özerklik ve sosyal adalet kurulması istenen düzenin temel taşları olmuştur. Bu noktada devletin biçiminin ve işlevinin anlaşılması önemlidir. Poulantzas devletin işlevini, kapitalist sınıfın çıkarları açısından değil, toplumu bir bütün olarak bir arada tutmayı sağlayacak bir kuruma duyulan gereksinim açısından tanımlar. (Poulantzas aktaran Clarke, 2003: 394) “Devlet, kapitalist toplumun yeniden üretiminin güvence altına alınması anlamında kapitalist bir devlettir; yalnızca işçi sınıfının değil, aynı zamanda tek tek kapitalistlerin çıkarlarına karşı, bir bütün olarak sermaye birikiminin çıkarlarını temsil eder. Bu durum devlete sözde tarafsızlık kazandırır da onun sınıf niteliği, yapının bir bütün olarak yeniden üretiminde oynadığı işlevsel rolde içerilmektedir.” (Poulantzas, 2000: 37) Zira devletin, kendi yeniden üretimini güvenceye almada bir araç olan kapitalist sınıfın egemenliğini sağlama almada çıkarı vardır. 1960’larda ve 1970’lerin büyük bölümü boyunca Türkiye’de de devlet belli ölçüde özerk bir siyasal otorite olarak gelişen sanayi üretimine uygun iç pazarın yaratılması adına gelir bölüştürücü mekanizmaların garantörü işlevini görmüştür.

1960 ve sonrası dönem Fordist birikim rejiminin sosyal üretim sürecine yönelik kurumsal adımların atıldığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Fordist birikim rejimiyle uyumlu bir bütünlük oluşturacak tarzda yeni bir düzenleme biçiminin genel anlamda şekillenmesi söz konusudur. Bu dönemdeki en önemli kurumsal düzenlemelerden birisi de hiç kuskusuz anayasadaki değişikliklerdir. 1961 Anayasasının, kurumsal devleti, refah devleti biçiminde şekillendirdiği görülmektedir.¹⁸

1960 sonrası yılların Fordizme özgü kurumsallıklarından birisi de hiç kuskusuz kalkınma ve planlamaya verilen önemdir. Planlar Türkiye’de devletin birikim sürecindeki rolünün de açıklayıcı metinleri olarak karşımıza çıkar. Anayasanın çizdiği bu geniş çerçevenin hayata geçirilmesi konusunda Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın gelir dağılımı ve sosyal refah sorunlarını çözmeye dönük ilke ve politikalarına, çalışma hayatına dair politikalarına, sosyal güvenlik sorunlarını çözmeye yönelik yaklaşımlarına, önlem ve politikalarına bakılabilir. Birinci Beş

¹⁸Anayasa her şeyden önce, sosyal devlet ilkesini Cumhuriyetin nitelikleri arasında saymış bulunmaktadır (m. 2); bunun gibi, 'sosyal adalet' ilkesini de anmıştır (başlangıç/5, m. 10/2 ve 41/1).

Yıllık Planın temel stratejisinde iktisadi kalkınmanın sosyal adalet ilkesiyle bağdaştırılarak ahenkli bir gelişmenin gerçekleştirilmesi yoluna gidileceği ve kalkınma hamlesinin sosyal adalet ilkesinden sapmasına izin verilmeyeceği vurgulanmakta ve planın bu konudaki yaklaşımı özetlenmektedir (DPT, 1963: 525).

1961 Anayasasının getirdiği sosyal normlar, sağladığı sosyal haklar geniş toplum kesimleri için önemli değişiklikler getirmiştir; ayrıca, 1960'lı yıllar boyunca hızla büyüyen işçi hareketinin kurumsallaşmasına bağlı olarak gelişen korporatizmi de bu gelişmelerden saymak gerekir. 1961 Anayasası'nın 47. Maddesiyle "... işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev hakları" verilen işçilere yönelik 274 Sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 Sayılı Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunları 1963'te yürürlüğe girmiştir.

1.3. Fordizmin Krizi

Kapitalizmin gelişme süreci içinde ortaya çıkan krizler sermaye birikim sürecinin temel çelişkilerinin bir ürünü niteliğindedir. Sermaye birikim sürecinin temel çelişkilerinin nasıl tanımlandığına bağlı olarak, kriz tartışmaları eksik tüketim, aşırı üretim, kar oranlarında düşme, orantısızlık ve aşırı birikim eksenleri etrafında şekillenmiştir. Bu eksenlerin biri altında toplanan yazarlar olduğu gibi, kriz çözümlemelerini farklı eksenler etrafında şekillendiren ve farklı hatlardan beslenen yaklaşımlar da bulunmaktadır. Düzenleme Yaklaşımının kriz çözümlemeleri¹⁹ de genel olarak aşırı birikim ekseninde ilerlemektedir.

Aşırı birikim ve kriz tüm kapitalist sistemin olduğu kadar kapitalist üretimin her gelişimine damgasını vuran kapitalist birikimin normal biçimidir (Clarke, 2007: 313). Bu bağlamda aşırı birikim, sermayenin aşırı üretim eğiliminden kaynaklanmaktadır. Sermayenin karlılığını koruyabilmesi için iki koşulun gerçekleşmesi gerekmektedir. İlk olarak "üretim araçları verimlilik artışı sermayenin yükselen teknik bileşimini telafi edecek düzeyde olmalıdır, aksi halde sermayenin organik bileşimi tehlikeli ölçüde yükselir (Arın, 1985: 131)." Sermaye birikimi çalışan nüfusu arttırarak artı değerin arttırılmasını gerektirir. Fakat aynı zamanda

¹⁹Düzenleme Yaklaşımının kriz çözümlemelerini üç ayrı hattan beslenen heterodoks bir yaklaşım olarak inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlar, teknolojik kapasitelerin tüketilmesi, emek temelli direnişler ve eksik tüketim temalarıdır. Bilgi için bkz. (Bedirhanoglu, 2010)

sermayenin artan organik bileşimi sermayenin orantısal olarak daha az emekçi istihdam ettiğini gösterir. (Clarke, 2007: 187) Oysa artı değerin kaynağı canlı emek olduğundan, bu gelişme kar oranının düşmesi yönünde güçlü bir eğilim yaratır. Çünkü emek gücünün yeniden üretimini maliyeti artırmıştır ve verili teknoloji çerçevesinde, emek gücünü sömürülmesi ancak belirli bir sınıra kadar arttırılabilir. Bu sınırın aşılması yeni bir teknolojik atılıma bağlıdır ve bunun sağlanması da niteliksel olarak köklü dönüşümleri gerektirmektedir. Bunun kısa vadede gerçekleşmemesi üretkenliğin artış hızının yavaşlamasına ve kar oranlarının düşmesine neden olmaktadır. İkinci olarak kitlesel üretimin de kitlesel tüketimi dengeleyecek biçimde olması gerekir. Bu iki koşul Fordizm döneminde devletin düzenleme kimliğiyle bağlantılı olarak dengelenmişken, 1960’ların ikinci yarısından itibaren var olan üretim yöntemlerinin üretkenliği arttırma kapasitesi kalmamış, üretim ve dolaşım arasındaki denge bozulmaya başlamıştır.

Aşırı birikim yaklaşımının önemli temsilcilerinden biri olan Clarke’ye göre krizin nedeni tek başına üretim sürecinde değil, kapitalist yeniden üretim sürecinin çelişkili bütünlüğü içinde aranmalıdır. Clarke çalışmasında kapitalist üretimin toplumsal karakterinin dayatılmasını rekabet biçimi ile ilişkilendirirken, üretimin herhangi bir dalında aşırı üretim eğiliminin piyasa sınırlarıyla karşılaşmasıyla rekabet baskının arttığını savunmaktadır.²⁰ Bu bağlamda “sermayenin rekabet baskısıyla, doğal, toplumsal ve tarihsel olarak şekillenen karlılık koşullarının ötesinde üretmeye zorlanarak aşırı birikmesi”, eksik tüketim ve kar oranlarının düşmesi eksenlerini de barındıran bir yaklaşımla sunulmaktadır. (Bedirhanoglu, 2010: 11) Aglietta ise sermayenin aşırı birikimini, piyasa rekabeti ve sosyal üretim arasında kurulan dengeden bir kopuş olarak görürken, kapitalist toplumun en temel ekonomik yasası olarak gördüğü kar oranlarının düşme eğilimini²¹ de aşırı birikim öncesinde yaşanan bir problem olarak tanımlamaktadır. (Aglietta, 1987: 354-356)

Fordizmin 1970 yılı itibari ile girmiş olduğu kriz incelenecek olduğunda, krizin belirgin belirtisi 1960’ların sonlarına doğru birikim rejimindeki genel verimlilik artışında bir yavaşlama olması ve bu durumun otomobil sektörü gibi ekonominin en

²⁰Clark’ın kapitalist üretim ilişkileri ve rekabet arasındaki ilişkileri için daha detaylı olarak bkz. (Clarke, 2007)

²¹Aglietta bunu Marx’a atıfta bulunarak söylemektedir. Bkz. (Aglietta, 1987: 354)

tipik Fordist özelliklerini benimseyen dallarını etkisi altına almasıdır. (Lipietz, 1988a: 30) 1969-1970 yıllarında ABD’de ortaya çıkan stagflâsyonu, 1971 yılında uluslararası para sisteminin çöküşü ve 1974-75’de dünya ekonomisindeki ani daralma izlemiştir. Tüm bunlar krizin oluşmasının sebepleri değil krizin seyrinde görülen duraklardan bazılarıdır. Krizin kökeninde kapitalist üretim sürecinin çelişkileri yatmaktadır. “Bu temel çelişkiler, kapitalizmde üretimin, ihtiyaçların karşılanması için değil, artı değerın üretilmesi, buna el konması ve biriktirilmesi için yapıyor olmasından kaynaklanmaktadır.” (Bedirhanoglu, 2010: 2)

Fordizmin krizindeki temel neden sermayenin değerlenmesindedir. Genel olarak sermaye için asıl sorun artı değeri yani sömürü oranını arttırmaktır. Lakin sistemin katılık özelliği buna engel olmaktadır. “Kitle üretim sistemlerine yapılan uzun vadeli ve geniş ölçekli sabit sermaye yatırımlarının, tasarımda esnekliği büyük ölçüde engelleyen ve değişmez tüketici piyasalarında istikrarlı büyüme varsayımına dayanan katılığından kaynaklanan sorunlar, işgücü piyasalarında, emek dağılımında ve iş sözleşmelerinde katılıktan kaynaklanan sorunlar vardır.” (Harvey, 1997: 165) Var olan düzenleme biçiminin kurumsal yapıları içinde ücret artışlarını getiren sendikaların varlığı ve kolektif bir tepkinin ortaya çıkma olasılığı maliyeti yükselen sermayenin emeğin ücretlerini düşürerek rahatlamaya çalışmasını engellemiştir. (Arın, 1985: 132) Bununla ilişkili olarak kriz var olan birikim rejimi ve düzenleme biçimlerinde de değişikliklerin öngörülmesini zorunlu kılmıştır. Bu sebeple ilk olarak ücret artışlarını getiren kurumsal yapıların özellikle de sendikaların güçlerinin azaltıldığı yeni düzenleme biçimlerine geçilmesi söz konusu olmuştur.

1.3.1. Sosyal Üretimin Krizi

Fordizmin krizi ile birlikte dünya genelinde krizin ana nedeni olarak sosyal harcamalar gösterilmiş ve kriz sürecinin yarattığı baskıların Keynesyen politikaların terk edilmesi ve sosyal harcamaların kısılması sayesinde hafifletilebileceği gündeme gelmeye başlamıştır. Buna paralel olarak Monetarist politikalar yoluyla krizden çıkılabileceğine yönelik yaklaşımlar dillendirilmeye başlanmıştır. Krize yönelik bu yaklaşımlarının oluşması da var olan düzenlemelerin krizin ilk anlarında ilişkileri sermayenin aleyhine işletmesinden kaynaklanmaktadır.

1970’li yılların basından itibaren yaşanan sosyal ve ekonomik gelişmeler, sosyal üretimle bağlantılı çalışmaları da derinden etkilemiştir. Özellikle var olan ve giderek derinleşen kriz süreci, bunun kaynaklarının araştırılmasına yol açmıştır. Bu dönemde, Keynescilik ve refah devleti sorgulanmaya ve ona dönük eleştiriler yapılmaya başlanmıştır. Keynesciliğin mutlak egemenliğini yitirmesinin temelinde neoliberal düşüncenin burjuvazinin bu tarihsel dönemindeki çıkarlarıyla uyum içinde olması yatmaktadır. Neoliberalilere göre kapitalizm genel olarak ussal ve uyumlu bir toplumsal sistemdir. (Savran, 1988: 35) Fiyat mekanizması ile işleyen piyasa iktisadi olarak ortaya çıkan dengesizlikleri ortadan kaldıracabilecek potansiyelleri taşımaktadır. Bu sebeple de piyasaya müdahale eden mekanizmalara ihtiyaç yoktur ve hatta piyasadaki olumsuzlukları oluşturanlar da bu mekanizmaların müdahaleleridir. Yani sendikalar, sosyal güvenlik, devlet müdahalesi, vergileme sistemleri artık kapitalizmin kötü çocuklarıdır.

Refah devletine karşı en radikal karşı çıkış yeni sağdan gelmiştir. Özellikle 1980 sonrası dönemde İngiltere’de Thatcherizm ve ABD’de Reaganizm olarak kendisini somutlayan yeni sağ, ekonomik liberalleşme ve yeniden artan muhafazakârlaşmayla tanımlanabilecek bir yaklaşımdır. Bu çerçevede yeni sağın liberal söylemleri ekonominin serbestleşmesi; muhafazakâr söylemleri ise hukuk ve düzen açısından devletin güçlendirilmesi, dış politikanın daha saldırgan bir ulusçuluğa dayanması, azınlık haklarının geri alınması, geleneksel aile yaşamının yeniden kutsanması, dini ve ahlaki değerlerin korunması üzerine kuruludur. (Nozick, 2006)

Bu eleştiri noktalarını açmak gerekirse, örneğin Friedman’a göre krizin nedeni mevcut hükümetlerin uyguladığı yanlış politikalardır. Friedman, devletin işlevlerinin toplumda hukuk ve düzeni sürdürmek, mülkiyet haklarını tanımlamak, rekabeti desteklemek, gönüllü olarak girişilen sözleşmelerin uygulanmasını sağlamak, mülkiyet ve para piyasasının koşullarını oluşturmaktan ibaret olduğunu söyler. (Friedman, 1962: 34) Bunun dışında devletin ekonomiye her müdahalesini, kişisel özgürlükleri sakatlayacağı, bireyin karar verme özgürlüğünü sınırlayacağı ve ekonomik kararların en etkin oluşma biçimi sayılan bireyin özgür iradesine dayanma ilkesini zedeleyeceği için, istenmeyen ve karşı çıkılması gereken bir durum olarak

görür. Serbest piyasa ekonomisi kendi işleyiş kurallarına bırakıldığı takdirde istikrarsızlık yaratacak herhangi bir eğilim mevcut değildir. (Friedman, 1962: 26-27)

Krizi kapitalizm ile sosyal üretim ilişkisi açısından ele alan görüşler daha çok refah devletinin birikim ile meşruiyet işlevleri arasındaki çelişkiye dikkat çekmektedirler. Bunun sebebi de refah devletinin harcamalarındaki artışın, ortaya çıkmakta olan kriz sürecinin asal bir parçası olduğunun 1960'lı yılların sonlarından itibaren giderek netleşmesidir. O'Connor bu durumu "yapısal açık" kavramı ile ortaya koymaktadır. O'Connor'a göre devlet sermaye maliyetlerini toplumsallaştırırken sosyal artı değere bireysel olarak el konulmaktadır. Devlet harcamaları yükselirken, birikim ve meşruiyeti sağlamak için gerekli olan harcamalar ile bu tür harcamaların finansmanında kullanılabilecek gelirler arasındaki "yapısal açık" ya da mali kriz oluşmaktadır. (O'Connor, 1973: 9)

O'Connor'a göre, tekel ve devlet sektörleri arasında bir ilişki bulunmaktadır ve bu sektörlerin aşırı büyümesi neticesinde sosyal ve mali kriz oluşmaktadır. Mali krizin temel sebebi kapitalist üretimin çelişkisinden kaynaklanmaktadır bu da üretimin sosyal, üretim araçlarının mülkiyetinin özel olmasıdır. İlk olarak tekelci sermayenin maliyetlerini ve toplumsal sermaye harcamaları toplumsallaştırırken, karların toplumsallaşmaması söz konusudur. Toplumsal sermaye harcamaları toplumdaki toplam kullanılabilir artışı yükseltirken, artıktaki meydana gelen artışlar da yüksek karlar ve yüksek ücretler şeklinde, tekelci kesimlerdeki sermaye ve emek tarafından ele geçirilme eğilimindedir. Bunun yanında tekelci kesim ve bu kesimlerde organize olmuş işçi sınıfı, artığın bir kısmının toplumsal maliyetleri finanse etmek için devlet tarafından ele geçirilmesine direneceklerdir. Bu arada tekelci sektörün dışındakiler, yani rekabetçi sermaye ve sendikasıız işçiler, vergilere şiddetli bir şekilde karşı çıkacaklardır. Çünkü bu kesimler zaten toplumsal sermaye harcamaları ile toplumsal maliyetlerin doğrudan yararlanıcıları değildirler. Sonuç olarak, vergi sınırlılıkları ve devlet harcamalarına artan gereksinim kaçınılmaz bir şekilde mali kriz yaratmaktadır. Bu kriz devlet harcamaları ile gelirleri arasındaki uzun dönemli bir yapısal açık biçiminde ampirik olarak da gözlenebilir. (O'Connor, 1973: 40-44)

Kapitalizmin içsel çelişkileri sonucunda ortaya çıkan kriz, sermaye birikiminin yeni bir temel üzerinde canlanmasının koşullarını da içinde barındıran bir süreçtir.

Aglietta için kapitalizmin kendi organik krizlerinden kurtulmanın tek yolu ekonomik ve sosyal yapıların yeniden düzenlenmesi ve uyumun yeniden oluşturulması ile mümkündür. (Aglietta, 1987: 356-385) Bu süreçte sermaye ve emek arasındaki çatışmanın yumuşatılmasına yarayan mekanizmaların da değişimi söz konusudur. Aynı zamanda da bunalım dönemleri sermaye birikiminin çelişkilerin su yüzüne çıkmasına uygun bir ortam oluşturur. İşte bu yüzden bunalımın anlaşılabilmesi için dönemin ana dinamiklerinin ve bunların ilişkisel bağlantılarının incelenmesi gerekmektedir. Fordizm sürecinde kapitalist ekonomi oldukça genişlemekle birlikte bu 1960'lara kadar duraklamaların görülmediği bir süreç de değildir. Duraklamaların görüldüğü süreçlerde devletin belirli teknikler kullanarak, özellikle de talep yönetimi önlemleri aracılığıyla durgunluğun etkilerini sınırlaması söz konusudur. Bu durum kapitalist ekonominin çevrimsel gelişmesinin ortadan kalkmadığı sadece çevrimlerinin yumuşatıldığının bir göstergesidir. Buna karşın ücretlerin düşürülemediği Fordizmin krizinde devletin talep politikaları da işlerliğini yitirmiştir ve kriz kar hadlerini yükseltmek amacıyla kitlesel tüketime yapılan saldırılar ile yetersiz tüketim ve aşırı üretim krizlerini de beraberinde getirmiştir. (Arın, 1985: 133) Tüm bunların etkisi ile sermaye, emek-sermaye sürecini yeniden yapılandırmaya ve işçilik maliyetlerini kısmak amaçlı işsizliğin işgücünü terbiye ettiği bir döneme doğru geçişi başlamıştır. Buna üretimde katılıkların devlet harcamalarının mali tabanında herhangi bir genişlemeye olanak vermediği halde devletin artan vergi yükü ile sosyal harcamaları finanse etmesindeki enflasyonist sonuçların da eklenmesi, dönemin düzenleyicisi olarak görülen devletin bu işlevinin işlerliğini artık sermayenin bu işleve olumlu bakmaması sonucunda yitirmesini sağlamıştır. Bu durum merkez ülkelerin Fordist ekonomilerindeki neoliberal rejim kaymalarının ve diğer Fordist ekonomilerdeki neoliberal politika ayarlamalarının arkasındaki temel etkenlerden biri olmuştur. (Jessop, 2009: 143)

Bunun sonucunda 1970'li ve 80'li yıllar bir ekonomik yeniden yapılanmanın ve toplumsal ve politik uyarlanma sürecinin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu sanayide örgütlenme konusunda olduğu gibi, yeni bir birikim rejimine, toplumsal ve politik yaşamda farklı bir düzenlemeye geçiş sürecini de içerir. Bütün bu değişimler Fordizm döneminin düzenli kapitalizminin yerini neoliberalizmin işleyişinde

düzensiz kapitalizmine bıraktığının göstergeleridir. Artık sermayenin mantığı, toplumu tüm kesimlerine egemen olmakla kalmayıp kendi düşünce yapısını da herkese kabul ettirmektedir. (Munck, 2003: 67)

1.3.2. Türkiye Ve Kriz

Türkiye’de 1970’lerde sermaye birikimi, ithal ikameci birikim sürecinin hızlanarak genişlediği ve iç talebe yönelik pazar genişlemesinin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönem, imalat sanayinde emek üretkenliğini arttırmak ve kar oranları düşüşünü engellemek için yoğun olarak sabit sermaye yatırımlarının yapıldığı bir dönemdir. Bu dönemde iç pazara dönük birikim sürecinin kendi iç çelişkileri dolayısıyla sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunlar çeşitli düzenlemelerle atlatılmaya çalışılmış, ama 1977’den sonra çelişkilerin şiddetini arttırmaya başlamasıyla birlikte kriz ortaya çıkmıştır.

1974 sonrasında dünya ekonomisinin krizine paralel olarak Türkiye, kısa dönemli borçlanma kanallarını sonuna kadar zorlayarak ve ithalat ve milli gelirdeki büyüme hızlarını sürdürmeye çalışarak krize tepki göstermiştir. Kriz koşullarında devlet, yaptığı düzenlemelerle firmalar arası kaynak dağıtımında aktif bir rol üstlenmiştir. Kapitalistler arası rekabet büyük sermayedarların biraz da politik seçimlerinin sonucu bu nimetlerden daha fazla yararlanmasını sağlamıştır. Sermayenin büyük işletmelerde toplanmasıyla üretilen malların maliyetlerinin çok üstünde fiyat belirlemeleriyle tekeli fiyatlar yaratılmıştır. Böylece özel kesim kar oranlarının yükselmesi sağlanmıştır. (Boratav, 1998: 115)

Devlet bu düzenlemelerin finansmanını kendi gelirleriyle karşılayamadığında, bunları iç ve dış borçlar ile bütçe ve KİT açıkları pahasına sürdürmüş, bu da enflasyonist süreci hızlandırmıştır. Bütçe açıklarının giderek artması, enflasyonun daha çok hızlanmasına sebep olmuştur. Sermaye birikimi için üretilen malların değerine enflasyonun üstünde fiyat belirlemek, üretilen malların maliyetlerini yükseltmiştir. Bu düzenlemelere rağmen üretkenliğin yeterli derecede arttırılamaması, artı değer fazla arttırılamadığı için de kar oranlarını tekrar düşürmeye başlamıştır. Teknoloji, Türkiye imalat sanayinde emek üretkenliğinde büyük sıçrama yapacak kadar gelişmemiştir. “1970-77’de Türkiye imalat sanayinde

Alt Fordist teknolojilerin geliştiği bir dönem olmuştur. Bu ise verimlilik sorununu daha da arttırmıştır”. (Arın, 1986: 107)

Ekonomik bunalımın sonuçları, 1980’li yıllara da uzamıştır. Ancak 1974-1977 yılları kriz politikaları 1977 sonrasında izlenen politikalardan farklılık göstermektedir. 1974 yılı sonrasında var olan bu çelişkilerin içinde, bir kar sıkışmasından söz edemeyiz. Emek üretkenliğini artırmak için yapılan sermaye yatırımları, büyük oranda yedek sanayi ordusu yaratmıştır. Bu nedenle emek kıtlığından da söz edemeyiz. Bu dönemde ücretlerin reel olarak artmış olması, içinde bulunulan birikim modeli çerçevesinde talep yaratıcı ana öge olmasındandır. Emek üretkenliğinin, imalat sanayinde üretilen malların maliyetlerinde ucuzluk sağlayacak kadar artmaması, rekabeti önlemiş, dolayısıyla ücretlerin göreceli düşüşünü sağlayamamıştır. Bu dönemde mali sektörde kredilerin ve finansman kaynaklarının genişlediğini, devletin bu süreçte müdahale ederek para arzını artırıp Merkez Bankası aracılığıyla kredilerde artış yarattığını görmekteyiz. Borçlanma yoluyla alınan kredilerin faiz oranlarının düşük tutulmasından dolayı kredi maliyetleri sorun olmamıştır. Bu dönemde eksik tüketim olgusu da içe dönük birikim modeli çerçevesinde önlenmiştir. Üretim sürecinde üretilen malların maliyetlerinin düşürülememesi malları pahalılandırmıştır. (Boratav, 2003) Dünya pazarındaki rekabet gücünün zayıflığı nedeniyle ihracat artmamış, üretilen mallar iç pazarda satılarak sermaye birikimi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu model çerçevesinde ücretlerin yaratılan artı-değer içindeki paylarının karları tehdit edecek boyutta olmadığı sürece artışlarına izin verilmiş, böylece kapitalist birikim süreci içindeki fazla üretimden doğan çelişkilerin bir krize dönüşmesi engellenmeye çalışılmıştır. (Boratav, 1998) Görüldüğü üzere bu dönemde devlet, sermaye birikim sürecinin sürekliliğinin sağlanması için uygun bir ortam yaratılması rolünü başarıyla oynamıştır. Özellikle üretim için gerekli olan hammadde, enerji, makine, ulaştırma, banka ve kredi gibi alanlarda yoğunlaşma görülmektedir.

1977 yılı itibari ile ülke içinde etkisini iyice hissettiren kriz, tıpkı öncesindeki genişleme dönemi gibi, dünya iktisadi konjonktürünün ithal ikameci sanayileşmenin aynasında yansıyan görüntüsüdür. Bu yansımada ekonomi üzerinde etkin kısıt, ithal girdilerin bulunamazlığı biçimine büründü. İthal girdiler ve ithal teknoloji olmadan

ekonomi yürütülememiştir. Girdi sağlama sorunları, üretimin maddi şartlarının devam ettirilememesine dönüşmüştür. Kapasite kullanımındaki azalmadan başlayıp karların ve sanayi yatırımlarının azalmasına kadar uzanan bir nedensellik zinciri yoluyla, iktisadi büyüme durmuş ve bu kriz çeşitli toplumsal çatışmaları açığa çıkarmıştır. (Keyder, 2008: 236)

1.4. Post-Fordizm

Sermaye birikimdeki Fordizmin krizi sonrasındaki değişiklikleri anlamak ve bu değişikliklerin ekonomik ve toplumsal politikaya ilişkin sonuçlarını incelemek için Post-Fordizm kavramının kullanılmasının uygun olup olmadığı ile ilgili tartışmalar mevcuttur. Post-Fordizm Fordist dönemden tamamen bir kopuş anlamına gelmemektedir. Bu dönemde Fordist dönemin emek süreci, birikim rejimi ya da düzenleme tarzının sürekliliği ile beraber Fordist olmayan emek süreçleri, birikim rejimi ve düzenleme biçimlerinin de varlığı söz konusudur. Bir yeniden yapılanma sürecinin yaşandığı bu yıllarda sermaye, Fordizmin uzlaşma üzerine kurulu yapısını tersyüz etme yönünde stratejiler oluşturmakta ve hayata geçirmeye çalışmaktadır. Özellikle, teknolojik ilerleme ve bunun sonucunda iletişim ile ulaşım alanında yaşanan gelişmelerle birikim stratejisinin, esnek ve yaygın üretime dönmesi, devletin yeniden yapılanması gibi unsurlar, dönemin Post-Fordist bir dönem olarak tanımlanmasına yol açmıştır. (Jessop, 2000: 333)

Post-Fordizm döneminde kapitalizmin daha çok merkezileşmiş ve daha sıkı örgütlenmiş olduğu ve emeğin karşısında yeni bir sömürü ve hegemonya tarzının benimsediği görüşü mevcuttur. Sermayenin hâkimiyeti artık fabrika gibi sınırlı mekânlardan ibaret değildir. Sermayenin hâkimiyeti fabrika duvarlarının ötesinde tüm topluma yayılmaktadır ve kapitalizmde ki kontrol mekanizması da her yere nüfuz eder hale gelmektedir. Bu mekânsızlaşmış sömürü, toplumun kendisini fabrikalaştırmaktadır. (Negri ve Hardt, 2003: 26, 2004: 302-303)

Sermayenin emek karşısında güçlenmesi dışında dönemin kapitalizminin özellikleri yönetim de âdem-i merkeziyetçilik, şirketlerin hem kendi içlerinde hem de başka şirketlerle ilişkilerinde ağlar oluşturmaları, çalışma ilişkilerinin giderek bireyselleşmesi ve çeşitlenmesi, kadınların daha fazla, genelde ayrımcı koşullarda ücretli işgücüne dâhil edilmesi, devletin her toplumda siyasi güçlerin ve kurumların

doğasına bağlı olarak değişen yoğunlukta piyasayı yeniden düzenlemek, refah devletini zayıflatmak için müdahalelerde bulunması, sermaye birikimi koşullarının giderek coğrafi ve kültürel farklılıklara dayandığı bir ortam olarak ortaya konabilir. (Castells, 2008: 2)

Post-Fordizm ile gelişmiş ülkelerde farklı üretim biçimlerini oluşturmuştur. Boyer bunları tanımlamak için sektörel bir ayırım yoluna gitmiştir. Buna göre esnek kitlesel üretimin modern yüksek-teknoloji ve olgun orta-teknoloji sektörlerinde, esnek uzmanlaşmanın tekstil gibi sık model değişikliği yaşanan ve gerileme döneminde olan sektörlerde yaygınlaşması mümkündür. Eski Fordist yöntemler ise daha az sanayileşmiş ülkelere ihraç edilebilen ağır kimya ve çelik gibi sektörlerde yaygınlaşırken, Taylorist Bilimsel Yönetim'in geleneksel hizmet sektöründe yaygınlaşması mümkündür. (Taymaz, 1993: 24)

Post-Fordizm, esnek işgücüne, esnek makinelere ve sistemlere dayanan esnek üretim sürecini veri alır. Esnekleşmeye dayalı bu süreç, firmaların ve emek sürecinin birçok açıdan değişikliğe uğradığı ya da Fordizm döneminde ikincil planda kalan tekniklerin giderek tercih edildiği bir süreçtir. Fordist kitlesel üretim sürecinde de varlığını koruyan esnek uzmanlaşma kompleksleri, Fordist birikim sürecinin yarattığı bazı sorunları aşmada maddi bir temel olarak yeni teknolojilerin (mikro elektronik, bioteknoloji) kullanılması yoluyla kriz sonrasında egemen bir konuma yükselmiştir. Bu bağlamda esnekliğe, uyarlanabilirliğe odaklanan teknolojik yenilikler yeniden yapılanma için kritik bir önem taşımaktadır. Enformasyon olarak adlandırılan bu teknoloji kapitalizmin genişlemesiyle ve yenilenmesiyle bağlantılı ve birbirinden ayrılmaz süreçlerdir. (Castells, 2008)

Dönem, sermaye birikiminin esnekleşmesi ile hem emek süreçleri, emeğin denetimi ve istihdam biçimlerindeki değişiklikleri, üretimde yeni teknikler ve örgütlenme biçimlerini, üretimin yanında tüketimde de esnekleşme kalıplarını, teknolojik, ticari ve örgütsel yeniliklerle birlikte, bilgiye ulaşma ve hâkim olma biçimlerini de içermektedir. Post-Fordizmin bir önemli özelliği de bilginin üretimi ve dolaşımına yapılan vurgudur. Post-Fordizm “yavaş bir gerekçe olarak hegemonikleşmeye ve ekonomik, politik ve toplumsal yeniden yapılanma için stratejik bir rehber olmaya başlayarak birçok farklı sistem ve yaşamdünyası boyunca yankılanan bu paradigma,

doğru ya da yanlış, Post-Fordist emek sürecine, birikim rejimine ve düzenleme tarzında bir ‘üretim etkeni’ olarak bilgiye atfedilen genel önemi yansıtmaktadır.” (Jessop, 2009: 160)

Dönemim siyasal ve toplumsal stratejisi ise neoliberalizmdir. Neoliberalizm, piyasa egemenliğine dayalı bir dönüşümü hedef almaktadır. Kamu sektörü için özelleştirme, liberalleştirme ve devlet sektöründe ticarileşmeyi öne çıkarmaktadır. Özel sektör için ise daha çok deregülasyon ile piyasanın kendi ihtiyaçlarını çözebilmesini sağlayacak yeni bir yasal ve politik çerçeve önerir. Neoliberal strateji, esnek çalışmanın ve esnek ücretlerin desteklenmesini, vergilerden elde edilen gelirin harcanmasında özel şirketlere benzer bir tutumun benimsenmesini ve devletin özel kesimin ihtiyaçlarıyla uyumlu bir hale gelmesini öngörmektedir. Bu noktada Neoliberal strateji söylem düzeyinde savunduğu devlet tekelinin sona erdirilmesine ve devletin ekonomiye müdahale etmemesine ilişkin savlarının aksine devletin yeniden yapılanması sırasında çoğu zaman kendi stratejik tercihleriyle ilgili olan sektörlerde tekelciliği teşvik ederken, söz konusu sektörlerde devletin ekonomiye müdahalesini de öngörmektedir.

Neoliberal stratejinin bütünüyle bir esneklik modeli üzerine kurulduğu açıktır. (Jessop, 2000) Burada önemli nokta, devletin içsel yapılarında gerçekleşen köklü dönüşümdür. Refahın ticarileştirilmesinin ve kamu işletmelerinin özelleştirilmesinin yanı sıra, özel sektörün kamusal girişimin yerini aldığı karma bir ekonomik model neoliberal stratejinin ana unsurlarındandır.

Neoliberal stratejideki müdahale biçimleri ise, emek gücünün yeniden metalaştırılması, piyasaların düzensizleştirilmesi veya yeniden düzenlenmesi, özelleştirme ve liberalleşme, kişisel/topluluk refah programlarının teşviki yönündedir.²² Hem kurumsal hem de sosyo-ekonomik düzeyde gerçekleştirilen bu dönüşümlerin amacı ortaktır. Sermaye-emek ilişkilerinde kar arayan kapitalist mantığı derinleştirmek, emek ile sermayenin üretkenliğini güçlendirmek, ürünü, dolaşımı ve pazarı küreselleştirmek, üretkenlik artışı ve ulusal ekonomilerin rekabet

²²Kolektif sigorta yapılarının düzenleyici ve toplumsal yapıyı bütünleştirici işlevlerinin yerine, ekonomik büyümeyi destekleyecek bireysel emeklilik programlarının teşviki bu tür müdahale biçimlerine bir örnek niteliğindedir.

gücünün sağlamlaştırılması için genelde sosyal güvenlikle kamu çıkarına yönelik düzenlemeler aleyhine devletin desteğini sağlamaktır. (Castells, 2008: 23)

Yeniden yapılanma süreci dünya çapında pek çok bölgede ve toplumda farklı biçimlerde olmuştur. Toplumlar, tarihleri, kültürleri ve kurumların özgüllüklerine bağlı olarak bu tür süreçlere farklı tepkiler vermişlerdir.

1.4.1. Emek Ve Üretim Süreci Olarak Post-Fordizm

Post-Fordizme geçişle beraber üretim tekniğinin ve örgütlenişinin değişmesi söz konusudur. Üretim tekniğinin ve örgütlenişinin değişimi ile kast edilen üretimin örgütlenişinin bant sistemindeki doğrusal ilişkilerden dağınık ağlardaki sayısız ve belirsiz ilişkilere doğru bir dönüşümüdür. Burada söz konusu olan Fordist üretim tekniklerinin topyekûn değişmesi değil bunların sürekliliği ile beraberinde esnek üretimin piyasanın yapısına hâkim olan üretim şekli olmaya başlamasıdır. Yani Post-Fordizm esnek üretimi gerektirmektedir. Esneklik, sadece üretimle ilgili değil aynı zamanda emek süreciyle, emek pazarıyla, devlet müdahalesinin azalmasıyla ve son olarak coğrafi hareketlilikle ilgili bir olgudur. (Öngen, 1996: 128)

Esneklik, endüstriyel örgütlenme modellerinin ilkesi olan, bu alandaki köklü dönüşümün sloganı olarak kullanılan bir kavram olup, çeşitli bağlamlarda karşımıza çıkmaktadır. Her şeyden önce, ürün çeşitliliğini ve sürekli, yeniliklere bağlı ürün sunumunu içeren “ürün esnekliği” biçiminde kendini gösterir. İkincisi otomasyon teknolojilerinin bir üründen ötekine kolaylıkla aktarılabilmesine ve üretimde sürekliliği sağlamaya yönelik “teknoloji esnekliği” biçiminde gerçekleşir. Üçüncüsü, firmalar arasında ve firma ile alt firmalar arasındaki “ilişkilerin esnekliği”, ve son olarak nitelikli işgücünün yarı nitelikli ya da nitelsiz işgücünün yerini alması anlamına gelen "emek esnekliği" biçiminde karşımıza çıkar. (Öngen, t.y.: 284)

Verimliliğin artırılması için piyasaya çabuk tepki veren üretim sistemleri ve piyasanın içindeki farklılıkları dikkate alan pazarlama stratejileri gerekmektedir. Üretimde karlılığı sağlayan devir hızının artması ile birlikte tüketimindeki devir hızının da aynı oranda artırılması gerekmektedir. Söz gelişi, tipik bir Fordist ürünün yarı hayatı beş ila yedi yıl arasındaydı; oysa esnek birikim bunu bazı sektörlerde (örneğin tekstil ve konfeksiyonda) yarı yarıya azaltmıştır. (Harvey, 1993: 180) Öte

yandan “Bu üretim için seri üretimin tipik ölçek ekonomilerini doğuran standartlaştırılmış metaların uzun süreli serilerinin birim maliyetini azaltmaktan ziyade verili bir teknik ve toplumsal üretim örgütlenmesiyle üretilebilecek ürünlerin çeşitliliği önemlidir.” (Jessop, 2009: 162) Yani istikrarlılığın yerini tüketimde çeşitlilik, gelip geçicilik almıştır.

İşgücü piyasalarındaki esneklik ise, taşeron ve part-time çalışmanın ve talepteki mevsimlik veya diğer dalgalanmalarla karşılaşan işgücünün bir sektörden diğerine hızla yeniden yerleşebilmesini sağlayan çok çeşitli araçların da çoğalması demektir. (Harvey, 1993: 87) Burada fabrikaların dışında bütünüyle yeni sınaî biçimlerinin ortaya çıkışı söz konusudur. Fordist işletmelerin yoğunlaşan rekabet karşısında tasarım ve dağıtım işlerini taşeronlara vermesi Fordizmin bütün bir taşeronlaşma ve firma dışına yaptırma ağıyla bütünleşmesine sebep olmuştur. Bir yandan da çeşitlilik ekonomileri ile çeşitli malların küçük desteler halinde ucuza üretilebilmesi, taşeronlaşma ile birlikte Fordist üretim tekniklerinin ve ölçek ekonomilerinin katılıklarını devreden çıkarma ve yerine piyasanın hızla değişen ihtiyaçlarına karşılık vermeyi sağlayacak tekniklerin benimsenmesini gerektirmiştir. Burada farklı üretim tipleri de devreye girmektedir; “bazı durumlarda fason, zanaatkârlık, aileye dayalı (patriyarkal), paternalist (himayeci, baba, mafya türü) eski çalışma sistemlerini de üretim sisteminin eklentileri değil, ana direkleri niteliğinde canlandırır ve yaşatır.” (Harvey, 1997: 176) Bu tür esnek istihdam düzenlemeleri kendi başına işçilerde güçlü bir hoşnutsuzluğa yol açmaz çünkü esneklik bazen her iki taraf için de avantajlı olabilir. Ama sigorta sahibi olma, emeklilik hakları, ücret düzeyleri ve iş güvencesi bakımından bakıldığında çalışan halk açısından bütünsel etki hiç de olumlu gözükmemektedir.

Emek esnekliği, “ürün tasarımı ve üretim ölçeğinin düşük maliyetlerle değiştirilebilmesinin ilk koşulu olarak işçilerin esnek kullanımı” olarak tanımlanmaktadır. Emek esnekliği, “işçilerin farklı işlerde herhangi bir kısıtlama olmadan çalışması (işlevsel esneklik), üretim koşullarına göre çalışma sürelerinin istenilen şekilde ayarlanabilmesi ve işçilerin kolaylıkla işten çıkartılabilmeleri (sayısal esneklik) ve ücretlerin karlılığa bağlı olarak kolaylıkla

ayarlanabilmesi/düşürülebilmesi (ücret esnekliği)” şeklinde olmaktadır. (Taymaz, 1993: 33)

Fordizm fabrika işçilerine özgü istikrarlı ve uzun süreli istihdam gücü ile esnek olmayan yarı-vasıflı emeği gerektirirken, Post-Fordizm, Fordizme tezat bir biçimde genellikle çok vasıflı ve vasıfsız işçileri esnek biçimlerde bir araya getiren, parçalı²³ ya da ikili bir işgücü piyasasında uygun şekilde esneyebilen bir emek gücünü gerektirir. Bu bağlamda üretimin teknik sistemi üretimin toplumsal bileşenine büyük ölçüde tekabül etmektedir. Bu durum emeğin yeni tipolojisini çizmekte ve aynı zamanda yeni sömürü pratikleri ve yapıları da şekillendirirken, emek üzerindeki denetim ve istihdam biçimlerini de değiştirmektedir. (Negri ve Hardt, 2004: 127)

Emeğin bu esnek hegemon örgütlenmesinde esnek çalıştırmadan, esnek ücretli, esnek zamanlı, işe al-kov, taşeronlara dayanan, kendi kendinin patronu ya da alt-sözleşmeli vasıflı emek yoluyla iş rotasyonundan, iş zenginleştirmesine ve takım çalışmasından faydalanan çekirdek işçilerin çok vasıflılığına uzanan genel esneklik biçimleri mevcuttur. (Jessop, 2009: 162) Yani emek ilişkileri esnek, çünkü işçilerin farklı görevlere uyum sağlaması gerekli; hareketli çünkü işçiler sık sık iş değiştirmek durumunda; güvencesiz çünkü istikrarlı uzun süreli istihdamı garantileyen sözleşmeler yok. (Negri ve Hardt, 2004: 126) Günümüzde işgücü piyasalarındaki eğilim çekirdek işçilerin sayısını azaltmak ve artan ölçüde, süratle işe alınabilen ve işler bozulduğunda yine aynı süratle ve masrafsız biçimde işten çıkartılabilecek bir işgücüne yaslanmaktır.

Bu dönemde yaygınlaşan emek süreçleri ile ilgili önemli bir çalışma da Hardt ve Negri den gelmektedir. Yazarlara göre esnek birikimle birlikte artık maddi olmayan emeğin hegemonyası söz konusudur. Bu bilgi, enformasyon, iletişim, ilişkiler veya duygusal ifade gibi maddi olmayan ürünler üreten emektir. Burada artık emeğin

²³Parçalı işgücü piyasası “tam zamanlı, sürekli statüye sahip ve kurumun uzun vadeli geleceği için merkezi önem taşıyan çalışanlardan” oluşan çekirdek işgücü ve çevre işgücü olarak ikiye ayrılmıştır. Çevre işgücü ise aslında iki ayrı alt gruptan oluşur. İlki, yüksek bir işgücü devir özelliği gösteren ve sayısal esneklik sağlayan “büro işi, sekreterlik, rutin işler ve daha az vasıflı bedensel işler gibi, işgücü piyasasında her an bulunabilecek vasıflara sahip tam zaman çalışan personel” den oluşur. İkinci çevresel grup, daha da büyük sayısal esneklik sağlayan, daha düşük iş güvencesine sahip, “yarım zaman çalışanları, ihtiyaç oldukça istihdam edilenleri, sabit süreli sözleşme ile çalışanları, geçici işçileri, taşeron işçilerini, kamu sübvansiyonuyla çalıştırılan stajyerleri kapsar.” (Flexible Patterns of Work, Der. C.Curson, Institute of Personel Manegement, aktaran Harvey, 1997)

sadece maddi mallar üretmekle kalmayıp, ilişkileri ve toplumsal yaşamın kendisini de üretmesi söz konusudur. Maddi olmayan emeğin hegemonyası ile anlatılmak istenen ise bu emek biçiminin doğasını diğer emek biçimlerine ve bizzat topluma dayatmakta olduğudur. Maddi olmayan emek bunu önce entelektüel ya da dilsel biçimler kullanarak yani fikirler, semboller, kodlar, metinler ve imajlar gibi ürünler üreterek yapmaktadır. Daha sonra ise ‘duygulanımsal emek’ olarak rahatlık, esenlik, tatmin, heyecan ya da tutku gibi hisleri üretir. Yani emek burada sadece maddi mallar üretmekle kalmayıp yaşamın kendisini de üretmektedir ve bu tarz bir üretim şekli giderek maddi olan üretim alanlarına da yansımaktadır. (Negri ve Hardt, 2004: 122-123)

Bu emek kavramı üzerinden yeni bir emek tipolojisi yapan yazarlar işçi sınıfı yerine çokluk kavramını ortaya atmaktadırlar. Çokluk kavramına göre tüm emek biçimleri günümüzde toplumsal açıdan üretkendir, ortak üretim yapar ve aynı zamanda sermayenin hâkimiyetine direnme noktasında ortak bir potansiyel barındırır. Buradan emek biçimleri arasında bir öncelik sırası olmadığı ve çokluk kavramı ile proletaryayı genişleterek ve sermayenin idaresi altında emek veren ve üreten herkes şeklinde yeniden tanımlamaktadır. (Negri ve Hardt, 2004: 120)

Esnek üretime bağlı birikime damgasını vuran olgulardan biri de emeğin feminizasyonudur. Kadınların üretime ve işgücü piyasalarına girişlerinde büyük artışlar olmasına karşın bu katılım genel olarak toplumun zaten daha ezilmiş olan kısımlarında bulunan kadınlar açısından durumu daha da güçleştiren bir hale bürünmüştür. “İşgücü piyasalarının yeni yapısı kadını emek gücünün yarı zaman temelinde sömürmeyi daha kolay hale getirmekte ve böylece daha yüksek ücret alan ve işten daha güç çıkartılan çekirdek erkek işçilerin yerine daha düşük ücret alan kadın emeğinin geçirilmesini teşvik etmekle kalmaz; taşeron, ev içi, aile türü çalışma sistemleri, patriyarkal uygulamaların ve eve iş almanın yeniden yükselmesine izin verir.” (Harvey, 1997: 177)

1.4.2. Sosyal Üretimde Neoliberal Dönüşüm

Fordizmin krizi ile sermaye için Fordist-Keynesci dönem süresince uygulanan devlet politikalarının ve uygulamalarının katılığı ile ilgili tezat fikirler oluşmuştur. Fordist dönemde kamu hizmetlerinin artmış olması ve sosyal devlet uygulamaları ile

refah politikaları harcamaları mali olanakları sınırlamış, sendikaların bu ilişkideki yerleri de krizin sebepleri olarak görülmüştür. Tüm bunların sonucunda dönemim başında ileri kapitalist ülkelerde hükümetlerin iktisadi büyüme için uyguladıkları politikalar örgütlü işçi hareketi ile mücadele ve devlet harcamalarında tasarruf olmuştur. “Durağan büyüme koşullarında altında yoğunlaşan uluslararası rekabet bütün devletleri daha girişimci olmaya ve iş hayatı için çekici bir ortam sağlamaya ittiği ölçüde, örgütlü işçi hareketinin ve başka toplumsal hareketlerin gücü zayıflatılmak zorundaydı.” (Harvey, 1997: 192)

Devletin değişimlere engel olabilecek sendikalar gibi kurumlara yaptığı desteğin azalması, özelleştirme ve/veya düzenlemenin azaltılması sermayenin bir sektörden diğerine daha rahat akmasına yardım etme ve sermayenin girişimci ve yenilikçi enerjilerinin sözde zincirlerinden kopmasına yardımcı olma amaçlıdır. Devletin bu eylemlerinin rekabetçi gücün artmasına veya korunmasına katkıda bulunabildiği söz konusudur. (Harvey, 1993: 88)

Fordizm sonrası sosyal üretim sürecine bu bağlamda bakacak olursak ekonomik, politik ve toplumsal güçlerin kriz eğilimlerine tepki vererek, gelişmekte olan post-Fordist birikim rejimine uygun görülen ekonomik ve ekonomi dışı koşulları desteklemekle ilgilenen farklı bir devlet tipinin oluştuğunu ve ekonominin kendisinin de bir düzenleme nesnesi olarak tanımlandığını görebiliriz. Bu da, ekonomik düzenleme ve yönetimdeki ekonomi-dışı öncelikli mekanizma olan devletin değişen ekonomik paradigma, ekonomik teoriler, söylemler ve yönetim teknikleri ile ekonomik ve toplumsal işlevlerine özel önem verilmesi gerektiğini göstermektedir. “Post-Fordizmin yeni devlet tipi ekonomik ve ekonomi dışı koşulları destekleyerek, yurtdışında faaliyet gösterecek bile sınırları içinde üslenmiş olan sermayelerin rekabet avantajlarını güvence altına almayı ve/veya sınırları içindeki ekonomik büyümeyi güvence altına almayı hedefleyen bir rekabet devleti olarak tanımlanabilir.” (Jessop, 2009: 178)

1.4.3. Uluslararası Boyutu Kavramsallaştırmak: Küreselleşme

Post-Fordizm de sermaye birikiminin uluslar arası ölçekte artan tahakkümünü söz konusudur. Bu durum genel olarak küresel ekonomi, enformasyonel²⁴ ve ağ örgütlenmesine dayalı ekonomi olarak açıklanmaktadır. Bu aynı zamanda endüstrileşmeden, hizmetler ve enformasyon egemenliğine geçişi de temsil etmektedir. Küreseldir, çünkü üretimin, tüketimin ve dolaşımın bileşenleri küresel ölçekte örgütlenmişlerdir. Enformasyoneldir, çünkü ekonomideki üretkenlik ve rekabet gücü temelde verimli bir biçimde bilgiye dayanan enformasyon üretme, işleme ve uygulama kapasitesine dayalıdır. Ağ örgütlenmesine dayalıdır, çünkü yeni tarihsel koşullarda üretim küresel bir girişim ağları arasındaki etkileşim üzerinden gerçekleşir, rekabet burada yaşanır. (Castells, 2008: 99)

Kapitalizmin başlıca niteliği durmak bilmeden genişlemesi, hep zaman ve uzamın sınırlarını aşmaya çalışmasıdır. Buna rağmen gerçekten küresel bir hale gelmesi 20. yüzyılın sonlarında, enformasyon ve iletişim teknolojilerinin sağladığı yeni altyapıya bağlı olarak, hükümetlerin ve uluslararası kurumların oynadığı yasal düzenlemelerden muaf olma ve liberalleştirme politikaları sayesinde olmuştur. Bununla beraber ekonomide her şey küresel değildir. Aslında üretimin, istihdamın, şirketlerin büyük bölümü yerel ve bölgeseldir. 20. yüzyılın son yirmi yılında, uluslararası ticaret üretimden daha hızlı bir büyüme içinde olmuştur ancak birçok ekonomide gayri safi yurt içi hâsılanın büyük bölümünü hala iç ekonomi oluşturmaktadır. Fakat dünya çapında ekonomiler küreselleşmiş bir çekirdeğin parçası oldukları için küresel bir ekonomiden²⁵ bahsedilmektedir. Bu küreselleşmiş çekirdek finans piyasalarını, uluslararası ticareti, ulus üstü üretimi ve bir ölçüde bilim ve teknolojiyi, uzmanlaşmış emeği içerir. (Castells, 2008: 128)

²⁴ Enformasyon teknolojileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Castells, 2008)

²⁵ Küresel bir ekonominin varlığı ile ilgili çok yönlü tartışmalar bulunmaktadır. Bir yaklaşım, şimdiki küreselleşme düzeyinin abartıldığı ve var olan ekonomik eğilimlerin kapitalist gelişmede önemli bir kopuş gerçekleştirmediği iddiasını taşımaktadır. Asıl konusu, uluslararası firmaların hala ulusal tabanlı oldukları ve ulus devletin siyasi kontrollerine tabi olduklarıdır. Bir diğer konu ise, gerçekten küresel olan şirketler varsa bile, bunların sayısının çok az olduğudur. Tartışma için ayrıntılı olarak bkz. (Hirst and Thompson, 1999) 1990'lardaki yabancı yatırımların gelişimine bakarak küreselleşme yerine uluslararasılaşma eğiliminin bulunduğuna yönelik çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalardaki ana tez bütüncül yapının içinde değerlendirildiğinde, uluslararası ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlar toplam ticaret ve yatırımların sadece küçük bir parçasını teşkil etmektedir; bu yüzden, bunların büyümesi güçlü bir küreselleşme eğilimine tek başına kanıt oluşturmaz. Bkz. (Hirst and Thompson, 2000: 337-339)

Enformasyon ve teknolojik gelişme Fordizm döneminde de ekonomiyi, rekabeti ve yönetimi etkileyen unsurlar olarak bulunmaktadır. Teknolojik gelişme, bilginin ve enformasyonun, dağıtım alanının genişlemesi yönünde devasa bir adım atılmasına dayalı olarak maddi üretim ve dağıtım süreçlerinin hepsinde vücut bulması, teknolojik derinleşme yoluyla Fordist ekonominin de içerilmesini sağlar. Öte yandan Post-Fordist dönemin yeni ekonomisinde bilgiye dayalı üretimin ve yönetimin, küresel ölçekte bütün bir ekonomik süreçler alanına yayılması söz konusudur. Bu bağlamda Fordizm de ekonomi, üretim için yeni bir toplumsal ve teknik işbölümüne dayandığı gibi, Post-Fordizmde de yeni teknolojik paradigmanın yayılması ve uygulanmasını da bütün bir toplumsal sistemin kültürel-kurumsal niteliklerini içermesi ile mümkündür. (Castells, 2008: 126)

Post-Fordizm ile sermaye birikiminin küresel ölçekte artan ekolojik tahakkümünün en önemli unsuru ise; “Fordizm sonrası kapitalizmin yeniden-yapılanmasında ve düzenlenmesinde ekonomik rekabet gücünün ekonomi dışı koşullara giderek daha fazla bağlanmasıdır.”(Jessop, 2009: 180) Yani ekonomi dışı sistemlerin sermaye birikim mantığı tarafından sömürgeleştirilmesi söz konusudur. Nitekim kapitalizme içkin olan çelişki ve çatışmaların Post-Fordizmde de varlığını sürdürdüğü görülür. Bununla birlikte, kapitalizmin ekonomik mantığının ve ekonomik rekabet gücünün daha önce ekonomi dışı olarak gördüğü pek çok şeyi gittikçe daha fazla kapsayacak şekilde yayılması, bu çelişkilerin ve çatışmaların daha genel toplumsal ilişkilere daha da bütünlüklü kazındığı alanın genişlemesi anlamına gelmektedir.

Küreselleşmenin, kendi başına özel bir nedensel mekanizma olarak değil de birçok farklı sürecin karmaşık bir sonucu olarak ele alınması daha doğrudur. Bu açıdan küreselleşme çok-nedenli ve çok-merkezlidir ve tanımı çeşitli aktörlerin farklı işlevsel faaliyetlerinin küresel olarak koordine edilme çabalarına atıfta bulunmaktadır. Ayrıca, küreselleşme, bir toplumsal ilişki alanı ve toplumsal ilişkiler ölçeğinin yeniden yapılanmasını ve/veya yaratılmasını gerektirmektedir. (Jessop, 2005: 268)

Küresel ekonomi ile modernleşmenin bittiği ve bir post-modernleşme sürecine girildiğine yönelik yaklaşımlar bulunmaktadır. Burada modernleşme süreci emeğin tarım ve madencilikten endüstriye göçüyle tanımlanırken, post-modernleşme ya da

enformatikleşme süreci emeğin endüstriden hizmet alanına göçüyle tanımlanmaktadır. Hizmetler sağlıktan eğitime, finanstan taşımacılığa, eğlence ve reklama kadar geniş bir alanı kapsamaktadır ve bu işlerin yapılmasında önemli olan etken ise bilgiyi ve enformasyonu kullanabilmek olmaktadır. (Negri ve Hardt, 2001: 298)

Küresel ekonomiye geçişin coğrafi sonucu ise üretimin merkezlesmesidir. Endüstriyel seri üretim fabrika mekânı yaratmak ve taşımayla iletişimi kolaylaştırmak için, üretim unsurlarının yoğunlaşması ve birbirine yakınlaşmasına bağlıdır. Bununla birlikte, endüstrinin enformatikleşmesi ve hizmet üretiminin artan hâkimiyeti üretimin böylesi bir yoğunlaşmasını artık zorunlu olmaktan çıkarmıştır. Enformasyon ekonomisine geçişle birlikte, üretim bandının yerini üretimin örgütsel modeli olarak ağ almıştır. Artık mesafenin önemi azalmış, iletişim ve denetim uzaktan etkili bir biçimde yürütülebilmektedir. (Negri ve Hardt, 2001: 307)

Post-Fordizm ile birlikte sermaye, tarihte ilk kez, küresel olarak birleşmiş finans piyasaları etrafında örgütlenmiştir. (Castells, 2008: 129) Finans sisteminin de bütünüyle yeniden düzenlenmesi ve finansal olanakların gelişen enformasyon teknikleriyle bağlantılı olarak büyük ölçüde artması söz konusudur. Fordist düzenleme modeli altında büyük ölçüde ulusal yönetimler tarafından yönlendirilen finansal işlemler bu dönemle birlikte daha bağımsız bir hal almaya başlarken, ulus-devletin sermaye akımlarını ve dolayısıyla kendi maliye ve para politikasını denetleme kapasitesinin bir ölçüde azalması söz konusu olmuştur.

Küresel ekonomi mevcut merkez ülkeler arasında olduğu kadar, onlarla yeni gelenler arasında da yeni bir rekabet dalgasını güçlendirmiştir. Şirketlerin oynadığı ama kuralları devletin belirlediği bu yeni rekabet oyunu bazı şirketleri, bazı sektörleri, bazı alanları daha verimli kılan süreçlerde ve ürünlerde ciddi teknolojik değişimlere zemin hazırlamıştır. Ama aynı zamanda ekonominin büyük bölümünde, şirketleri, sektörleri, bölgeleri ve ülkeleri, farklı düzeylerde etkileyen bir yıkım süreci de başlatmıştır. Çeşitli adlarla enformel, marjinal, kayıtdışı ya da yeraltı diye anılan ekonomilerin ileri kapitalist ülkelerde hızla büyümesine ilişkin veriler bulunmaktadır. (Harvey, 1997: 176)

1.5. Çevre Post-Fordizmi

Esnek üretime bağlı birikim modeli çevre ülkeler için genel olarak dünya ekonomisi ile daha fazla bütünleşme anlamına gelmektedir. Kapitalizmin bu aşaması da başlangıcından beri var olan eşitsiz konumunu korumuş ve çevre ülkelerin belirli bölgeleri ve daha sonra da belirli toplumsal kesimleri kapitalist gelişmenin ivme kazanan temposuna dâhil olmuşlardır. (Munck, 2003:136)

Kapitalizmin yeniden yapılanmasıyla enformasyon tekniklerinin yayılması küresel ölçekte birbirinden ayrılmaz süreçlerse de, toplumlar, tarihleri, kültürleri ve kurumlarının özgüllüklerine bağlı olarak bu tür süreçlere farklı tepkiler vermişlerdir. Dolayısıyla bir homojenlik söz konusu değildir. (Castells, 2008: 24)

Post-Fordizm bütün ülkelerde, hatta hâkim kapitalist ülkelerde bile aynı yolu izlememiştir. Dünyanın çevre bölgeleri ve ülkeleri için bu süreç geri dönüşü olmayan değişimler yaratmıştır. Burada önemli olan faktör ise ülkelerdeki işgücünün özellikleridir. Çevre ülkelerdeki işgücünü merkez ülkelerdekilerle karşılaştırdığımızda iki konunun önemi büyük olur. Biri kayıtdışılaşma bir diğeri de kadın ve çocuk emeği kullanım oranıdır.

Kayıtdışı iş genellikle “kayıtlı işgücü piyasasının dışında yer alan (örneğin gizli ve yasadışı işler) fakat çeşitli serbest meslek biçimlerini de içeren işgücü piyasası” olarak tanımlanır. (Munck, 2003: 138) Bu oluşum çevre ülkelerde fazla olsa da sadece buraya özgü bir durum da değildir. Kayıtdışı çalışma koşullarının genel olarak özellikler ise istihdamın belirsizliği, sözleşme den ve iş kanunlarına dayalı haklardan ve vergilendirme gibi durumlardan maruz olarak çalışma oluşturmaktadır.

Kayıtdışılaşmanın hızla çevre ülkelerdeki işgücü piyasalarına hakim hale gelmesi hem bu sektörlerde bu şekilde çalışan emekçilerin ekonomik ve sosyal konumları etkilerken, hiç kazanılamayan sosyal güvencelerle birlikte yoksulluğu da beraberinde getirmesi söz konusudur. Bu çalışma biçiminden de en çok nasibini alan kadın emeğidir. Ev içi çalışma oranlarına bakıldığında (örneğin parça başına ücretle ev ve atölyede yapılan işler, çamaşırhane işleri, evlerin bir bölümünün dükkân olarak kullanılması vb.) kayıtlı ve sürekli olmayan istihdamda kadın işgücünden daha fazla yararlanılması söz konusudur. (Munck, 2003: 148)

Küreselleşme ile kadınlar işgücüne daha fazla girerlerken bunu esnek ve güvencesiz çalışma koşullarına maruz kalarak gerçekleştirmek zorunda kalmışlardır. Bu sebeple kadın istihdamı konusunun esneklik konusu ile bağlantısı vardır. Kadınlar hala genellikle ekonomik bir genişleme olduğunda işçi piyasasına en son alınacak ve işler kötüye gittiğinde ilk önce çıkarılacaklar arasındadır.

1.5.1. Türkiye’de Fordizmin Dönüşümü

Türkiye’de ekonomi 1980 yılı itibari ile yeni bir düzenlemeye geçmiştir. Bu yeni model, 1960’lı yıllarda başlayıp 1976’da son bulan içe dönük, dışa bağımlı olarak nitelenen gelişim biçiminden köklü biçimde ayrılır. (Boratav, 2005: 161)

Türkiye’de de Fordizmin krizine yönelik arayışlar, refah devletine dönük politika değişimleriyle desteklenmiştir. Bu çerçevede 24 Ocak kararları, Fordizme özgü refah devleti anlayışının ve yapısının değişiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim bu politika demetinin çizdiği genel çerçeve, refah devleti ile düzenleme biçimine yönelik sermayenin tepkisinin ve bu bağlamda refah devletinin kurumsal yapısının alacağı yeni biçime ilişkin önemli ipuçları içermektedir.

24 Ocak programı 1985 yılına kadar kesintisiz bir biçimde uygulanmıştır. Bu kararlar 1970’li yıllarda IMF’nin dış tıkanma koşulları altında bulunan pek çok azgelişmiş ülkeye empoze ettiği standart istikrar politikası paketi ile daha ziyade Dünya Bankası tarafından geliştirilen tipik bir yapısal uyum programının tüm bileşenlerini oluşturmaktadır. (Boratav, 1998: 122)

Sürekli devalüasyonlar doğrultusunda işletilen günlük kur ayarlamalarına bağlı ve zaman içinde serbestlik derecesi artırılan bir kambiyo politikası, ithal kotaların adım adım kaldırılmasıyla liberasyona yönelen bir ithalat rejimi, pahalı döviz, ucuz kredi ve vergi iadesi gibi teşvik ve sübvansiyonlarla desteklenen ihracatın bir ulusal öncelik haline getirilmesi, ağır sanayi ve temel mallara dönük kamu yatırımlarının giderek tasfiyesi ve bazı KİT’lerin özelleştirilmesinin hedeflenmesi, KİT fiyatlarının yükselmesine paralel olarak fiyat kontrollerinin ve temel malların çoğundaki sübvansiyonların kaldırılması, 24 Ocak kararları ile ekonomiye damgasını vuracak olan iktisat politikalarının temel unsurlarıdır. (Boratav, 1998: 123)

Kriz neticesinde temel sorun enflasyon olarak belirlenmiş, sorunun başlıca nedeni de devletin ekonomiye müdahalesi bağlamında, bütçe açıklarına bağlanmış,

toplumsal düzeyde de, yüksek ücretlerine bağlı olduğu inancından yola çıkarak ‘sıkı para’ piyasası uygulandığı söylenmiştir. (Saybaşı, 1992: 177)

Öncelikle, 1979 yılına kadar sürdürülen toplumsal uzlaşma yaklaşımına dayalı korporatist strateji rafa kaldırılarak sendikalar kapatılmış, ücretler dondurulmuş ve toplu pazarlık ile toplu iş sözleşmesi dönemi, 1983’ün sonuna kadar askıya alınmıştır. Askeri dönem, sadece işçi sınıfının değil diğer bağımlı sınıfların da yaşam koşullarının kötüleştiği yıllar olmuştur. Gerek memur maaşlarında ve emekli ikramiyeleri ile kıdem tazminatlarında, gerekse tarıma dönük destekleme politikalarında büyük boyutlu reel gerilemeler gerçekleşmiştir. (Boratav, 2003)

1980 sonrası dönemde tüketimin birikimle uyumluluğunu sağlama mantığı terk edilmiş ve salt birikimin egemenliğini ve istikrarını sağlamaya yönelik kurumsal düzenlemelere yönelinmiştir. Bunun en tipik örneğini, kamu harcamalarının azaltılmasında ve arz yönlü vergi politikalarının hayata geçirilmesinde görebiliriz. Bu düzenlemelere paralel olarak kamu hizmetleri yatırımları gerilemiş, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik harcamaları da gerileme eğilimi içine girmiştir. (Boratav, 2003)

1.6.Düzenlemenin Kimliği

Düzenlemenin kimliği olarak karşımıza çıkan devleti anlamlandırırken devletin siyasal olarak özerk bir alanı olduğu lakin bu özerk alanın tarafsız olmadığı görüşüyle hareket etmekteyiz. Yani devletin bir sınıf karakteri vardır ve bu da devlet ile ekonomi arasındaki ilişki ile belirlenmektedir. Bu ilişki devletin işlevini belirlediği gibi devletin aldığı biçimleri de belirlemektedir.

En geniş anlamı ile ekonomi, hem ekonomik hem de ekonomi dışı etmenleri kapsar. “Bu bağlamda ekonomi, toplumsala gömülmüş, toplumsal olarak düzenlenmiş ve stratejik olarak seçilmiş olan kurumların, örgütlerin, toplumsal güçlerin ve toplumsal bir ilişki olarak sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi etrafında örgütlenen eylemlerin toplamıdır.” (Jessop, 2005: 302) “Aynı şekilde devlet sistemi de kendine özgü sınırları, varoluş koşulları, siyasi öznelere, gelişme eğilimleri, meşruiyet kaynakları ve devlet projeleri olan hayali bir siyasi cemaat olarak ele alınabilir.” (Jessop, 2005: 303)

1.6.1. Refah Devleti

Fordist üretim biçimleri, büyük ölçüde devletin düzenleyici rolüne ve çalışma ilişkilerinin etkin bir öznesi olması gerçeğine dayanmaktaydı. Devletin düzenleyici rolü, refah devleti paradigması ve sosyal devlet kurumları ile kendini dile getirmekteydi. Bu bakımdan İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gelişen “refah devleti”, makro-düzenlemeyi sağlayan en önemli kurumlardan biridir.

Dönem devletin en karakteristik özelliklerinden biri ekonomiye doğrudan müdahale etmesidir. Devlet, ücret ilişkisini ve işgücü piyasalarını yönlendirdiği gibi efektif talebi canlandırma yoluyla da rekabete dayanan piyasaların döngüsel krizlerini önlemekte ve arz ile talebi dengeleyebilmektedir. Devlet, altyapı yatırımlarına yönelmekte, ulusal ekonomiyi destekleme yoluyla ölçek ekonomilerini teşvik etmekte, konut ve ulaştırma politikaları yoluyla kitlesel tüketimi canlandırmaktadır. Yine toplu pazarlık sistemine ve işgücü piyasasına müdahaleler yoluyla kitlesel tüketimin kurallarını genelleştirmektedir.

Keynesyen Refah Devleti, Fordist ekonomik genişleme için uygun ortam yaratırken, Fordizm de Keynesyen Refah Devletinin genişlemesi için gereken koşulları korumuştur. Keynesyen Refah Devletinin başarısı büyük ölçüde Fordist büyüme biçimine dayanmaktadır. Aslında bu büyüme rejimi de nihai hedef olan tam istihdamı sağlama doğrultusunda devletin yapılanmasına dayanmaktaydı. Bu da, kamudaki istihdam oranının artışıdır. Bir yandan İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ekonomik genişleme dönemi, diğer yandan Fordist büyüme biçimi, bu sürecin toplumsal tabanını oluşturmuştur. (Jessop, 1995)

Fordist birikim rejimine bağlı olarak örgütlü sanayi proletaryasının giderek artan gücünün kurumsal bir yansıması olan güçlü ve kitlesel sendikalarla devlet arasındaki kurumsal temsil ilişkisini ifade eden korporatizm (Theret, 1994), dönemin devlet biçiminin önemli bir işlevidir. Fordist birikim rejiminin altın çağında giderek artan oranda tekelleşme süreci ve bunun yanında örgütlü sanayi proletaryasının giderek merkezileşmesi korporatizmin toplumsal tabanını oluştururken, sosyal demokrat partilerin Keynesyen makro ekonomik politikalar aracılığıyla iktidara gelmesi de korporatist yapılandırmaları hızlandırmıştır. Devlet, sendikacılığı, toplu pazarlığı, büyük işletmeciliği, sosyal dayanışmayı desteklemektedir. Aynı zamanda devlet,

örgütlenmiş sermaye ve emeğin çıkarlarını tam istihdam ve toplumsal refah programı çerçevesinde bağlantılandırarak Fordist büyümeyi sağlamaktadır (Jessop, 2009)

Keynesyen Refah Devleti, refah politikalarını farklı ölçeklerde hayata geçirmede ve yönlendirmede temel sorumlu olduğu için aynı zamanda ulusal bir devlet biçimidir. Bu, ulusal ekonomilerin ve devletlerin İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki büyümede daha fazla öneme sahip olmasını açıklaması açısından oldukça önemli bir unsurdur. Bu unsur, sadece Atlantik Fordist ülkeler açısından geçerli değildir. Aynı zamanda bu ülkelerle merkantilist ticaret iliksisi kuran ve ithal ikameci birikim stratejisini uygulayan birçok ülkenin de temel devlet biçimi haline gelmiş ve uluslararası rejimde birçok ulus-devletin öne çıkmasında etkili olmuştur. Bu sistem aracılığıyla ulusal ekonomilerin istikrarı sağlanmış, ekonomik büyüme için gerekli koşullar yaratılmış, ulusal ekonomilerin istikrarlı işleyişi için uluslararası işbirliği teşvik edilmiş ve mümkün olduğu sürece bu ekonomilerin emperyalist sisteme dâhil olması amaçlanmıştır.

Fordizmin refah devletinin ekonomik ve toplumsal politikalarının ulusal vurgusu ise; “ulusal toprak devleti vatandaşlığına (bu vatandaşlık köküne, kültürleşmeye, ülke yurttaşlığına kabule, politik testlere ya da başka bir ölçüte bağlı olsun ya da olmasın) dolaylı ya da dolaysız bağlanmış ekonomik ve toplumsal hakların giderek genişleyen bir tanımına ve kademeli kurumsallaşmasına yakından bağlantılıdır.” (Jessop, 2009: 109)

Ulusal devletin başlıca ilgi odaklarını nüfus, üreme, vatandaşlık, göç ve toprak savunması oluşturmaktadır. Bunların her birinin cinsiyet, etnik ve ırksal özellikleri vardır. Keynesci Ulusal Refah Devleti, ulusal devletin önceliğini yeniden üretmekle, dolaylı da olsa aynı zamanda özgül, ataerkil, etnik ve ‘ırksal’ hâkimiyet biçimlerini de yeniden üretmektedir. (Jessop, 2009: 123)

1.6.2. Neoliberal Devlet

Yapısal dönüşüm ve ekonomik kriz, kapitalist sistemin yeniden yapılanmasını gerektirirken, devletin de yeniden yapılanmasını, dolayısıyla devlet aygıtının ekonomik, toplumsal, siyasal ve ideolojik rolünün yeniden tanımlanmasını gerektirmiştir.

Bu süreçte ortaya çıkmaya başlayan devlet modelinin ana işlevleri Keynesyen Refah Devletine bir tepki olarak gelişmektedir. Bu bağlamda Keynesyen iktisadi müdahale biçiminin Schumpeterci bir rekabet anlayışını esas alan müdahale biçimine dönüştüğü görülmektedir.²⁶ (Jessop, 1999: 355) Fordist devletin ölçek anlayışında da bir dönüşüm olmuş, ulus ölçeğinin yerine küresel-yerel ölçek ön plana çıkmıştır. Son olarak Fordist toplumdaki temsil biçiminde de bir dönüşüm yaşanmış ve korporatist biçimlerden meta-yönetişim biçimlerine geçilmeye başlanmıştır. (Jessop, 1999: 351)

Esnek üretime bağlı birikim rejimi, piyasadaki değişiklikleri, kalifiye işçileri ve genel-amaçlı makineleri sayesinde daha rahat uyum sağlayan esnek teknolojik yapısıyla makro-düzenlemeye daha az ihtiyaç duysa da bu durum devlet müdahalesinin azaldığı anlamına gelmemektedir. (Taymaz, 1993: 9) 1970’lerden bu yana devletin müdahalesi azalmaktan ziyade müdahale biçiminde önemli oranda değişiklikler meydana gelmiştir.

Keynesyen Refah Devletinin yerini alan yeni devlet modelinde devlet müdahalesinin temel hedefleri şunlardır: Ürün sürecini desteklemek, firma ve piyasa yenilikleri yoluyla ulusal ekonomilerin arz yönlü yapısal rekabet gücünü yükseltmek, sosyal politikaları, işgücü piyasasının esnekliği yoluyla ve uluslararası rekabetin gerekleri doğrultusunda önemsizleştirmek. Böylece Keynesyen Refah Devletinin hedefi olan tam istihdam politikaları, uluslararası rekabetçilik ve refah harcamalarının ikincil plana atılması yoluyla ‘rekabetçi bir sosyal politika sistemi’ lehine dönüştürülmeye çalışılmıştır. (Hirsch, 1997)

²⁶Dönemin devletini Schumpeterci Rekabet Devleti olarak tanımlamak Jessop’a özgüdür. Yirmici yüzyıl Avusturyalı politik ekonomist Joseph Schumpeter’in adıyla anılan Schumpeterci açıklama, rekabetin sürekli bireysel ve kolektif yeniliklere angaje olma kapasitesinin- ister kaynak bulmada, teknolojiye, ürünlerde, örgütlenmede ister pazarlamada olsun- geliştirilmesine bağlı olduğunu savunmaktadır. Bu kapasiteler dar ekonominin ötesine geniş bir yelpazedeki ekonomi-dışı etkenlere uzanır. Schumpeterci anlamda girişimcilik ise kapitalist rekabetten ortalamanın üzerinde karlar elde etmek amacıyla yeni şeyler yapma yollarının tasarlanması ve gerçekleştirilmesidir. Bu bağlamda gelişmekte olan post-Fordist birikim rejimine uygun olarak görülen ekonomik ve ekonomi-dışı koşulları desteklemekle ilgilenen yeni devlet tipini Schumpeterci Rekabet Devleti olarak tanımlayan Jessop, bu devletin ayırt edici biçim ve işlevlerini ise Fordizmin krizi ertesinde oluşan yeni çelişki ve ikilemlerin yapılanmasına ve yeni bir tekno-ekonomik paradigmanın oluşumuyla bağlantılandırmaktadır. Burada devlete yüklenen Schumpeterci anlam devletin teknolojik değişim ve girişime gösterdiği ilgi ve bu amaçla yeni hükümet ve yönetim tekniklerine dair gelişme çabasından gelmektedir. Bkz. (Jessop, 2009: 157-219)

Fordist dönemle karşılaştırıldığında burada devletin konumu daha sorunludur. Post-Fordist dönemin esnek üretim süreçleri, büyük ölçüde devletin düzenlememe rolüne dayanmakta; başka bir deyişle, devletin ekonomiye ve emek pazarına yönelik müdahalelerinden vazgeçmesini gerektirmektedir. İşverenlerin iş sözleşmelerinde daha esnek davranma gereksinimleri, her türlü dışsal düzenlemeyi ve müdahaleyi artık gereksiz kılmaktadır. “Şu anda gördüğümüz egemenlik biçimleriye, aksine salt sermayenin yanında yer alıyor ve sermayenin emekle çelişki ilişkisini uzlaştıracak hiçbir mekanizma sağlamıyor.” (Negri ve Hardt, 2004: 194)

Öte yandan, artan işsizlik olgusu karşısında ve gelişen toplumsal hoşnutsuzlukların bastırılmasında, devletin kimi toplumsal ve ideolojik işlevlerine duyulan gereksinim süregelmektedir. Devletin müdahale biçimleri dönüşürken, birikim ile devlet arasındaki iliksinin biçimi de bir bütün olarak değişmeye başlamıştır. Öncelikle planlama anlayışının yerine konjonktürel ihtiyaçlara uygun politika tercihleri yapılmış, işgücü piyasalarının esnekliğini sağlamak üzere düzenleyici işlemler eliyle ekonomik alanda mobilitayı arttırmaya dönük yaklaşımlar almaya başlamıştır.

Yeni teknolojilere dayanan üretim biçimleri daha çok üretim noktasında ve orta düzey yönetim aşamalarında karar almayı gerektirmektedir. Bu durumda merkezi karar alma süreçlerinden daha alt düzeylere inme ve yerel yönetim biçimlerine yönelme bir zorunluluk olmaktadır. Ayrıca, değişen teknik işbölümüne bağlı olarak yönetsel hiyerarşilerde de köklü değişiklikler gündeme gelmektedir. Tüm bunlar, “yönetim aygıtının önemli derecede bir esnekliğe ve çeşitli karar alma süreçleri ile çeşitli işlevler arasında eşgüdüm sağlama yeteneğine sahip olmasını gerekli kılmaktadır.” (Öngen, t.y.: 288)

Yönetim alanında korporatizmin giderek çözülmesi, ekonomik ve siyasal temsilin yeni birikim rejimiyle uyuşmaması nedeniyle giderek geçersizleşmesine neden olmuş ve toplumsal temsil ve bütünleştirmeye yönelik yeni kurumsal temsil biçimlerin ve aktörlerin tanımlanmasına neden olmuştur. Bu konuda karşımıza çıkan ilk olgu, yönetişimdir.

Yönetişimde önemli olan, ilgili aktörler arasında bir anlaşmanın varlığıdır. Burada aktörler birbirlerine bir ağ aracılığıyla bağlı olmalarının yanısıra, birbirleriyle bağımsız, eşit düzeyli ve heterarşik ilişkiler kurarlar. Bu açıdan bakılınca kriz

döneminden çıkış için kurgulanan bu yeni temsil biçiminde ne devlet bir aktör olarak dışlanmaktadır ne de birincil karar merci konumundadır. Bu nedenle, devlet ile pazar arasında oluşturulan temsil biçim ve yöntemlerinde metaya dayalı ortaklaşma yönelimi mevcuttur. Buna, kısaca meta-yönetişim denilebilir (Jessop, 2009: 358)

Neoliberal devletin ulusüstü, ulusal, ulusötesi düzeylerde coğrafi ve işlevsel açıdan yeniden örgütlenmesi söz konusudur. Aynı şekilde ulus devletin teknik, ekonomik, siyasal ve ideolojik işlevlerinin bazılarının çok uluslu ve uluslararası düzeyde ortaya çıkan hükümetler arası organlar tarafından üstlendiği görülmektedir. Benzer şekilde ulus devletin bölgesel ve yerel düzeyde iktidar erkinin kullanımının farklılaştığını ve Fordizmde görülen merkezi yapının yetki ve iktidarının zayıflatıldığı göze çarpmaktadır. (Harvey, 2008: 87)

Aynı şekilde para ve kredi sistemlerinde bir liberalleşme ve düzensizleştirme politikası devreye sokulmuştur. Bu aşamada uluslararası mali piyasa yapısı da, bir yandan teknolojik dönüşümün etkisiyle değişirken, öte yandan sermayenin akışkanlık artış hızı ve uluslararasılaşmasının etkisiyle farklı bir biçimde yeniden örgütlenmeye başlamıştır. Yeni devlet biçiminin sermaye birikimine yönelik düzenlemelerinden birisi de, uluslararası ticaret ile doğrudan yabancı yatırımlara yönelik kurumsal bir çerçeve oluşturmaktır. Bu amaçla devlet ekonomik küreselleşmenin çok çeşitli biçimleriyle uyum sağlamak üzere teknolojik, ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel konularla ilgili kurallar ve düzenlemeler yapmaya başlamıştır. “Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin çıkarlarını düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise yine ulusal çıkar adına ulusötesi ve küresel finansal kapitali cezp etmek ve daha çekici ve karlı ikilemlere doğru sermaye kaçışını engellemek için iş hayatı için çekici bir ortam yaratmak zorundadır.” (Harvey, 1997: 195)

II. BÖLÜM

SENDİKAL HAREKETİN GELİŞİMİ

Sendikalar kapitalist üretim ilişkilerinin yarattığı koşulların bir gereği olarak ortaya çıkmışlardır. Bu açıdan sendikacılık kapitalist sanayinin doğurduğu çelişkileri dile getirmektedir. Sendikacılık kapitalizmin temellerine yönelik iki cepheli bir tehdit oluşturabilir. Birincisi, sendikacılık işçilerin emeğinden artı-değerin alınması demek olan ekonomik sömürüye karşı bir tepkiye ifade eder. Sendikalar bu ekonomik bağlamda daima işçilerin çalışma koşullarını düzenlemek ve iyileştirmek için mücadele vermişlerdir. İkincisi ise sendikaların iktidar ve denetim sorunlarını gündeme getirmesidir. Bu sendikaların siyasal bir çatışma kaynağı olabilmesi açısından önemlidir. Çünkü işçilerin yoksunlukları salt ekonomik bir yoksunluk olarak yaşamaları mümkün değildir bu da sendikacılığın salt bir ücret sendikacılığı olamayacağını göstermektedir. (Hyman, 1987: 92-93)

Kapitalist üretim ilişkileri sanayi devrimi ile birlikte üretim süreci ile gelişmeye başlamış olsa da Fransız Devrimi ile bu sınırdan çıkıp tüm toplumsal ilişkiler üzerinde egemen hale gelen bir toplumsal sisteme dönüşmüştür.²⁷ Sendikaların kapitalist sistemle ilişkilerinin başlangıcı da 18. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Sermaye ve onun kontrolü altında olan devlet mekanizmasının emekçiler üzerindeki sömürüsüne karşı bir yardımlaşma mekanizması olarak sendikaların, 1840'lere kadar süregelen dönemde kapitalizmle mücadelesi daha çok anlık tepkiler doğrultusunda olmuş ve bu tepkileri oluşturan topluluğun heterojen oluşuyla ifade edilmiştir.²⁸

²⁷Kapitalizmin gelişmesinde ayrı ayrı yer tutan bu iki devrim, birbirleriyle bağlantılı ve bütünleyici özelliklere sahip olmuşlardır. Tarihsel süreç açısından olmamakla birlikte, kuramsal açıdan bağlantılı bu iki olgu "İkili Devrimler" olarak anılmaktadır. Bkz. (Hobsbawn, 1962)

²⁸İşçi hareketlerini 19.yy'ın ilk çeyreğine kadar karakterize eden olgu, hareketin tepkisel oluşudur. Sanayi devrimi ile birlikte makineleşme, işçileri çalışma dışı bırakmış ve böylece yedek bir sanayi ordusu (issizler) yaratmıştır. Mülksüzleşen ve işleri ellerinden alınan yığınların ilk tepkisi de makinelere karşı olmuştur. Böylece dönemin ilk büyük işçi hareketi sanayi devriminin gerçekleşmesiyle başlamıştır. Tarihe makine kırıcılık ya da ludizm olarak geçen dönem 18.yy'ın ikinci yarısında İngiltere'de başlamıştır. 1758 yılında İngiliz işçileri ilk mekanik yün biçme makinelerini parçalamıştır. Nottingham'da Ned Ludham (ya da Ned Ludd) adında bir işçi, çorap dokuma tezgâhını tahrip etmiştir. Buna benzer olaylar tüm İngiltere'ye yayılmış ve ludizm ortaya çıkmıştır. İngiltere'de ludizm, farklı isimlerle ve farklı biçimlerde 1840'lı yıllara kadar devam etmiştir. Ludizm bağımsız bir işçi hareketinin oluşumunun da ilk adımı olarak görülmektedir. Yani,

Sendikaların sınıf bilinci ile mücadele vermeye başlamalarında ise 19. yüzyılın ortalarında kendini göstermeye başlamıştır.²⁹ İşçi sınıfının sendikalar aracılığı ile üretim sürecinde ve toplumsal yaşamda varlıklarını kabul ettirme mücadeleleri 19. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür.³⁰ Bu mücadelede Bilimsel Sosyalizmin etkileri oldukça önemlidir. Marx'a göre sendikalar dağınık işçileri bir araya getiren ve onlara ilk sınıf eğitimini veren sosyalizm okullarıdır. (Munck, 1995: 179) Ücretlerin yükseltilmesi, çalışma sürelerinin kısaltılması ya da korunması yoluyla emekçi kesimlerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi sendikaların en önemli görevidir. Ancak, ücretlerin belli bir düzeyin üzerine çıkarılabilmesi sendikaların işverenlerden ekonomik talepleri doğrultusunda yürütülecek bir mücadele ile sağlanamaz. Zira sermayenin yoğunlaşması ve ekonomik sistemde yaşanan krizler sendikaların mücadele gücünü azaltır. Bu nedenle sendikalar, sınıf bilinci içerisinde yürütülecek siyasi bir mücadelenin aracı olmak durumundadırlar. (Marx, 1992: 130) Marx'ın bu yaklaşımı sendikaların kapitalizmin bir getirisi olarak, onun sonuçlarına karşı durmak amacıyla var olduklarının bir göstergesidir.

1843 yılından sonra işçi sınıfının kendi adına maddi ve siyasi istekte bulunmaya başlamasının önemli bir örneği olarak Chartist hareket verilebilir. Chartizm, İngiltere'de sekiz saatlik işgünü ve çocukların çalıştırılmamasını savunuyor, işçilerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve ekonomik isteklerinin yanında genel oy hakkı da talep ediyordu. Bununla birlikte Chartist hareket aynı zamanda en düşük

proletaryanın kendinde bir sınıftan kendisi için bir sınıfa geçtiği bir dönemdir. Bununla birlikte dönemin Fransa'sı da işçi hareketleri bakımından önemli gelişmelere sahne olmuştur. Bkz. (Beer, 1989: 460, Devrimler ve Karşı-Devrimler Tarihi Ansiklopedisi, 1975b: 939)

²⁹İngiltere'de 1824 yılında parlamentoda kabul edilen Reform Yasası ile İngiliz işçileri örgütlenme hakkını elde etmiştir. Böylece yasal anlamda ilk sendikalar kurulmuştur. Sendikacılık çok sayıda niteliksiz işçiyi örgütlemenin merkezi haline gelmiştir. İşçi hareketinde siyasi seçeneklerin çeşitliliği, işçilerin kısa ve uzun vadeli amaçlarının doğru bir şekilde birleştirilmesi gereği, sendikal harekette daha başlangıçta anlaşılan nitelikler olmuştur. Bkz. (Engels, 1987: 288-292)

³⁰İşçi sınıfının ilk bağımsız eylemleri olarak nitelendirilen 1848 ayaklanmaları ile 10 saatlik çalışma süresi hakkı elde edilmiştir. Fransa'da sendika odaların kuruluşu ise 1868 yılında olmuştur. bu dönemde İngiltere ve Fransa dışında Almanya'da işçi sınıfının örgütlenmeye başlaması söz konusudur. Takibinde 1871 Paris Komünü'nün işçi mücadelesi için önemli bir köşe taşı olsa da, yenilgi sonrası işçi hareketlerinin yeniden toparlanması 80'li yılları bulmuş, Fransız işçi sınıfı 1884'te sendikal örgütlenme hakkını elde etmiştir. Paris Komünü'nü yenilgisinin etkisi Fransa dışındaki Avrupa ülkelerinde de etkisini göstermiştir. Bu süre zarfında işçi mücadeleleri genel olarak işçi partileri kurma ve sendikaların kurulması şeklinde ilerlemiştir. Bkz. (Devrimler ve Karşı-Devrimler Tarihi Ansiklopedisi, 1975a)

ücreti alan tarım gündelikçilerinin de sorunlarını sergilemeye çalışmıştır. (Devrimler ve Karşı-Devrimler Tarihi Ansiklopedisi, 1975b: 942)

Bu dönemde sendikalar, kapitalist sistemin etkisi altında olmakla beraber, ilk kez sistemdeki gelişmelere mutlak bağımlı olmak yerine sistemi yönlendirici bir etkiye sahip olmuşlardır. Sekiz saatlik işgünü mücadelesi bu açıdan önemlidir.³¹ Düzenleme yaklaşımına göre 19. yüzyılın ortalarından sonlarına kadar varolan teknoloji ile işgücünün çalışma süresini uzatmak artı değeri arttırmanın en önemli yolu olduğundan çalışma gününün uzunluğu sınıf mücadelesinin ana konularından birini oluşturmuştur. Bu mücadeleler sonunda devletin garantilediği sosyal normlar yasalarla kurallaştırılmış ve çalışma günü kısıtlanmıştır. Bu sebeple de 19.yüzyılın sonlarından itibaren de sermaye birikimi giderek daha çok nispi artı değer üretmeye başlamıştır. Bu ise çalışma gününün uzunluğunu artıramayan üretim güçlerinin, çalışma yoğunluğunu artırmaya yönelik üretim biçimlerini uygulamaya başlaması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla düzenleme yaklaşımı, Taylorizm ve Fordizmin oluşmasını bu bağlamda incelemekte ve üretim güçleri ile sosyal ilişkiler arasında karşılıklı bir etkinin olduğu sonucuna varmaktadır. Bu etki otomatik bir neden sonuç ilişkisi gibi algılanmamalıdır. Burada sonuç, tarafların göreceli güçlerine bağlı olarak karmaşık bir süreç sonunda belirlenmektedir. Sermaye tarafından doğrusal şekilde geliştirilen bir teknolojiyi varsaymak ve emeği bunun karşısında edilgen bir kabullenici gibi ele almak, işçilerin üretim yerindeki mücadelelerinin kapitalist emek sürecinin belirlenimindeki etkilerini görmezden gelmek demektir. (Ansal, 1985: 164)

Fordizmin yaygınlaşması ile ise sınıf temelli ve siyasal mücadeleyi ön planda tutan sendikal anlayıştan uzaklaşıp, kapitalist sistemin sorunlarına revizyonist bir yaklaşımla, ekonomik talepler temelinde çözüm arama yoluna giden bir sendikacılık anlayışı gelişmeye başlamıştır.³² Bu da sendikaların kapitalist üretim ilişkilerine

³¹Sekiz saatlik çalışma ve işçi sınıfının parlamentoda genel oy hakkı (yasallaşma) talebi, 19.yy. proletaryasının özgün politik gelişiminin ürünüdür. Ancak işçi partileri ve sendikalar güçlendikçe, gerek toplumsal yaşamdaki etkileri gerek de parlamenter temsilcilerinin etkileri geliştikçe, hareketin sorumluları parlamenter etkinliği mutlaklaştırmak, onu iktidar savaşımının temel aracı durumuna getirmek yönünde bir eğilim göstermişlerdir. Bkz. (Devrimler ve Karşı-Devrimler Tarihi Ansiklopedisi, 1975b)

³²Revizyonizm tartışmaları 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Konuya dair Rosa Luxemburg'un görüşlerine bakılabilir. Luxemburg'a göre sendikalar, kapitalist ücret yasasını, yani

mutlak bağımlı hale gelmeleri ile sonuçlanmıştır. Sendikaların kapitalizmle kurdukları bu bağımlılık ilişkisi sayesinde kapitalizmin içine girdiği gelişme ve kriz dönemlerinden kapitalist sistemin diğer kurumları gibi sendikalar da doğrudan etkilenmektedirler. (Müftüoğlu, 2006: 120) Sendikaların bu rolü ve geleceğine dair olan tartışmada bu açıdan politik-ideolojik bir tartışmadır.

Günümüzde sadece ekonomik değil, sosyal, ahlaki ve kültürel değerlerin ve siyasi ittifakların da değiştiği bir ortamda eskiyle yeninin, geleneksel olanla radikal ya da alternatif olanın birlikte toplumsal aktörleri yeniden biçimlendirilmesi söz konusudur. “Polanyi, Büyük Dönüşüm’de ‘Belirli bir toplumsal yapı içinde sınıf kuramı işlerlik kazanır; ama yapının kendisi değişirse ne olur?’ diye sormuştur.” (Buğra, 2004: 12) Sendikal hareketin günümüzdeki gelişimi ile ilgili yapılan tartışmalarda da bu açıdan sınıf kavramının sınırlarının ortaya konması ve çalışan kesimlerin yaşadıkları deneyimlerin bu bağlamda değerlendirilmesi önemli olacaktır.

2.1. Fordizm Sürecinde Sendikacılık

Fordist dönem kapitalizmin Altın Çağı olarak tabir edilirken, söz konusu dönem sendikaların gelişmesi ve güçlenmesi açısından da bir Altın Çağ olmuştur. Sendikalar, savaş sonrası dünyanın yeniden oluşmasında merkezi bir role sahip kurumlardır. İşçi sınıfının refah düzeyinin ve toplumsal rolünün artışı büyük başarılar elde edilmiştir. Sendikalar da sermayenin keyfililiğinin sırlandırılmasında ve sosyal devletin oluşumunda önemli roller oynamışlardır.

Fordist dönemde sendikaların örgütlenmesini etkileyen gelişmeler hem üretim sistemindeki değişimlerle hem de politik süreçle bağlantılıdır. Fordizm sanayi üretiminin egemen olduğu, bedensel işgücünün yoğun, üretim ölçeğinin büyük, ürün çeşidinin sınırlı, üretimin seri olarak yapıldığı bir sistemdir. Bu aynı zamanda, çalışma şartlarının ve iş becerilerinin türdeş olduğu koşullarda ulusal pazarların sıkı

geçerli olan pazar fiyatlarına göre işgücünün satımını işçilerin lehine gerçekleştirme aracıdır. Bu noktada sendikaların proletaryaya hizmet ettikleri nokta ise, proletaryanın pazarın konjonktürlerinden her an yararlanmasını sağlamaktır. Sendikalar, işçi sınıfını bilinçlendirme açısından önemlidirler. Bu açıdan işçi sınıfının sendikalar aracılığı ile gündelik mücadelesi ve işçi sınıfının sosyal değişimi ile kapitalist ekonomi içerisindeki çelişkilerin alt edilmesi mümkün değildir. Eğer reformizmin yaptığı gibi bu çelişkiler inkâr edilirse işçi eylemi basit bir sendikacılık ve reformculuğa indirgenmiş olur. Bkz. (Devrimler ve Karşı-Devrimler Tarihi Ansiklopedisi, 1975a: 685)

bir biçimde korunduğu, ulus devletin ekonomide etkin olduğu bir süreçtir. (Müftüoğlu, 2006: 122) Üretim sistemindeki bu değişiklikler neticesinde sendikalar baca endüstrilerinin ve sanayi işçisinin örgütleri olarak ortaya çıkmış ve yükselmişlerdir.

Kapitalist üretim sürecinde Taylorizm ve Fordizm ile gerçekleşen bu değişim sayesinde, emeğin verimliliğini en üst seviyeye çıkarmak üzere üretim ve yönetim biçimlerinde köklü değişiklikler gerçekleşmiştir. Fordist üretim sistemi bir taraftan işin yoğunlaşmasına ve emeğin işine yabancılaşmasına neden olurken diğer taraftan da büyük fabrika sistemi içerisinde, benzer çalışma ve yaşam koşullarına sahip işçilerin aynı çatı altında çalışmalarını sağlamıştır. Fordizm, işçiler üzerinde yaratmış olduğu olumsuzlukların karşısında, benzer koşulda çok sayıda işçinin bir arada bulunmasını da sağlamıştır. Bu da işçiler arasındaki çıkar birliği ve dayanışma düşüncesini güçlendirmiştir. Bu da Fordist üretim süreci içerisinde işçilerin çalışma ve yaşam koşulları üzerinde daha fazla söz sahibi olmak amacıyla örgütlenmelerini kolaylaştırmıştır. Öte yandan, Fordist üretimin temelini oluşturan bant sistemi, işçilerin üretim ağını kolaylıkla durdurabilmelerine de olanak sağlamıştır. Bu bağlamda hakları için mücadele eden işçilerin üretim güçlerini sermayeye karşı kullanması kolaylaşmıştır. Tüm bu etkenler sayesinde de Fordist üretim sistemi içerisinde sendikal örgütlenme ve mücadelenin daha etkin bir biçimde kullanılması mümkün hale gelmiştir. (Ansal, 1985: 162)

Sendikalar Fordist üretim sisteminin yapısına uygun olarak örgütlenmelerini ve faaliyetlerini sanayi sektöründeki emek gücünü temel alarak gerçekleştirmişlerdir. Fordist üretim sistemi büyük işletme modeli sayesinde çok sayıda işçi standartlaşmış koşullarda istihdam edilmekte ve çalışmaktadır. Böyle hem üye sayıları hem de etkinlikleri de artmıştır. Fordist üretim daha çok ulusal düzeyde gerçekleşmektedir. Bu nedenle de sendikalar da örgütlenmelerini ve faaliyetlerini ulusal düzeyde gerçekleştirmişlerdir.

19. yüzyıl boyunca işçi sınıfının örgütlenmesini ve mücadelesini engelleyen yönetimler ve sermayedarların kapitalizmin içkin koşulları sonucunda bu baskılarını azaltmaları işçi sınıfının örgütlenmesini sağlamıştır. 1929 krizi sonrasında devlet müdahalesini içeren talep yönlü ekonomi politikaları sayesinde sendikacılık gelişme

sürecine girmiştir. II. Dünya Savaşı'nın ardından kapitalist sistemdeki istikrarsızlığın daha da geniş boyutlara ulaşması ve sosyalist sistemin rekabeti, kapitalist devletleri kendi ihtiyaçlarına uygun bir büyüme modelinin içine sokmuştur. Bir taraftan talep sorununu çözmek için uygulanan Keynesyen ekonomi politikaları, diğer taraftan sosyalizmin varlığı toplumu sistemle bütünleştirme çabası olarak sendikalaşmaya önem verilmesini sağlamıştır. Özellikle kamu işletmeciliğinin bu noktada önemli katkıları olmuştur. Zira devletin ekonomideki etkin rolü gereği benimsenen politikalar öncelikle kamu işletmelerinde uygulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda kamu işyerlerinde sendikal örgütlenme için uygun ortam sağlanırken, toplu pazarlık sistemi ve sendikalar aracılığı ile işçilerin yönetime katılması sağlanmıştır. Bunun yanında üretim ve hizmetlerin büyük oranda devletin eliyle yürütülmesi de kamu sektöründe sendikalaşma oranını da arttırmıştır. (Çelik, 2006: 31-32)

Geleneksel görüşe göre, nesnel-ekonomik terimler içinde belirlenen kendinde sınıf ancak üstyapısal faktörlerden etkilenecek kendisi için sınıf yani tarihi bir güç olarak sınıf haline gelir. Mücadele içinde politika bu nesnel sınıfa üretim yerinin dışından taşınır. Oysa emek sürecine bakıldığında üretim yerindeki ilişkilerin salt ekonomik olmadığı görülür. Ekonomik alan kendi politik ve ideolojik sonuçlarından ve işyerinin belirli politik ve ideolojik yapılarından ayrılamaz. Bu anlayış sonucunda sendikal ve politik etkinlikler arasında bir uçurum oluşmuştur. Bu da üretim yeri mücadelelerinin sadece belirli bir işveren ile onun işçileri arasındaki ücret çekişmesinden ibaret olduğu görüşünün yaygınlaşmasına yol açmıştır. (Ansal, 1985: 165) Sendikaların tüm işçi sınıfını temsil etmek yerine üyelerini temsil eden kurumlar haline gelmelerine sebep olmuştur.

2.1.1. Korporatizm

Korporatizm³³, ideolojik anlamda emek ve sermaye arasındaki organik bir uzlaşma biçiminin ifadesi olup işçilerin tüketiminin kreditasyonunu sağlamak üzere

³³Korporatizmin farklı tanımları bulunmaktadır. Korporatizm hakkındaki en yaygın çalışmalar 1974 yılı itibari ile Philippe Schmitter tarafından oluşturulmuştur. Schmitter'e göre korporatizm, sistemi oluşturan birimlerin tek, zorunlu, rekabetçi olmayan, hiyerarşik bir düzen oluşturduğu ve işlevsel açıdan farklılaştığı, devlet tarafından tanındığı ya da yetkilendirildiği, belli denetimlere uymaları karşılığında belirli kategorilerde temkinli bir temsil yetkisi verilmiş bir temsiliyet sistemi olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte iki alt tür tanımlaması da yapmaktadır. Bunlar çıkar birliklerinin

işverenlerin işçi örgütleriyle sözleşme aracılığıyla uzlaşmasıdır. Bu durum refah devleti düzenlemeleriyle eklemlenerek dönemin devlet biçiminin önemli bir işlevi haline gelmiştir. Böylece, sermaye, düzenleme biçimi aracılığıyla özel politikaları yönetebilmekte, ekonomik ve siyasal çıkarları ortaklaştırmayı sağlamakta ve temsil biçimini kontrol etmektedir. (Therét, 1994) Bu tür bir düzenleme için elzem noktalardan birisi de, emek-sermaye-devlet üçgenindeki karşılıklı ilişki, diyalog ve eklemlenmenin kurumsal düzeyde gerçekleştirilmesidir ki, bunun adı korporatizmdir. Bu nedenle korporatizm tartışmaları aslında Fordizme özgü ve Fordist devlete içsel bir konudur.³⁴

Korporatizm veya üçlü yapı örgütlü işçi sınıfının karar alma süreçlerine ve yönetime katılmasını sağlayarak da işçi hareketini bizatihi devletin asıl ordusu haline getirmiştir. Aslında işçi hareketi de kendi içinde bu yapıya uygun olarak yeniden örgütlenmiştir. Korporatizm, sınıfları korporasyonlar tarafından temsil edilen ve etkin müdahalenin koşulu olarak uzlaşmalarını ve işbirliklerini gerektiren, işlevsel olarak heterojen, politik olarak eşdeğer topluluklar olarak örgütler. Bu da korporasyonların, kendilerini varolan ekonomik sistemin tüm meşruluğuna adadıklarını ve kendilerini, bu sistemin genişletilmiş yeniden üretimiyle uyumlu taleplerle sınırladıklarını gösterir. Bu açıdan korporasyonlar için üyelerinin

devletten özerkliği olan toplumsal korporatizm ve çıkar birliklerinin devlete bağımlı oldukları ve devletin zorla dayattığı devlet korporatizmidir. (Schmitter, 1979: 13-20) Bunun dışında Palh ve Winker İngiltere'deki korporatizm eğilimlerini ele aldıkları çalışmaları ile literatüre katkıda bulunmuşlardır. (Paul ve Winker, 1974) Buna karşın bu yazarların korporatizmi ve bununla bağlantılı olarak devleti tanımlama biçimleri Jessop tarafından sorunlu bulunmuştur. Jessop, üretim tarzı olarak kapitalizmin belirli özelliklerini ve kapitalist toplumlarda devletin belirli biçim ve işlevlerine dair sonuçlarını değerlendirmeye almadıkları için yazarları eleştirmiştir. (Jessop, 2008) Ayrıca korporatizm kavramının kazandığı başka anlamlar için bkz. (Lehmbruch, 1967, Williamson, 1989)

³⁴Kapitalizmin gelişimindeki farklı aşamalara veya farklı ekonomik ve politik kriz biçimlerine karşılık gelen farklı korporatizm tipleri vardır. Korporatizm ilk önce liberal kapitalizmin politik-ideolojik bir eleştirisi olarak ortaya çıkmıştır. Feodal ve küçük burjuva sınıflarının, Katolik ya da diğer dini grupların ve bazı entelektüel çevrelerin hareketlerini yansıtmıştır. Bu çevreler, bireyselliği, toplumsal dağınıklığı ve kapitalizme geçişe eşlik eden sınıf çatışmasını eleştirdiler ve işkolu ve meslek birlikleri arasındaki işbirliği yoluyla toplumsal düzenin yeniden sağlanmasını istediler. Buna organik korporatizm de denmektedir. İkinci korporatist aşama kapitalizme değil, örgütlü emekten gelen devrim tehdidine karşıdır. Bu basit tekelci kapitalizme geçmişe eşlik eden ve örgütlü kapitalizm gibi kavramlarla açıklanmaya çalışılan bir uygulamadır. Bu aşama, sermayenin yanı sıra emek hareketinin katılım oranıyla ekonomik ve politik güçler dengesine bağlıdır. Bu eğilimler kriz içindeki savaş döneminde güçlenmiş ve iki ana biçim almıştır. Otoriter ve faşist rejimler tarafından, ekonomik, politik ve hegemonik krizlere tepki olarak dayatılmışlardır. Ve liberal demokratik rejimlerde ekonomik ve politik kriz yönetimine yardımcı olmak amacıyla toplumsal korporatizm biçiminde ortaya çıkmışlardır. Toplumsal korporatizm II. Dünya Savaşı'ndan sonraki kalkınmada ve 1960'lar ve 1970'lerdeki ekonomik kriz yönetiminde önem taşımıştır. (Jessop, 2008)

faaliyetleri üzerinde etkin denetim sağlamak önemlidir. Bu bağlamda, hükümet tarafından kabul görmeyen sosyalist partilerle ilişkilerini kesen sendikalar, üyelerini kontrol edebilen güçlü yapılar olabilmek amacıyla, birleşmiş bir merkezi federasyon veya konfederasyon altında birleşmiş ve toplu sözleşmenin yerel veya işletme düzeyinde yapılması yerine merkezi ulusal, bölgesel ve sanayi kolları itibariyle yapılması yaygınlaşmıştır. Bu durum emek için olduğu kadar sermaye için de geçerlidir. Çünkü sendikalar, kısa dönem ekonomik grev gücünün kullanımını denetlemeyi kolaylaştırmak amacıyla, işlevsel, merkezi hatlarda örgütlenmek zorundayken, endüstriyel ve finansal sermaye, bireysel sermayeler arasındaki rekabetin genel sermayenin çıkarlarını baltalamasını sağlamak için politik olarak merkezileşmelidir. (Jessop, 2008: 173)

Sendikaların merkezileşmediği ve işletme toplu sözleşmelerinin yapıldığı yerlerde ise korporatizmin kurulması giderek zorlaşmıştır. Aynı şekilde sosyal demokrat partilerin iktidarda olmadığı yerlerde de egemen bir burjuva partisi sendikaları dışlayarak korporatizme uygun bir refah devleti programını ekonomik istikrar ve sanayinin yeniden yapılanması amacı doğrultusunda devreye sokmuştur.

Korporatizm, sendikaların işlevsel hatlar boyunca bölünmesi ve reformcu politikaların kurumsallaşması yoluyla devrimci emek hareketlerinin gelişimi engelleyebilir ayrıca ulusal sermayelerin güçlendirilmesi yoluyla da rekabetin uluslararasılaşmasını da sağlayabilir. Buna karşın emek süreci içindeki ve üzerindeki sınıf çatışmasını ve sermayedar arasındaki her türden rekabet biçimini de yok edemez. Bu açıdan korporatizm de krizlere ve çelişiklere yatkındır, çünkü birikimin politik önkoşulu olan sınıf çatışmasının engellenmesini gerçekleştiremeyebilir ve mücadeleciler sendika üyelerini kontrol etmekte yetersiz kalan sendika liderleri aracılığıyla ve elbette rekabetin başka kanallarda yeniden ortaya çıkabilmesiyle kendi eklem yerlerinden ayrılabilir. (Jessop, 2008: 174)

2.1.2. Fordist Dönemde Türkiye’de Sendikal Gelişim

İkinci Dünya Savaşı sonrası merkezi ülkelerde emek ve sendikalar için bir Altın Çağ olmuş olsa Türkiye’de emek ve sendikalar için Altın Çağ biraz gecikmeli olarak 1960 sonrasında yaşanmaya başlanmıştır. Türkiye’de sendikacılığın gelişmeye başlaması ise 1940’lı yılların ikinci yarısına dayanmaktadır. Bu açıdan İkinci Dünya

Savaşı sonrası dönem Türkiye’de işçi hareketlerinin toplumsal bir hareket olarak ortaya çıkmaya başladığı ve sendikal örgütlenmenin de yasal olarak tanındığı bir dönem olması bakımından önemlidir.

Türkiye sendikacılığının gelişmesinde savaş sonrası yılların çeşitli iç ve dış dinamiklerin karşılıklı etkisi söz konusu olmuştur. (Çelik, 2009: 85) Bu dönemde Türkiye’de ne burjuvazi ne de işçi sınıfı açısından demokratik talepler doğrultusunda güçlü bir ses ya da herhangi bir toplumsal hareketlenme söz konusu da değildir. Gerek burjuvazinin gerek işçi sınıfının devlete olan bağımlılığı bilindiği gibi, endüstrileşmenin yavaş ilerlemesi nedeniyle nicelik açısından da toplumsal hareketliliğe yönelecek kapasitede bir işçileşme söz konusu değildir. (Çelik, 2009: 86) Buna rağmen ‘sınıf esasına dayalı’ cemiyet kurma yasağının kaldırıldığı 1946 yılını takip eden altı aylık zaman dilimi içerisinde, sosyalist partilerin öncülük ettiği ya da kendiliğindenci yanının ağır bastığı hızlı bir sendikalaşma hareketine tanık olunmuştur.³⁵(Işıklı, 1998: 144) Bununla birlikte işçilerin önemli bir kesimi de sendikacılığı, geçmiş yıllarda sendikacılığın komünistlikle özdeş tutulması nedeniyle soğuk bakmışlardır.³⁶(Koç, 1998: 18)

1946 Sendikaları yarattıkları etki, eriştikleri örgütlenme düzeyi ve sosyalist partilerle yoğun ilişkileri nedeniyle emek tarihi ve sendika siyaset ilişkisi açısından özgün bir yere sahiptir. 1946 sendikalarının özelliği ayrı bir sendikalar yasasının olmadığı koşullarda Anayasa, Cemiyetler Kanunu ve Medeni Kanunun genel

³⁵1946 sendikalarının kendiliğinden oluşması bakımından iki görüş mevcuttur. Bu sendikaları sosyalist partiler tarafından kuruldukları için kendiliğinden bir işçi mücadelesinin ürünü olarak ortaya çıkmadığı, dışarıdan siyasal müdahale ile oluşturulmuş olduğu yorumunu söz konusudur. Sosyalist partiler yükselen bir sınıf mücadelesinin ve sendikal hareketin ürünü olarak doğmamış, tersine bu partiler kendi sendikalarını yaratmaya çalışmıştır. Bu durum, özellikle Batı gelişme çizgisinden önemli bir farktır. Britanya ile pek çok Kıta Avrupa ülkesinde sınıf mücadelesi ve sendikal örgütlenmelerden sonra ve sendikal örgütlenmeye paralel olarak sendika temelli sol/sosyalist partilerin kurulduğunu görülmektedir. 1946’da partiden sendikaya gidilmiştir. (Çelik, 2009) Bununla birlikte bu sendikacılığı kendiliğinden gelişen bir hareket olarak yorumlayıp, komünist siyasetin ülkede etkinliğinden ziyade İkinci Dünya Savaşı boyunca fakirleşen ve Milli Koruma Kanunu hükümleri uyarınca insanlık dışı koşullarda çalışmaya zorlanan işçilerin tepkisini göstermesi olarak da yorumlayan görüşler bulunmaktadır. Bkz (Doğan, 2008: 290) Ayrıca 1946 sendikacılığının genel bir değerlendirmesi için bkz. (Güzel, 1982), (Toprak, 1996), (Öztürk, 1996)

³⁶1946 sendikacıları yoğun bir antikomünist kampanya ile karşı karşıya kalmışlardır. Dönem boyunca antikomünizm siyasal iktidarlar tarafından anti-sendikal amaçlarla kullanılmıştır. Komünizm ve komünist suçlamalarının yıldırma ve boyun eğdirme amacıyla maksatlı olarak kullanıldığı ve abartıldığı yönünde çok sayıda değerlendirmeye rastlanmaktadır. Ancak sendikacıları ve sendikaya üye olanları komünist olarak suçlamak sadece 1946 sendikacılarına yönelik bir tutum değildir. Bu tutum 1947 sendikaları sonrasında da devam etmiştir. (Çelik, 2009)

hükümleri çerçevesinde bir sendika özgürlüğü rejimi içinde kurulup çalışmalarıdır. Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP) tarafından örgütlenen bu sendikalar aynı zamanda organik ve ideolojik bağlarla bu partilerle ilişkilidirler. Bu açıdan iki partinin örgütlediği sendika modelleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. (Çelik, 2009: 80)

TSP'e göre, her işkolunda, o işkolundaki bütün işçileri kapsayacak şekilde tek bir sendika oluşturulacak, bu sendikaların bir araya gelmesiyle Türkiye Sendikalar Konfederasyonu kurulacak, bu federasyon da uluslar arası sendikal ilişkiler için Dünya Sendikalar Konfederasyonu'na üyelik için başvuracaktır. TSP'nin sendikal modeli işkolu esasına göre şekillenecek dikey örgütlenmeyi esas almıştır. Bu modelde aynı ilde, fakat farklı işkollarında kurulmuş olan sendikaların birlikler oluşturmasını sağlayacak yatay örgütlenmemeye yer olmamıştır. (Öztürk, 1996: 171-172)

TSEKP ise işyeri ve işletme düzeyinde kurulan sendikaların kent ve bölge düzeyinde işçi sendikaları birlikleri, işkolu düzeyinde de federasyonlarla bir araya gelmesini ve bunların ülke düzeyinde bir konfederasyon çatısı altında toplanmasını önermektedir. (Işıklı, 1998: 136)

1946 sendikacılığının temel özellikleri olarak devletten, CHP'den ve işverenlerden bağımsız olmaları, iki sosyalist parti tarafından örgütlenmeleri, sınıf esasını benimsemeleri ve enternasyonal eğilimleridir. Bu açıdan 1946 sendikacılığı örgütsel olmasa da fikri açıdan etkileri daha sonraki dönemlerde de devam eden bir sendikal yükseliştir. 16 Aralık 1946 günü İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı iki sosyalist parti ve onlarla ilgili olduğu düşünülen sendikaları kapatması ile de bu dönem son bulmuştur.³⁷

1947 yılının başında yürürlüğe konan ve devletle beraber/milli sendikacılık koşulunu³⁸ arayan Sendikalar Yasası uyarınca kurulan sendikalar ise hükümetin sıkı

³⁷Boratav, geniş halk yığınlarının aktör haline geldiği koşullarda denetimin egemen sınıfların elinden çıkmasının ve bunların uzun dönemli çıkarlarının zedelenmemesinin önkoşulunun halk sınıflarını temsil etme iddiasındaki solcu bir siyasal muhalefetin gelişmesine imkân vermemek olduğunu ve bu yüzden sosyalist hareketin siyaset dışına itildiğini vurgulamaktadır. Bkz. (Boratav, 2003: 94)

³⁸Milli menfaat söylemi, Türkiye'de toplumsal sınıfların reddedilmesinden vazgeçildiği ve dolayısıyla halkçılık ideolojisinin söylemini yitirdiği 1946 yılında, egemen sınıflar tarafından milliyetçiliğe havale edilmiştir. Tek Parti Döneminde halkçılığın genellikle gölgesinde kalmış

mali ve ideolojik denetimi altında alınmaya başlanmıştır. CHP aynı yıl kurduğu İşçi Bürosu aracılığıyla da kendisiyle uyumlu sendika ve sendika liderleri oluşturmak yönünde bir hayli çaba göstermiştir. (Işıklı, 1998: 70) Bu açıdan Toprak, 1946 sendikacılığı ile 1947 sendikacılığının birbirine taban tabana zıt iki sendikal deneyim olduğunu, 1946 sendikacılığın siyasetteki sol açılım doğrultusunda sınıf eksenli bir sendikacılığı gündeme getirdiğini, 1947 sendikacılığının ise güdümlü ve vesayet altında bir sendikacılık olduğunu belirtmektedir. (Toprak, 1996: 19)

1947 tarihli 5018 sayılı Sendikalar Kanunu on bir madde ile bir geçici maddeden oluşmaktadır. (Işıklı, 1983: 154) Yasaya göre sendikalar siyasetle uğraşmayacaklar, milliyetçiğe ve milli menfaate uygun hareket edecekler ve işçi vasfı taşımayanlar da sendikalara üye olamayacaklardır. Ayrıca sendikalara üye olma ve ayrılma hürriyeti olacaktır. Bu hürriyet neticesinde işkolunda ve işyerinde sendika tekelinin öngörülmemesi sağlanmıştır. Bu da o dönemde pek çoğu hükümet yanlısı olan sendikanın açılmasını sağladığı gibi işçi sınıfının gelişmemiş olduğu durumlarda işçi örgütlenmelerinin zayıf kalmasına yol açan bir uygulamadır. Milliyetçilik vasıtasıyla Batı kampıyla sendikaların ilişki kurmaları 27 Mayıs'a kadar fiilen yasaklanmış, böylece sendikaların uluslar arası bağlar vasıtasıyla hükümetten özerk bir güç edinmesi engellenmeye çalışılmıştır. (Doğan, 2008: 291)

Türkiye'nin geç sanayileşme süreci nedeniyle sendikacılık batı gelişme çizgisine göre önemli farklılıklar taşımaktadır.³⁹ (Işıklı, 1987: 11) 1940 ve 50'li yıllarda işçi hareketinin siyasallaşma eğilimi sınırlıdır. Öte yandan Türkiye sendikal hareketi kimi ülkelerde örnekleri görülen ulusal kurtuluşçu ve ulus-devlet kurucu bir rol de oynamamıştır. Örgütsel, tarihsel ve nicel zayıflık siyasal ve hukuksal çerçeve ile

bulunan milliyetçilik, Çok Partili Dönemde egemen ideolojinin kendisi haline gelmiştir. Egemen ideolojideki bu dönüşüm 1947 tarihli Sendikalar Yasası ile de tescil edilmiştir. Bkz. (Işıklı, 1983: 150)

³⁹Türkiye'de işçi hareketinin Batı işçi hareketini kronolojik olarak geriden izlemekte oluşu bu farklılığın temelinde yatan etkidir. Türkiye'de işçi hareketi, doğuş ve gelişim sürecinin her aşamasında karşısında örnek olarak ve sürekli bir etki kaynağı olarak Batı işçi hareketini bulmuştur. Dünyada işçi hareketine öncülük etmiş başka bir Batı mevcut olmadığından, bu türden bir faktör Batı işçi hareketi açısından söz konusu olmamıştır. Bu nedenledir ki örgütlenme biçiminden ideolojik eğilimlerine kadar birçok alanda Batı işçi hareketinin uzun yıllar süren arayışların sonucunda bularak benimsemiş oldukları bazı özellikler, Türkiye işçi hareketi için hazır ve önceden bilinen modeller niteliğiyle ortaya çıkmışlardır. Bir bakıma Türkiye işçi hareketi için bir kolaylık gibi rol oynayan bu durum, aynı zamanda üzerinde çok durulan bir özelliği belirleyen ve "tepeden inme haklar edinmiş olma" veya "kitlesel bağan yoksun olma" durumunun da oluşmasını sağlamıştır. (Işıklı, 1987: 11)

birlikte, sendika hareketinin kendine güven duymasını zorlaştırmış ve kolayca devlet vesayetine girmesine neden olmuştur. Sendikalar ve sendikacılar sınıf çıkarı esaslı bir sendikal siyaseti değil hükümet ve devlet erki ile ilişkileri çerçevesinde tek tek sorun çözme yaklaşımını benimsemişlerdir. Bu bağımlılık aynı zamanda kendi dinamikleri yerine dışsal dayanaklar aramalarına da yol açmıştır. (Çelik, 2009: 115)

Türkiye’de sendikacılık özellikle 1947 sonrasında ağırlıkla ve öncelikle kamu işletmelerinde gelişmiştir. Türkiye sendikacılığı uzun yıllar bu özelliğin etkisi altında kalmıştır. Büyük ölçekli kamu işletmeleri sendikalaşma için son derece elverişli bir zemin oluşturmuş ve toplam sendikalı işçiler arasında kamu işçileri belirleyici bir ağırlığa sahip olmuştur. Bunda dönemin hâkim iktisat politikası olan devletçiliğin⁴⁰ etkisi bulunmaktadır. Bununla birlikte Koç, 1946-1960 döneminde kamu kesimi işyerlerinde sendikalaşmanın engellenmediğini, tam tersine siyasal iktidarların denetimlerindeki sendikalar aracılığıyla sınıfı denetim altında tutmaya çalıştığını belirtmektedir. Bu açıdan sendikalaşma konusunda asıl gerilim sendikaların siyasi denetim altına alınmasında yaşanmaktadır. (Koç, 1992: 277)

Çok partili hayata geçiş ile birlikte işçilerin büyük kesiminin CHP iktidarına karşı DP’nin yanında yer alması⁴¹ ve yine bu dönemde sendikalaşma oranındaki artışlar işçi hareketlerini siyasal yaşamın önemli gündem maddelerinden biri haline getirmiştir. Esasen, çok partili yaşamın başlamış olması mevcut siyasal partileri halktan yükselen taleplere karşı daha duyarlı yaparken, örgütlü işçi kesimleri ile de daha yoğun bir ilişki kurmaya teşvik etmiştir. Bu sebeple de iktidar ve muhalefet

⁴⁰Devletçilik; toplumdaki her türlü dinamiğin, devlet gözetimi ve denetimi altında gerçekleştiği ve toplumsal gelişmenin devletin çıkarları açısından değerlendirildiği bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Türkiye’deki devletçilik de devletten bağımsız sosyal güçlerin oluşmasını ve devleti değiştirecek mücadeleler vermesini zorlaştırmıştır. Ayrıca Türkiye’de toplum için birey ve sınıflar olarak değil, devletin otoritesine tabi mesleki gruplar bütünü olarak algılanma geleneği de bulunmaktadır. (İnsel, 2002: 14-15)

⁴¹Savaş yılları Türkiye için çalışma koşullarının zorlaştığı, çalışma sürelerinin uzatıldığı, bazı sektörlerde çalışma yükümlülüğünün getirildiği, gerçek ücretlerin %50’i aşan bir düşme gösterdiği, karaborsa ve vurgunculuk sonucu fiyatların hızla arttığı, savaş zenginlerinin türediği ve bütün bu gelişmelere paralel olarak aydınlar ve işçiler üzerinde siyasal ve polisiye baskının arttırıldığı, örgütlenme hakkının öndeki engellerin çoğaltıldığı bir dönemdir. Hem bu sebeplerle hem de CHP’nin işçilerle olan mesafesinden kaynaklı işçilerin büyük kesimi CHP’nin yanında yer almamıştır. (Güzel, 1998)

partileri işçiyi kendi yanlarına çekmek için büyük gayet göstermeye başlamışlardır.⁴² (Işıklı, 1998: 69)

1950 yılların işçi hareketi açısından önemi tüm Türkiye'yi kapsayacak bir konfederasyonun kurulmasıdır. Çeşitli işçi hareketleri içerisinde olgunlaşan yeni bir konfederasyon ve işçi hareketinin tek bir çatı altında toplanması fikri, esasen uluslar arası etkinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.⁴³ 1952 yılında Türk-İş'in kurulmasıyla sendikal hareket ulusal ölçekli bir merkeze kavuşmuş ve sendikaların bu dönemde büyük ölçüde Türk-İş bünyesinde toplanması sağlanmıştır. Buna karşın bu yıllarda sendikalar merkezileşmeden uzak ve parçalı bir yapı göstermektedir. (Çelik, 2009: 117)

İşçilerin Demokrat Partiye yakınlığı ellilerin ortasına doğru bozulmaya başlamıştır. Bunda Demokrat Parti'nin son yıllarda artan eleştiriler karşısında baskıcı bir tutum belirlemesi ve muhalefete karşı da sert uygulamada bulunması etkindir.

27 Mayıs darbesinin ardından 1960lı yıllar işçi sınıfı ve sendikalar açısından, sendikal hakların geniş kullanım olanaklarının ortaya çıktığı bir dönemdir. 1961 Anayasası sendika hakkını tüm çalışanlara, toplu sözleşme ve grev hakkını ise sadece işçilere tanımıştır.

Sendikal haklar bakımında özellikle 1961 Anayasasına dayalı olarak çıkarılan ve 1963'te yürürlüğe giren '274 sayılı Sendikalar Kanunu' ve '275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu' işçilere tanıdığı grev hakkı, toplu iş sözleşmesi hakkı ve sendikaları güçlü kılacak yeni iktisadi imkânlar sağlaması ile önemli bir dönüm noktası olmuştur. (Koç, 1998: 124) Bu dönemde hem anayasal

⁴²İşçilerin büyük bir bölümü 1950-1960 yılları arasında Demokrat Parti'yi tutmaktadır. 1950 seçimleri öncesinde DP programında işçi hareketleri ile ilgili görüşlerini açıklamış ve grevi bir hal olarak kabul ettiklerini belirtmiştir.

⁴³1950'lerden sonra, ABD kendi ulusal sendikal hareketinin de yardımıyla ve kendi uluslar arası çıkarlarına ters düşmeyecek bir biçimde Türkiye ve benzeri ülkelerde sendikalaşma süreçlerine müdahil olmaya başlamıştır. Bu durum Türkiye işçi hareketinin içinde ham bir fikir ve ideal olarak varolan konfederasyonlaşma fikrinin hayata geçmesinde temel bir rol oynamıştır. Türkiye'de ABD elçiliği, AID, ICFTU, AFL-CIO temsilcileri gibi çeşitli kanallarla meydana gelen bu ilişkilerin peşinden Türk-İş kurulmuştur. Özellikle AFL-CIO'nun uluslar arası ilişkiler dairesi başkan yardımcısı Irwing Brown'un önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Çeşitli mali yardımlar ve eğitilmek üzere Amerika'ya sendikacı gönderilmesine ilişkin programlar bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır. (Işıklı, 1998: 172)

düzenlemeler hem de sanayileşme çabalarına dayalı olarak sendikalı işçi sayısındaki artışlar sendikal hareketi de güçlenme sürecine sokmuştur.

Askeri müdahalenin işçi örgütlerinin sahip olduğu bir diğer olanak da uluslar arası örgütlere üyelik hakkının tanınmasıdır. Eski yasa bu iznin hükümetin iznine bağlı olduğunu belirtmektedir, hükümetler ise bu izni vermemektedir.⁴⁴

27 Mayıs sonrası dönemin işçi örgütlerine sağaldığı olanaklar hukuki değişikliklerle sınırlı değildir. Bunların yanında askeri darbe ile Türkiye’de değişen sermaye birikim rejimi doğrultusunda, ithal ikameci sanayileşme modelinin gerektirdiği iç pazar zorunlulukları işçilerin alım güçlerinin artmasını sağlamıştır. (Doğan, 2008: 300)

Yeni dönemin avantajları sendikalara radikal ve mücadeleci bir siyasi eylemlilik yapabilme imkânı da vermiştir. Bunun en iyi örneği 31 Aralık 1961 tarihinde, Türkiye’nin o tarihe kadarki en büyük mitingi olan Saraçhane Mitingi’nin düzenlenmesidir. Miting İstanbul İşçi Sendikaları Birliği⁴⁵ tarafından düzenlenmiştir. Amacı da sendika ve toplu iş sözleşmesi ile grev hakkını düzenleyecek olan ve yasalaştırılması geciktirilen düzenlemelerin çıkarılmasını talep etmektir.

Şubat 1961 tarihinde kurulan Türkiye İşçi Partisi’nin dönemin sendikacılık hareketi açısından önemlidir. TİP, 1965 seçimlerinde meclise 15 milletvekili sokmuştur. Kurucularının sendikacılardan oluşması, işçi hak ve özgürlükleri konusunda gösterdiği kararlılık, emekçi sınıfların taleplerinin siyaset sahnesine taşınmasında üstlendiği işlev ve işi sınıfının sermayeden ve devletten bağımsız siyaset yapma geleneğinin bir ifadesi olarak oldukça önemli bir yere sahiptir. (Işıklı, 1998: 230)

⁴⁴Hükümetlerin uluslar arası örgütlerle olan ilişkilere neden izin vermediği tartışmalı bir konudur. Bu konuda Amerikan sendikacılarınca Avrupa sendikacılığının Türk İşçi hareketine sızmasının istenmediğine dair görüşler (bkz. Akkaya, 2002) bulunmakla birlikte esas belirleyici nedenin milliyetçilik olduğu yorumları da bulunmaktadır. Milliyetçiliğin eski sendikalar kanununun temel bir dayanağı olmasında siyasal iktidarın işçi örgütlerinin kendisinden özerkleşecek bir güce kavuşmasını istememesi rol oynamaktadır. Bkz. (Doğan, 2008)

⁴⁵İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Türk-İş’e bağlı yerel birlik olarak 1948 yılında kurulmuştur. 27 Mayıs sonrasında yönetimini devralan grubun değişmesi söz konusudur. 1961 yılında ise bütün yöneticileri Türkiye İşçi Partisi’ni kurmuşlardır. 1964 yılına gelindiğinde ise Türk-İş bağlı yerel birlikler kapatılmıştır.

Türk-İş'in genel merkezi ise yeni dönemde giderek güçlenmiştir. Öte yandan 1960'dan sonra sendikacılıkta merkezileşme eğilimi de güçlenmeye başlamıştır. 1960'ların başında Türk-İş üyesi sendikaların ezici çoğunluğunu federasyon ve yerel sendika birlikleri oluşturmaktaydı. Türk-İş, 1961 yılında örgütlenme programının esaslarını saptamak üzere bir Teşkilatlanma Komisyonu kurdu. Komisyon hazırladığı raporda Türk sendikacılığının çok sayıda sendikadan oluşan zayıf karakterini vurgulayarak, ulusal düzeyde (milli tip) sendikalar kurulmasını öneren bir rapor hazırladı. Komisyonun hazırladığı rapor uzun tartışmalara yol açmış ancak sonuçta Türkiye'de sendikaların "milli tip" sendika haline gelmeleri ve kafa-kasa birliği esasına göre, Türkiye çapında örgütlenmeleri ilkesi kabul edilmiştir. (Çelik, 2009: 260)

Merkezileşme eğiliminin, sendikaların politik etkilerini ve gücünü artırdığını söylemek mümkündür. Merkezileşme politikaların, güçlerin ve kaynakların ortaklaşmasına zemin hazırlayan bir eğilimdir. Ancak merkezileşme eğilimi beraberinde sendika içi demokrasi, bürokratikleşme, yerel sorun ve eğilimlerin göz ardı edilmesi gibi olumsuzluklar da getiren bir süreçtir.

TİP'i kuran ekiple Türk-İş'in genel merkezi arasında bir yöntem farkı bulunmaktadır. Bu durum hem yapılan eylemliklerde hem de sendika politikalarında görülmektedir. Hükümete karşı yasaların çıkması için Miting düzenleme yoluna giden TİP'li sendikacılar yerine Türk-İş yeni bir parti kurma girişiminde bulunmuştur. Türkiye Çalışanlar Partisi girişimi yalnızca program ve tüzük hazırlama girişimleri ile sınırlı tutulmuştur. 1937 yılında beklenen tasarıların yasalaşması ile parti kurma girişimi de ortadan kalkmıştır. Koç, Türk-İş'in bu parti kurma girişimini hem hükümete karşı bir tehdit unsuru olarak kullandığını hem de siyasi partiler karşısında gerektiğinde kullanabileceği bir parti kozunun olduğunu gösterdiğini belirtmektedir. (Koç, 1997: 78-79) Bu aynı zamanda Türk-İş'in gücünü de arttırmıştır.

Türk-İş'le TİP'li sendikacılar arasındaki bir diğer yöntem farkı da Türk-İş'in partiler üstü sendikacılık anlayışını benimsemesidir. Partilerarası denge ve partilerüstü politika hatta apolitik sendikacılık kuruluş döneminden başlayarak Türk-İş belgelerinde önemli bir yer tutmuştur. 1960'lı yıllarda yoğun bir şekilde tartışılan ve

Türk-İş tarafından resmen benimsenen partilerüstü politika⁴⁶ sendikaları herhangi bir baskı grubu olarak konumlandırılan, kendilerini herhangi bir politik merkeze ya da programa bağlamaksızın, siyasi karar alma merkezlerinde lobicilik faaliyetleri yapılmasına dayanmaktadır. (Ünsal, 1998: 509)

1966 yılına gelindiğinde ise Türk-İş'te bir bölünme yaşanmaya başlanmıştır.⁴⁷ 1967 yılında aralarında TİP'lilerin yönetiminde olduğu Türk-İş'ten kopan sendikalar bazı bağımsız sendikalar ile birleşerek Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu kurmuşlardır. DİSK işçi sınıfının iktisadi, sosyal ve kültürel bakımdan gelişmesi için Türkiye'nin tam bağımsız olmasını, devrimci bir öze kavuşmasını, ekonomide kamu sektörünün ağır basmasını, işletmelerin devletleştirilmesini, köklü bir toprak reformu yapılmasını ve bunlar için de mesleki sendikacılık fonksiyonları yanında, siyasi sendikacılık hareketini ister bir anlayışa sahip olmuştur. Bu açıdan DİSK'in siyasi partilerle ilişki kurma stratejisi Türk-İş'e zıttır.

274 sayılı Sendikalar Kanunu'nun kimi hükümlerinin değiştirilmesine yönelik bir tasarının⁴⁸ hayata geçirilmeye çalışılması Türkiye'yi 15-16 Haziran işçi direnişinin patlamasına getiren noktadır. Tasarı yasalaştıktan sonra 70.000 civarında DİSK'e bağlı işçinin İstanbul, Kocaeli ve Sakarya'da 15 Haziran'da pasif direniş ve işi

⁴⁶Çelik'e göre gayri siyasi sendikacılığın köklerini 1947 yılında aramak ve daha sonra ortaya çıkan ABD sendikacılığının etkisiyle sınırlamamak gerektiğini düşünmektedir. Bu açıdan sendikacılık ithal olmaktan daha çok bu ülkenin ve 1947 sendikacılığının ürünü olarak ele alınmalıdır. Tüm bu nedenlerle de 1947-60 dönemini sendika-siyaset ilişkileri açısından bir inşa dönemi olarak nitelemek mümkündür. (Bkz. Çelik, 2009)

⁴⁷Türk-İş'te gerçekleşen bu bölünme de hem kimya ve metal işkolu gibi sektörlerin içinde bulunduğu sanayi dallarındaki sendikacılığın Türk-İş'in yönetimine göre daha radikal bir sendikacılık anlayışı benimsemesi hem de Paşabahçe grevinde sendika merkezinin takındığı tavırlar etkili olmuştur. Bkz. (Çelik ve Aydın, 2006), (Sülker, 1975) Bununla birlikte 1960'ların ortalarındaki anti-ABD ve anti-empyralist yükselişin sendikal harekette de etkileri görülmüştür. 1960'ların ilk yıllarında Türk-İş içinde ABD'nin sendikal eğitim yardımları (AID kanalıyla) ve ABD sendikalarıyla ilişkiler konusunda bir mutabakat yaşanırken, Türk-İş'teki yarıma sırasında ABD ile sendikal ilişkiler çok ciddi bir ayrışma nedeni haline gelmiştir. Bu tutumda TİP'in anti-ABD ve anti-empyralist politikalarının önemli rolü olduğunu ve TİP'li aydınların etkisiyle sendikacıların bir bölümünde önemli bir tutum değişikliği yaşandığını söylemek mümkündür. Bkz. (Çelik, 2009)

⁴⁸Tasarı ile bir sendikanın işkolu düzeyinde faaliyet gösterebilmesi için o işkolundaki sigortalı işçilerin üçte birini örgütlemiş olmasını gerektirmektedir. İşyeri sendikalarının birleşip işkolu federasyonu oluşturması için de söz konusu yerel sendikaların toplam üye sayısının aynı barajı aşması gerekecektir. Bir konfederasyonun kurulabilmesi için ise toplam sendikal işçi sayısının üçte birini örgütlemiş ve yukarıdaki hükümleri haiz sendikaların bir araya gelmesi gerekmektedir. Ayrıca sendika üyeliğinden istifa da zorlaştırılmakta uluslararası sendikal kuruluşlara üyelik ise sadece en çok üyesi olan sendikalara tanınmaktadır. Bu tararı güçlü sendikacılık anlayışı amacıyla gündeme gelmişse de esas amacının DİSK'i kapatmak olduğu görülmektedir. Kapansa da uluslar arası ilişkiler kurması engellenmiştir. Bu değişikliklerin Türk-İş'i güçlü bir sendika haline getireceği doğrudan beraberce Türk-İş tipi sendikacılığın da güçleneceği de söz konusudur.

bırakma şeklinde başlayan eylemleri, 16 Haziran'da fabrikalardan şehir merkezine yürüyüş ve asker ve polisle çatışmalar şeklinde gelişmiş, bu arada işçiler bazı fabrikaları tahrip etmişlerdir. Bu gelişmelerden sonra hükümet bölgede sıkıyönetim ilan etmiştir. (Soner, 1998: 465)

İşçi hareketinin bu daha önce benzeri olmayan bu direniş üzerine yasalaşan tasarımı daha sonra Anayasa Mahkemesi iptal etmiştir. Bu değişiklikten hemen sonra gündeme getirilmesi beklenen 275 sayılı Grev ve Toplu Sözleşme Yasası'ndaki değişiklik tasarı ise işçi direnişinin etkisi ile gündemden çekilmiştir. 15-16 Haziran 1970 tarihi bu açıdan simgesel bir önem taşır. (Doğan, 2008: 310)

Yetmişlerin sonuna yaklaşırken işçi hareketi hızla politikleşmiştir. Özellikle DİSK tarafında yönetilen “DGM'lere Hayır” kampanyası gibi eylemler, işçi hareketinin kendi dar çıkarlarının dışında toplumsal problemlere de çözüm arama eğilimlerini geliştirmesi açısından bu duruma örnektir. (Doğan, 2008: 314) İşçi hareketlerinin etkinliğinin göstergesi 1976 yılının 1 Mayıs'ında İstanbul'da yığinsal bir kutlamanın DİSK tarafından gerçekleştirilmesidir. 1977 yılının 1 Mayıs'ında yaşanan katliam ise işçi sınıfının sokaklardan çekilmesine sebep olmuş, işçi hareketinin sendikal önderleri de bu noktada alternatif üretmekte yetersiz kalmışlardır. Sendikal geleneğin geçmiş deneyimleri ve alıştığı mücadele biçimleri de bu alternatifsizlikte etkendir. (Doğan, 2008: 314-315)

Merkez ülkelerde dönemin sendika emek ve devlet eksenindeki ilişkilerini büyük ölçüde yönlendiren korporatist uygulamalara ise Türkiye'de 1970'li yılların sonlarına doğru kamu kesiminde rastlanılmaktadır. Temmuz 1978'de Türk-İş ve Ecevit Hükümetinin imzaladığı anlaşmanın hükümlerine göre çalışma rejiminde işçiler lehine reform ve kamu işletmelerinde yönetime işçilerin de katılımı gibi taleplerin yerine getirilmesi karşılığında 1976 fiyatlarını temel alan bir ücret politikası izlenecek, böylece emek maliyetleri de kontrol altına alınacaktır. Bu durum yaklaşım olarak dönemin korporatist ilişkilerini yansıtsa da sadece kamu kesimini kapsamaması, uzlaşmaya işveren ve DİSK kesiminin dahil edilmemesi bakımından da farklılıklar göstermektedir. (Doğan, 2008: 315)

2.1.2.1.Kamu Emekçilerinin Sendikalaşma Süreci

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de kamu emekçilerinin örgütlenmesi ve sendikalaşması işçilerden daha sonra başlamıştır.⁴⁹ II. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkemizde işçi örgütlenmeleri ve sendikaları kurulurken, kamu emekçilerinin sendikalaşması 1961 Anayasası'nın tanıdığı örgütlenme hakkı ile gelişmeye başlamıştır. Bu yıla kadar ise kamu emekçileri cemiyet, dernek ve birlik şeklinde örgütlenmişlerdir.

1961 Anayasası'nın 46. maddesi “Çalışanlar ve işverenler, önceden izin almaksızın sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bulara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler.” şeklinde düzenlenmiştir. Ayrıca, “İşçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerinin bu alandaki hakları kanunla düzenlenir” denilerek tüm çalışanlara ve kamu emekçilerine sendikalaşmanın önü açılmıştır. Bununla birlikte Anayasa'nın 47. maddesi ise sadece işçilerin grev ve toplu sözleşme haklarını güvenceye alıyor, kamu emekçileri için ise bunların yine kanunla düzenleneceğini belirtmektedir.

1961 Anayasası ile belirtilen kamu emekçilerinin sendikal haklarının kanunla belirlenmesi durumu, 8 Haziran 1965 yılında kabul edilen 624 Sayılı Devlet Personeli Sendikaları Yasası ile düzenlenmiştir. 624 Sayılı Yasa kamu emekçileri için sendikalaşmanın önünü açarken, sendikal faaliyeti kısıtlayıcı birçok düzenlemeyi de beraberinde getirmiştir. Bunların ilki siyasi faaliyet yasağıdır. Yasaya göre kamu sendikaları hiçbir siyasi partinin adı altında kurulamayacağı gibi, herhangi bir siyasi kuruluş yararına ya da zararına bir davranışta da bulunamayacaklardır. İşçi ve işveren sendikaları başta olmak üzere herhangi bir kurumdan maddi yardım alamayacakları gibi herhangi bir kuruma da maddi yardımda bulunamayacaklarıdır. Uluslararası kuruluşlara Bakanlar Kurulu'nun izni olmaksızın üye olamayacaklar ve yine uluslararası kuruluşlardan Bakanlar Kurulu izni olmadan maddi yardım da alamayacaklardır. (Üzüm, 2011: 44)

⁴⁹Memurların örgütlenme çabasında işçilerin gerisinde kalmasının iki temel nedeni bulunmaktadır. Birincisi memurluk rejiminin tarih açısından özel ve ayrıcalıklı bir rejim olarak ortaya çıkmış olması. İkincisi de memur devlet ilişkilerinin niteliği konusunda yerleşmiş ön yargılardır. Gerçekten de memurlar başlangıçta hemen her ülkede ayrıcalıklı bir azınlığı oluşturmuşlardır. Gelişmemiş toplumlarda memurluk en güvenilir geçim kaynağı olarak görülmüştür. Memurlara özel kurallar uygulanmıştır. Dolayısıyla bu durumda olanların örgütlenme gereksinimi ve zorunluluğu olmamıştır. (Tutum, 1968: 197)

Yasa ile kamu emekçileri sendikalarına kurum içinde sendikal faaliyette bulunma yasağı, mesai saatleri dışında dahi olsa dışarıda toplantı yapma yasağı, gösteri yürüyüşü yapma yasağı, toplu sözleşme ve grev gibi sendikal hareketin temel dinamiklerinden yoksun olma düzenlemeleri getirilmiş ve sendikal faaliyetlerinin sınırlandırılması söz konusu olmuştur. (Mihçioğlu, 1968: 71-74)

624 sayılı Devlet Personeli Sendikaları Yasası, toplam yirmi beş maddeden oluşmuştur. İlk maddesine göre sendikaların, “sendika” veya “meslek birliği” şeklinde kurulabileceğini belirtmiştir. 2. maddesi ise sendikaların, “her bir kurumda veya kurumlar arasında, merkez veya taşra teşkilatında, ayrı ayrı veya her bir kurumun genel bütünlüğünü veya bir kısmını veya meslek veya uzmanlık kolunu ve memurluklarını kapsayacak şekilde kurulabileceğini belirterek bir kuruluş ilkesizliği” yaşatmıştır. (Gülmez, 1994: 31) Bu düzenleme, kamu emekçileri sendikalarını parçalı bir yapıya sokarak etkin bir baskı ögesi olmasını engellenmeye çalışmak amacıyla yapılmış ve sonuç olarak yasa çıktıktan sonra kamu emekçilerinin kurmuş oldukları sendikaların sayısı 1971 yılına kadar 658’e ulaşmıştır. (Üzüm, 2011: 45)

“Alt düzeydeki bu parçalanmışlık Federasyon ve Konfederasyon gibi üst birliklerin kuruluşlarında da kendini göstermiş, temsil yönünden güçsüz üst kuruluşlar oluşturulmuştur.” (Mihçioğlu, 1968: 80) Bu dönemde “Türk-Per-Sen (Türkiye Kamu Personeli Sendikaları Konfederasyonu)”, “TDPS-KON (Türkiye Devlet Personeli Sendikaları Konfederasyonu)”, “Türkiye İktisadi Devlet Teşekkül ve Teşebbüsleri Personel Sendikaları Konfederasyonu” ismiyle üç konfederasyon ve 18 federasyon kurulmuş olsa da, bunlar tüm kamu çalışanlarını kapsayacak güçte olamamışlardır. (Üzüm, 2011: 47)

Yasada kimlerin sendikalara üye olamayacağı da açıklanmıştır. Yasak kapsamına genelde üst derece kamu görevlileri, yargı ve güvenlik personeli ile din ve dışişleri görevlileri alınmıştır. Yasa bu yönüyle, 1961 Anayasasındaki genel özgürlükçü yaklaşımın tersine bir düzenleme yapmıştır. Yasada, memur sendikalarının amacının, “hak ve çıkarların korunmasıyla” sınırlı tutulup “geliştirme, iyileştirme ya da düzeltme amacına yer verilmemesi ve mesleki gelişmenin ve aralarındaki yardımlaşmanın sağlanması” sözcüklerine özellikle yer verilmiş olması memur

sendikacılığını geriye götürmeyi güden bir amaç olarak değerlendirilmiştir. (Gülmez, 1994: 30)

Tüm bu açılardan devletin 624 Sayılı Yasa ile kamu emekçileri sendikacılığına bakışı geleneksel memur anlayışı içinde ihtiyatlı ve ölçülü, ekonomik bir savaşım amacı gütmeyen, devlete karşı olmayan, ağırbaşlı ve polemikten uzak, disiplin kurallarını çiğnemeyen, üyeleri temsil hakkıyla sınırlı ve devletle işbirliği temeline dayalı bir sendikacılıktır. (Gülmez, 1994: 36-51)

Bu dönemde faaliyette bulunan kamu emekçileri sendikalarından eğitim emekçilerinin örgütlendiği Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ve Türkiye İlkokul Öğretmenleri Sendikası (İLK-SEN) gösterdikleri etkili sendikal deneyim ve birikimle diğer örgütlülüklerin önüne geçmiş ve ileriki yıllardaki örgütlenmelere de ışık tutacak etkiler yaratmışlardır. (Üzüm, 2011: 47)

Yapılan bütün bu eleştirilere rağmen bu yasa memur sendikacılığının kilometre taşlarından biri olarak kabul edilmektedir. Nitekim 12 Mart 1971 Askeri Darbesi ile, anayasanın kamu çalışanlarına sendika hakkını tanıyan 46. maddesi değiştirilmiş ve 22 Eylül 1971’de yürürlüğe giren değişikliklerle kamu çalışanlarının sendikaları kapatılmış ve sendikal hakları ellerinden alınmıştır. Bu tarihten 12 Eylül Askeri Darbesine kadar kamu emekçileri bütün işkollarında kurdukları derneklerle çalışmalarını yürütmeye devam etmişlerdir.⁵⁰

2.2. Sendikal Kriz

Kapitalizmin 1970’lerin ortasındaki krizine bir cevap olarak yeni bir sermaye birikim rejimine doğru evrilmesi ve üretim sürecinin, siyasal, toplumsal ve kültürel alanların yeniden düzenlenmesi emek hareket ve örgütlerinin de bu yeni düzenleme karşısında krize girmesi sonucunu doğurmuştur. Artık herhangi bir düzenden çok, tam bir düzensizliğin egemen olduğu söylenebilir. Bu kriz koşulları varolan her şeyin, her ilişkinin, kavramın ve kurumun sorgulanmasını ve bir anlamda yeniden tanımlanmasını ve örgütlenmesini dayatırken, bu durum sendikal hareketi de kapsamaktadır. Dolayısıyla gerek uluslararası ölçekte, gerekse tek tek ülkelerde

⁵⁰TÖS ve İLK-SEN’in yerine TÖB-DER kurulmuştur. Bunun dışında kurulan derneklerden bazıları şunlardır: TÜM-DER, MEM-DER, TRT-DER, GENEL-DER, EGO-DER, DDY-DER, TEK-DER, SAYIŞTAY-DER, TÜS-DER, POL-DER, ENERJİ-DER, TÜM SAĞLIK-DER, TÜMAS, TÜM-OD. (Üzüm, 2011: 53)

sendikal hareketin içine sürüklenmiş olduğu kriz, kapitalist sistemin içinde bulunduğu değişim süreciyle ilişkilendirilebilir. Bu yüzden sendikal krizi anlamak için sistemin krizini çözümlmek gerekmektedir.

Post-Fordizm, esnekleşme, sektörel yapılarıdaki ve emeğin yapısındaki değişiklikler, yeni liberal politikalar, refah devletine yönelik eleştiriler, küreselleşme ve sermayenin küresel rekabet adına dayattığı tüm bu yeni koşulların bir neticesi olarak sendikaların sistemdeki yerlerinde bir oynama olmuştur. Buna karşın sendikal kriz faktöründe bu olguların yanında sendikaların yapısal-işsel özelliklerin de ele alınması gerekmektedir. Bunlar da sendikaların örgütlenme, siyaset ve demokrasi ile olan ilişkileriyle bağlantılıdır.

Sendikal krizin göstergelerinden birisi üretimin örgütlenmesinde ve emek süreçleri ve kompozisyonunda yaşanan değişiklikler sonucu sendikaların üye sayılarında yaşanan düşüşlerdir. Sendikaların yaşadığı güç kaybı, özellikle sendikalaşma ve üye sayısının azalması, 1980’li yıllardan bu yana önemli tartışılardan biri haline gelmiştir. (Çelik, 2006: 20) 1990’lı yıllara gelindiğinde ise bu konuda farklı eğilimlerin ortaya çıkmış, sendikalaşma oranında genel bir düşüş yaşanmakla birlikte bunun her yerde böyle olmadığı iddia edilmiştir.⁵¹

Diğer bir gösterge ise sendikaların politik olarak marjinalleşmesidir. Merkez ülkelerde Keynesyen iktisat politikaları ve refah devleti uygulamaları altında, çevre ülkelerde de İthal İkameci Sanayileşme politikaları doğrultusunda reel ücretlerde yaşanan belirgin bir artış sayesinde, ve tabii her iki durumda da yoğun sendikal mücadeleler sonucunda varılan sosyal uzlaşma dağılınca sermaye açısından sendikalar da gereksizleşmeye başladı. Dünya Bankası’nın 1995 tarihli “Bütünleşen Dünyada İşçiler” başlıklı raporunda sendikalar artık “işgücü piyasasındaki tekeller” olarak niteleniyordu. Buna ek olarak uzunca bir süre işçi sınıfı merkezli politikaların artık önemini yitirdiğine yönelik farklı kuramsal yaklaşımlardan yapılan analizler de emek merkezli hareket ve örgütlenmelerin “doğal ölümlemlerini” bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde ilan ettiler. (Akça, 2005)

⁵¹1970’li ve 80’li yıllardan itibaren sendikalaşma oranlarındaki düşüşe rağmen özellikle AB ülkelerinde işgücünün çok önemli bir bölümü toplu iş sözleşmeleri kapsamındadır. Bu durum sendikaların dolaylı toplumsal etkisi olarak ele alınmaktadır. Ayrıca bazı gelişmekte olan ülkelerde sendikalaşma oranlarının artmakta olduğu gözlemlenmektedir. Güney Afrika, Şili, Filipinler, Hong Kong, Güney Kore bunlardan bazılarıdır. Sendikalaşma oranları için bkz. (Çelik, 2006)

Burada, Fordizmin krizi ile bağlantılı olarak neoliberalizmin bir getirisi maksadında belli bir sendikacılık geleneğinin krizinin sendikacılık hareketinin yapısal sonu olarak ilan edilmesi söz konusudur. Buna karşın sendikacılığın şu an içinde bulunduğu kriz işçi hareketlerinin krizi olmaktan ziyade belli ve dar kapsamlı bir sendikacılık biçiminin krizidir. (Munck, 2003: 64) Bu krizi bir temsil krizi olarak gören yaklaşımlar vardır. Kriz içindeki sendikacılık gelenekleri ve modellerinin hem endüstri ilişkileri içindeki politik temsil güçleri, hem de potansiyel üyeleri kavramaya dönük örgütsel temsil güçleri zayıflamıştır. (Özuğurlu, 2006: 285)

20.yy'ın başlarından itibaren sistemin bir parçası olarak görülen sendikalar kapitalist sistemin önündeki en büyük engel olarak görülmeye başlanmıştır. Çünkü sendikalar krizin temel nedeni olarak görülen emek maliyetini arttıran en temel kurumdur. Ayrıca sendikalar emekçilerin sosyal olarak çalışma koşulları bakımından kazanımlarının azaltılmasının önündeki yegane kurumlardır. Friedman da sosyal devlet uygulamaları ile sendikaların iş gücü tekeli yaratarak piyasanın istihdamını azalttıklarını ve genel olarak çalışanların gelirlerini daha da eşitsiz hale getirdiklerini iddia etmektedir. (Friedman, 1962: 200) Bu nedenle sendikaların gücünün azaltılması gerekmektedir. Bu da sendikasız çalışma ilişkilerinin oluşturulması fikrini açığa çıkartmıştır.

Sendikalar sanayi üretiminin egemen olduğu, bedensel işgücünün yoğun, üretim ölçeğinin büyük, ürün çeşidinin sınırlı, üretimin seri, çalışma şartlarının türdeş olduğu koşullarda, ulusal pazarların sıkı bir şekilde korunduğu, ulus devletin ekonomide etkin olduğu bir süre zarfında güçlenmişlerdir. Post-Fordizmin çalışma şekilleri ve çalışma ortamı ise bu dönemden oldukça farklıdır. Bu açıdan krizin nedenleri olarak ilk başta bu ortamın getirilerinin incelenmesi gerekmektedir.

Üretim ve emek süreçlerinin yeniden yapılandırılması sonucu emek kompozisyonunun değişmesi sendikal krizin arkasındaki en önemli faktörlerdendir. Fordizm dönemindeki sendikacılık işçi istihdamının büyük fabrikalarda ve düzenli istihdam temelinde gerçekleştiği Fordist üretim modeline uygun olarak yapılanmıştır. Sendikalar da aslen bu tarz üretim birimlerindeki işçilerin üyeliği üzerine kuruluydu. Bu dönemde büyük fabrikalar kapitalist üretimin ana mekânları olsalar da, aynı zamanda farklı mekan ve üretim birimlerinde de büyük sayıda emekçi çalışmaktadır.

Ancak salt büyük fabrikalardaki işçilerin örgütlenmesi bile sendikaların hem nitel hem de ulaşılan işçi kapasitesi olarak güç kazanmasını sağlayabiliyordu. Fordist üretimden esnek üretime geçilmesiyle birlikte bu dengeler altüst oldu. Bu geçişle büyük işletmelerdeki istihdam sayısı azaltıldı, çok daha parçalı ve dağınık mekânsal alanlarda çalışan çok katmanlı, heterojen bir emek kompozisyonu yaratıldı. Yani, büyük fabrikaların yerini büroların, sanayi endüstrisinin yerini hizmet sektörünün, sanayi proletaryasının yerini heterojenleşen ve çok katmalı hala gelen yeni bir işçi sınıfının alması söz konusu olmuştur.

Munck ise küreselleşme ve yeni enformasyon teknolojileri sonucunda işçilerin büro ve fabrika mekânı ile karşılaştırıldığında daha geniş bir mekâna yayıldığını vurgulamaktadır. Munck'a göre sınıf artık sadece işyerinde oluşmamaktadır ayrıca kültürel olarak da oluşmaktadır. Bu anlamda, sanayileşmiş merkez ülkeleri ile çevre ülkeleri arasındaki, kadınlar ile erkekler arasındaki bölünmeler ve çeşitli biçimlerde sürüp giden ırkçılığın da hesaba katılması gerekmektedir. Bu açıdan çalışma yaşamının merkezsizleşmesi söz konusudur ve bu durum da kapitalimin bir olgusu olup toplumun bu merkezsizleşmiş doğasından yola çıkarak farklılıkları anlayan yeni bir yaklaşımın sendikal harekete yerleşmesini savunmaktadır. (Munck, 2003: 103)

Üretim aşamaları parçalanmış ve küçük işletmeler ve taşeronların artan önemi karşısında sendikalar faaliyet alanlarını ana firmaların dışına taşıyamamışlardır. Bunun sonucu olarak da bir taraftan üye sayısı azalırken, diğer taraftan da ana firma dışına çıkmış olan ya da firma içinde taşeron olarak istihdam edilen ve çoğunluğu çok daha kötü koşullarda çalışan emekçi kitleleri temsil edilememişlerdir.

Sendikaların esnek istihdam biçimlerinde çalışanlarını örgütleyememe durumu süreli sözleşme, kısmi süreli çalışma, stajyer, ev de çalışma gibi istihdam biçimlerinde olanlar ile tam gün çalışanlar arasında bir çıkar farklılığı oluşmaktadır.

Fordizm döneminde devletin biçimi ile bağlantılı olarak kamu sendikacılığının oranları da önemli derecede güçlenmiştir. Buna karşın, neoliberalizmin kamu sektörüne, kamu hizmetine ve kamusal olan her şeye karşı saldırısı sonucunda kamusal mal ve hizmet üretiminde yaygın bir özelleştirme sürecine girilmiştir. Bu süreç hem toplumsal olarak yıkıcı sonuçlar yaratmakla birlikte kamudaki

sendikalaşma oranlarını da düşürmüş hatta çoğunu kapanmasına neden olmuştur. (Çelik, 2006: 31) Bununla birlikte yine neoliberal devlet düzenleyici rolünü işçi sınıfı ve sendikaları bastırmak amacıyla kullanmaya başlamıştır.

Sermayenin küreselleşmesi karşısında emek hareketlerinin ulusal kalması ise yine sendikal krizin nedenleri arasında gösterilmektedir. Değişen kapitalizm ile sermaye tüm dünya üzerinde dolaşmaya başlamış ve üretimi ucuz emek ve ham madde olan bölgelere kaydırmıştır. Bu süreç içerisinde ulusal sendikacılık yapmaya devam edilmesi işçi sınıfı ücretlerinin düşük olduğu ülkeler ile yüksek olduğu ülkeler arasında rekabetin oluşmasını sağlamıştır. Bu durum aynı zamanda çıkarları farklılaşan işçi sınıfı arasında milliyetçilik ya da dinsel temelli tepkilerin de artmasına da yol açabilmektedir.

Sendikaların üye profili olarak emek gücünün nitel yapısındaki değişikliklere duyarsız kalması da önemli bir sorun niteliğindedir. Sendikalardaki erkek, mavi yakalı, orta yaşlı işçi ağırlığı yüzünden beyaz yaka ya da taşeron ve kadın, genç işçi profilinin temsiliyet sorunu söz konusudur. Sendikalardaki birtakım yapıların katılımı önlediği, sendika yöneticilerinin günlük çalışma hayatının gerçekliğe uzak olmaları gibi sorunlar mevcuttur. Bu anlamda sendika içi demokrasi konusunda yaşanan sorunlar da sendikaların en önemli içsel sorunlarından olmuştur.

Sendika içi demokrasi, sendikayı üye kitlesinin yönetmesidir. Sendika içi konusu üç başlık altında değerlendirilebilir. Sendikaları, işçi sınıfını baskı ve kontrol altında tutma aracı olarak gören bir yaklaşım söz konusudur. Bunun için de anti-demokratik yapı ve işleyişlerin kullanılması işçi hareketlerinin sınırlarını daraltmaktadır. Demokratikleşme ile işçi hareketi arasındaki ilişki iki yönlüdür. Bir yandan işçi hareketlerinin varlık kazanabilmesinin temel siyasal koşulunun demokratikleşme olduğu gibi, diğer yandan demokratikleşmenin geçerlik kazanabilmesi de geniş ölçüde işçi hareketinin oluşumuna ve etkinliğine bağlıdır. (Işıklı, 1987: 14-15) Bu açıdan sendikalardaki anti demokratik uygulamaların değiştirilmesi demokrasinin sınırlarının genişletilmesi ve gerçek bir demokrasinin kurulması mücadelesinin de ayrılmaz bir parçasıdır.

Sendika içi demokrasi bağlamında bir diğer önemli konu ise geniş üye kitlesinin sendika yönetimi ile ilişkisidir. Sendikaların bugün çok sayıda üyeli ve işçi sınıfının

çeşitli katmanlarını birada bulunduran bir yapısı olduğundan sendikaların üye kitlesinin tümünün çıkarlarının dengeli bir şekilde temsil etmesi sorunu vardır, bunun aşılabilmesi için de sendikaların bu yapılara uygun bir işleyişi yerleştirmesi gerekmektedir. (Koç, 1987: 194)

Sendika içi demokrasi konusu sendikalarda farklı siyasi görüşlerin karşılıklı ilişkileri açısından da değerlendirilebilir. Sendika içinde siyasi partiler ya da çeşitli siyasi örgütlenmelerin sendika programı ile ilgili farklı fikirleri olabilir. Bu açıdan sendikaların mücadelesinin niteliği ve biçimi ile sendikaların kapsayacağı işçi kitlesi birbiriyle çelişebilir. (Koç, 1987: 196)

Son olarak da şeffaflık sendikaların önemli yapısal sorunlarından biri olmaya devam etmektedir. Sendikaların mali açıdan üyelerine şeffaf hale getirilmesi sendikal etkinlik ve güven açısından önemlidir.

2.2.1. Türkiye’de Sendikal Kriz

Türkiye’de sendikal krizi derinleştiren yapısal ve çevresel etkenler bulunmaktadır. Türkiye’nin yapısından kaynaklanan işgücüne katılım oranının azlığı, tarım istihdamın yüksekliği, küçük işletmelerin sayısının fazlalığı, kayıtdışı ekonominin büyüklüğü ve giderek artmasına karşın ücretle çalışanların toplam istihdam içinde oranının düşüklüğü sayılabilir. 1970’lerin ortalarından beri devam eden ekonomik istikrarsızlık ve belirsizlikte sendikal hareketin önünde engel oluşturmuştur.

Türk sendikal hareketini etkileyen gelişmelere genel olarak baktığımızda 1980 sonrası işgücünün sektörel yapısındaki değişim göze çarpmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte tüm dünyada görülen değişim Türkiye’ye de yansımış ve hızla hizmetler sektörü büyümüştür. Türkiye’ye özgü olarak bu değişim sanayiden hizmetlere kayış şeklinde olmayıp tarımdan hizmetlere kayış seklindedir. Hizmet sektörü geleneksel olarak sendikal örgütlenmeden uzak durmuş, bu sektörde sendikaların örgütlülük düzeyi düşük kalmıştır. Klasik sendikacılık anlayışı olarak Türk sendikacılığının daha yoğun olarak mavi yakalı ve erkek işgücünde örgütlenmesi, hizmetler sektöründeki genişlemeye birlikte sendikal gücü olumsuz yönde etkilemiştir. (Lordoğlu, 1995: 793)

Türkiye’de de emeğin katmalaşması ve parçalanması söz konusudur. Bu durum hem sermaye birikimindeki değişikliğe paralel olarak dünya ile birlikte gelişen bir durum

olsa da aynı zamanda yapısal bir özellik de taşımaktadır. Örneğin sendikalılar, özellikle toplu sözleşme yapabilen ve grev hakkı olan sendikalılar kendi içlerinde görece istikrara sahip, diğer çalışan kategorilerine göre ücretleri, çalışma standartları ve çalışma koşulları daha gelişkin bir katmandır. Kamu sektöründeki sendikalı işçiler de sendikalı işçilerin içinde bir diğer alt katmandır. Sigortalı çalışanlar ve kayıt dışı sektörlerde çalışanlar da diğer katmanları oluşturmaktadır.⁵²

Türkiye sendikal hareketini etkileyen önemli bir gelişme de özelleştirme uygulamalarıdır. Türkiye’de özelleştirmeye ilgili yasaların çıktığı 1984 yılından itibaren özelleştirme uygulaması sürmektedir. Özelleştirme ile birlikte, gerek özelleştirme öncesinde gerekse sonrasında göze çarpan en önemli nokta istihdamda azalmaya gidilmesidir. Bu durum kamu kesiminde de emeğin parçalanması ve katmanlaşması sonucunu doğurmuştur. Kamu hizmetlerinin bir kısmı kamu görevlilerine değil güvencesiz, sözleşmeli işçilere gördürülmektedir. Özellikle sağlık ve eğitim hizmetlerinde bunun örnekleri vardır. Özel kesimin her zaman sendikalaşmaya olumlu bakmadığı da bir gerçek olarak düşünüldüğünde taşeronlaşma, fason işçi çalıştırma gibi yollarla sendikal örgütlenme engellenmeye çalışılmaktadır. Tüm bu sebeplerle sendikalar, hem üye kaybına hem de toplu pazarlık gücünde zayıflamayla karşı karşıya kalmaktadır. (Kutal, 1997: 261-262) Bu açıdan özelleştirmeler, Türkiye’de sendikacılığın arkasındaki en önemli güç sayılan kamu kesimi işletmeciliği sendikacılığın da tasfiyesi anlamına da gelmektedir.

Bir diğer sorun ise üyeleri ve toplumsal etkileri azalan sendikaların giderek dar çıkar örgütleri haline gelmeleridir. Bu durumda sendikalar alternatifler geliştirmek yerine mevcut olan durumu devam ettirme eğilimindedirler, güçlerini toplumsal bir sorunla ilgilenmek yerine üyelerinin mikro sorunlarını çözmekte kullanmayı seçmişlerdir. Öte yandan toplu iş sözleşmesinden sadece sendika üyelerinin yararlanması da ve sendikalı işçinin sınıf içinde görece üst katmanlarda yer alması işçiyi muhafazakârlaştırmaktadır. Bunun sonucunda da sendikaların genel toplumsal sorunlar konusunda gösterdiği tepki son derece sınırlı olmaktadır. (Çelik, 2006: 55)

⁵²Türkiye’deki sınıf içi katmanlaşma konusunda ki çalışmalar için bkz. (Boratov, 2004), (Buğra, Adaman ve İnsel, 2004)

Sendikasılaştırma teknikleri doğrultusundaki uygulamalar da sendikal hareketin önünde bir engel oluşturmaktadır. Sendikasılaştırma teknikleri ise sendikal nedenli işten çıkarmalar ve taşeron uygulamalardır. Taşeronlaşma sonucunda işletmelerin küçülmesi ve sendikalılaşma eğiliminin küçük işyerlerinde düşük ve zor olması sonucunu doğurmaktadır. Türkiye’de küçük işletmelerin sadece yüzde 4’ü toplu iş sözleşmesi kapsamında iken büyük işletmelerde bu oran yüzde 13,5’a kadar yükselmektedir. (Kutal, 1997: 254)

Türkiye’de sendikacılığın kamu kesiminde doğması ve gelişmesi sendikaların kurumsal yapısını büyük ölçüde etkilemiş ve sınıf esaslı bir sendikacılığın gelişmesini geciktirmiştir. 1960-1980 arası uygulanan ithal ikameci politikalar ile birlikte sendikalar bir mücadele vermeden bazı haklar elde etmişlerdir. 1980 sonrasında neoliberal uygulamalarla önceden tanınan bu hakların çoğunun geri alınması söz konusu olmuştur. Bu noktada ülkemize özgü sendikal hareketin gelişme yönü önem taşımaktadır. Bu durum aynı zamanda Türkiye’ye özgü devlet geleneğinin de etkisi vardır.⁵³

Türkiye’de sendikaların parçalanmış düzeyi de yüksektir. Bu parçalanmışlık bir yandan ortak tutum almayı zorlaştırmakta öte yandan zaman zaman rekabetçi bir ortam yaratmaktadır.

2.3. Post-Fordizm Sürecinde Sendikal Hareket

Tarihin sonu nosyonlarının⁵⁴ post-endüstriyel toplum ve ideolojinin sonu teorileriyle⁵⁵ belli bir ideolojik akrabalığı vardır. Bu anlayışa göre, modern liberal, demokratik kapitalist toplumlar toplumsal istikrarın ve bolluğun formülünü ortaya koymuşlardır. Geçmişin ideolojik tutkuları yeni post-endüstriyel ahenge hitap

⁵³Türkiye’de devlet özellikle Cumhuriyetin kuruluş yıllarında toplumsal sınıflardan oldukça özerk bir yapı olarak şekillenmiş; güçlü bir burjuva sınıfının olmayışı demokratik devrim ve dönüşümlerin devlet aygıtı ve bu aygıtı oluşturan asker-sivil elit tarafından yapılması sonucunu doğurmuştur. Bu durum devlete düzenleyici, paternalist bir özellik kazandırmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (İnsel, 2006), (Çelik, 2009)

⁵⁴Francis Fukuyama’nın Tarihin Sonu adlı kitabı ile gündeme gelen bu iyimser nosyonlara göre, gelecek yalnızca şimdinin daha kolay ve elverişli hale gelmiş bir değişkesi olarak görünecek ve tarihin tutkuları, yeni postendüstriyel düzende sönecektir. (Fukuyama, 1999)

⁵⁵İkinci Dünya savaşından sonra radikal ve devrimci doktrinler gelişmiş endüstriyel toplumlarda gerilemeye başlamıştır. İdeoloji gittikçe toplumda yerini kaybetmekte ve bilinç artan bir şekilde elektronik araçların ürünleri tarafından biçimlendirilmektedir. Bu açıdan bu düşüncüler teknolojiye aşırı bir güç atfederler bu açıdan teknolojik determinizme düştükleri söylenebilir. İdeoloji artan bir şekilde sınırlı üniversite alanında entelektüeller tarafından tutulmaktadır. İdeolojinin sonunu ilan edenler "ideoloji" dediklerinde bahsedilen açıkça Marksizm’dir. Bkz. (Bell, 1973)

edememektedir ve tarihte dramatik değişimlerin ya da kopuşların olması artık beklenemez. (Best ve Kellner, 1991: 328) Tüm bu çalışmaların yaygınlaştırılması ile başlayan işçi sınıfına ve sendikalara yönelik ideolojik saldırılar Gorz'un "elveda proletarya" çalışması ile taçlandırılmıştır. Gorz bu çalışmasında yeni toplumsal hareketlerin işçi sınıfının devrimci misyonunu devraldığını söylemiştir.

Gorz'a göre çalışma, sanayi devrimiyle birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Bundan dolayıdır ki, sanayi toplumu kendini bir "emekçiler toplumu" olarak görür ve bu noktada kendini diğer toplum tiplerinden ayırır. Başta teknolojik alanda olmak üzere ekonomik ve sosyal alanda meydana gelen gelişmeler çalışma kavramının daha da daralmasına neden olacaktır. Bunun sonucu olarak Gorz, büyük bir ihtimalle çalışmanın olmadığı bir toplum tipine yani "çalışmasız bir topluma" kaymakta olduğumuzu belirtmektedir. Hatta Gorz daha da ileri giderek post-endüstriyel toplumda nüfusun çok az bir kesiminin çalışacağını ve teknoloji sayesinde şimdiki insanların ürettikleri mal ve hizmeti çok az sayıda çalışanın üreteceği iddiasında bulunacaktır. (Gorz, 1986)

Gorz'un görüşlerinden hareketle bugün için saptanan durumu şöyle özetlemek mümkündür: Sendikaların yaşadığı krize yeni liberallerin önerisi "uyum ya da ölüm" şeklinde olmaktadır.

Sosyalizmin reel uygulamalarının yenildiği, devletin sosyal misyonunun kaldırıldığı bir dönemde sınıf örgütlenmelerinin yerini hükümet dışı kuruluşlara bıraktığı anlayışı tüm topluma adapte ettirilmeye başlanmıştır. Öyle ki Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Seattle'de "işçi hakkı insan hakkıdır" diyerek sınıf mücadelesinin bittiğinin altını çizmiştir. Bu anlayışa göre sendikalar sivil toplum kuruluşudur. İşçi ve işveren karşılıklı iki birey olarak sözleşme yapmalıdır. Devlet de iş yasası çıkararak bu sürecin genel çerçevesini çizmelidir. Böylece sendikalar sosyal kontrol işlevi üstlenirler ve diğer STK'larla birlikte sınıf mücadelelerinin önünde bir emniyet supabı oluştururlar. Bu duruma uyum için sendikaların yeniden yapılanmasında farklı modeller öne sürülmektedir.

Bu modellerin ilki üçlü diyalogu esas alan ve merkezi örgütlenmeye dayalı uzlaşmacı sendikacılık modeli, ikincisi ücret ve çalışma koşullarını iyileştirmeyi hedefleyen, mesleki yapılanmaya dayalı Amerikan sendikacılık modeli ve üçüncüsü

de verimlilik ve üretim kalitesini öne alan işyeri esasına dayalı Japon sendikacılık modeli ve bunların dışında, işyerinin hızla değişimine ayak uydurmasını engellemeyen, ademi merkeziyetçi örgütlenmeye dayalı, sosyal diyalogu esas alan, çeşitlenen bireysel talepleri karşılayacak hizmetlere göre organize edilmiş, işyeri ağırlıklı olarak uluslararası düzeyde örgütlenmiş karma modelden söz edilmektedir.

Tüm bunlara karşılık 1960'lerden günümüzde sermaye birikim rejiminin almış olduğu bu yeni sömürme biçimine karşılık direnişler ve eylemler hem merkez bölgelerde, hem de birçok yarı-çevre ülkede yerel ve küresel çapta ayrı ayrı ya da birleşerek devam etmektedir. Bununla birlikte bu direniş ve eylemlerin örgütlenme yapılarında da radikal değişiklikler meydana gelmiştir. Bu emek hareketlerini “yeni işçi sınıfı” olarak tanımlayan teorisyenler için bu hareketlerde yeni olan ise emeğin eskiye göre bürokratik örgütlenmelere bağımlılığının daha az olmasıdır.

1960'lı yıllardaki ve 1970'li yılların başındaki hareketlerin anti bürokratik bir ivmede olması başlıca üç eğilime bağlanmaktadır. Bunlar önceki bürokratik örgütlerin gücünün muazzam ölçüde genişlemesi ve derinleşmesi, bu örgütlerin ortaya çıkıp genişlemelerini sağlayan beklentileri yerine getirme yeteneklerinin azalması ve bürokratik örgütlerin dolayımına girmeden doğrudan eylem biçimlerinin etkisinin artması olarak tanımlanmaktadır. (Arrighi, Hopkins ve Wallerstein, 2004: 42-43)

Doğrudan eylem biçimlerinin etkisinin artması ile Post-Fordizmle birlikte emek gücünün giderek daha fazla metalaşması eğilimi ve işbölümünün ve mekanizasyonun artması eğiliminin doğru orantılı olduğu düşünülmektedir. Bu hem artık emek gücünün işyerinde sermayenin üretimini sekteye uğratma gücünü kaybetmesi ile hem de diğer emek katmanları, öğrenciler ve köylülerle ittifak ve hegemonya sorununun geçmiştekinden daha az merkezi bir hale gelmesi ile bağlantılıdır. (Arrighi, Hopkins ve Wallerstein, 2004: 44) Bu açıdan 1980'li yıllarla Güney Afrika, Filipinler ve Brezilya başta olmak üzere birçok çevre ülkesinde ve aynı zamanda merkez ülkelerde de meydana gelen sistem karşıtı hareketler bu bağlamda incelenebilir.

Bir üretim tarzı olarak kapitalizmin çalışma mekanizmalarının çözülmesi ve bu mekanizmalar içinde kendini dönüştürmeyi sürdüren toplumsal hareketlerin işleyiş

mekanizmalarının yeniden kavramsallaştırılması açısından Post-Fordist dönemde etkin olan emek hareketleri genel olarak küreselleşme karşıtı hareketler ve toplumsal hareket sendikacılığı deneyimleri şeklinde açıklanabilir.

2.3.1. Küreselleşme Karşıtı Hareketler

Post-fordizmin sendikalaşma üzerindeki etkilerini inceledikten sonra son dönemde ortaya çıkan “küresel emek” tartışmalarına göz atmakta yarar vardır. Küreselleşmenin emek üzerindeki etkileri konusunda Dünya Bankası’nın 1995 yılında yayınladığı “Bütünlesen Dünyada İşçiler” adlı raporu dikkat çekicidir. Dünya Bankası’na göre küresel bütünleşmenin itici güçlerinin önüne geçilemez ve işçilerin boyun eğmekten başka seçenekleri yoktur. Dünya Bankası’nın kendi ifadesiyle bu durum şöyle anlatılmaktadır “Küreselleşme kaçınılmazdır: Günümüzde Joe’nun, Maria’nın ve Xiao Zhin’in çıkarları hiç olmadığı kadar birbirine bağlıdır.” (Akça, 2005)

Munck’a göre ise günümüzde, yani küreselleşme çağında da, tıpkı Marx’ın zamanında olduğu gibi, üretim, sosyal ve iktisadi gelişimin merkezinde yer almaktadır. (Munck, 2003: 85) Finansal akışkanlık ve e-ticarete karsın, gerçek dünyada insanlar hâlâ çalışmaktadırlar. İşçi sınıfının ölümü, çalışmanın sona ermesi ve benzerleri geçici sloganlardan öte değildir. Küreselleşmenin yol açtığı dönüşümler üretim dünyasını yeniden şekillendirmişse de onu hepten devre dışı bırakmamıştır. Sonuç olarak, emek, çağdaş toplum dinamikleri açısından merkezi bir konuma gelmiş ve emek hareketi, emeğe küreselleşmenin gelecekteki yöreğini etkileme olanağı sağlayacak bir yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Küreselleşme karşıtı hareketler bu bağlamda Munck’ın bu öngörüsüne örnek olabilir niteliktedirler.

Küreselleşme karşıtı hareketler 1999 Seattle sonrası çokça tartışılmaya başlanan bir konudur. Çünkü küreselleşme ve neoliberalizmin mağdurları kendi farklılıkları kaybetmeden küresel ölçekte bir araya gelmeye başlamışlardır. Farklı hareketlerin özgünlüğünün ve çeşitliliğinin altını çizen bu birliktelikte karşı çıkılan hayatın hemen her yönünün özelleştirilmesinden, her faaliyetin metaya dönüştürülmesinden kaynaklanan bir kaygıdır. (Klein, 2004: 220) Bu birliktelikler için Klein hareketlerin hareketi tanımlamasını kullanmakta ve bunu sayısız hareketin içindeki bir hareket

olarak açıklamaktadır. Bu paylaşılan ortaklığın yanında hareketlerin pek çok farklı kampanya da dile getirdikleri muhalif düşüncelerin de var olduğunu buna karşın paylaştıkları bu ortak ruhun, ortaklıkların radikal bir şekilde geri çağırılması olarak değerlendirmektedir. (Klein, 2004: 220)

Piyanın tamamen metalaştırdığı meydanlar, okullar, eğitim sistemi, tarım küreselleşme karşıtlarının mücadele ettikleri alanlardır. Bu noktada yiyecek tekellerinin genetiği değiştirilmiş tohumlarına karşı verdikleri mücadeleleri ile çiftçiler, suyun bir özel mülkiyet olamayacağını savunan Kanadalılar, çocuk işçilerin emeği ile üretilen ürünlerin sunumunu engellemeye çalışan öğrenciler neoliberal küreselleşmeye karşı küresel çapta bir araya gelerek dayanışmaktadırlar. (Çetinkaya, 2008: 52)

Seattle ve sonrasında gerçekleşen bu birliktelikler⁵⁶ aynı zamanda mücadele yönteminin de sorgulanmasını içermektedir. Küreselleşme karşıtı hareketler bu bağlamda katılım ve demokrasiye dair sorunlar için önemli tartışmalar gerçekleştirmişlerdir. Bu bağlamda toplumsal hareketler tarihinin geçmişinden gelen geri çağırma, bir kez göreve gelenin daha sonra bu göreve tekrar seçilmemesi gibi yöntemler birçok hareket tarafından ısrarla uygulanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca bazı örgütler de başkan bulunmamaktadır.

Küreselleşme ekonomik, kültürel ve siyasi oluşumların sürekli olarak düzenlenmesi ve düzensizleşmesiyle açıklanabilecek bir süreçtir. Bu birbirine tezat iki kavram düzen de akışkanlığın bir araya geldiği bir dünya olarak tasvir edilebilir. Bu bağlamda toplumsal hareketler de örgütlenmelerinde ve birbirleri ile kurdukları geçici siyasi ittifaklarda içinde bulundukları koşullara uyum sağlayan örgütsel bir esneklikle hareket etmektedirler. (Dirlik, 2008: 69)

Küreselleşme karşıtı hareketler açısından bir önemli konu da ulusal devletlerle olan ilişkileridir. Toplumsal hareketler her ne kadar hala ulusal sınırlarda örgütlenseler, kendi ulusal devletlerinden taleplere bulunsalar da küresel bir kamusal alanın oluştuğunu dair de birçok araştırma bulunmaktadır. (Çetinkaya, 2008: 56) Burada yerel hareketlerin küresel bir meseleler etrafında bir araya getirilmesi söz konusudur.

⁵⁶APEC ve WTO karşıtı eylemler, Irak Savaşı karşıtı eylemler, Dünya Sosyal Forumu.

Bu açıdan toplumsal hareketler sadece siyasi boşluğu doldurmakla kalmıyorlar. Bir yandan ulusal alanda siyasi ve ekonomik iktidarın küreselleşme değişimleri ile birlikte biçim ve dinamiğinde gerçekleşen dönüşümlere de yanıt vermeye çalışıyorlar, diğer taraftan da küresel ölçekte farklı amaç ve çıkarlarla eklemlenebilmeye çalışmaktadırlar. Tarrow'a göre küresel ölçekteki çekişmelerin esas aktörlerinin bu açıdan yerelden yetişen ve yerel kaynakları kullanan köklü kozmopolitlerdir.⁵⁷ Bu aktivistleri diğerlerinden ayıran özellik kendi toplumlarıyla, diğer ülkelerle ve uluslar arası kurumlarla ilişkisel bağlara sahip olmalarıdır. (Tarrow, 2008: 113)

Küreselleşme karşıtı hareketin Seattle sonrası daha belirgin hale gelmeye başlayan özellikleri arasında sadece hareketlerin bir araya geliyor olması yoktur. Bunun dışında sendikal harekette toplumsal sendikacılık ya da toplumsal hareket sendikacılığı gibi isimlerle anılan yeni tarz bir sendikacılık anlayışının da gelişmesi söz konusudur. Bu açıdan toplumsal hareket sendikacılığı sendikal krize bir cevap olarak ele alınmaktadır. Toplumsal hareket sendikacılığına adını veren toplumsal hareketlerin gelişiminin incelenmesi hem sınıf tanımlamalarına hem de çok farklı yerlerde sınıflandırılan mücadelelerin nasıl farklı bağlamlarda bir araya gelebileceğinin anlaşılması açısından önemlidir.

2.3.2. Toplumsal Hareketler

Toplumların tarihinin ilk zamanlarından itibaren çok farklı direniş biçimleri, çatışmalar, başkaldırıları, isyanlar toplumsal hayattan hiçbir zaman eksik olmamıştır. (Doğan, 2008: 15) Bu sebeple de toplumsal hareketlerin varlığı da çok eski zamanlara dayanmaktadır.⁵⁸ Buna karşın tarih sahnesinde toplumsal hareketler ilk olarak yöneticiler ve seçkinler tarafından kalabalıklar şeklinde anılmaya başlamıştır. Bu yaklaşımın en tipik temsilcisi olan Le Bon'a göre bireylerin toplumsal ve siyasi yaşama daha fazla katılmaya başlaması ve farklı amaçlar için bir araya gelip

⁵⁷Köklü kozmopolitlik terimini ilk kez Mitchell Cohen kullanmıştır. Cohen terimi kök ve dalların çeşitliliğini kabul eden ve pek çok çevrede ancak ortak zeminde kurulan çoklu bağlılıkların meşruluğuna dayanan diyalektik bir kavram olarak kullanmıştır. Bu açıdan köklü kozmopolitler köklüdür çünkü mekânsal köklerinin bilişsel ve fiziksel olarak dışına çıkan bu bireyler, ilk önce ait oldukları yerle, oradaki sosyal ağlarla, bu yerin onlara sağladığı kaynaklar, deneyimler ve fırsatlarla ilişki içinde olmayı sürdürmektedirler. Bkz. (Cohen, 1992)

⁵⁸Charles Tilly, toplumsal hareketlerin modernliğin ürünü olduğunu öne sürerken (bkz. Tilly, 1999), toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasını 19. yy'la bağdaştıran ve Fransız Devrimi'nden bu yana görüldüğüne dair tartışmalar bulunmaktadır.

mücadele etmeleri hem korkutucudur hem de yıkıcıdır. Bireyin kalabalığın içine girmesi ona kolektif bir bilinç getirir ve bunun baskın gelmesi sonucunda da birey tek başına olduğu zaman frenleyeceği duygularına kendisini bırakır. (Le Bon, 2001: 4-6)

Toplumsal hareketlere yönelik bu irrasyonellik durumu kendisini kolektif davranış teorisinde de gösterir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kökleşmeye başlayan bu teoriye göre, toplumsal hareketler toplumun değişime adapte olamaması durumunda meydana gelirler ve toplumsal değişime verilen bu tepki, toplumsal harekete olan katılımı arttırmaktadır. (Cohen, 1999: 112) Kitleler toplumsal değişimden mağdur oldukları için bu şekilde tepki göstermektedirler buna karşın değişimin nimetleri onlara yayılınca bu eylemler de son bulacaktır. Cohen 1970'lere kadar hâkim olan Chicago okulunun kolektif davranışı açıklamaya yönelik sosyal psikolojik teorisinin, toplumsal hareketleri, gelip geçici, irrasyonel ve toplumsal değişimlere verilen ani psikolojik tepkiler boyutuna indirgediğinden bahsetmektedir. (Cohen, 1999: 113) Bu açıdan toplumsal hareketler hasta bir toplumun göstergesi ve belirtisi olarak görülmektedir. Sağlıklı bir toplumda, toplumsal hareketlere sahip değildir.

Kolektif davranış teorisine yakın olan bir başka yaklaşım da kitle toplumu kuramıdır. Kitle toplumu kuramına göre de sınıf ya da grup dayanışması, kentleşme ve sanayileşme şartları altında ekonomik çöküş ve sosyal bir çözülme sonucunda meydana gelir. Bu durumda toplumda bir parçalanma ve başıboşluk baş gösterir ve kitleleşme süreci başlar. (Melucci, 1999: 82-83)

20. yüzyılın ortalarına kadar süren bu toplumsal hareket kuramlarına göre toplumsal hareketler geleneksel düzenin bozulması neticesinde sosyal davranışın doğal bir parçası ve sonucu olarak algılanıyor ve psikolojik bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. 1960'lı yıllara gelindiğinde ise toplumsal hareketlerde bu anlayışa tepki olarak yeni çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu yıllardan itibaren toplumsal hareketler bilinçli eylemler olarak görülmeye başlanmış ve bu konuda fikir yürütenler de bu hareketlerin içinden gelen kişiler olmaya başlamışlardır. Bu yaklaşımlar kaynak mobilizasyon teorisi ve yeni toplumsal hareketlerdir.

Kaynak mobilizasyonu teorisi, 1970'lerden 1990'lara kadar özellikle Kuzey Amerika'da baskın olan bir teoridir. Söz konusu teori, rasyonelliğe ve hareketin

aktörlerinin yüksek derecedeki sosyal entegrasyonlarına göndermede bulunarak, önceki toplumsal hareketler teorilerinin ileri sürdüğü, toplumsal hareketlerin fanatik, psikopatolojik, topluma entegre olamamış ve yabancılaşmış bireylerin yol açtığı kolektif hareketler olduğu tezini çürütmüştür. (Gladwin, 1994: 59) Söz konusu teorisyenlere göre, sosyal bir hareketin temel aktörleri toplumsal bir çöküş ya da krizle motive olmuş bireyler değildir. Kaynak mobilizasyonu teorilerinin irdelediği en önemli nokta, kolektif davranışın harekete geçmesi için klasik yaklaşım tarafından tanımlanan mekanizmaların ötesinde, gelişmiş örgütsel bir yapının ve iletişimin gerekli olduğudur. (Cohen, 1999: 113) Bu bağlamda, rasyonalite ve örgütlenmenin, yaklaşımın temel kavramları olduğu ifade edilebilir. (Cohen, 1999: 115) Gladwin kaynak mobilizasyonu teorisyenlerinin amacını şu şekilde ifade eder: “Kaynak mobilizasyonu teorisyenleri..., analizlerinin bileşenlerini, sosyal hareketin kendisinin ve kolektif hareketin rasyonel organizasyonunu, insan ve materyal kaynaklarının mobilizasyonu yoluyla yöneten yapısal değişkenlerin oluşturduğu bir teori önerirler.” (Gladwin, 1994: 60)

Kaynak mobilizasyon teorisinin önemli düşünürlerinden McCarthy ve Zald’a göre her toplumda, daima bir hareketi besleyen bir hoşnutsuzluk vardır ancak bu, hareketin ortaya çıkması için tek başına yeterli olabilecek bir faktör değildir. Bu nedenle kaynak mobilizasyonu teorisi, hareketin nasıl örgütlendiği ve politik ve sosyal değişime yönelik stratejilerine nasıl ulaşabildiği üzerine odaklanmaktadır. (Gladwin, 1994: 60) Kaynak mobilizasyonu teorisyenleri zaman geçtikçe tahlillerine daha farklı öğeleri katarak bu yaklaşımlarını zenginleştirmişlerdir.⁵⁹ 1980’li yıllardan sonra gelişen kültürel çalışmalarının bu konuda azımsanmayacak etkileri olmuştur.

Kültür üzerine çalışmalar toplumsal hareketler olan bakış açısını çok farklı açılardan geliştirmiştir. Bir hareketin ortaya çıkmasında içinde bulunduğu politik sistem kadar

⁵⁹Kaynak mobilizasyonu teorisine en önemli katkıları çalışmaları ile Charles Tilly ve Sidney Tarrow yapmışlardır. İkisinin hem tarihsel hem de kurasal alandaki çalışmaları ile Doug McAdam ile birlikte yaptıkları toplumsal hareketlere yönelik çalışmada literatürün durağan ve tekil ilişkilere odaklandığını bu durumda da sınıflandırılan toplumsal hareketlerle mobilizasyon süreçleri arasındaki benzerliklerin görülemediğini vurgulamaktadırlar. Bu açıdan da mevcut siyasal organizasyonlara tepkisel olarak doğan toplumsal hareketlerin zaman içinde kurumsallaştıkları ya da durağanlaştıkları eleştirileri söz konusudur. Ayrıntılı olarak bkz. (Çetinkaya, 2008), (McAdam, Tarrow and Tilly, 2001)

hareketi örgütleyenlerin toplum içindeki farklı toplumsal ağları kullanmaları önemli bir rol oynamaktadır.⁶⁰ Buna karşılık kültürün toplumsal hareket literatürüne eklenmesi ile 19. yüzyıl psikolojik indirgemeciliğine tepki ile bir kenara itilmiş öğeler tekrardan açığa çıkarılmıştır. Duyguların, fikirlerin, inançların, düşüncelerin, ahlaki değerlerin, sembollerin toplumsal hareketlere olan etkileri araştırma konusu olmuştur. Bundan dolayı da daha önce görülmemiş bir şekilde toplumsal hareketler parçalara ayrılarak incelenmeye başlanmış ve asıl anlamlarını kaybetmeye de başlamışlardır. (Çetinkaya, 2008: 25-29)

2.3.2.1. Yeni Toplumsal Hareket Yaklaşımı

Yeni toplumsal hareketler yaklaşımı post-fordizm olarak özetlenen yeni toplumsal şartların yeni siyaset biçimi olarak ortaya çıkmışlardır. Bu yaklaşımda toplumsal hareketler olağan siyasetin bir parçası olarak değerlendirilmektedirler. Bu açıdan modern döneme ilişkin siyasetler olarak nitelenen sınıf esasına dayalı işçi hareketleri de o dönemin olağan siyasetinin parçasıdır. Buna karşın yeni toplumsal hareketler sanayi sonrası toplum olarak özetlenen günümüzün yeni toplumsal şartlarının yeni siyaset biçimidirler ve eski toplumsal hareketlerden farklılaşmayı ve bunlara tepki duymayı da temsil etmektedirler. Bu yaklaşım da toplumsal hareketleri eski ve yeni şeklinde parçalayarak inceleme nesnesi haline getirmiş ayrıca onları tarihsel bağlamdan soyutlamıştır. (Çetinkaya, 2008: 33-34)

Yeni toplumsal hareketlerin varsayımında eski toplumsal hareketler olarak değerlendirilen sınıf mücadelesinin miladı dolmuştur. Sınıf mücadelesi onlar için dar iktisadi kapsamlı çıkarların ve iktidarın hedeflendiği toplumsal hareketlerdir. Yeni toplumsal hareketler ise formel kurumsal-siyasi yapıların dışında çalışan, daha bağımsız ve demokratik, daha katılıma açık ve hayat tarzı, etik ve kimlik duyarlılıkları üzerine vurgu yapan hareketlerdir. (Offe, 1999: 67) Bu düşünce Sanayi Sonrası Toplum fikriyatı ile yakından ilişkilidir. Bu açıdan Sanayi Sonrası Toplum

⁶⁰Howard Rheingold yeni iletişim teknolojilerinin toplumsal hareketlerin örgütlenmesini ve stratejisini yeniden şekillendirdiğini öne sürmektedir. Bu konuda internetin önemi ile ilgili yapılan çalışmalar da bulunmaktadır. Bkz. (Haythornthwaite and Wellman, 2002) Tüm bu yeniliklerin toplumsal hareketlerin gelişimi için önemli birer unsur olduklarını kabul etmekle birlikte teknolojik determinizm de düşmemek gerekmektedir. Toplumsal hareketlerin birçok yeni özelliği teknik yeniliklerden ziyade bunların toplumsal ve siyasal bağlamdaki değişikliklerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Tilly, 2008)

teorisyenlerinin de yeni ve eski olarak niteledikleri toplumsal hareketlerde bu yaklaşımları sürdürdükleri görülmektedir.

Bu konuda önde gelen isimlerden biri olan Touraine'e göre günümüz toplumu sanayileşmesini tamamlamış ve sanayi sonrası topluma ulaşmıştır. Sanayi toplumunun aksine, sanayi sonrası toplumda, imalat sektörü ekonomideki ağırlığını servis sektörüne devretmiş, kol gücüne dayalı üretim azalmış ve yerini bilgi üretimine bırakmıştır. İmalat sektöründe istihdam edilen insan sayısında ciddi bir azalma görülürken, servis sektöründe çalışanların sayısı günden güne artmaktadır. Başka bir deyişle, sanayi sonrası toplumun nüfus kompozisyonu sanayi proletaryasından orta sınıf çalışanlarına doğru kaymaktadır. Dolayısıyla sanayi sonrası toplumun devrimci dönüştürücü öznesi işçi sınıfı olamaz. (Touraine, 1999: 38) Nitekim ortaya çıkan toplumsal hareketler de bu durumun göstergeleridir. Modern sanayi toplumundaki emek hareketleri sanayi sonrası toplumda önemini yitirmeye başlamaktadır. Ona göre günümüzde devlet iktidarı hareketler için bir önem taşımamakta, onlar daha çok sivil topluma yönelmektedirler. Bu açıdan da eski sınıf ilişkilerinin pozisyonları temelden değişmiştir. İşçi sınıfının taleplerini dillendiren sendikacılık hareketleri, yerlerini çalışan şehirli orta sınıfın taleplerini duyuran kimlik taleplerine bırakmaktadır. Kadın, öğrenci ve çevre hareketlerinin hız kazanması da bu gelişmelerden kaynaklanmaktadır. (Touraine, 2002: 274)

Touraine'in orta sınıf tanımı sorunludur. Sınıfsal oluşumları kimlik kategorileri olarak tanımlayan, sınıf mücadelesini de bu bağlamda üretim ilişkilerinden kopararak sosyo-ekonomik statü gruplarını temel alınarak açıklayan Touraine, emek gücünü kol gücüne indirgemekte ve bilgi üretimini bu bağlamda emek dışında bir üretim faktörüymüş gibi algılamaktadır. Bu açıdan da işçi sınıfı ile orta sınıf arasındaki ayrımı sosyo-ekonomik ölçütlere göre koymakta ve sınıfların üretim araçları karşısındaki konumunu dikkate almamaktadır.

Wilson'a göre yeni toplumsal hareket, sosyal düzende ortaya çıkan bir değişime karşı geniş çaplı direniş yaratmak ya da sosyal düzende bir değişimi savunmak amacıyla bilinçli, kolektif ve örgütlü olmakla birlikte kurumsallaşmamış bir mücadeledir. (Wilson, 1973: 8) Ayrıca Wilson'a göre yeni toplumsal hareketlerin aktivistleri sosyal düzendeki eşitsizliklere ve kötülöklere karşı mücadele etmek

suretiyle, o sosyal düzendeki erkekler ve kadınlar olmaktan kurtulurlar ve yeni erkek ve kadınlar olurlar. (Wilson, 1973: 5) Buradan hareketle bir mücadele içinde yer almanın mücadele eden kişileri değiştirdiği savına ulaşılabilir.

İngiltere'deki toplumsal hareketleri inceleyen bir araştırmacı olan Bryne'a göre toplumsal hareketler, kestirilemez, irrasyonel, organize olmayan ve aşırı radikal eylemleri benimseyen hareketlerdir. Bryne, toplumsal hareketlerin kestirilemez olduğundan bahsederken; hareketin nerede, ne zaman ve hangi şartlara bağlı olarak ortaya çıkacağına bilinemeyeceğinin altını çizmektedir. Toplumsal hareketlerin içinde yer alan kişilerin kendi bireysel çıkarlarını değil de, o toplumsal hareketin ulaşmak istediği amaçlar doğrultusunda hareket etmeleri Byrne için irrasyonel bir davranıştır. Bu durum 19 yüzyıldaki toplumsal hareket yaklaşımlarından da izler taşımaktadır. Toplumsal hareketler aynı zamanda makul-mantıklı bir yolda ilerlemezler. Byrne'a göre toplumsal hareketler toplumsal ve hukuki sınırların ötesine geçerek, geleneklere ve kanunlara karşı gelerek kendi varlık nedenlerini meşrulaştırırlar. (Byrne: 1997: 10)

Bu açıdan Byrne toplumsal hareketleri düzenli bir sınıflandırmayı reddeden biçimsiz oluşumlar olarak tanımlamaktadır. Bu hareketler için formal bir yapıya sahip olmaktansa, bir arada bulunmak daha önemlidir. Bu konuda kadın ve çevre hareketlerine göndermede bulunan Byrne'a göre bu hareketler esasında örgütlü olmayan örgütlerdir. İnsanların bu tarz toplumsal hareketlere yönelmesinin sebebi de kendileri ile aynı fikirde olanlarla birlikte aitlik duygusunu deneyimlemek istemeleridir. Bu açıdan toplumsal hareketlerin sembolik yanı önemli olmaktadır. Bir harekete dâhil olma fikri önemlidir. Ben bir Feministim ya da ben bir Yeşilim demek o hareketin değerlerine bağlılığı gerektirdiği gibi bunun yanında bir hayat tarzına da atıfta bulunmaktadır. (Byrne, 1997: 11-14)

Byrne'ın bu yaklaşımı ahlakçı olarak görülebilir. Çünkü toplumsal hareketler kendi çıkarlarından vazgeçip, toplumdaki güç odaklarına meydan okuyarak kendi varlıklarını meşrulaştıran insanların uğraşdır. Bu noktada toplumsal hareketler ahlaki bir duruşu, karşı koyuşu ve var oluşu simgelerler.

Giddens ise çalışmasında yirminci yüzyılın ortalarına kadarki süreçte ortaya çıkan toplumsal hareketleri eski toplumsal hareketler olarak, yirminci yüzyılın ikinci

yarısından günümüze kadarki süreçte karşılaştığımız toplumsal hareketleri ise yeni toplumsal hareketler olarak tanımlamaktadır. Giddens'a göre eski toplumsal hareketler maddi kaynakların yetersizliğine, yoksulluğa, siyasal hak ve özgürlüklerin yoksunluğuna karşı ortaya çıkmış ve yönetici gruplarla eşit standartlarda yaşamak isteyen grup ve sınıfların içinde bulundukları konumdan kurtulma mücadelelerini temsil etmektedir. Giddens bunları özgürlükçü politikalar güden hareketler olarak tanımlamaktadır. Bu çerçevede, yönetici kesimlerle aynı şartlarda yaşamak isteyen kesimlerin devlet iktidarı üzerinde etkin olabilme amacı taşıyan mücadeleleri ve işçi hareketlerinin sendikalar vasıtasıyla toplu pazarlıklara girişip sosyo-ekonomik hak ve özgürlükler kazanması ve sosyalist/komünist partiler aracılığıyla kısmen de olsa devlet iktidarına ortak olması özgürlükçü politikalara verilebilecek örnekler arasındadır. (Giddens, 1991)

Yeni toplumsal hareketler ise devlet iktidarını ele geçirmeye yönelik siyaset yapmazlar. Giddens, yeni toplumsal hareketlerin yaşama dair politikalara yöneldiklerini iddia eder. Bu hareketler, kazanılmış özgürlüklerin ne yönde kullanılacağı, elde edilen özgürlüğün kazandırdığı bir kimliğin nasıl korunacağı ve sahip olunan özgürlüklerin devam etmesinin garanti altına alınması için bireylere düşen sorumlulukların ne olacağı gibi sorular üzerinde düşünürler. Giddens; yaşama dair politikayı, kadın hareketi ile somutlaştırma yoluna gider. Sosyal yaşamda kadın olarak var olunabilmesi için kadını geri rollere iten ataerkil yapıya karşı mücadele vermek ve hatta mücadelenin ötesine geçilerek kadın kimliğinin korunabildiği ve kadının özgür olduğu alternatif bir yaşam alanı inşa etmek feminist hareketin temel sorun alanları arasındadır. Giddens'a göre kürtaj uygulamaları ile aile dışındaki farklı kadın-erkek birliktelikleri söz konusu alternatif yaşam alanı pratiklerinin ifadeleridir. Bu bağlamda yaşama dair politika Giddens için daha çok kamusal alanda etki yaratmak yerine özel alanda etkin olmayı amaçlamaktadır.

Ingiehart ise toplumsal hareket kavramını manevi değerler ve karşı kültür üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Inglehart'a göre, İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan sosyo-ekonomik ve siyasal gelişmeler insanların temel maddi gereksinimlerini ve politik hak ve özgürlüklerini belli bir yere kadar da olsa garanti altına almıştır. Bundan dolayı, özellikle gelişmiş toplumlarda yaşayan bazı kesimler; manevi

değerler, kişisel doyum ve kültürel kimlik gibi konulara daha çok önem vermeye başlamışlardır. Inglehart insanlardaki bu yönelimi, karşı kültür yönelimi olarak tanımlamaktadır. 1968 Avrupa'sında meydana gelen işçi ve öğrenci hareketleri ile yine bu yıllarda gündeme gelen hippie oluşumlar, maddiyatçı kapitalist kültüre alternatif yaşam alanları yaratmayı amaçlayan toplumsal hareketlerdir. Inglehart bu hareketleri, fabrika işgalinde bulunan işçilerden, öğrencilerin kampus işgallerine uzanacak şekilde oldukça geniş bir yelpazeye yerleştirmektedir. Söz konusu hareketler, sanayideki, ülke yönetimindeki ve yüksek öğretimdeki bürokratikleşmenin insani olmayan sonuçlarına tepki niteliğindedir. (Inglehart, 1990: 7)

Sınıfsal oluşumları ve sınıf mücadelelerini kimlik kategorilerinin içine sıkıştıran bir yaklaşım olan Inglehart'ın yaklaşımında fabrika işgallerinin sınıf mücadelesinde işçi sınıfının bir eylem pratiği olarak değil de; manevi bir tutumla gerçekleştirilmiş, kişisel doyum ya da kimlik talebi olarak değerlendirilmesi söz konusudur.

Bu kuramcılara göre sınıf mücadelesini temsil eden emek hareketlerini toplumda olan diğer mücadelelere göre üstün tutmanın bir anlamı yoktur. Toplumsal ilişkiler içerisindeki farklı çelişkilerin yarattığı farklı mücadelelerden biri de sınıf mücadelesidir. Çünkü günümüz toplumunda sınıfsal çelişkileri diğer toplumsal çelişkilere göre daha birincil kılacak herhangi bir özellik olmadığı gibi, sınıfsal oluşumlara ve emek hareketlerine belirleyicilik atfetmek de yanlış bir yaklaşımdır.

Post-yapısalcı teoriyi Marksizmin bir eleştirisine dayanak yeniden düşünmeye yönelik çalışmalar yapan Mouffe ve Laclau için de yeni toplumsal hareketlerin sınıf mücadelesinden özerk hareketler olarak kavranılması gerekmektedir. Yazarlar, savaş sonrası dönemde yeni metalaşma, bürokratikleşme ve homojenleşme süreçlerinin toplumsal ilişkiler gitgide politikleşmesine ve eski dayanışma ve topluluk biçimlerinin çözülmesine yol açtığını savunurlar. Bu süreçler kapitalist ilişkilerin kişisel ve toplumsal hayatı gitgide daha fazla kapsamasından, Keynesçi Refah Devleti uygulamalarından, kitle kültürü ve medyanın dallanıp budaklanmasından kaynaklanmaktadır. Bu etkenler yeni toplumsal hareketlerde dışa vurulan yeni direniş ve antagonizma biçimleri yaratır. Bu açıdan, küreselleşme sürecinde toplumsal ilişkiler içinde bir değil birçok ezen ezilen ilişkisinin olduğu ve

her ilişkinin de birbirinden farklı iktidar ve muhalefet alanları doğurduğu iddiasındadırlar. Feminist, homoseksüel, çevre ve barış hareketleri bu açıdan toplumsal alanın ve onun barındırdığı antagonizmaların karmaşıklığını ve sınıf konumlarına ve üretici mantığa indirgenebilir olmayan yeni politik kimliklere dikkat çekerler. (Laclau ve Mouffe, 1992: 85)

1980’lerden itibaren çoğu zaman post-modern politika başlığı altında anlaşılan toplumsal cinsiyet, ırk, çevre, etnik ve özne konumlarını içeren kimlik politikaları, bireylerin ve marjinal grupların kendi konumlarının özgüllüğünü dile getirebilmek ve öbür gruplarla ve bireylerle aralarındaki farklılıkları değerli kılabilmek için kullandıkları politikalar olmuşlardır. Bu açıdan kimlik politikası politik mücadeleler aracılığıyla politik ve kültürel kimliklerin inşa edilmesine yaslanan bir politikayı seferber etmeye çalışır. Yazarlar aynı zamanda politik çoğulculuğun önemini vurgularlar ama bunu yaparken bu politik kimliklerin radikal bir politik ittifak içerisinde eklenilebilmesine de önem vermektedirler. (Best ve Kellner, 1991: 249-250) Örneğin Mouffe, toplumsal cinsiyetin sınıfa indirgenebilir olmamasına karşılık, kadınların hem erkekler hem de kapitalizm tarafından ezildiklerini ve bu nedenle “kadınların tabi kılınmasına karşı girişilecek mücadele ile anti-kapitalist mücadele arasında nesnel bağlantı noktaları olduğunu savunur. (Best ve Kellner, 1991: 252)

Toplumsal hareketler üzerine fikir yürütün tüm bu araştırmacıların çoğu sınıfı dar iktisadi bir kategori olarak ele almaktadırlar. Bu yaklaşıma göre sınıf ve sınıf bilinci durağan ve değişmez bir olgudur. Yeni toplumsal hareketler ise bu anlamda sınıfın dışındadırlar. Oysa Marx sınıfın oluşumunu, “bireyler ancak, bir başka sınıfa karşı ortak bir savaşım yürütmek zorunda oldukça bir sınıf meydana getirirler” diyerek açıklamıştır.⁶¹ (Marx ve Engels, 1987: 106) Bu nesnel olarak var olan bir sınıf tanımının yanında bir de kendi için bilinçli ve etkin bir tarihsel özne olarak var olan sınıf tanımlamasının yapılmasını sağlar. Bu açıdan Munck, Marx’ın yazılarında hem yapısal hem de eyleme dayalı sınıfın bulunduğunun altını çizmektedir. (Munck, 2003: 86) Bu noktada sınıfın tanımlanması için yapısal bir yer olarak sınıf ve toplumsal-tarihsel bir ilişki olarak sınıf kavramı ayrımı ortaya çıkmaktadır.

⁶¹Yine Marx, sosyalist sınıf bilinci olmadan proletarya, “kendinde sınıf” durumundan “kendisi için sınıf” durumuna dönüşemez, diyerek işçi mücadeleleri ve sosyalizm arasındaki temel bağı kurmuştur. (Marx ve Engels, 1987)

Yapısal bir yer olarak sınıf, sadece üretim ilişkileri açısından tanımlanmaktadır. Toplumsal tarihsel bir ilişki olarak sınıfın oluşumu konusunda ise E.M. Wood Thompson'ın sınıf oluşumu tartışmalarına yaptığı katkıyı sahiplenmektedir. Wood'a göre Thompson'ın sınıf kavrayışının büyük gücü, sınıf bilincinin yokluğunda da sınıfın eylemlerini tespit etme ve açıklama yetisine sahip olmasıdır. (Wood, 2001: 94) Burada sınıf oluşumunda “mücadele”nin önemini ortaya çıkar. “Sınıf oluşumları ve sınıf bilincinin keşfi, insanlar bu sınıf durumlarını ‘deneyimledikçe’ ve ‘yaşadıkça’ mücadele sürecinden doğarlar. İşte bu anlamda sınıf mücadelesi sınıfı önceler.” (Thompson aktaran Wood, 2001: 95) Böylece mücadelenin koşulları ve üretim ilişkilerinin belirleyiciliği bütünden ayrı mecralarda seyretmez. Ortak çıkarların farkına varmak; “sınıfsal biçimlerde” düşünmeye başlamak, değer atfetmeye başlamak gibi deneyimler sınıf oluşumunu temellendiren ve geliştiren pratikler olmaktadır. “Sınıf oluşumları, ‘erkekler ve kadınlar’, ‘toplumsal ilişkilerin bütünlüğü’ içerisinde, miras aldıkları kültür ve beklentilerle, üretim ilişkilerini yaşadıkça ve belirlenmiş durumlarını deneyimledikçe ve bu deneyimleri kültürel biçimlerde yaşadıkça’ doğar ve gelişir.” (Wood, 2001: 95) Bu açıdan sınıfı, sınıfsal ilişkileri, sınıf kimliklerini, sınıfa dayanan toplumsal hareketleri toplumsal cinsiyetten, farklı kimliklerden, siyasetten, kültürden ayrı olarak ele almak mümkün değildir.

Bundan dolayı geçmiş ve günümüzdeki hareketler arasında bir devamlılık söz konusudur. Kültürü, toplumsal cinsiyeti, hayat tarzı ve etnik kimlikler etrafında oluşan mücadeleleri sınıftan soyutlayarak başka bir toplumsal proje olarak ele almak onları yeni ya da alternatif bir muhalefet olarak sunmaktan çok sistem karşıtı potansiyellerini silmektir. (Çetinkaya, 2008: 39) Bu noktada sınıf olgusu ile sendikal hareket arasında ile bir ilişki kurarsak, sendikacılığa dair deneyimlerin, sınıf tanımlamalarını bir kimliğe ve işyerine bağımlı tutmadan ve farklı sınıflandırmaları farklı bağlamlarda bütünleştirebilmeleri gerektiğini söyleyebiliriz. Toplumsal hareket sendikacılığı deneyimleri de bu açıdan incelenmesi önemli eylemliklerdir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra işçi sendikalarında ortaya çıkan demokrasi sorunu ve bürokratikleşme olgusu ile bu hareketlerin toplumsal hareket olma özelliklerini kaybettikleri söz konusu olabilir ama bu tarihsel durumun varlığı onların eski

hareketler olarak rafa kaldırımlarını gerektirmez. Bu noktada toplumsal hareket sendikacılığı sendikal kriz olarak adlandırılan duruma bir cevap olarak ele alınıp, kapitalizmin yeniden yapılanmasında yeni mücadele olanakları yaratan bir süreç olarak bakan bir yaklaşım olarak ele alınabilir.

2.3.3. Toplumsal Hareket Sendikacılığı

Neo-liberalizmle birlikte dünya kapitalizminin ve emek sermaye ilişkilerinin yeniden düzenlenmesinin dolaysız sonucu olarak geleneksel sendikacılık anlayışının yaşadığı kriz yeni emek hareketlerine yol açmıştır. 1980’lerde sermayenin sosyalizme, sömürgelere ve işçi hareketlerine saldırısı sürerken Güney Afrika’da, Güney Kore’de, Brezilya’da ve Filipinler’de “yeni işçi hareketleri” ortaya çıkmıştır. Toplumsal hareket sendikacılığı da bu mücadeleler ışığında ortaya çıkarılan bir modeldir. COSATU, Güney Afrika Ulusal Kongresi’nin (ANC) omurgasını oluşturarak ırkçı rejimin devrilmesinde kilit rolü oynamış; Brezilya’da (CUT) ve Kore’de (KCTU) askeri diktatörlüklerin tasfiyesini getirecek siyasal-toplumsal güç dengelerini dönüştürmüş, Filipinler’de kurulan 1 Mayıs Hareketi (KMU) Marcos diktatörlüğünü devirmede önemli bir rol oynamıştır. (Doğruer, 2004, Akça, 2004: 12)

Toplumsal Hareket sendikacılığı fikri ilk olarak Waterman tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bu tanım 1980’lerin sonlarında Güney Afrika’da ortaya çıkan yeni mücadele tarzları ile birlikte geliştirilmiştir. Güney Afrika’daki kullanımı Amerikalı düşünür Kim Moody’nin Sınıf/Popüler Hareket nosyonu etrafında şekillenmiştir. Yeni toplumsal sendikacılık olarak da anılan bu hareketi Waterman yeniden tanımlayarak sınıf + yeni toplumsal hareket terimlerini kullanır. Bu kullanımın Güney Afrika’dakine karşı çıkan değil ama onu aşan bir kullanım olduğunu savunur. Bununla birlikte Sınıf/popüler yaklaşım Brezilya, Filipinler, Amerika, Sri Lanka ve uluslararası boyutta ortaya çıkan mücadeleler için benimsenen bir bakış açısı olmuştur. (Waterman, 2004: 217)

Moody’ye göre toplumsal hareket sendikacılığında sendikalar ve üyeleri her alanda aktiflerdir. Sendikalar politikanın yanı sıra sokaklarda da aktif rol alırlar. Diğer toplumsal hareketler ile ilişki kurar, ama sınıfsal yaklaşımını ve özü de sürdürürler. Bu sınıfsal öz sadece hareketin talebi değil aynı zamanda değişimin liderleri olarak

kitlesel sendika üyelerinin harekete geçmesini de sağlar. Toplumsal hareket sendikacılığı aktif stratejik yönlendirmeyi içerir ve bunu yoksullar, işsizler, esnek çalışma koşullarının yaygınlaştırdığı geçici işçiler ve mahalle örgütleri gibi kendiliğinden hareketlenmeyecek kesimleri yönlendirerek yapmaktadır. (Moody, 1997: 39)

Moody'nin bu yeni sendikacılık anlayışı aynı zamanda kapitalist küreselleşmeye karşı olan, Kuzey Güney ayrımı olmaksızın tüm dünyada varolan işçilerin isyanını içermektedir. Kapitalizme karşı bu meydan okuma aynı zamanda işbirlikçi ve bürokratik sendika liderliğine, işçi sınıfı arasındaki farklılıkları gözetken yaklaşımlara da bir meydan okumadır. Burada önemli olan geniş yoksul kesimlere ulaşabilmek, demokrasi ile bağ kurarak dayanışabilmektir.

Waterman Moody'nin bakış açısını iki yönden eleştirmektedir. Bunların ilki işçi sınıfının dönüştürücü bir özne olarak liderliği fikrinedir. İkinci olarak da kapitalizmin küreselleşmesine rağmen işçilerin ulusal ya da yerel olarak mücadele geliştirmesi sorunludur. Yine tarihsel olarak bakıldığında da işçiler ve sendikalar için sınıf ve ulusal ya da yerel kimlikler arasında bir seçim gerektiğinde sınıf seçeneğinin seçilmediğine vurgu yapmaktadır. (Waterman, 1998)

Tüm bu fikirlerden hareketle Waterman kendisinin toplumsal hareket sendikacılığı ile neyi kast etmek istediğini şöyle açıklamaktadır (Waterman, 1998);

- 1) Daha iyi ücret ve çalışma koşulları için mücadelenin yanında tüm emek süreçlerinin üzerinde ilerlemiş bir işçi ve sendika kontrolünün olması için mücadelenin sürdürülmesi. Bu stratejilerin ve mücadelenin yerel, çevre ve kadın hareketleri ile de ortak bir zemin ve diyalogla yürütülmesi gerektiği.
- 2) Hiyyerarşik, otoriter ve teknokratik çalışma koşullarına ve ilişkilere karşı, toplumsal olarak yararlı ve çevre dostu ürünler için, çalışma zamanının azaltılması için, gerekli ve uygun olanın dağıtılabilmesi ve insanın kendi gelişimi için gerekli boş zamanın yaratılabilmesi için mücadele.
- 3) Sendika dışı ve evde çalışma, ev kadınları gibi sendikalı olamayan çalışanlar ve alanlardaki hareketlerle ilgili.

- 4) Diğer demokratik sınıf dışı ya da çok sınıflı hareketlerle birlikte (din, kadın, çevre, insan hakları, barış hareketleri gibi) güçlü ve farklı bir sivil toplum oluşturma çabası içinde olan
- 5) Bütün toplumsal ilişkilerin ve yapıların (ekonomik, politik, toplumsal, cinsiyet, iç, etnik, kültür) demokratik, çoğulcu ve dayanışmacı yönde dönüşümü için çalışan
- 6) Partiler ve devlet gibi politik güçlerle ilgili
- 7) Diğer toplumsal hareketlerle müttefiklik yaparken kendini öncü ya da egemen olarak tanımlamadan, özerk, eşit ve demokratik olarak yaklaşmak
- 8) Taban demokrasisinden yana olmak ve çalışanlar arasında yatay ilişkiler kurulmasını cesaretlendirmenin yanında çalışanlar ve toplumun diğer kesimleri arasında da direk yatay ilişkilerin kurulması için çalışmak.

Bu açıklamalardan hareketle Waterman'ın toplumsal hareket sendikacılığı yaklaşımı işkolu ve meslek sendikacılığı yaklaşımından öte olması, siyasette olduğu kadar sokakta da etkili olması ve örgütsüz kesimleri de kapsamı bakımından Moddy'nin yaklaşımı ile örtüşmektedir. Buna karşın Waterman eşitsiz, bürokratik, dikey yapılanmalar ve ilişkilerin dönüştürülmesinde emek mücadelesine önemini vermekle beraber emeğin ve bu anlamda işçi sınıfının bu mücadelenin önderi olduğu fikrini benimsemediği ortaya çıkmaktadır.

Scipes ise toplumsal hareket sendikacılığını sendikacılığın bir çeşidi olarak tanımlamaktadır.⁶² Scipes bu sendikacılığı Filipinlerdeki KMU ile ilişkilendirmektedir. KMU içinde Filipinli aktivistler, kendi özel durumlarının farkında olan bununla birlikte mücadelelerinin içeriğini ekonomik ve politik olarak sınırlamayan ve entelektüellere dayanmak yerine kendi anlayışlarına göre karar verdikleri farklı bir sendikalcılık tarzı ortaya koymuşlardır. (Scipes, 2001)

Bu anlamda toplumsal hareket sendikacılığı, üyeleri tarafından demokratik olarak kontrol edilen, bağımsız, ulusal soyo-ekonomik-politik durumlarla ilgili olan ya da

⁶²Üç farklı sendikacılık tanımı yapan yazara göre, sendikacılık ekonomik, politik ve toplumsal hareket sendikacılığı olarak tanımlanabilir. Bu yaklaşım her birini açıklamak için bir yazarın görüşlerinden yararlanmıştır. Ekonomik sendikacılı için Perlman, politik sendikacılık için ise Bonnell'in görüşlerinden yararlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Scipes, 2001)

olmayan işçilerin günlük yaşamlarını kontrol eden bir sendikacılıktır. Bu sendikacılık işçilerin konumlarının iyileştirilmesi için ulusal durumlara ve gerekirse sendikaların kendisi ile mücadeleyi gerektiren bir anlayışı içermelidir. Sermayeden, devletten ve politik partilerden özerk olan, kendi perspektifi doğrultusunda bir programı olan ve bu perspektifini de toplumsal hareketler arasında bir uzlaşma ve eşitleme doğrultusunda yönlendirmeye çalışan bir sendikacılıktır. (Scipes, 1992a:133, 1992b: 86-87)

Seidman THS pratiklerini, korporatist gelenekten kopmuş, devlet ve sermayenin himayesinden çıkarak oluşmuş, bu anlamda siyaset-hukuk alanının dar çerçevesi içinde değil, bizzat toplumsal hareket süreçlerinde şekillenmiş sendikalar olarak tanımlamıştır. THS, üyelerinin kitlesel mobilizasyonu, katılımcı demokrasi, geniş toplumsal amaçlar, ilerici toplumsal hareketlerle ortaklıkları olan, siyasi partilerden fonksiyonel bağımsız ve daha çeşitli bir üye kabulü gibi prensiplere dayanan bir modeldir. (Seidman, 1994: 81)

Yapılan tanımlamalar üzerinden THS'nin özelliklerinin şunlar olduğu söylenebilir: Küresel gündeme karşı mücadele, endüstriyel geleneksel sendikacılık anlayışının bürokratik yapısına karşı taban demokrasisi, kapitalizmin yeniden yapılandırılmasının emek-sermaye ilişkileri üzerindeki etkilerine uygun olarak farklı emek kesimlerinin örgütlenmesine önem verilmesi, toplumsal hareketlerle işbirliği ve son olarak da emek hareketleriyle uluslar arası dayanışmadır. (Akça, 2004: 13-15)

THS tanımlamalarında söz konusu sendikacılık anlayışının bir emek hareketi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte THS anlayışını benimseyen sendikalar ile çeşitli toplumsal hareketler arasında işbirliği de görülmektedir. Ancak burada THS nin bir emek örgütü olmaktan çıkıp kimlik eksenli politika yürütmesi değil, bunlarla ittifak yapmasıdır.

Toplumsal hareket sendikacılığına yönelik eleştiriler de bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Karl Von Holdt'a aittir. Von Holdt toplumsal hareket sendikacılığını üç yönden eleştirmektedir. İlk olarak içeriğini fazla genel bulmaktadır. İkinci olarak THS işçi bilinci ve hareketinin tarihsel belirleyiciliğini kavrayamamaktadır. Son olarak da sendikal stratejilerin ulusal sınırları aşarak uluslararasılaşmasına şüpheci

yaklaşmaktadır. (Von Holdt, 2002: 299) Waterman'a göre Von Holdt'un tarihsel ve toplumsal bir yaklaşımın önemini vurgulaması ve yeni toplumsal hareketleri sınıfsız olarak tanımlaması esasında THS için iyiye işarettir. (Waterman, 2004: 218)

Toplumsal Hareket Sendikacılığı kavramsal olarak geliştirilmesinin yanında aynı zamanda var olan pratikler doğrultusunda devam eden, büyüyen ve kendini tanımlayan da bir harekettir. (Doğruer, 2004) Bu açıdan anlaşılabilmesi için var olan pratiklerin incelemesi de önemlidir. Burada özellikle incelenecek olan hareketler siyasal ve toplumsal dengeleri değiştirebilen sendikal örgütlenme biçimindeki işçi hareketleri olacaktır. Bunların dışında, yerli halkların yaşayış biçimlerine ve topraklarına yapılan müdahaleler sonucunda oluşan hareketler bulunmaktadır. Özellikle Latin Amerika'da "yeni köylü hareketleri" olarak anılan, Ekvador'da, Bolivya'da, Brezilya'da, G. Afrika'da gelişen bu hareketler toprak reformu talebinden kısa zamanda toplumsal dönüşüm taleplerini savunan bir düzleme evrilmiştir. Ayrıca, 1990'lı yıllarla birlikte Fransa'daki işsiz hareketlerinden Arjantin'deki piquetero'lara, G. Kore'de KCTU içindeki işsizler sendikası, Brezilya'da Evsiz İşçiler Hareketi'ne, Almanya'da işsizler hareketinden Napoli işsizler hareketine kadar farklı coğrafyalarda, bazılarında işsizlerin hareketin eksenini oluşturduğu yeni işçi hareketleri ortaya çıkmıştır.

2.3.4. Toplumsal Hareket Sendikacılığı Deneyimleri

2.3.4.1. Güney Afrika Sendikalar Kongresi (COSATU)

"Biz burada toplanmış olan sendika temsilcileri, baskıdan ve iktisadi sömürden kurtulmuş, birleşik ve demokratik bir Güney Afrika hedefine kararlı bir biçimde bağlı olduğumuzu ilan ederiz. Bu hedef ancak birleşmiş bir işçi sınıfının önderliğinde ulaşabileceğimize inanıyoruz." (COSATU, 1987: 150) Bunlar, 1985 tarihinde sadece Güney Afrika işçi hareketinin tarihinde değil, ırk ayrımına karşı verilen mücadele açısından da son derece önemli bir aşama olarak kurulan COSATU(The Congress of South African Trade Unions)'nun tüzüğünün başlangıç cümleleridir.

1970'lerden itibaren Güney Afrika ve Brezilya gibi ülkeler zorla sanayileşme sürecinden geçtiler. Bu dönemde sermaye birikiminin yanı sıra yeni bir endüstriyel işçi sınıfı da gelişmiştir. Bu döneme kadar Güney Afrika'daki sendikacılık

hareketinde beyaz işçileri ağırlıktadır. Tarihsel ayrıcalıklarının sağlamlaştırdığı bu durumla beraber beyaz işçiler diğer işçiler içinde işçi aristokrasisi konumdadırlar.⁶³ 1960'lar boyunca ekonomik olarak yeni yapılanmalar içerisine giren Güney Afrika için bu durum aynı zamanda yeni siyah sendikacılığın de gelişmesine zemin hazırlamıştır. Güney Afrika ekonomisi bu tarihten itibaren hızla genişlemiş ve sanayi üretimi alanında önemli dönüşümler yaşanmıştır. Sanayinin merkezileşmesi ile birlikte çalışma alanları da artmış ve sanayi endüstrisinin vasıflı ve yarı vasıflı işçi ihtiyacı da derinleşmiştir. Bu da siyah işçilerin sayısını büyük oranda artmasına neden olmuştur. Bu koşullar siyah işçilerin sendikalaşmasını sağlamıştır. Güney Afrika'da 1973 yılında 30.000 siyah sendikacı varken 1983'te bu sayı 550.000'e ulaşmıştır. (Adler ve Webster, 1995: 78-79)

Yeni sendikalar, teker teker fabrikalarda yapılanmayı, işçilerin genel bir sendika içinde yayılan örgütlenme çabasından daha önemli bulmaktaydılar. Bu örgütlenmenin üzerinde durduğu nokta sayılardan çok politikasıydı, bunu da 'yüz fabrika da bin üyemiz olmasındansa, bir fabrika da yüz üyemiz olmasını daha iyi' açıklamaları ile göstermekteydiler. Bir fabrikada ki kolektif gücün önemi işverene yapılan baskı ile anlaşılmaktadır ki bu, dağınık olarak örgütlenmiş yüz fabrikanın gerçekleştiremeyeceği bir şeydir. (Adler ve Webster, 1995: 79)

Sendikalar metal, tekstil ve kimyasal sanayileri gibi önemli alanlarda örgütlenmeye başlamışlardır. Bunlar 1979'da ilk ulusal sendikal örgüt olan FOSATU (the Federation of South African Trade Unions) içinde birleşmişlerdir. Güney Afrika'da en iyi örgütlenen ilk bağımsız işçi federasyonu FOSATU 1983'te 500'den fazla fabrikada faaliyet göstermekteydi. İşverenlere karşı yaptıkları boykotlar ve daha ucuz ulaşım için yapılan kampanyalarda kilit roldeydiler. FOSATU sendika içi tartışmalarda işçi yanlısı olarak adlandırılmaktadır ve giderek fabrika zemini dışında toplumsal ve siyasi olaylarda da etkin rol oynamaya başlamıştır. (Munck, 2003: 151)

1985'de ise FOSATU'ya bağlı sendikalar, Ulusal Maden İşçileri Sendikası/NUM (The National Union of Mine Worker's) ile birlikte bugün 2 milyon üyesi olan

⁶³Güney Afrika'daki apartheid rejimi üç yüz yıllık bir sömürge geçmişine dayanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Güney Afrika'da gelişmeye başlayan kapitalizmle bu rejim birbirlerine eklenmişler ve bu rejim kapitalizmin sömürsünün bir parçası haline gelmiştir.

COSATU'yu kurmuşlardır. COSATU Güney Afrika tarihinde kurulan en büyük sendikal birlik olmakla beraber ırkçılığa ve kapitalizme karşı, ulusal özgürlüğü ve sosyalizmi hedefleyen bir sendikadır. Daha sonra ise Afrika Ulusal Kongresi (African National Congress-ANC) ve Güney Afrika Komünist Partisi (South African Communist Party- SACP) ile üçlü bir ittifak oluşturmuşlardır.

COSATU, sendikacılığın gelişmesi konusunda önemli yenilikler yapmıştır ve aynı zamanda Güney Afrika'daki politik mücadele için bir kurs niteliği taşımıştır. COSATU siyah işçilerin ekonomik taleplerinin yanında politik taleplerini de temsil etmiştir. Uzun dönem amaçları arasında ırkçı beyaz azınlık yönetimini kaldırmak varken bir yandan da sosyalist ekonominin kurulması için mücadele etmek vardır. Çünkü Güney Afrika'daki ırkçı yönetim çalışma ilişkilerinde de hiyerarşik-ırkçı bir bölünme yaratmakta ve sendikalar da kaçınılmaz olarak bu yönetime karşı eylem yapmakta ve diğer insan hakları hareketleriyle de ittifak yapmaktaydılar.

Kimi araştırmacılara göre toplumsal hareket sendikacılığı, Güney Afrika'daki sınıf görüşünü değiştirmiştir. COSATU, ücretli emek ve ev emeği, özel ve kamu, ev ve fabrika arasındaki ayrımların aşılmasına yardımcı olmuştur. (Akça, 2004: 14) İşçi sınıfını bölen bir anlayış yerine onları bir bütün olarak kavrayan bir anlayış sayesinde gelişmiştir. Örgütsel olarak sadece işyerini değil, işçilerin işyeri dışındaki sorunlarını da çözmeye çalışan ve bunu toplumsal sorunlarla bütünleştiren bir tarz benimsemiştir. Örgütlü işçiler ekseninde oluşturulan mahalli organizasyonlarda işsizler, yoksullar harekete geçirilmiş ve halkın oluşturduğu sokak komitelerine mahalli sendikal örgütlenme ayağı temel desteği vermiştir.

COSATU beş temel ilke çerçevesinde kurulmuş bir sendikal birliktir. Bunlar, sendikaların işçiler tarafından denetlenmesi, konfederasyon içinde sendikaların aidat ödeyen üye sayısına orantılı biçimde temsili, sendikalar arasında ülke çapında işbirliği, he iş kolunda tek bir sendikanın oluşturulması, ırksal dışlamayı reddeden örgütlenme tarzıdır. (COSATU, 1987: 153) Her iş kolunda tek sendika ilkesi, coğrafi koşullara göre bölgesel sendikalara üyelerinin ilgili sendikaya dağılımını amaçladığı için işkolu sendikacılığını güçlendirecek bir kuraldır. Böyle bir anlayış çerçevesinde işkolu ve bölgesel düzeyde örgütlenme birarada yürütülmüştür.

Sendikaların işçilerce denetimi de sendikal demokrasiye verilen önemin bir göstergesidir.

COSATU'nun amaç ve hedeflerinde cinsiyet ayrımcılığına düşmeden bir sınıf hareketi oluşturma çabası da özellikle görülmektedir. Konfederasyon kadın işçilerin hem işçiler olarak sömürüldüklerini bunun yanında da kadın olarak ezildiklerini belirtmekte, kadınların çalışma koşullarını, ücretlerini ve yaptıkları işlerin niteliğinin iyileştirilmesi için çalışmalar yürütmektedir. Bunların yanında kadınların işe gidip gelme sırasında karşılaştıkları zorluklar, taciz ve gebelik yüzünden iş güvencesinden yoksun olma gibi sorunlara karşılık da mücadele etmeyi hedeflemektedir. (COSATU, 1987: 160)

COSATU; 1 Mayıs, asgari ücret, idam karşıtlığı, seçim karşıtlığı, ırkçı rejimde mecburi askerlik yapmama gibi kampanyalar, grev ve boykotlar biçimlerinde gerçekleşen, ekonomik-politik talepler etrafında şekillenen bir eylem çeşitliliğini hayata geçirmiştir. Küresel gündeme karşı mücadele de eylem pratikleri arasında bulunmaktadır. Kendini mahalle birliktelikleri gibi diğer toplumsal gruplarla ittifaklar içine sokan COSATU, 'işçilerin kapatılan yabancı işletmelerdeki hakları' ile ilgili başarılı eylemler gerçekleştirmiştir. (Akça, 2003: 12)

1994'e kadar olan süreçte siyah işçilerin ulusal özgürlük ve sosyalizm mücadelesinin bir aracı olan COSATU, yeni dönemde korporatist bir anlayışla sosyalist ekonomiye geçiş amacını terk etmiştir. (Adler ve Webster, 1995: 99)

2.3.4.2. Merkezi İşçiler Birliği (CUT)

Brezilya işçi hareketi yeni olarak adlandırılan mücadeleler arasında oldukça başarılı görülmektedir. Brezilya'nın 'yeni sendikacılık' hareketi genel olarak dört özelliğe sahiptir. İlk olarak, hareket sendika içi demokrasi ve emek ilişkilerinde demokratikleşme ile ilgilenmektedir. Sendikalar bir taraftan, üyelerini sendikal faaliyetler için daha sorumlu yapabilmek amacıyla içyapılarında reformlar uygulamaya çalışırken, diğer yandan da işyerlerinde korporatist emek yasalarının yasaklandığı sendikal temsili gerçekleştirmeleri için işçiler (özellikle sanayi sektöründeki) üzerinde de baskı uygulamaktadırlar. Bu sürecin sonunda fabrika komisyonlarının kurulmuştur. Bu komisyonlar 1980'lerin ortalarından sonra

etkilerini kaybetmeler de, emek hareketinin demokratikleşmesinde önemli yerleri vardır. (Riethof, 2004: 32)

İkinci olarak, hareket devletten özekliğini vurgulamakta ve korporatist sendikacılığı da reddetmektedir. Yeni sendikalar, devlet politikalarına bağlı bir kurum olma rolünü kabul etmek yerine daha fazla politika yapan ve üyelerinin çıkarlarını temsil eden bir sendikacılık anlayışını benimsemişlerdir. Sendikaların zorunlu olarak aldıkları sendika vergisine de karşıdır. Sanayi sektöründeki güçlü sendikalar zorunlu vergiyi kaldırmış ve üyeliği gönüllülük esasına göre yapmışlardır. Bir başka açıdan, yeni sendikacılık devletten kalkınma sürecinde önemli bir aktör olmasını beklemektedir. Birçok özelleştirme karşıtı protesto devletin ekonomi ve toplumsal kalkınmadaki bu rolüne odaklanmaktadır. (Rienthof, 2004: 32)

Yeni sendikacılık toplumsal hareketlerle güçlü bağlar kurmaktadır. Brezilya’da bu durum daha çok sol kanattan sendikalar ve işçi sınıfı partisi ile güçlü ilişkiler şeklinde gerçekleşmiştir. İşçilerin hakları ve toplumsal konular ile ilgili gruplar ve organizasyonların da harekete dahil edilmesi ile emek hareketi formel sendikacılık anlayışının ötesine genişlemiştir.

Son olarak ise, yeni sendikacılık anlayışı, stratejisi ve üyelikleri ile formel sektör dışında var olan işçilerle de etkileşim içerisine girmiş ve işçilerin çıkarlarının temsilini de sosyoekonomik değişikliklerle bağlantılı olan daha geniş bir politik program dahilinde gerçekleştirmeye çalışmıştır. Buna ek olarak, birçok sendika ev projeleri, eğitim ve iş bulmada destek olma ve mesleki eğitim gibi sosyal programlarla etki alanlarını genişletmeye çalışmışlardır. (Seidman, 1994)

Bu yeni sendikal hareketin temelleri 1978-1980 yılları arasında oluşan grev dalgaları ile atılmıştır. Sendikaların bu grevlerdeki temel talebi ücret artışıdır. Campinas oil işçileri grevin ilk dalgasını oluşturmuş, onları Bahai’daki Sao Bernardo Otomobil işçileri ve Sao Paulo sanayi bölgesindeki metal işçileri takip etmiştir. (Keck, 1984: 31) Daha sonrasında ise bu grev dalgası kimya ve bankacılık gibi farklı sektörlerle ve ülkenin üçra köşelerine kadar uzanmıştır.

Bu grevlerin önemli bir özelliği, genel grev komitesi şeklindeki ileri düzeyde örgütlenmeleridir. Bu grevler, mesleki sınır tanımadan büyük çaptaki sokak gösterileri şeklinde yapılmıyordu. İşçi sınıfının yaşadığı mahallelerde sürdürülen

mücadeleler sağlık, içme suyu ve konut gibi günlük konular çevresinde oluşuyordu. Grev dalgası başladığında bu topluluklarda oluşmuş olan yoğun toplumsal ağlar, fabrika işçileri için dayanışmanın yaratılmasında önemli bir rol oynamıştır. Kiliseler, yasadışı sendikaların örgütlenmeleri için bir sığınak görevi görmüşlerdir. Varolan sendikalardaki sendikal muhalefet ise yaygın örgütlülük, kitlesel sokak gösterileri, grev gözcülüğü, büyük işyerlerinde işyeri delegeleri seçmek, fabrika komisyonları oluşturmak ve işyeri temeli dışında bir örgütlülüğü oluşturmak gibi birçok yeniliği gerçekleştirmiştir. Sao Paulo metal işçileri liderlerinden biri olan Ze Pedro'ya göre işçiler "ürettiklerinden bir pay talep ederek başladılar, daha yüksek ücret, daha iyi yaşam koşulları istediler ve bunlardan sonra artık siyasi partilere daha farklı bir gözle bakmaya başladılar". (Munck, 2003: 152)

1980 grevlerinden sonra hükümet militan sendika liderleri tarafından çökertilmiş ve 1980 yılı sonrasında yükselen işsizlik nedeniyle iş kaybetme korkusu içinde olan işçiler ile bu sendikalar şirketlerle doğrudan pazarlık yapmaya başlamışlardır. Başarılı olan bu pazarlıklar ücret dışı konuları kapsamasalar bile Brezilya emek hareketinin demokratikleşmesinde önemli etkileri olmuştur. Bu bağlamda 1980'ler boyunca oluşturulan fabrika komisyonları emekçilerin hak mücadelelerinde önemli bir yer teşkil etmiştir. Mesela Sao Bernardo da Ford ve Volkswagen fabrikalarında oluşturulan fabrika komisyonları Brezilya işçi kanunu tarafından tanınmamalarına rağmen, şirketler tarafından tanınmış ve sorunları için onlarla oluşturulan prosedürlerle önemli kazanımlar elde edilmiştir. (Keck, 1984: 28)

Bu işçi hareketlerinin önderlerince 1980 yılında Brezilya İşçi Partisi (PT) kurulmuştur. PT'nin Brezilya'nın yeni sendikacılık hareketinin oluşumundaki yeri oldukça önemlidir. PT, yalnızca dünyanın en büyük eşitsizlikleri ile örülmüş toplumu olan Brezilya'nın işçileri, yoksul ve topraksız köylüleri ve *favela*⁶⁴'larda yaşayan kent yoksulları için değil, aynı zamanda sol hareketin tarihin en uzun krizinden geçtiği bir dönemde uluslararası sol için de büyük önem taşıyan bir parti olmuştur. PT sadece sosyal bileşimi bakımından değil, daha başlangıcından itibaren ideolojik/politik yönelişi bakımından da bir işçi sınıfı partisi karakteri taşımıştır.

⁶⁴ *Favela*, Brezilya'da gecekondu mahallelerini tanımlamak için kullanılmaktadır.

Partinin ilk dönemlerindeki en yaygın sloganlarından birisi “patronsuz parti”dir. (Savran, 2006: 125)

PT’nin kuruluşunu 1983 yılında örgütsel olarak bağımsız olmakla birlikte siyasal bakımdan PT ile el ele yürüyen Merkezi İşçiler Birliği olan CUT’un kuruluşu izlemiştir. CUT, PT’yi kuran işçi liderlerinin birçoğunun militan sendikaları⁶⁵, geniş sayıda kırsal işçi (bu işçiler çoğunlukla Katolik Kilisesi’nin kırsal programları ile bağlantılıdır) ve az sayıda da PDT (Leonel Brizola’s Partido Democrático de Trabalhadores) birlikleri ile oluşturulmuştur. İşçi hakları ve köylü topraklarının korunmasında militan eylemliliği savunan bir sendika olan CUT ayrıca varolan sendikal yapılanmalardan da radikal bir kopuşu da temsil etmektedir. (Keck, 1984: 33) CUT bu anlamda büyük ölçüde PT’nin solda yarattığı rüzgar içinde oluşmuş bir sendikadır ve yapılanma olarak da PT ile benzerlikler göstermektedir.

1980’ler boyunca militan işçi hareketleri CUT içinde örgütlenmiştir. 1985 yılına kadar askeri diktatörlük rejimine ve onun hükümetine karşı çıkan bir politika izleyen CUT, 1990 yılına kadar da askerin himayesinde iktidara gelen sivil hükümet karşıtı politikasına devam etmiştir. Bu politika, demokrasi ve Brezilya hükümetinin kalkınma politikaları dahilindeki ekonomik ve sosyal dönüşümler için mücadelenin sürdürülmesidir. CUT’un başlıca talepleri yabancı borçların ödenmemesi, sağlık, eğitim, ulaşım ve finans alanlarının kamulaştırılması, işçiler tarafından kontrol edilen tarım reformu ve hükümet firmalarının özelleştirilmesinin önüne geçilmesidir. Sendikanın böyle bir gündeminin olması sendikal mücadelenin kapsamını genişletmiştir.⁶⁶ (Boito ve Randall, 1998: 75-76)

CUT ile sadece sendikal mücadelenin gündemi değil ayrıca sınıfın içeriği de genişlemiştir. Latin Amerika’da sınıf geleneksel olarak sermaye ve emek ve özellikle de şehirli sanayi proletaryası arasındaki çelişki ile anılmaktadır. (Van der Linden, 2003) Latin Amerika’daki sınıf kavramını anlamak sendikal stratejilerin değişimini anlamlandırmak için önemlidir çünkü CUT esas olarak erkek şehirli

⁶⁵Brezilya’da işçi örgütleri genel olarak iki gruba ayrılmaktadır. İlk grup muhafazakâr politika üreten hükümet yanlısı sendikalar ve diğeri ise reformist ve devrimci platformda bulunan militan sendikalar. (Boito ve Randall, 1998)

⁶⁶Yazarlar bununla birlikte politik faaliyet gösteren bir sendikanın geniş kitlelere ulaşabilmesinin esas nedeninin ise Brezilya toplumunda meşruiyet kazanan bir seçim ve ideoloji ya da politik platformun hegemonyası olmadığına bağlamaktadırlar. (Boito ve Randall, 1998)

sanayi işçilerin ağırlıklı olarak bulunduğu bir sendikal çevreden çıkmıştır. Bu grup CUT'un kaynağını oluşturmada ve politik bir aktör olarak sendikal hareketin gelişmesinde önemli bir role sahip olsa da, Brezilyalı çalışan grubun tamamını oluşturmaktadır. Bu açıdan CUT Brezilya'daki çalışanların çoğunluğunu temsil etme konusundaki iddiasını gerçekleştirmede sorunlarla karşılaşmıştır. Buna karşın, bütün sektörlerdeki (enformel sektörden beyaz yakalı çalışanlar kadar) çalışan nüfusu temsil etmenin zorluğu, emek hareketinin çalışan sınıfların tek bir resmi şeklinde görülemeyeceği ya da sınırlı temsil esasına göre hareket edilemeyeceği anlamına gelmektedir. (Rienthof, 2004: 33) Bu bağlamda Margaret Keck'e göre Brezilya emek hareketinin ve solunun işçi sınıfı anlayışında bir kayma gerçekleşmiştir: "Örgütlenme formları ve yeni orta sınıf sendikacılarının mücadelesi ve daha geleneksel şehir ve kırsal emek örgütlenmeleri arasındaki birleşme önceliği geleneksel sınıf farklılıklarına göre politik kimliğe vermiştir." (Keck, 1992: 192-193)

Brezilya'da sınıfın politik ve ideolojik bakımdan bağımsızlaşması konusunda CUT'un yanında PT'nin de önemli bir yeri vardır. Brezilya solunun tarihine işçi sınıfını korporatist yöntemlerle burjuva devletine bağımlı hale getiren popülist burjuva partiler ve sendikal önderlikler damgasını vurmuştur.⁶⁷ Bu açıdan bakıldığında gerek CUT gerekse PT sadece sınıf temelli hareketlerle değil, Brezilya'nın emperyalizme bağımlı kapitalist düzeni ile karşı karşıya gelen bütün hareketlere ellerini uzatmışlardır. Topraksız Köylü Hareketi (MST), MST'nin kentsel benzeri olan evsizler hareketi (MTST), baraj yapımından zarar görenlerin hareketi (MAB), toprakları ve kendilerine özgü hayat tarzları saldırı altında olan Amerika yerlileri (Kızılderililer), Brezilya nüfusu içinde önemli bir yer tutan siyahiler, kadın ve çevre hareketleri vb. PT ve CUT'un siyasi yaklaşımı içinde ayrıcalıklı yer bulan gruplar olmuştur. (Savran, 2006: 126)

1980'den başlayarak yerel düzeyde belediye başkanlıklarını alan PT, 2002 yılında başta CUT olmak üzere bu toplumsal hareketlerin sesi olarak seçimleri kazanmıştır.

⁶⁷1930'lu yıllarda Vargas diktatörlüğü altında iktidara gele polülizm, II. Dünya Savaşı sonrasında da 1964 seçimlerine kadar Brezilya'yı yönetmiştir. Bunun sendikal alandaki karşılığı, sendikaları bütünüyle devlete bağımlı kılan yasal düzenlemelerdir. Brezilya tarihi için bkz. (Rouquie, 1987, Gülağ, 1983, Yalman, 1985)

PT ve CUT 1980’li yıllarda gösterdikleri bu özelliklerine rağmen, PT’nin iktidara geçtikten sonra benimsedikleri yöneliş arasında tam bir uçurum mevcuttur. Lula iktidarı ekonomik olarak bütünüyle neoliberal bir yaklaşım benimsemiştir.⁶⁸ Uluslar arası finans dünyasına güvenceler vermeye başlamıştır. Bu yaklaşımı sadece makro-ekonomik politikalar açısından değil yapısal uyum programları açısından da uygulamaya geçirmiştir. Hükümet kamu çalışanlarının emeklilik hakları ile ilgili bir karşı-reform uygulamaya koymakla birlikte, emeklilik maaşlarını düşüren, sistemde özelleştirmeye yönelik politikaları da hataya geçirmeye başlamıştır. Bununla birlikte vergi ve çalışma ilişkileri alanlarında da emek karşıtı bit tutum sergilemeye başlamıştır. Bu anlamıyla PT’nin kendi geçmişinden kopmuş olduğunun en önemli göstergesi de toprak reformu konusundaki yaklaşımıdır. Baştan itibaren radikal bir toprak reformu vaatleri ile ilerleyen parti, iktidara geldiğinde bu konuda büyük bir kayıtsızlık göstermiştir. (Petras, 2004)

2.3.4.3. 1 Mayıs Hareketi (KMU)

Filipinliler uzun yıllar boyunca önce İspanya’nın, sonra da ABD’nin sömürgesi altında yaşamışlardır. Daha sonra yarım yüzyıldan fazla bir süre bağımsız bir ülke olarak hüküm sürseler de, Filipinler ve ABD arasındaki bağlar ABD askeri güçlerinin önemli miktarda varlığı, nüfusunun çoğunluğunun Hristiyan olması, büyük miktardaki ticari akışlar, ABD’ye gerçekleşen önemli miktarda göç ve kamusal yaşamda kullanılan diller açısından İngilizce ve Filipin dilinin birbirine geçebilmesi gibi etkenler aracılığıyla sürmeye devam etmiştir. Bu açıdan Filipinler 1946 yılından itibaren demokratik yöntemler ve zora dayalı yönetimler arasında gidip gelmiştir. Marcos’un devlet başkanlığı dönemi (1965-1986) ile beraber de zora dayalı yönetim doruk noktasını yaşamaya başlamıştır. (Tilly, 2008: 164-165)

KMU Filipinler’de 1 Mayıs 1980’de Marcos diktatörlüğü döneminde kurulmuştur. Kuruluş toplantısında bir işçi manifestosu düzenleyen KMU, şu taleplerle ortaya çıkmıştır (Munck, 1995: 293):

- 1- Asgari Ücretin makul bir seviyeye getirilmesi,

⁶⁸PT ve Lula iktidarının sınıf karakteri ve neoliberal uygulamaları ile ilgili oldukça fazla araştırma bulunmaktadır. Burada genel hatları ile vermeye çalıştığımız bu uygulamalar için daha ayrıntılı bilgi için şu yazarlara bkz. (Petras, Burbach, Morais/said-Filho, Fuentes) Bununla birlikte Lula iktidarı ile PT’nin örgütlenme modelini birbirine bağlayan eleştirel görüşler bulunmaktadır. Bkz. (Savran, 2004)

- 2- Grev hakkının tanınması
- 3- Ücret ödemelerinin durdurulmasının önlenmesi,
- 4- Vatandaşlık haklarının iyileştirilmesi,
- 5- Kamuda örgütlenme yasağının kaldırılması ve toplu is sözleşmesi hakkının tanınması
- 6- Yabancı tekellerin elindeki sanayilerin millileştirilmesi.

1980 sonrası dünya sendikalarında oluşan krize karşı KMU 50 bin üye ile örgütlenmeye başlamıştır. 10 yıl sonra bu sayı 1 milyona yaklaşmıştır. Ancak bu süreçte Marcos diktatörlüğünün çok yoğun baskısına uğramış olsa da ittifak kurduğu diğer toplumsal hareketler ve gruplarla beraber Marcos diktatörlüğünü devirmiştir.

KMU'nun temel ilkeleri şunlardır: Politik yönetim ilkesi ile varolan bilgiler bütün üyelere verilmektedir. Böylece sendikayı üyelerin yönetmesi amaçlanmaktadır. Kolektif kitle eylemi ilkesi ile kitle mücadelesinin eğitimciliğinin bürokratlaşmayı engelleyeceği düşünülmektedir. Anti-emperyalizm ilkesi ile Filipinler'in zenginliğinin Filipin halkına ait olduğu söylenmektedir. Bu yüzden ülkedeki ABD üslerine karşı mücadele, programın önemli bir parçasıdır. Kitlese eğitim ilkesi ile de sadece önderlere ya da temsilcilere değil tüm üyelere eğitim verilmektedir. Son bir ilke de devletten, sermayeden ve sol partiler dâhil bütün politik partilerden örgütsel anlamda bağımsızlıktır. KMU, sendikanın üyeleri tarafından yönetilmesini "gerçek sendikacılık"⁶⁹olarak tanımlamış ve her türlü bilgiye ulaşabilen üyeler doğrudan katılımın sağlandığı tartışma forumlarıyla sendikal politikaları da belirlemişlerdir. (Scipes, 1992a: 132-135)

KMU köylüleri, balıkçıları ve kent yoksullarını sendikanın içinde aktif kılmıştır. Sadece üretim alanına değil aynı zamanda toplumsal yeniden üretimin tüm alanlarına müdahil olmayı hedefleyen KMU Filipinler'de çevreci hareket, insan hakları örgütleri ile birlikte 'halk grevleri' düzenlemiştir. Bu grevler sadece işçilerin katıldığı "genel grev"den farklı olarak toplumun geniş kesimlerinin katıldığı eylemlerdir ve bu süreçte temel mücadele yöntemi olmuştur. Halk grevleri sırasında

⁶⁹"Gerçek sendika" tanımlaması Brezilya'da CUT içinde kullanılmıştır. Lakin Brezilya için anlamı sendikanın devlet karşındaki konumunun değişmesi ile ilgilidir. Bkz. (Savran, 2006)

bankalar, dükkanlar, okullar, kamu ulaşımı, özel ve kamu işyerleri birkaç gün süre ile kapatılmakta böylece tüm yaşam alanlarında etkin bir eylem mümkün olmaktadır. (Akça, 2004: 13) KMU'nun ilk halk grevi 1984'te Mindanao'daki artan askeri operasyonlar ve şiddeti protesto etmek üzere düzenlenmiştir ve ülkedeki tüm önemli iktisadi faaliyetlerin durdurulmasında etkili olmuştur. 1985'te ise iki tane daha halk grevi düzenlenmiştir. Bunlardan biri Mindanao adasının artan askerileşmesine, diğeri ise Westinghouse'un inşa ettiği Bataan Nükleer Enerji Santrali'ne karşıdır. Bu aynı zamanda küresel bir gündemi olan başarılı bir eylemdir. (Scipes, 1992b: 91-92)

2.3.4.4. Kore Sendikalar Konfederasyonu (KCTU)

1970-1980'lerin Güney Koresi askeri rejimlere karşı siyasi mücadele ve toplumsal ayaklanmalara tanıklık etmiştir. 1980lerde iyice gelişen bu siyasi ve toplumsal demokratikleşme hareketinin temeli ise 1950'li yıllarda yaşanan ulusal parçalanmada ve temelde Güney Kore'nin hızlı fakat bağımlı kapitalistleşmesi ile ortaya çıkan toplumsal ve ideolojik çelişkilere karşı oluşan tepkide yatmaktadır. (Hwang, 2008: 337) 1990'ların ortalarında, bir zamanlar kırsal bir ekonomi olan ülkenin nüfusunun % 80'i şehirlerde yaşamaya başlamış olması da ülkedeki kapitalistleşmenin hızını gözler önüne sermektedir. (Munck, 2003: 152) Askeri diktatörlük yönetimi altında ve bağımlı olan Güney Kore'de toplumun yıllardır içinde birikmiş olan tepkiler işçi sınıfı dahil toplumun tüm kesimlerinde eylemlerle patlamaya geçmiştir.

Güney Kore'de demokrasi, insan hakları ve işçi hakları yanlısı bir toplumsal hareket 1970'lerde tüm toplumsal sınıfların bir bütün ve güç birliği içinde olduğu varsayılan minjung hareketi şeklinde gelişmiştir. Minjung çoğunluğunu işçiler, çiftçiler ve kent yoksullarının oluşturduğu halk ve kitleler için kullanılan bir kelimedir. Esas olarak siyasetle uğraşan öğrenci ve entelektüellerin kullanmaya başladığı bu terime göre, minjung Kore toplumunun dönüşüm veya değişiminin öznesi olma potansiyelini taşımaktadırlar. 1970'lerden itibaren gücü elinde tutan askeri devlet, minjung hareketinin katılımcıları yani öğrenciler ve entelektüeller ve minjungun kendisi arasında sürekli talep üretin bir etkileşim olacaktır. (Hwang, 2008: 354)

Güney Kore'deki işçi hareketlerinin başlangıcı tekstil fabrikalarındaki insanlık dışı koşullara, işçilerin ve işçi haklarının ihlal edilmesine karşı bir protesto ile başlamıştır. Seul'de bir tekstil fabrikasında çalışan genç işçi Jeon Tae-il 1970 yılında kendisini yakması ile demokratik işçi hareketleri yavaş yavaş örgütlenmeye başlamışlardır. (Hwang, 2008: 354) 1990 yılına doğru o zamana kadar dağınık yapılar halinde sendikalar 1995 yılında KCTU'nun kurulması ile konfederasyonlaşmış ve işçi hareketinde yeni bir devir başlatmışlardır. KCTU, işyeri ölçeğinden ülke geneline yayılan, modern bir siyasal sendikacılık hareketi deneyimi olarak incelenmektedir. 1996'da gerçekleştirilen genel grev ile işçiler o güne dek görülmemiş bir şekilde sermaye ve devlete meydan okumuşlardır. Bu genel grev örgütsüz olan işçilerden de büyük oranda destek görmüş ve işçi hareketini siyaset sahnesinde önemli bir yere oturtmuştur.

Güney Kore'de kadınların sendikal hareket için oldukça önemli bir yeri vardır. Kadınların minjung'un minjung'u olduklarına inanılmaktadır yani kadınlar ezilenin ezileni idiler. Güney Kore'nin 1970 ve 80'lerdeki ihracata dayalı ekonomisine ucuz iş gücü sağlayanların çoğunlukla Serbest Ticaret Bölgesindeki kadınlar oldukları bilinmektedir. Bu yüzden 1980'lerdeki kadın örgütleri kapitalist ve bölünmüş bir ülkede kadınların meselelerinin toplumsal ve yapısal olduğunu tespitiyle minjung hareketinin bir parçası olmuşlardır. Bu açıdan minjung hareketinin yoksul kadınların sınıf ve cinsiyet özgürleşmesi mücadelelerine çok büyük katkılar olmuştur. (Hwang, 2008: 360) Ayrıca kadın işçilerin işgücünün %40'ını oluşturduğu Kore'de kadınlar sendikal hareketin gelişmesinde gerçekten sürükleyici bir güç olmuşlar, yeni oluşan işçi hareketine yalnız dinamik bir karakter vermekle kalmayıp, bu hareketi sıradan insanlar düzeyine çekmişlerdir. (Moody, 1997: 214)

KCTU'nun temel ilkeleri şunlardır: insan onuru ve insanların eşitliğini güvence altına alan demokratik bir toplum yaratmak, işçilerin siyasal alandaki gücünün artmasını sağlamak, tüm demokratik güçler arasında dayanışma sağlamak, örgütlü bir mücadele için çaba sarf etmek, sendikaların birleşmesini sağlamak, devlet ve sermayenin baskı ve denetimine karşı mücadele vermek, işyerlerindeki anti-demokratik yönetim uygulamalarına son vermek, çalışma koşullarını iyileştirmek, her türlü ayrımcılığa son vermek, cinsiyet eşitliği, özörlülere uygun iş ve göçmen

işçilere eşit haklar için mücadele vermek ve sosyal güvenlik, temel konut, parasız eğitim, evrensel sağlık hizmeti, vergide adalet, denetlenebilir mali sistem, toprağın kamu yararına kullanımı, çevrenin korunması ve trafik sorununun çözümü gibi toplumsal alanlardaki talepler için mücadele vermektir. (Birleşik Metal-İş, 2006)

KCTU, Kore sendikal hareketinin demokratikleşmesi için birçok önemli adım atmıştır. Kent yoksulları, insan hakları grupları ve üniversite öğrencileri ile organik ilişkiler kurmuştur. Toplumun farklı kesimlerinden mücadeleleri desteklemiştir. Bu açıdan “işten atılmış işçiler birliği” en göze batan örgütlülük olarak gözükmektedir. 2000 yılında KCTU’nun katkıları ile kurulan Kore Demokratik İşçi Partisi KDLP ise ülkenin demokratikleşmesi için önemli bir gelişme sağlamış ve aldığı %13 oy oranı ve 10 sandalyeyle meclisteki üçüncü büyük parti konumuna gelmiştir. Genel Seçimlerinde KDLP’nin sağladığı ilerlemeler ve Ulusal Meclis’te elde ettiği sandalyeler işçileri politik bakımdan önemli ölçüde güçlendirmiş ve ortak taleplerin daha geniş bir temel kazandığının bir göstergesidir.

2.3.4.5. Serbest Çalışan Kadınlar Örgütü (SEWA)

SEWA Hindistan ekonomisinin enformel sektöründe çalışan kadınlar için bir sendikadır. Hindistan işgücünün yüzde doksanı sosyal güvenlik ve iş güvencesi kapsamı dışında, yasal bir ücret ilişkisinin olmadığı kayıt dışı ekonomide çalışmaktadır. Hindistan’da çalışan kadınların sadece yüzde dördü formel sektörlerde iş bulabilmekte, geri kalan yüzde doksan altılık kesim ise kayıtdışı ekonomide çalışmaktadır. Bu demektir ki, milyonlarca kadın işçi düşük ücretle, kötü çalışma koşullarında, işçi yasaları ve sosyal güvenlik dışı koşullarda çalışmaktadır. Buna karşın oldukça fazla sayılarına ve tarım, inşaat, gıda işleme gibi sanayinin önemli alanlarında çalışmalarına rağmen, erkek ağırlıklı Hindistan sendikaları kayıtdışında çalışan kadınları örgütlemek konusunda başarısız olmuşlardır. (Hill, 2001: 446)

Bu koşullar altında SEWA, sadece kayıtdışı sektördeki kadın işçileri örgütleyebilmiş olması neticesinde değil aynı zamanda Hindistan’daki tüm kadınların tek sendikası olması ve Gujarat bölgesindeki de 250,000 üyesi ile en büyük sendika olması bakımından da bir ilki temsil etmektedir. SEWA üyelerinin yaklaşık olarak üçte biri *beedi* (sigara), *agarbatti* (tütün çubuğu), tekstil ve giysi sanayinde evde çalışan

işçilerden ya da kağıt toplayıcıları, dokumacı ve işportacılarından oluşan işçilerden oluşmaktadır. Diğer üyeler ise tarım, inşaat, el arabası çekiciliği, çamaşır, ütü, yemek gibi ev işleri ve temizlik yapan günübirlik işçilerden oluşmaktadır. (Hill, 2001: 447)

SEWA üyelerini serbest çalışanlar olarak sınıflandırmaktadır. Böyle bir sınıflandırma yapılmayı kayıtdışı sektörün marjinal ve atık olarak algılanması ile mücadele etmek açısından politik olarak önemli görmektedirler. Bu açıdan SEWA'yı kuran kadınlar, yoksul ve dışlanmış kadın işçilerin yasal olarak tanınmalarının tek yolunun sendikalaşmak olduğuna karar vermişlerdir. Sendika kurmak SEWA'nın karşılaştığı ilk ve en büyük zorluk olmuştur. Hindistan Çalışma Bakanlığı işçilerin karşısında tek bir işveren olmadan sendika kurulamayacağını iddia etmiştir. Bu sebeple SEWA Hindistan'da resmi bir sendika olabilmek amacıyla yıllar boyunca mücadele vermiştir ve Sonunda 1972 yılında bağımsız bir sendika olarak tanınmıştır. (Hill, 2001: 450-451)

SEWA, ev işçilerinin örgütlenmesine bütünsel yaklaşmış, onları sadece çalışma boyutuyla ele almamış, yasama koşulları ile iç içe değerlendirmiştir. Bu açıdan SEWA beedi işçilerinin ödenmeyen asgari ücretleri, tütün ekim işçilerinin çocuk bakım hizmetine ulaşmaları, taciz ve kırsal bölgelerdeki günlük işçiler için bir yılda en az 250 günlük iş ile ilgili konuları mücadelesine dâhil etmiştir. Ayrıca SEWA'nın örgütlenme metodu sayesinde çalışan kadınlar kendilerini işçi olarak tanımlamaya başlamışlardır. Bunla beraber SEWA karar alma süreçlerinde ve yapılacak her türlü işte üyesi olan tüm kadınları aktifleştirmeye çalışmış ve kast ayrımı gözetmemiştir. SEWA örneği örgütlenme stratejilerinin, binlerce marjinal ve dışlanmış işçinin üyelerinin toplumsal tanınmasını sağlayan kendi kolektif kurumlarını kurabilmeleri için olanak sağladığı göstermektedir. (Devika, Nisha ve Rajasree, 2011: 189-190)

2.3.5. 1980 Sonrası Türkiye'de Sendikal Hareketler

24 Ocak Kararları'nın etkili olduğu dönem, emek-sermaye ilişkisinin çok büyük ölçüde emek aleyhine döndüğü, sendikal örgütlenmeye, toplu sözleşme düzenine sınırlamaların getirildiği, demokratik hak ve özgürlüklerin askıya alındığı bir geçiş dönemi olarak tarihe geçmiştir. 24 Ocak Kararları ile birlikte, Türkiye'de sendikalar ve sendikal hareket yeni bir döneme girmiş ve bu dönem 1983 seçimlerine kadar

devam etmiştir. Dönemin en önemli özelliği ise, çalışma hayatına yönelik kararlar ve oluşturulan kurumlar ile sonraki dönemlere de damgasını vuracak olmasıdır. (Koç, 1992: 141)

12 Eylül'den hemen sonra siyasal partilerle birlikte sendikaların faaliyetlerinin durdurulması nedeniyle sendikalar da diğer baskı grupları gibi siyasal ve ekonomik karar alma süreçlerinin dışına itilmişler ve etkisiz duruma düşürülmüşlerdir.

Tüm bunların sonucunda 12 Eylül döneminde sendika cephesi üç yıl gibi bir süreyle tamamen susturulmuştur. Sendikal faaliyetlerin yasaklandığı bu dönem, çalışma hayatında zorunlu uzlaşma dönemi olmuştur. (Dumanlı, 1997: 62)

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi, başta DİSK olmak üzere sendikacılık hareketine ağır bir darbe vurmuştur. 12 Eylül yönetiminin sendikalara yönelik baskıları sıkıyönetim mahkemelerince verilen cezalarla sınırlı kalmamış, başta yürürlüğe koyduğu 1982 Anayasası olmak üzere, çeşitli yol ve vasıtalarla uygulanmasına ortam hazırladığı ekonomik politikalarla bütünleşmiştir. (Işıklı, 1998: 76) 12 Eylül'ün sendikal alana yönelik operasyonları biraz daha farklı bir şekilde meydana gelmiştir. Darbenin ilk günü askeri yönetim merkezi organı Milli Güvenlik Kurulu 7 numaralı bildirisi ile DİSK ve MİSK (Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu) ile bağlı sendikaların sendikal faaliyetlerini durdurmuştur. (Işıklı, 1998: 264) Bunda kısa bir ara sonra da Hak-İş⁷⁰'in faaliyetine son verilmiştir. Sadece resmi ideolojiyi savunan ve uzlaşmacı sendikacığın temsilcisi olan Türk-İş'e ve bağlı sendikalara izin verilmiştir.⁷¹ Onların da toplu sözleşme ve grev hakları ise ellerinden alınmıştır. (Güzel, 1987: 76)

MGK'nın 18 Şubat 1981'de verdiği izinle Hak-İş, Mayıs 1984'te de MİSK faaliyetlerine yeniden başlamıştır. Dolayısıyla sendikal örgütler arasında 12 Eylül'den en büyük baskı ve zararı DİSK ve bağlı sendikalar görmüştür. 12

⁷⁰Hak-İş, tüm sendikal anlayış ve yapıları alternatif bir İslam sendikacılığı yaratma iddiasıyla çıkmıştır. Bu açıdan Türkiye sendikacılık tarihinde bir ilk olarak nitelendirilmektedir. Ancak, Hak-İş'de 1980'lerde dar anlamda sendikal faaliyetlerinde, tabandan gelen baskıların da etkisiyle zaman zaman radikalleşme eğilimleri göstermesine rağmen bir İslami Sendikacılık söylemi üretememiştir. Bkz. (Koç, 1994 : 296)

⁷¹Türk-İş'e bağlı sendikaların da bazılarının da faaliyetlerine son verilmiştir. Bunlar Petrol-İş ve Yol-İş'e bağlı İzmir, Ankara ve Diyarbakır sendikalarıdır. Türk-İş üst yönetimi bu sendikaların sosyal demokrat başkanlarını değiştirerek, bir anlamda rejime uyarak baskı ve kapatılma tehditlerini azaltmaya çalışmıştır. Bkz. (Güzel, 1987)

Eylül'ün DİSK'e yönelik tavrı iki aşamada incelenebilir. Birinci olarak DİSK'in, 12 Eylül resmi ideolojisinde ifadesini bulan, sendikal eylem ile siyasal eylem arasında olması gereken uzaklığı ihlal eden bir geleneği vardır. Bu açıdan DİSK siyasi partilerle kurduğu ilişkiler aracılığı ile siyasal alana müdahale edebilme imkanı olan bir örgüttür. Bir diğer neden ise DİSK'in siyaset ile olan ilişkisinin sadece siyasal örgütlerle ilişkili olmasından öte sınıf ve kitle sendikacılığı⁷² olarak adlandırılan bir sendikal söyleme sahip oluşudur. Bu potansiyeli nedeniyle DİSK, olağanüstü rejimin siyasal meşruiyeti ve dolayısıyla 24 Ocak-12 Eylül modelinin temel hedefi olan işçi sınıfı aleyhine ekonomik ve toplumsal politikaların sorunsuz bir şekilde hayata geçirilişi karşısında ciddi bir tehlike arz etmiştir. (Işıklı, 1998: 265-266)

Dönemin en belirgin özelliği önce fiilen sınırlandırılan ve yasaklanan işçi haklarının bir süre sonra tüzel düzenlemelerle yasal hale gelmesidir. İşçi sınıfının sistem içerisinde örgütlü varoluş koşullarını düzenleyen başlıca metinler olan 1982 Anayasası ile 1983 yılında çıkarılan 2821 sayılı Sendikalar ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunları sendikal eylemin ideolojik ve siyasal sınırlarını daraltmakta, ekonomik ve toplumsal hakları geliştirme koşullarını ağırlaştırmaktadır. (Işıklı, 1998: 268)

1982 Anayasasının başlıca niteliklerinden biri, sosyal devlet anlayışının terk edilmiş ya da içinin boşaltılmış olmasıdır. 1961 Anayasası'nın gerekçesinde 'ekonomik olarak zayıf kesimlerin korunması' şeklinde yer alan anlayışın yerini 1982 Anayasası ile 'eşitsizler arasındaki denge fikri' almıştır. 2821 ve 2822 sayılı Yasaların da sendikal örgütlenme, toplu pazarlık ve grev hakları açısından getirdiği yeni düzenlemeler de, zor yoluyla yeniden kurulan bu eşitsiz dengenin kurumlaştırılma çabası olarak değerlendirilebilir.

Hem anayasada hem de 2821 sayılı Yasa'da sendika, 'işçilerin çalışma ilişkilerinde, ortak ekonomik ve sosyal hak menfaatlerini korumak ve geliştirmek için' kurdukları

⁷²Sınıf ve kitle sendikacılığı, nesnel konumu itibarıyla emek-sermaye çelişkisinde taraf olan, sınıf mücadelesinde yerini alan ve sınıf bilincine sahip işçilerin, hak ve özgürlüklerini geliştirmek için sermayeye ve onun siyasal alandaki temsilcilerine karşı işçi sınıfının en geniş kesimlerinin birlikteliğini sağlayarak meşru çizgide ve kitlelere dayanarak mücadele etme anlayışıdır. Disk 1967 yılında kurulduğunda 'devrimci sendikacılık' anlayışını savunuyordu. 1975 yılına kadar Disk'in sendikacılık anlayışında sınıf ve kitle sendikacılığı kavramı yer almamaktadır. Ayrıntı için bkz. (Koç, t.y.)

örgüttür. Bu tanıma göre sendikaların çalışma ilişkileri dışında faaliyet, örneğin demokratik hak ve özgürlükler için eylem yapamayacağı açıktır. Kültürel amaç da yok edilerek sendikaların işçilere sınıf bilinci verecek eğitim yapmaları yasaklanmıştır. (Güzel, 1987: 82) Ayrıca yine 2821 Sayılı Yasa'nın 37, 38 ve 39. maddeleri ile Anayasa'nın 52. maddesi sendikalara yasak olan faaliyetlere ayrılmıştır. Buna göre, sendikalar siyasi faaliyet yapamazlar, ticaretle uğraşamazlar, kendi konu ve amaçları dışında toplantı yapamaz, gösteri yürüyüşü düzenleyemezler. (Güzel, 1987: 87)

2821 sayılı Yasa'nın sendikacılığa getirdiği yasak ve kısıtlamalar bunlarla kalmamış işçi haklarını ciddi bir biçimde korumak amacıyla yeni bir sendikanın kurulması ve sendika yöneticisi olabilmek zorlaştırılmıştır. İşyeri ve işletme sendikası kurulması yasaklanmış, sadece işkolu düzeyinde sendika kurulması öngörülmüştür.⁷³ Faaliyetleri sınırlanan, birçok bakımdan gerçek anlamda yoksun kalan sendikalar sıkı bir devlet denetimi altına da sokulmuşlardır. Bunlara ek olarak 2822 sayılı Yasa ile de grev hakkına getirilen yasak ve kısıtlamalar doğrultusunda bu yasaların o güne dek kazanılış birçok sendikal hakkı sınırladığı ve sendikal özgürlüğü de birçok açıdan zedelediği görülmektedir.

Aynı dönemde, işçilerin satın alma gücü, işçi hareketinin tarihinin son dönemlerinde görülmemiş boyutlarda düşmüştür. Bunun sebebi olarak da hem sendikal hakların yasalar doğrultusunda budanması hem de Yüksek Hakem Kurulu⁷⁴, nun sayesinde işçi ücretleri artışının sınırlandırılmasıdır. İşçi ücretlerini enflasyon hızından daha düşük oranda artıran YHK bu sayede hem iç üretimi azaltmayı hem de işverenlerin dış piyasadaki rekabet gücünü de arttırmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda, Sosyal Sigortalar Kanunu'nun değiştirilerek sigortalı işçi ve emeklilerin prim ve benzeri yüklerinin artırılması ve sosyal hizmetlerin azaltılması ise zaten geçim sıkıntısı içinde olan bu kesimlerin yaşamlarını daha da zorlaştırmıştır.⁷⁵ (Güzel, 1987: 80)

⁷³İşkolu sendikacılığının öngörülmesinde zayıf ve bölünmüş sendikacılık yerine güçlü bir sendikacılık yaratmak istenmesinin rol oynadığı ifade edilmektedir. Buna karşın söz konusu koşulların ne o zaman ne de bugün gerçekleşmiş olduğunu söylenememektedir. Bkz. (Koray, 1994)

⁷⁴12 Eylül rejiminin iş uyuşmazlıklarını çözmek için öngördüğü sistem zorunlu hakem uygulamasıdır. Bu amaçla 27 Aralık 1980'de çıkarılan bir yasaya dayanarak yeniden düzenlenen Yüksek Hakem Kurulu, toplu iş sözleşmelerini sonuçlandırma görevini üstlenmiştir. (Doğan, 2008)

⁷⁵Bu değişiklikler Türk-İş Genel Sekreteri Sadık Şide'nin bakanlığı döneminde yapılmıştır. Bu da Türk-İş'in her dönemde her iktidarda sürdürmüş olduğu işbirliğinin bir başka göstergesi olarak

Kasım 1983'te yapılan seçimlerde Anavatan Partisi (ANAP) tek başına iktidar gelmiştir. ANAP'ın 1983'ten 1991'e kadar süren iktidar dönemi, hukuksal üstyapısı 12 Eylül rejimi tarafından belirlenmiş olan ekonomik yapılanmayı gerçekleştirmeye yönelmiştir. 24 Ocak Kararlarının mimarı olan bu kadro 12 Eylül döneminde oluşturulan sendika karşıtı politikaları, ekonomik ve ideolojik düzenlemelerle sürdürmeye devam etmiştir. (Işıklı, 1998: 280)

Sözleşmeli personel uygulaması, sendika üyesi olamayacak stajyer işçi çalıştırılmasına olanak verilmesi, ihtiyaç fazlası asker yükümlülerinin işyerinde çalıştırılması, sendikal hakların son derece kısıtlı ve grevlerin yasak olduğu serbest bölgelerin kurulması, özel güvenlik görevlilerine sendika yasağı getirilmesi, sendikal hakların söz konusu olmadığı eve iş verme sisteminin yaygınlaşması gibi uygulamalar ANAP'ın bu dönemde sendikal örgütlenme karşısındaki politikasının açık örnekleri olarak sayılabilir. (Işıklı, 1998: 281)

Bunlarla birlikte, zamanla beliren görelî demokratikleşme sürecinde sendika hareketinin belli bir canlılık ve belli ölçüde bağımsız bir kişilik kazanmaya başladığı görülmektedir. (Işıklı, 1998: 285) Sendikal yapıda beliren bu değişiklik, 1989 yılındaki 'Bahar Eylemleri' ile belirginleşmiştir. 1988 yılından itibaren çok geniş kitlelerin katıldığı çeşitli direniş eylemleriyle karşılaşmıştır, ancak 1989 Bahar Eylemleri işçi sınıfı tarihinde diğer eylemlerin önüne geçmiştir. 1988 ve 1989 yılında gerçekleşen eylemler arasında çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. 1988 yılı direnişlerinde politik yönler daha çok ağır basarken, 1989 yılı direnişleri ise, kamu kesiminde toplu iş sözleşmesi uyuşmazlıkları ile başlamış, ancak işçiler sokağa döküldükten sonra, diğer güncel sorunlara karşı talepler de gündeme getirilmiştir. Bahar eylemleri yalnızca sayısal açıdan bir sıçrama olarak değil ayrıca kamu kesiminde ücret kazanımlarından ve kitle mücadelesi anlayışının yerleşmesi, kendiliğindenci ve yaygın olmaları anlamına kadar çok yönlü özellikleri ile de ele alınmaktadır. Bu açıdan yeni bir toplumsal muhalefetin başlangıç noktası olma özelliği de taşımaktadır. (Dumanlı, 1997: 63)

anılmaktadır. Bkz. (Güzel, 1982b) Ayrıca bu yasal değişiklikler Türk-İş'in istediği tekellerin güçlendirilmesi ve finansal kaynakların güvence altına kalmaya devam etmesini sağladığından Türk-İş değişikliklerden en fazla hoşnut kalan kurum olduğu da söylenmektedir. Bkz. (Doğan, 2008)

1989 yılı yalnızca sendikalı işçilerin değil, sendikasız işçilerin ve diğer emekçilerin de yoksulluğa ve baskılara karşı sesini yükselttiği bir yıl olmuştur. Sağlık personelinin ve öğretmenlerin sendikalaşma mücadeleleri buna örnek olarak verilebilir.⁷⁶

1989 Bahar eylemlerinden sonra, kamu kesimini daraltmayı hedefleyen hükümet ve işçiler arasındaki esas çatışma Zonguldak maden işçileri özelinde yaşanmıştır. Bununla birlikte 1991 yılında yapılan 3 Ocak Genel Eylemi de işçi sınıfı hareketine büyük deneyimler kazandırmıştır. Bu dönemde yapılan eylemliklerin en önemli özelliği kendini toplu sözleşmelerle sınırlamamış olmasıdır. (Petrol-İş Yıllığı, 2000: 158) Bu açıdan ülkenin etkin siyasal güçlerinden bağımsız ve onların etkinlik alanı olmaktan çıkmış, hatta onları etkileyerek hak mücadelesini netice alıcı hale getirecek yeni ve sağlıklı bir demokratik sendikacılık anlayışına yönlendirilmiştir.

1991 yılı iktidarın da değiştiği bir yıl olmuştur. Yeni kurulan DYP-SHP koalisyon hükümeti sendikalar açısından umut verici olsa da gerçek anlamda bir kazanımdan söz edilemez. İş güvencesi, işsizlik sigortası gibi konular bu dönemde gündeme gelmiş ancak hiçbir hayata geçirilmemiştir. (Dumanlı, 1997: 63)

Bu dönemin önemli bir özelliği de 1993 senesinde Türk-İş, Hak-İş ve DİSK'in "Demokrasi Platformu"nu oluşturmalarıdır. Bu amaçla hazırlanan bildiride, "Demokrasinin yeni saldırılara karşı korunması, demokratik hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi amacıyla daha etkin bir işbirliği yapma" kararı vurgulanmıştır. İzleyen dönemlerde sendikalar demokrasinin savunulması yönünde açık tavır almışlardır. Aralarında ideolojik farklılıklar bulunan bu üç sendikanın birlikteliği, 1995 yılında Hak-İş'in platformu terk etmesiyle son bulmuştur. (Işıklı, 1998: 288) Ancak 1999 yılında üç büyük konfederasyona ek olarak KESK, Kamu68 Sen, Memur-Sen gibi memur örgütlenmelerin de bünyesinde barındıran "Emek Platformu" kurulmuştur.

Bu dönemde işçi ve emekçi sınıflara yönelen diğer önemi bir gelime de 'Ekonomik Önlemler Uygulama Planı' olarak açıklanan 5 Nisan istikrar paketi olmuştur. Bu

⁷⁶12 Eylül Anayasası memurların sendika kuramayacağını hükme bağlamamıştır. Bu anayasal boşluktan faydalanan kamu çalışanları örgütlenmeye girişmişlerdir. Öncülüğü ise seksenli yılların ortasından itibaren Eğitim-Der ve bu derneğin yayın organı Abece derginin etrafında birleşen öğretmenler yapmaktadır. Seksen sonrasında kurulan ilk memur sendikası eğitim işkolundaki Eğitim-İş'tir. Bununla birlikte ileriki bölümde ayrıntıları ile anlatılacak olan Eğitim-Sen ise doksanlı yılların en politik toplumsal kesimini oluşturmuştur. Bkz. (Doğan, 2008)

programın amacı kısaca şöyle özetlenebilmektedir: Ücretlerin ve maaşların azaltılması, devletin özellikle mal ve hizmet üretimi alanındaki ekonomik rolünün köklü biçimde daraltılmasıdır. 5 Nisan istikrar paketi, aslında 24 Ocak kararlarının devamı niteliğinde olmuştur. IMF ve Dünya Bankasının getirdiği önlemler doğrultusunda devreye sokulan 5 Nisan istikrar paketinin hemen ardından yaşanan işten çıkarmalara, işyerlerinin kapatılmasına ve toplu sözleşme ihlallerine karşı direniş ve eylemler yapılmıştır. Konfederasyonların gerçekleştirdiği eylemlerin dışında, bağımsız sendikaların ve sendikaların diğer sivil toplum örgütleriyle gerçekleştirdiği toplu eylemlerin de önemli yer tuttuğu görülmektedir. (Petrol-İş Yıllığı, 2000: 209-210)

1998 yılı sonuna doğru yaşanan ekonomik krizin çalışanlar açısından büyük olumsuzlukları da beraberinde getirmesi, bu süre zarfında işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi açısından da sorunların arttığı ve ağırlaştığı bir dönem olmuştur. Bu dönem de yoğun işten çıkarmalar yaşanmaya devam etmiş, işsizlik artmış, sendikasızlaşma yaygınlaşmış, ücretler enflasyon karşısında erimiş, ücretsiz izinler getirilmiş, esneklik yaygınlaşmış, gelir dağılımında adaletsizlikte yaygınlaşarak sürmüş, KİT ve kamu kuruluşları özelleştirme mağduru olmuşlardır. Sonuç olarak, bu dönemden itibaren sendikacılık hareketinin gündemi başta sosyal güvenlik haklarının korunması olmak üzere özelleştirme, küreselleşme, esneklik ve krizler nedeniyle yaşanan mücadeleler olmuştur.

2.3.5.1. Kamu Emekçileri Sendikacılığında Gelişmeler

1982 Anayasası, 51. maddesinde kamu emekçileri için sendika kurma ve sendikalara girme hakkında her hangi bir düzenleme yapmamıştır. Söz konusu maddeye göre, “işçi ve işverenler, üyelerinin çalışma ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için önceden izin almaksızın sendikalar ve üst kuruluşlar kurma hakkına sahiptirler.” Böylece 51.madde ile sadece işçi statüsünde çalışanlara ve işverenlere sendika hakkı tanınırken, kamu emekçilerinin sendikal hakları konusunda bir tanımlama getirilmediği gibi bir yasaklama da konmamıştır. Bu anlamda bir anayasal boşluğun söz konusu olduğu belirtilmiştir.⁷⁷ Dolayısıyla

⁷⁷Bu konuda değişik yorum ve tartışmalar bulunmaktadır. Bir görüş kamu emekçilerinin sendika haklarından yoksun olduklarını savunmaktadır. Buna göre, Danışma Meclisi’nin 139. madde olarak öngördüğü kamu emekçilerine sendika yasağının Milli Güvenlik Konseyi tarafından metinden

yasa yapıcı bu boşluğu olumlu veya olumsuz şekilde doldurabilecektir. “Ancak olumsuz bir yasal düzenleme, bu hakkı tanıyan uluslararası sözleşmelerle çelişebileceği gibi, Anayasanın, insan haklarına saygılı, demokratik ve sosyal hukuk devleti ilkeleriyle de bağdaşmayacaktır.”⁷⁸ (Gülmez, 1996: 2)

1982 Anayasası, 54. maddede düzenlediği grev hakkını da yalnız işçiler için güvence altına almıştır. Anayasada her ne kadar grev ile ilgili de bir boşluk olsa da, 657 sayılı Yasasının 27. maddesindeki grev yasağı, bunun önünde önemli bir engel olarak durmaktadır.⁷⁹ Bu madde için de anayasanın bu hakkı bir taraf için güvenceye almış olmasının diğer kesimlere yasaklandığı anlamına gelmeyeceğini belirtilmiştir. Burada “Kuşkulu durumlarda özgürlük yararına yorum yapılır ilkesi” geçerlidir. (Gülmez, 1990: 158) 1982 Anayasasında, tıpkı grev hakkında olduğu gibi toplu pazarlık konusunda da kamu emekçileri için herhangi bir hüküm bulunmamaktadır.

çıkarılmasının sebebi zaten böyle bir madde konulmasının gereksiz bir tekrar olacağıdır. Bir diğer görüş ise Anayasanın kamu emekçilerinin sendikalaşması konusunda herhangi bir yasak öngörmediğine yöneliktir. Bu açıdan yasa koyucu bu alanı düzenlemekte özgürdür. Bkz. (Gülmez, 1996)

⁷⁸1982 Anayasası’nın sosyal devlet ilkesine verdiği anlam sendikal haklar konusundan yoksundur. Tüm çalışanlara, bir yandan özel ya da kamusal işverenlere karşı hak ve çıkarlarını koruyup geliştirmelerine, öbür yandan da toplum içinde varlıklarını duyurmalarına ve kamu politikalarının oluşumuna etkili biçimde katılmalarını sağlayan bir içerikle sendikal haklarının tanınmış olması, devlete sosyal nitelik kazandıran temel öğedir. 1982 Anayasası sendika, toplu sözleşme ve grev haklarını çalışanların yalnızca bir bölümüne tanımakla kalmamış, yasakçı ve kısıtlayıcı anlamıyla hakları anlamsız, etkisiz ve göstermelik bir konuma indirgemıştır. (Gülmez, 1990: 116) Türkiye’nin taraf bulunduğu ve Anayasa’nın 90. maddesi uyarınca kanun hükmünde olan uluslar arası sözleşmeler yasa koyucuyu bunlarla uyumlu yasalar çıkaramaya zorunlu kılmaktadır. (Gülmez, 1990: 251)

⁷⁹1961 Anayasasının düzenlemediği grev hakkı yasalarda da yasaklanmıştır. 1965’de kabul edilen 657 Sayılı Yasa’nın 22. maddesi kamu çalışanlarına sendika hakkını tanımaktadır. Ama 27. maddesinde, grev hakkı memurlar için yasaklanmıştır. Buna göre, “Devlet memurlarının, greve karar vermeleri, grev tertiplmeleri, ilan etmeleri, bu yolda propaganda yapmaları yasaktır. Devlet memurları herhangi bir grev teşebbüsüne katılamaz, grevi destekleyemez veya teşvik edemezler.” 657 sayılı yasadaki grevin yasaklanmasının iki nedeni olduğu öne sürülmektedir. “Birinci neden, kamu hizmetlerinin sürekliliği ilkesidir. İkinci neden ise, Anayasanın 47. maddesinin grev hakkını yalnızca işçilere tanımış olmasıdır.” Gülmez’e göre “memurlar eliyle yerine getirilmesi öngörülen kamu hizmetlerinin gerektirdiği görevlerin sürekli niteliği, bunların hiçbir zaman ve hiçbir şekilde kesintiye uğramayacağı şeklinde yorumlanamaz. Çünkü bu konudaki süreklilik ilkesi memurların geçici nitelik taşıyan işlerde çalıştırılmayacağıyla ilgilidir. Ayrıca, grev geçici bir işi bırakma eylemidir. Bu da hizmetlerin sürekliliğini ortadan kaldırmaz. Nitekim memurluğu bir meslek ve kariyer olarak gören ve düzenleyen pek çok ülke, temel ve sürekli görevleri yerine getiren memurlara grev hakkı tanıyarak, sürekliliğin hiçbir zaman ve hiçbir koşulda hizmetlerin kesintiye uğratılmaması anlamına gelmediğini göstermiş ve süreklilik ögesiyle grev hakkını bağdaştırmıştır. (Gülmez, 1990: 158-159)

Tüm bu kısıtlama ve yasaklara rağmen 1980'lerin ikinci yarısından itibaren kamu emekçileri sendikal örgütlenmeleri için çalışmalara başlamışlardır. Kamu emekçilerinin sendikal örgütlenme haklarının önünde anayasal ve yasal herhangi bir engelin olmadığı saptaması ilk olarak 1985 yılında düzenlenen “Kamu Çalışanlarının Sorunları” sempozyumunda gündeme getirilmiştir. Alpaslan Işıklı'ya ait olan bu tespit sonrasında 1 Nisan 1986 “abece” dergisinin yayınlaması ile başlayan ve 16 Şubat 1988'de EĞİT-DER'in kurulması ile devam eden bu sendikalaşma çabaları 28 Mayıs 1990'da kamu emekçilerinin ilk sendikası olan Eğitim-İş'in kurulmasını sağlamıştır.

Kamu emekçilerinin sendikalaşma mücadelesinde ilk adımı atan kesim eğitim emekçileri olmuştur.⁸⁰ 1983 yılından itibaren bu konu hakkında bir şeyler yapmak için Bilim ve Sanat dergisinin bürosunda toplanan öğretmenler, 1986'da yayınlamaya başladıkları “abece” dergisi ile hem yeniden örgütlenmenin önünü açmışlar hem de örgüt oluşturabilmek için gerekli potansiyeli yaratabilmişlerdir.

1987 yılından itibaren bütün işkollarında çalışan kamu emekçileri kendi içinde sendikalaşmayı tartışmaya başlamışlardır. Bu açıdan kurulan Sendika Yürütme Komisyonlarının (SYK) oldukça önemi vardır. Sendikaların nüvesi olarak kabul edilen SYK'ların önderliğinde kamu emekçileri önce pasif eylemler; telgraf çekme, yemek boykotları, kitlesel basın açıklamaları, paneller, kapalı salon toplantıları düzenlemişlerdir. Bu dönemin en önemli özelliği ise geleneksel memur kültürü ve davranışını aşmayı hedefleyen çalışmaların yürütülmüş olması, sürdürülen sendikalaşma faaliyetlerinin merkezileştirilmesi ve güç birliği oluşturulması çalışmalarıdır. Ayrıca hedef doğrultusunda ortak bir dil kullanılarak değişik düşünce ve inançları olan toplumu her kesiminden kamu çalışanlarının sürece çekilmeye çalışılması söz konusudur. (Üzüm, 2011: 81-82) Bunlarla birlikte kurulacak olan sendikaların nasıl bir sendika olacağına dair fikir ayrılıkları da bu dönemde ortaya çıkmaya başlamış ve 1990 yılına gelindiğinde eğitim emekçileri ikiye bölünerek iki farklı sendika kurmuşlardır.

⁸⁰Eğitim emekçilerinin gerek dernek gerekse sendikal örgütlenme gelenekleri, birikim ve deneyimleri sayesinde kamu emekçileri sendikalaşma sürecinde önemli yerleri vardır. Eğitim emekçilerinin diğer kamu çalışanlarına kıyasla nitelik ve nicelik olarak çok büyük bir kitlesi vardır. Dolayısıyla gerek 1965 sendikacılığında, gerek 1070'li yıllardaki TÖB-DER'le dernekçilik sürecinde gerekse 1980 sonrası sendikacılık hareketinde lokomotif bir güç olmuşlardır. (Üzüm, 2011: 91)

1988 yılında Eğitim-Der kurulmuştur. Eğitim-Der'in amacı çalışan öğretmenlerin önünü açmak ve sendikal sürece zemin hazırlamaktı buna karşın yasalar gereği Eğitim-Der'e çalışan öğretmenler üye olamıyordu. Bu engeli aşmak için çalışan öğretmenler Eğitim-Der'e fahri üye olmuşlardır.⁸¹ Sendikalaşma için gerekli çalışmaların yapılması için son ayak olan Eğitim-Der içinde kurulacak olan sendika konusunda fikir ayrılıkları, gruplaşmaya dönmüş ve yönetimin 4/5 şeklinde bölünmesi⁸² sonucunda da genel başkan Feyzullah Ertuğrul da başkanlıktan düşürülmüştür. Eğitim-Der 1990'larda başta eğitim emekçileri olmak üzere kamu çalışanlarının sendikalarını kurmaya başlamaları ile birlikte tarihi misyonunu tamamlamıştır. (Üzüm, 2011: 87-90)

28 Mayıs 1990 tarihinde kamu emekçilerinin 1980 sonrasında ilk sendikası olan Eğitim-İş kurulmuştur. Eğitim-İş'in kurulmasına karşı çıkan Eğitim-Der içindeki diğer grup "Eğitim-Der'den Eğitim-Sen'e" projesini yürütmüşler ve 13 Kasım 1990'da beş bin kişilik bir kitle ile Eğitim-Sen resmen kurulmuştur. Eğitim-Sen sınıf ve kitle sendikacılığı anlayışını savunurken, Eğitim-İş çağdaş sendikacılık anlayışı ile oluşan bir yapı özelliğindedir. Ayrıca bu dönemde sendikal örgütlenmeyi siyasal örgütlenme üzerinden yapmaya çalışan bir anlayış da bulunmaktadır.

1991 yılı itibari ile devlet kamu emekçileri sendikalarına karşı sistematik bir yıldırma politikası izleyerek kamuoyuna kurulan sendikaların yasal olmadığı izlenimini vermeye çalışmıştır. Bu politikaların simgesi 28 Şubat 1991 tarihli kurulan sendikaların yasal olmadığı ve kapatılması gerektiği yazılı Vecdi Gönül Genelgesi'dir. Bu genelge sonucunda sendikaların kapıları mühürlenmiştir. Bu süreç İstanbul 6. İdare Mahkemesine açılan davanın sendikalar lehine sonuçlanması ile son bulmuş ve sendikaların yasallığı tescillenmiştir. Bu açıdan bu dönemde gelişen sendikal hareket 1965 sendikacılığı gibi mevzuat, sendika ve örgütlenme şeklinde değil, dünya sendikal hareketi ile paralel bir şekilde talep ve mücadele ile başlamış, sonrasında sendika ve mevzuat oluşmuştur. Kurulan sendikaların mahkeme kararı

⁸¹Bu sebeple Eğitim-Der'in 5 bin asli üyesi varken, 25 bin fahri üyesi vardır. (Üzüm, 2011: 83)

⁸²4'lü ekip TÖB-DER ve Eğitim-Der'in ilk kuruluş yıllarında edindikleri deneyimlerinden yola çıkarak sendikanın ne kadar erken kurulursa başarı şansının o kadar yüksek olduğunu, bu sebeple sendikanın kurulması için daha fazla tartışmanın yapılmasının zaman kaybı olacağını ve sosyalistlerin çalışanlar adına iş yapabileceğini savunmaktadırlar. 5'li ekip ise, örgütlenmede geniş, kitlesel, aşağıdan yukarıya bir katılım söz konusu olduğu, Türkiye'deki her eğitim emekçisinin sendikanın kuruluş sürecine katılmasının gerektiğini ve nasıl bir sendika olacağına ve sendika programına tartışmalar ışığında karar verilmesini savunmaktadır. Bu tartışma sendikalaşma da Eğitim-İş ve Eğitim-Sen ayrılığına kadar gitmiştir. (Altunya, 1998: 173)

ile tescillenmesi ile muhafazakâr ve ülkücü kesimlerde sendika kurma sürecine katılmışlardır.

23 Ocak 1995 Eğitim-İş ve Eğitim-Sen birleşerek Eğitim-Sen kurulmuştur. 1995 yılı kamu çalışanları sendikal hareketi için sendikalar üzerindeki baskılar, anayasa değişikliği, grev ve toplu sözleşme için yapılan eylemlerle ve konfederasyonlaşma çabaları ile geçen bir yıl olmuştur. Grevli toplu sözleşmeli sendikal haklarının tanınmasını isteyen kamu emekçileri miting ve yürüyüşler düzenlemişler, iş bırakma eylemleri yapmışlardır. 23 Temmuz 1995 tarihinde Anayasa’da yapılan değişiklikle kamu emekçilerinin sendika kurma hakları Anayasal güvence altına alınmış ve kamu emekçilerine toplu görüşme hakkı öngörmüştür.

8 Aralık 1995’de Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK) kurulmuştur. KESK’in kurulması ile 1990 yılında kurulmaya başlayan kamu çalışanları sendikaları ve mücadelesi merkezileşerek ve kurumlaşarak yeni bir sürece girmiştir. KESK’in kurulması ile işkolu tanımı yapılmış, aynı işkolunda birden fazla kurulan sendikaların birleşme, kurumsallaşma, kitleselleşme ve bunun sonucunda da kitlesel eylemlere imza atılan bir döneme geçilmiştir. (Üzüm, 2011: 234)

III. BÖLÜM

TÖS - EĞİTİM- SEN ARALIĞI

Düzenleme yaklaşımı perspektifinden 1945 yılından günümüze kadar kapitalizmi iki ana başlık altında dönemselleştirdik. Fordizm ve Post-Fordizm olarak adlandırdığımız bu dönemlerdeki sermaye birikim rejimleri ile oluşsal bir bütünlük oluşturmak üzere ortaya çıkan düzenleme biçimlerini betimledik. Bu bağlamda ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmelerin birbirleri ile olan bağlantıları ve kendine özgüllükleri de tanımlanarak, bunların emek hareketleri ile olan ilişkilerini/ karşılıklı etkileşimlerini bu bütünlük içerisinde vermeye çalıştık.

Tezimizin bu bölümünde ise sermaye birikim rejimindeki dönüşümlerin düzenleme biçimlerindeki değişimler ekseninde yapılanmasının, sendikal hareketlerin aldıkları biçimleri de değiştirmekte olduğu hipotezimizi Türkiye özelinde eğitim işkolunda örgütlenen Türkiye Öğretmenler Sendikası ve Eğitim-Sen örnekleri üzerinden sınamaya çalışacağız. Burada ilk önce Türkiye Öğretmenler Sendikası'nın dönemsel çalışmaları ve sendikacılık anlayışı Fordizm döneminin sendikal hareketleri ile uyumu bakımından değerlendirilecektir. Ardından, Eğitim-Sen ise Post-Fordizm döneminin toplumsal hareket sendikacılığı modeli bakımında incelenecektir. Bu bölümün sonunda sendikal hareketlerin dönüşüm dinamiklerinin sermaye birikim rejimleri ve düzenleme biçimleri ile olan bağlantısı TÖS ve Eğitim-Sen'in karşılaştırılması ile yansıtılacaktır.

3.1. Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS)

3.1.1. TÖS' ün Kuruluş Süreci

TÖS, Türkiye'nin ilk öğretmen sendikası olarak 1965 yılında kurulmuştur. Türkiye'de sendikacılık İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmeye başlamış olsa da kamu görevlilerinin yasal olarak sendikalaşması 1961 Anayasası'na kadar mümkün olamamıştır. 1946'da Cemiyetler Kanun'unda yapılan değişiklikle⁸³

⁸³1909 Anayasası çerçevesinde hazırlanmış olan 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu 1938'e kadar sivil toplum örgütlenmelerini düzenleyen temel yasa olmuştur. CHP, kendine bağlı bir örgütlenmenin

memurların dernek biçiminde, sınırlı ölçülerde örgütlenmelerine olanak tanınmış, bu tarihten itibaren de her il ve ilçede yerel olarak öğretmen dernekleri kurulmaya başlamıştır. Bu dernekler 1954 yılında birleşerek Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu (TÖDMF)'nu oluşturmuşlardır. Tüzüğüne göre Federasyonun amacı, “öğretmen dernekleri arasında tanışma ve dayanışmayı, fikir ve meslek alanında gelişmeyi, bu suretle memlekete en faydalı şekilde hizmet etmeyi sağlamak, meslektaşlarının hayat seviyesinin yükseltilmesi çarelerini arayıp bulmak ve bunun için gerekli teşekküllerin kurulup gelişmesini teşvik etmek, öğretmenlerin ve aile efradının sağlık durumlarıyla yakından ilgilenmek, bütün öğretmenleri ilgilendiren mesleki meseleleri, mesleğin ve meslektaşların yararına en uygun şekilde halle çalışmaktır.” (Altunya, 1999: 16)

1950’li yılların sonlarına kadar iktidara yakın bir çizgi sürdüren TÖDMF, 1960 yılı ile birlikte önemli bir yapı değişikliği geçirmiş ve daha mücadeleci bir yöntem benimsemiştir. Bu anlamda 20 Şubat 1963 yılında Federasyonun öncülüğünde Ankara’da düzenlenen ‘Büyük Eğitim Mitingi’ sonucunda öğretmenler ücretlerinde artış ve bazı özlük haklarına kavuşulması gibi önemli kazanımlar sağlanmıştır.

TÖDMF, 1961 Anayasası devlet memurlar için de sendika kurma hakkı tanıyınca, hemen harekete geçmiş ve Türkiye Öğretmenler Sendikasının, kanun çıkar çıkmaz kurulması için hazırlıklara girişmiştir. (Ertuğrul, 1967: 2) Çeşitli illerde yapılan kurultaylarda bu yönde bir çalışma yapılmaya başlanmış, Türkiye Öğretmenleri Ulusal Sendikası Tüzüğü hazırlanmıştır ve 8 Temmuz 1965⁸⁴ de Adapazarı kurultayında fiilen sendikanın kurulduğu kararı alınmıştır. Kurultayda alınan karara uygun olarak, Türkiye Öğretmenler Sendikasının kurucu üyeleri, TÖDMF’nin, 1962-1963 döneminden kuruluş yılına kadar geçen dönemlerde yönetim görevlisi olanlarla, bölge temsilcileridir. (Ertuğrul, 1967: 17-18) Fakir Baykurt’un Genel Başkan olmaya ikna edilmesi ile de TÖS’ün kurucular toplantısına katılan 100 kadar öğretmen önce sendikaya üye olmuşlar ardından da kendi aralarında yürütme ve yönetim kurulu üyelerini seçmişlerdir. Bu açıdan TÖS’ün kuruluşu gönüllülük

dışında bir işçi örgütlenmesinin önüne geçmek için, 1938’de Cemiyetler Kanunu’nda bir değişiklik yaparak, sınıf esasına dayalı örgütlenmeyi yasaklamıştır.

⁸⁴Sendikanın bildiriminin Devlet Personel Dairesi kayıtlarına giriş tarihi 10 Temmuz 1965’tir. Buna karşın sendika kurmada asıl olan kurucuların bildirimi vererek iradelerini belirttikleri tarih olduğundan TÖS’ün kuruluş tarihi 8 Temmuz 1965 olarak kabul edilmektedir. (Aksarı, 2005: 103)

düzeyinde oluşmamış, kurucuları TÖDMF kongrelerinde saptanmıştır. (Evren, Erdem ve Yıldırım, 1995: 34) Bu durum Baykurt'un şu sözlerinden de anlaşılmaktadır:

“bize arkadaşlarımız sendika kurma görevi verdi... Şimdi bütün yurttan 535 şube ile 75 bin üyemiz var. Bu yatay örgütlenmedir, bitmiş sayılsa da sürer.” (Baykurt, 1999: 367)

Kuruluş yeri Ankara olan Türkiye Öğretmenler Sendikası'nın genel merkezi de Ankara'dadır.

TÖS'lü öğretmenler için sendika; işçiler ve işçi niteliğinde olanların, demokratik ülkelerde seslerini duyurabilmeleri ve sözlerini dinletebilmeleri için bir araçtır. Ayrıca, sendikalar, demokratik yönetimlerde vazgeçilmez kamu kurumları arasında yer alır. (Ertuğrul, 1967: 1) Bu açıdan öğretmenler demokratik baskı grubu olarak görevlerini yerine getirebilmeleri için sendikalaşmalarının zorunlu olduğunun bilincindedirler. Bu bağlamda TÖS'ün kurulması ile TÖDMF'nin varlığına son verilmesi söz konusu olmuştur. Bunun gerekleri TÖS kayıtlarında şu şekilde açıklanmaktadır: “TÖS'ün güçlü bir sendika olabilmesi için bütün öğretmenlerin tek bir sendika etrafında toplanmalarının zorunlu bulunduğu bütün derneklerimizin Millî Federasyonla birlikte en kısa bir zamanda sendika haline gelmesinin mesleğin geleceği ve meslektaşlarımızın sosyal güvenliklerini sağlamanın bir yolu olarak görülmesi inancını tekrarlarız.” (Ertuğrul, 1967: 3) Bununla birlikte Fakir Baykurt TÖS Genel Başkanlığı süresince yaşadıklarını anlattığı kitabında da bu sürecin gerekliliğini şu şekilde açıklamaktadır:

“Çağdaş sendikal savaşım öz olarak ekonomik savaşımdır. Bu federasyon sendikayı kurdu, görevini tamamladı. Varlığını sürdürmesi gücümüzü bölmek olur.” (Baykurt, 1999: 26)

Bu yıllar içerisinde TÖS dışında kurulan öğretmen sendikaları da olmuştur. Bunlar içinde en belirginleri Türkiye İlkokul Öğretmenleri Sendikası (İLK-SEN) ve Milliyetçi Türk Öğretmenleri Sendikasıdır. Bunlar ayrıca TÖS'e muhalif yapıda olan sendikalardır. 1965-1971 yılları arasında üye sayısı 5.000'in üzerinde olan sendika sayısı sadece 10'dur. Bu on sendika içinde ise iki sendikanın; Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ve İlkokul Öğretmenleri Sendikası (İLK-SEN)'in

üye sayısı 10.000'in üzerinde olup; TÖS'ün 70.000; İLK-SEN'in 45.000 civarındadır. (Şaylan ve Oyal, 1971: 11)

Kuruluştan sonra sendika olarak bir basın toplantısı ile kuruluş duyurulur. Sendikanın amaçlarını ve öğretmenlerin sorunları anlatılır. 1969 tarihli tüzüğüne göre TÖS'ün amaçları şöyledir (TÖS, 1969a: 5):

"I. Üyelerinin ekonomik, hukuki ve sosyal, kültürel hak ve çıkarlarını korumak ve sağlamak.

II. Eğitim mesleğinin, çağdaş eğitim-öğretim ilkeleri, öğretmenin mesleğe ilişkin hak ve ödevleri, yurt çıkarları, insan hakları ve ilgili Anayasa hükümleri yönünden gelişmesine çalışmak.

III. Eğitim mesleğinin gelişmesinde, bu meslekte hizmet görenlerin ekonomik, hukuki ve sosyal, kültürel hak ve çıkarlarının korunup çoğalmasına ilişkin genel yurt sorunlarının çözümlenmesinde, ilgili demokratik kurumlara yardımcı olmak.

IV. Anayasanın koyduğu temel ilkelere uygun şekilde ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunmak ve bu yönde çaba göstermek."

Amaçlar bölümünden de anlaşıldığı üzere TÖS kurucuları için öngörülen hedef eğitim mesleğinde olanların ve mesleğin sorunları üzerine olup, sınıfsal bir temel içermemektedir. Bununla birlikte sendikal savaşımın anayasal çerçevede yürütüleceği de belirtilmiştir.

TÖS tüzüğü'nün 5. maddesine göre TÖS'e üye olabilecekler şunlardır (TÖS,1969a):

"a)Her çeşit resmi eğitim kurumlarında ve üniversitelerde eğitim ve öğretim işleriyle uğraşanlar

b)Öğretmenlik sıfatını kazanmış olup da Milli Eğitim Örgütü'nün çeşitli kademelerinde büro hizmeti görenler ve diğer devlet kuruluşlarında eğitim hizmeti görenler

c)Öğretmenlik sıfatını kazanmış olup da başka devlet hizmetinde çalışanlar

d)a,b ve c fıkralarındaki özellikleri haiz iken emekliye ayrılmış olup da halen emeklilikten başka kanuni veya akdi statü içinde bulunanlar

d)Milli Eğitim Örgütünde ve Üniversitelerde çalışan memurlar"

TÖS'ün I. Çalışma Raporu'nda üye profili hakkında yazılanlar ise şunlardır: "TÖS, menşe, mevki, meyil sosyal görüş, inanç ayrılıklarının üstüne çıkarak ilkokullarda çalışan meslektaşlarımıza kadar bütün öğretmenleri tek örgütte toplamaya yönelmiş, birleştirici, kaynaştırıcı bir sendika olmuştur." (Ertuğrul, 1967: 24) Bununla birlikte meslekte TÖS dışında başka sendikalar ve kuruluşların da var olduğu ama bunların iş dalı, iş yeri ya da menşe ölçülerine göre kurulduklarından bahsedilmektedir. TÖS ise meslektaşlar arasında kademe, işyeri, işdalı ya da menşe farkı gözetmeyen, mesleği ve öğretmeni bir bütün olarak gören bir sendikadır. Bu açıdan TÖS için çok sendika içinde tek sendika benzetmesi yapılmaktadır. (Ertuğrul, 1967: 41-42)

TÖS tüzüğüne göre eğitim hizmetlerinde çalışan diğer görevlileri de üye olarak kabul etmektedir. Buna karşın Altunya, TÖS'ün bir işkolu sendikası özelliği göstermekten ziyade bir öğretmen sendikası özelliğinde olduğunu belirtmektedir. (Altunya, 1998: 84-85)

Sendikanın kuruluşunu izleyen ilk yıl, daha çok bir örgütlenme, yerleşme ve toparlanma dönemi diye tanımlanabilir. Bu dönemin çalışmaları ve etkinlikleri yapılan ilk genel kurula sunulmuş çalışma programında da belirtilmiştir.

1967-1969 Çalışma Programı'nın giriş kısmında sendikal mücadeleyi bir sınıftan olanların iş ve kazanç bakımından ortak bir hak savaşı olarak gören TÖS bu hak savaşının birden çok şekil aldığını belirtmektedir. Bu, ilk önce işverene karşı bir hak savaşıdır. Daha sonra bu, tutucular-devrimciler, gerici-ilericiler savaşı durumuna dönüşür çünkü toplumdaki üretim araçlarına ve o kanalla siyasi yapıya egemen olanların düzenin değişmesini istemedikleri için tutucu ve gericidirler. Egemen olmayanlar ise değişiklik isterler, devrimci ve ilerici olurlar. Bu açıdan bir sınıfın hak ve çıkarları toplumun çıkarlarından ayrılamaz. Ayrıca 1961 Anayasası'nı da değiştirmek isteyen tutucular karşısında devrimciler onu savunmakta ve hak savaşı bir Anayasa savaşı haline gelmektedir. (TÖS, 1967: 1-3)

3.1.2. Nasıl Bir TÖS?*

Kamu emekçileri sendikacılığına dair herhangi bir çalışma ve deneyimin olmadığı bir ortamda TÖS Genel Başkanı Fakir Baykurt işçi sendikaları broşürleri üzerinden sendikaların dört işlevlerinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bunlar ekonomik işlev, mesleksi işlev, kültürel işlev ve politik işlevdir. Sendikalar ekonomik işlevini gerçekleştirmek için toplu pazarlık ve grevler yoluyla üyelerine yeni haklar kazandırır. Mesleksi işlevleri için yönetime katılarak mesleğin niteliğini yükseltirler. Kültürel işlevlerini yerine getirmek için üyelerine eğitim çalışmaları ve yayınlar yaparlar, kamuoyu yaratacak kültürel etkinlikler düzenlerler. Sendikanın Politik işlevi ise meslek sorunlarının yurt sorunlarıyla bağını araştırmak ve demokratik baskı grubu olarak iktidar üzerinde baskı oluşturmaktır. (Baykurt, 1999: 49)

Baykurt, tüm bu işlevlerin öğretmenler için özel durumları olduğunu belirtmektedir. Ekonomik olarak öğretmenlerin geçim sıkıntısı vardır ama sendika olarak doğrudan doğruya maaş artırıcı savaş verilememektedir. Ayrıca 624 sayılı yasa kamu emekçilerine toplu sözleşme ve grev hakkı tanımadığı için bu yollara başvuramayan sendikanın ekonomik işlevini yerine getirebilmesi için tek yol sorunlarını halka anlatmaktır. Halkın sorunları ile öğretmenin sorunlarının birbirine bağlı olduğunu görmek, bunu halka ve öğretmenlere göstermek gerekmektedir. (Baykurt, 1999: 50)

TÖS için sendikal mücadeledeki grev gibi olanakların da genişletilmesi gerekmektedir. (Ertuğrul, 1967: 42)

624 Sayılı kanunla ilgili sorunların dile getirildiği çalışma raporlarında memur sendikalarının güvenliğinin sağlanması ve işçi sendikaları ile olması gereken ilişkilerin sınırlandırılmasının önüne geçilmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Bu ise ortak çıkarları olan işçi ve memurların ortak eylemlerde bulunabilmelerinin sağlanması ile olacaktır. (Ertuğrul, 1967: 36) Bununla birlikte TÖS, 657 sayılı Personel Kanunu'nun öğretmenlik mesleğinin tanımlanma şekline de karşıdır. Kanun öğretmenliği parçalayıcı bir şekilde biçimlendirilmek istemiştir. TÖS için öğretmenlik mesleği “tek dereceli, tabanda ayrı ve tavanda bir; ömürleri enerjileri

* “Nasıl Bir TÖS?” başlığı Fakir Baykurt'un “Bir TÖS Vardı” adlı kitabından alıntıdır. Bkz. (Baykurt, 1999)

elverdikçe en yüksek tavan göstergesine çıkmayı hak etmiş bir meslek sınıfıdır.” (Ertuğrul, 1967: 28)

TÖS’ün öğretmenlerin ekonomik garantisi olacağına dair bir iddiası da bulunmaktadır. (Ertuğrul, 1967: 128) Bu açıdan TÖS hem üretim hem de tüketim işlerini içine alan, aynı zamanda ders araç ve kitapları yayını da yapabilecek, TÖS üyesi her öğretmeni sağlık, kaza, ihtiyarlık sigortasına bağlayabilecek olan Tüm Öğretmenler Dayanışma Kooperatifi (TÖYKO) girişimini başlatmıştır. TÖYKO ilk olarak bir basımevi sağlamıştır ve bu sayede hem TÖS’ün hem de piyasanın bir takım işlerini yapmıştır. Daha sonra ise öğretmenler için konut edindirme işlerine de girişmiştir. (Aksarı, 2005: 110)

TÖS’ün meslek politikası, yurt politikasındaki temel görüşlerinin bir parçasını oluşturur. TÖS’ün yurt politikası ve eğitim politikasında ortak ve birbiri ile bağlantılı olarak karşı çıktığı durum emperyalizmdir. TÖS sıkça eğitimin yabancı etki altında bulunduğunu dile getirir ve bu etkiden arındırılmasını savunur. Bu bağlamda TÖS’ün mevcut eğitim sistemi ve işleyişi karşısında yükselttiği talepler, ulusal eğitim, planlı eğitim, eşitlikçi eğitim ve öğretmenlerin ekonomik ve özlük haklarının geliştirilmesi yönündedir. (Ertuğrul, 1967: 43-45)

Sendika olarak TÖS’ün eğitim görüşü şu şekilde tanımlanmaktadır:

“Eğitim, Anayasa ve Devrim ilkeleriyle, her dereceli okul programlarının başında yer alan ilke ve amaçlara dayanmalıdır. Bu bağlamda eğitim etken ve üretken olmalı, özgür olmalı, laik olmalı, barışçıl olmalı, gerçekçi ve devrimci olmalı, ekonomik olmalıdır. Ayrıca eğitimde fırsat eşitliği olmalıdır.” (Ertuğrul, 1967: 23)

Bu açıdan TÖS’ün mesleki işlevi eğitimin değerinin ve ulusallık niteliğinin yükseltilmesi şeklinde tanımlanmaktadır.

TÖS için eğitimin ulusallık niteliğinin yükseltilmesi için önce ülkenin ulusallık niteliğinin yükseltilmesi gerekmektedir. Çünkü Türkiye özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra ulusallık özelliğini iyice yitirmiş ve yeni sömürgecilik ağları içine düşmüştür. Bu açıdan Türkiye’de eğitim önceleri Almanyalı ve Belçikalı eğitimcilerin tarafından yönlendirilirken özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra Amerikan etkisi altına girmiş ve yarı bağımlı olan Türkiye’nin eğitim planlamasını

bu yabancılar yapmışlar ve bu yaparken de kendi çıkarlarını gözetmişlerdir. Alman ve Belçikalı uzmanların tavsiyesi ile kurulan sanat okulları onların ihtiyaçlarına cevap veren nitelikte elemanlar yetiştirmiş ve bu okullardan mezun olanlar bu ülkelerde çalışmayı tercih etmişlerdir. Amerikalı uzmanlar ise köy eğitimini Türkiye'nin bir tarım ülkesi olarak kalmasına yönelik planlamakta ve endüstrileşmenin önünü tıkamaktadırlar. (Evren, Erdem ve Yıldırım, 1995: 271-272) Bu sebeple ekonomik kalkınma ve dünyanın ileri ülkeleri seviyesine ulaşmak Türkiye'nin en önemli yurt sorununu temsil etmektedir. TÖS, ülkemizin geri kalmışlıktan sıyrılıp kurtulmasının halkın gerçek ihtiyaçlarına cevap veren yeterli bir üretim düzeni kurulmasıyla mümkün olacağına inanmaktadır. Bunun için endüstrileşmek gerekmektedir. Öğretmen, içinde bulunduğumuz çağda büyük ölçüde tarımcı olan bir ulusun gelişmemiş, fakir ve sömürülen bir ulus kalmaya mecbur oluşunu idrak ederek, gerçek çözümün halk eliyle hızla endüstrileşme olduğuna inanır. (Ertuğrul, 1967: 39-40)

TÖS'ün ulusal eğitimin temelinde yabancı etkilerden arınmış bir planlamayı gördüğü açıktır. Bu sebeple eğitim felsefesinin saptanmasında, yöntem ve tekniklerin bulunmasında, araçlarla kitapların hazırlanmasında yabancı uzmanlara sorulmak yerine Türk öğretmenlerine danışılmalıdır. TÖS'e göre ülkenin gerçekleri ile uyuşmayan bu eğitim sistemleri yerine kafa ile eli birleştiren, bir ana işle birlikte ona yakın yan işler de öğreten bir eğitimi savunmaktadır. (Evren, Erdem ve Yıldırım, 1995: 272) Bu durum Baykurt tabiri ile:

“Türkiye'nin ulusal ağır endüstrisini kurabilmesi için sömürüden ve geri kalmışlıktan kurtulması gerekmektedir. Bu da iyi yetişmiş yüksek seviyeli elemanlar, orta seviyeli ustalar ve gene orta seviyede eğitim görmüş işçilerle sağlanacaktır.” (Baykurt, 1971: 12)

Türkiye'de eğitimin karakteristiği olarak görülen eşitsizlik ise üç ana ayak üzerinde yükselmektedir. Bunlar köy-kent, Doğu bölgeleri ile Batı'nın gelişmiş bölgeleri ve kadınla erkek nüfus arasında bulunan eşitsizliktir. Bu eşitsizlikler eğitimde fırsat eşitliği ilkesi ile bağdaşmamaktadır.

Köy ve kent arasındaki ekonomik ve sosyal farklılık eğitimin örgütlenişi ile de pekişmektedir. Köy okulları, öğretmen kadrosu bakımından da araç, gereç ve öbür

olanaklar bakımından da noksan bir eğitim yapmaktadır. Bu açıdan köy okulları, birer göstermelik olmaktan öteye geçememekte, toplumumuzun gelişmesine hiçbir katkıda bulunamamaktadır. Yarım yüzyıldan bu yana eğitim olanakları halk kitlelerine götürülememiştir. Bu durum okur-yazar oranlarına bakıldığında daha da netleşmektedir. Özellikle köy kadınlarının eğitime ulaşması söz konusu bile değildir. Cumhuriyetin ilk yıllarında girişilen Halk Dershaneleri, Halk Evleri ve daha sonra Köy Enstitüleri gibi halkı okutacak, uyandıracak çalışmalar durdurulmuştur. Böylece Cumhuriyetin temel yapısını, çatısını kuran halk kitleleri büyük bir sorumsuzluk içinde ihmal edilmiştir. Eğitim olanakları hep mutlu bir azınlığın tekeline süregelmiştir. (Apaydın ve Akçam, 1969: 43) Bu açıdan TÖS 1961 Anayasası'nın bazı hükümlerinin zorlanarak kurulduğuna inandığı "özel yüksek okulları" eğitimde halkçılık ve eşitlik ilkesini bozan bir sapma olarak değerlendirir. (Evren, Erdem ve Yıldırım, 1995: 273)

TÖS Türkiye'de Doğu Bölgeleri ile Batı Bölgeleri arasındaki eşitsizliğin sebebini ulusal etnik bünyede kaynaşma gerçekleşmemiş olmasına da bağlamaktadır. Bir ulusun kurucu öğeleri olarak dil, din, soy, dilek, toprak, emek birliği gibi türlü öğeler ortaya atılmış olsa da, siyasal olguların bu öğelerin çoğunu çürütmüş olduğunu fakat iki ilkenin eski çağlardan günümüze dek süregeldiğini belirtmektedir. Bunlar emek ve dilek birliğidir. Emperyalizmin buyruğunda bağımlı bir ekonominin yerleşmesi sonucunda geri kalmış ülkelerde ulusal etnik bünyede kaynaşma gerçekleşmemektedir. Bu durum halk kitlelerine, bu arada etnik guruplara da ekonomide olduğu kadar, eğitim ve öğretimde de bazı haklar verilmemesi ile birleşince emek ve dilek birliği arasındaki ahenk kurulamamıştır. Bu açıdan da Türkiye'de, ilköğretim çağındaki çocuk sayısı bakımından okuma-yazma bilmeyenlerin sayısının en yüksek olduğu bölge, etnik kaynaşmanın en zayıf olduğu bölge olan Doğu ve Güneydoğu Bölgesidir. (Apaydın ve Akçam, 1969: 40-42)

Türkiye'nin ve eğitimin ulusallığının yükseltilmesinin yanında sendikanın o yıllarda duyarlı olduğu yurt sorunları toprak reformu, ulusal petrol ve maden sorunu, yer altı, yerüstü servetlerin ulusal yarara uygun olarak işletilmesi ve korunması, ülkedeki yabancı üslerin, tesislerin kaldırılması, savunmaya ulusal nitelik kazandırılmasıdır. (Baykurt, 1999: 50-51)

Toprak reformu konusunda özellikle önem veren sendikaya göre Türkiye'de toprağa toplumsal adalet, tarımsal teknik girmemiştir. Türkiye'de tarım ilkeldir, toprak dağıtımı adaletsizdir. Ekilebilen toprakların büyük bölümleri toprak ağaları tarafından paylaşılmıştır. Kapitalist olmaktan ziyade feodal düzenin sürdürücüsü olan bu ağalar, topraksız köylüleri, ilkel metotlarla kapılarında yarıcı, ortakçı, azap, maraba olarak çalıştırırlar. (Apaydın ve Akçam, 1969: 42) Bu açıdan toprak reformunda ısrarlı olan sendika, Türkiye'nin tarımsal gerçekliğine yönelik bir eğitim yapılmasının da altını çizmektedir. Bu anlamda tarım liseleri önerisinde bulunur. Çünkü nüfusun yüzde 72'sinin tarım alanında çalıştığı bir ülkede tarım eğitiminin payı %3'tür. Buna karşın sendikanın sürekli olarak rahatsız olduğu bir konu olan İmam Hatip Liselerinin çokluğu karşısında tarım liselerinin azlığı özellikle ilgilenilmesi gereken bir konudur.

Eğitimin milli olabilmesi için kaynaklarında milli olması gerekmektedir. TÖS için Türk Silahlı kuvvetleri ulusal bağımsızlığın büyük teminatıdır. Buna karşın savunma giderleri kamu harcamaların büyük bir kısmını teşkil ediyor olmasından da rahatsızlardır. Savunma giderlerinin bu kadar çok artmasının sebebi ise Türkiye'nin batılı savaş endüstrisinin etkisi altında olmasındandır. Çünkü Batılı savaş endüstrisi geri kalmış ülkelerin savunma masraflarının artmasından yanadır. Bu açıdan savunmaya ulusal nitelik kazandırılması gerekmektedir. (Baykurt, 1999: 51)

Sendikanın kültürel işlevini yerine getirmesi ise daha çok maddi olanakları ile bağlantılı bir konu olmuştur. TÖS, eğitim mesleğinin özellikleri gereğince kültür hizmetlerinin de önem ve önceliği savunmuştur. Sendika kültürün milli ihtiyaçlara cevap verebilmesi gerektiğini düşünmekte bu sebeple de kültür emperyalizmine karşı durmayı savunmaktadır. Bu açıdan kültürel kalkınmaya önem verilmelidir çünkü kültürel kalkınma bağımsızlığımızı korumanın ve halkı yoksulluktan kurtarmanın tek yolu olarak görülmektedir. Bu açıdan TÖS kuruluşunun ilk yıllarında Tiyatro-TÖS'ü desteklemiştir. TÖS'ün halka ve öğretmenlere kültür hizmeti olarak kurulan Tiyatro-TÖS 52 bölgede 74 Ayak Bacak Fabrikası, 29 sözsüz oyun oynamıştır. (Aksarı, 2005: 110) Buna karşın birçok yerde milliyetçiler tarafından saldırıya uğrayan tiyatro sendikayı maddi olarak zorlamıştır. Bu durum

ileriki zamanlarda sendika içi gruplaşmalarda da tarafların birbirini suçlarken öne sürdükleri bir proje haline gelmiştir.

TÖS meslek sorunlarını yurt sorunları ile bağdaştırarak yerine getirmeye çalıştığı politik işlevi konusunda hukuksal olarak oldukça problemlerle karşılaşmıştır. TÖS, öğretmenlerin politika ve solculuk yaptıkları gerekçesi ile özellikle Milli Eğitim Bakanlığı'ndan gelen saldırıları “öğretmen kıyımı” olarak tanımlamış, bu suçlamalara karşılık öğretmenlerin ortak özelliklerinin “Anayasa düzeninin savunulması ve tanıtılması, Atatürk devrimine yürekten bağlılık, Batı uygarlığının ve değerlerinin savunulması, düşüncede ve eylemde halktan yana olma, Türkiye'nin tam bağımsızlığını, Atatürk'ün deyimi ile İstiklal-i tam'ı amaç edinme” olduğunu belirtmiştir. (Ertuğrul, 1967: 168)

TÖS politika konusunda esas önemli olanın yurt sorunları ile ilgilenmek olduğunu ve bunun da tam bağımsızlık ve Atatürk devrimi ile bağlantılı olduğunu her fırsatta vurgulamaktadır. Bununla birlikte partiler üstü inanç ve eylemlerin savunucusu olan TÖS politika anlayışını şu şekilde tanımlamaktadır:

“Bizim için politika yeryüzündeki her davranıştır. O bakımdan TÖS'ün tüm eylemleri politiktir. Ne var ki bu politika yasalarımızın bize yasakladığı politika değildir. Geçirdiğimiz dönemde sendikamızın direnme ve savunma organı olmadığını öne sürdük ve ‘TÖS demokratik baskı organıdır’ diyerek, eylemlerimize bunun gerektirdiği niteliklerin kazandırılması konusunu daimi göz önünde bulundurduk. ...İnanıyoruz ki tüm kamu kurum ve kuruluşları üzerinde demokratik baskı aracı olmanın asıl ve en son amacı sorunlarımızı yasama organına kabul ettirebilmektir. Bunun sağlanabilmesi için tüm partilerin üzerinde ciddi bir izlenim bırakmak zorunludur. Bunun da yolu partilerle özel ilişkiler kurmak değil, sorunlarımızı halkoyuna benimsetmek, tüm partilerin karşısına, halk oyunun sahiplerinden birisi sıfatıyla çıkmaktır.” (Ertuğrul, 1967: 41-42)

Bu bağlamda Baykurt sendikanın siyaset ile olan ilişkisini de şu şekilde açıklamaktadır:

“TÖS'ün mevcut partilerden hiçbirisiyle açık kapalı bir bağlantısı ve onlardan birini tutması yoktur. Sendikacı olarak, bir yıl içinde hiçbir partinin kapısını çalmadık. Hiçbir partinin ayağına gitmedik. Öğretmenliği partilerden ve

particilikten çok yüksek görüyoruz. Mevcut partilerin mensuplarından ara sıra bize uğrayanlar oldu. Hepsini aynı koltuğa oturttuk, hepsine çay, kahve, sigara sunup gönderdik. Sendikayı iktidardaki partinin yörüngesine itersek bu sendika “sarı sendika” olur. Bugün muhalefette bulunan partiler yarın iktidar partisidirler. Sendikayı onların yörüngesine itmek, sendikayı şimdiden sarılaştırmak olur.” (Ertuğrul, 1967: 42)

Buna karşın sendika içinde TİP’in desteklenmesi gerektiğini düşünmekte olanlar da vardır. Daha sonradan sendikayı gruplaşmaya götüren bu fikir ayrılığı aynı zamanda sendikanın işlevi ve politikası konusunda da görüş farklılıklarını içermektedir.⁸⁵ Sendika yönetimini olaylar karşısında pasif davranmakla suçlamaya başlayan bu grup, sendikanın TİP’e uzak durmasının yanlış olduğunu, sendikaların işçi sınıfı partilerinin yan kuruluşları olduklarını savunmaktadır.

3.1.2.1. Devrimci Eğitim Şurası

Milli Eğitim Bakanlığı’nın her üç yılda bir eğitim şurasını⁸⁶ toplaması gerekmektedir. Buna karşın eğitim şuralarının düzenli biçimde toplanmaması neticesinde TÖS bir şura düzenlemiştir. “Devrimci Eğitim Şurası” adıyla düzenlenen şura 4-8 Eylül 1968 tarihlerinde Siyasal Bilimler Fakültesi’nin konferans salonunda gerçekleştirilir. Şuraya öğretmenler dışında, gençler, diğer sendikalar ve işçilerden de oldukça yoğun katılım olmuştur. Baykurt şura açılış konuşmasında bu durum hakkında “Biz, Devrimci Eğitim Şûrası’nı toplamakla Millî Eğitim Bakanlığını, geciktirdiği resmî “Millî Eğitim Şûrası” hakkında uyarmış

⁸⁵TÖS yönetiminde anlaşmazlıkların ortaya çıkması ilk olarak çalışma programı yapılırken ortaya çıkmıştır. Bir grup öğretmenlere özel hastane ve dinlenme kampları kurulmasını da çalışma programına eklenmesi gerektiğini savunurken, Fakir Baykurt’un da içinde bulunduğu bir kesim ise öğretmenlere özel hastanenin halk tarafından iyi karşılanmayacağını, dinlenme kampları için de parasal olarak altından kalkılamayacağı için karşısında durmaktadır. Buna karşın yapılan oylamalarda bu öneriler kabul edilerek çalışma programına konmuşlardır. (Baykurt, 1999: 59-60) TÖS yönetimindeki görüş ayrılıkları I. Olağan Genel Kurul’a kadar sendika politikalarına da yansımaya başlayarak devam etmiştir. Genel Yönetim Kurulu toplantısında “hakkı huzur” önerisi getirilmesi ile görüş ayrılıkları iyice netleşmiş ve bunun sonucunda Fakir Baykurt toplantı esnasında Genel Başkanlığı bırakmıştır. Yerine Feyzullah Ertuğrul göreve gelmiştir. Bu durum neticesinde 1. Olağan üstü genel Kurul toplantısı yapılmış ve Fakir Baykurt tekrardan genel başkan seçilmiştir.

⁸⁶10 Haziran 1933’te çıkan 2287 sayılı ve “Maarif Vekâleti Merkez Teşkilâtı ve Vazifeleri” adını taşıyan bir yasanın 3., 5. ve 6’ncı maddeleriyle düzenlenen Millî Eğitim Şûralarının ilki 1939’da, sonuncusu da 1962’de toplanmıştır. Üç yılda bir toplanması gereken bu şûralar, sonuncusunun üzerinden 6 yıl geçtiği halde toplanmamaktadır. Toplandığı zaman da, Türkiye’nin eğitim sorunlarını, temel alt yapı sorunlarından ayrı ele aldığı için, kararları bakımından, gerektiği kadar yapıcı olamamış, yapıcı kararlar da, sistemin engellemesi yüzünden uygulanamamıştır. (TÖS, 1969b: 19)

olduk.” diyerek bu durumu anlatmaktadır. (TÖS, 1969b: 23) Bunun neticesinde de Bakanlık da 1969'un Mayıs ayında şurayı toplayacağını kamuoyuna bildirmiştir.

Asıl amacı o dönemki durumu bilimsel olarak eleştirmek, toplumun gereksinim duyduğu yeni eğitimin içeriğini, biçimini, yöntem ve tekniklerini ortaya koymak olan şura bu amaçlara ulaşmak için on iki konuyu ele almıştır. Bunlar (TÖS, 1969b: 22):

- “1 - Ülkemizin temel çelişkileri ve bu çelişkilerin eğitime etkileri
- 2 - Geri kalmış ülkelerde eğitim sorunları ve devrim ihtiyacı
- 3 - Türk kültür ve eğitiminde emperyalist etkiler
- 4 - Kapitalist düzende eğitim kurumları ve işleyiş biçimleri
- 5 -1961 Anayasa'sında devrimci eğitimin kökleri
- 6 -Türk devrimci eğitiminin amaçları, ilkeleri, metodu ve ulusal tercihler
- 7 - Türk toplumunun ihtiyaç duyduğu yeni eğitim ve kültür kurumları
- 8 - Öğrencilerin temel ihtiyaçları
- 9 -Eğitim Devrimini gerçekleştirme ve toplumu yeni amaçlara ulaştırmada siyasal ve toplumsal kuruluşların izleyeceği yollar: Plânlama, Finansman ve Yönetim
- 10- Cahilliğin ve teknik yetersizliğin giderilmesinde Köy Enstitüleri uygulamasından çıkan sonuçlar
- 11-Ülkemizin teknolojik açığına kapamak için eğitim kurumlarımızı nasıl düzenlemeli ve çalıştırmalıyız?
- 12- Öğretmen yetiştirme, yerleştirme, geçim, güvenlik ve örgütlenme” dir.

Her başlık için bir komisyon oluşturulmuştur. Beş gün boyunca bu başlıklar altında hazırlanan bildiriler dinlenerek üzerinde tartışılmış ve komisyonlar bu doğrultuda çalışmaları yaparak, kararlar alınmıştır.

TÖS eğitime ilişkin bütün sorunları ülkenin sorunları bağlamında ele aldığını ve bunlar arasında karşılıklı ilişkiler bulunduğunu belirtmektedir. Bu açıdan eğitim sorunlarının çözümü aynı zamanda ülke sorunlarının çözümü demektir. Burada çözüme giden araç ise devrimdir. Bu açıdan şurada devrim için eğitim ilkesi geliştirilmiştir. Bu ilkenin gerekleri şurada “Devrimci Eğitimin Amaçları, İlkeler,

Yöntemi ve Ulusal Tercihler” başlıklı bir bildiri ile sunulmuştur. Bildiriye göre devrimci eğitim, “toplumdaki düzensizliğin, ekonomik bağımlılığın, kültürel yozlaşmanın sorumluluğunu duyacak, kişilerin mutluluğunu sağlayıcı, çağdaş uygarlık düzeniyle bağdaşan, akılcı bir düzeni getirmede eyleme geçecek öncü kuşakların yetiştirilmesine dönük eğitim düzeni” olarak tanımlanmaktadır. (Kazgan, Günyol, v.d., 1969: 32) Bu açıdan devrimci eğitimin amacı halka politik bilinç kazandırmaktır. Politik bilinç ile kast edilen kişinin hem kendi toplumu içindeki yerini ve sınıfını bilmesinin sağlanması, kişinin devletle ilişkilerinde bilgili kılınması, sosyal, ekonomik ve siyasi haklarının bilincine varmasıdır. Bununla birlikte ülkesinin ekonomik düzenini ve toplumsal koşullarının farkına vararak diğer uluslarla karşılaştırabilmesi demektir. Bu açıdan kişinin kendisini, toplumunu, insanlığı düşünebilecek geniş bir görüş açısına kavuşturmakla ilgilenen devrimci eğitim insanı ve toplumu devrime hazırlayan eğitimidir. (Evren, Erdem ve Yıldırım, 1995: 273)

“Geri Kalmış Ülkelerin Eğitimi Üzerinde Emperyalist ve Kapitalist Etkiler” başlıklı bildiriler genel olarak emperyalizmi tanımlamayı, Türk eğitim ve kültüründeki emperyalist etkileri göstermeyi amaçlamaktadır. Baykurt bildirisinde emperyalizmin bir zamanlar askeri müdahaleler ile geldiğini buna karşın şimdi yönteminin değiştiğini belirtmektedir. Yeni yöntemleri daha çok eğitim, kültür ve reklam üzerinden tanımlayan Baykurt’un örnekleri ilginçtir:

“Şimdi emperyalizm, bir "Trova atı", bir "Alicengiz oyunu" dur. Bankalarda "karşılık para", tanesi 25 liraya dolar, limanlarımızda Altıncı Filo'dur. Okullarda süttozu, sinema ve stadyumlarda çiklet, radyolarda reklâm: "Memlekette sana'dır yağların en güzeli!.." Sofralarda soya, ovalarda Sonora-64, silolarda ışınlanmış buğday, zeytinyağlarımızda parafın, üzümlerimizde keçi gübresi, Mobil, Shell'dir. En sıkışık zamanımızda jetlerimize verilmeyen yakıt, sermaye ithalâtı, montaj ve hafif metal endüstrisi, kapitalizmin en son gelişme evresi, tekelci kapitalizm... Yerlisi 970 kuruşa, yabancı 2020 kuruşa alınan ilâç; dünya Hatlarından % 35 pahalıya aldığımız, Arap şeyhlerinin % 80'ine karşılık bizim % 30 kâr ile işletme hakkını verdiğimiz petrol... Nüfus plânlaması, doğum kontrolü, TÜBİTAK'ın verdiği bilim ödülleri... Program

geliştirme... Doktorlarımızı, mühendislerimizi Amerika, Kanada ve Almanya'ya çeken güç...” (Baykurt, 1969: 53)

Eğitimde emperyalizmin en açık sembolünü ise 1956'dan sonra Amerika'nın uluslararası gelişime yardım örgütü olan AID menşeli projelerdir. Bunlardan program geliştirme⁸⁷, araç geliştirme⁸⁸, deneme ve fen liseleri⁸⁹, beslenme eğitimi, barış gönüllüleri⁹⁰ ve öğretmen yetiştirme projeleri Türk eğitimini etkileme bakımından hayli kritiktir. (Baykurt, 1969: 67) Bunların içinden beslenme eğitime yönelik eleştiriler TÖS kayıtlarında çokça yer almaktadır. Bu proje kapsamında okullarda kullanılan süttozu eğitimde ülkemize yöneltilmiş en tipik Amerikan etkisi olarak görülmektedir. Özellikle Baykurt'un açıklamalarında oldukça yer alan beslenme eğitiminin etkilerinden şu şekilde bahsedilmektedir:

“...Üretim artığı bayat gıda maddelerinin Unicef, FAO ve Çare örgütler yoluyla Amerikan'dan toplanıp navlunu bize ödetilmek suretiyle getirilen bu malzeme, ilkokullarımızdaki 5 000 000 öğrencide derin tepkiler uyandırmakta, ana babaları üzmemekte ve hepimizin ulusal onurumuza dokunmaktadır... Ana ile çocuğu arasında bir "sütbağı" vardır. Amerikalıların süttozu yoluyla yeni kuşaklarımızla bir sütbağı kurmaları, gelecekteki çıkarları için gerekli olabilir... Bu tozdan eğitim ve kültürümüzü temizlemeli, onurumuzu ve kişiliğimiz kurtarmalıyız...” (Baykurt, 1969: 69)

⁸⁷Program geliştirme, ilkokul ders programı üzerinde yapılan çalışmalarla ilgilidir. Proje kapsamında Millî Eğitim Müdürleri, ilköğretim müfettişleri, ilkokul müdür ve öğretmenleri, öğretmen okulu müdür ve öğretmenleri Amerikalı uzmanların yönettiği seminerlerden geçirilmişlerdir. Müfredat programlarının ülkenin gelenekleri üzerine oturtulması ve ilkokul II. Devre müfredatını hafifletmek için “Fransız Devrimi” ve “Reformları”nın programdan çıkartılması söz konusudur.

⁸⁸Araç geliştirme, okul araç gereçlerinin ve yardımcı ders kitapları, duvar levhaları ve dergiler gibi basılı eğitim malzemelerinin yapılmasında Amerika'dan getirilen malzemelerin kullanılarak yapılmasını şart koşan bir çalışmadır. Baykurt'un bu projeye Türk okullarına ve standartlarına uymadığı, Amerika'nın desteği olmadan Türk olanaklarıyla yürütülemeyeceği ve pahalı bir uygulama olduğu için eleştirmektedir. Ayrıca, bu sebeplerden de ötürü proje Türk okullarında yaygınlık kazanamamış ve süresi dolduktan sonra Millî Eğitimin işlevsiz bir parçası olarak kalmıştır. (Baykurt, 1969)

⁸⁹Deneme ve Fen Liseleri ortaöğretimi amaç, method, araç ve kurumlar yönünden Amerikanlaştırma ilkesine bağlı olarak, önce İstanbul ve Ankara'da açılmıştır. Bunların müdür ve öğretmenleri AID kanalıyla Amerika'ya gidip gelmişlerdir. Kırkar kişilik sınıflarda, Florida Üniversitesinin geliştirdiği program ve kitaplar kullanılmış, Amerikan okullarında olduğu gibi seçmeli dersler konulmuştur. Binlerce aday arasından ikişer kademeli seçimlerle ayıklanan öğrencilerin 24'er kişilik sınıflarda okutulup yetiştirildikten sonra, bilim adamı olmak üzere Orta Doğu Teknik Üniversitesine, oradan da Amerika'ya yollanmaları tasarlanmaktadır. Bu açıdan Baykurt Fen ve Deneme Liselerini beşeri erozyonun yeni girişimlerinden biri olarak nitelemektedir. (Baykurt, 1969)

⁹⁰Barış gönüllüleri buluşunu ortaya atan John F. Kennedy'dir. Üniversite bitirmiş kız erkek genç Amerikalılar, Amerika ile ilişkisi olan ülkelerde birer “barış misyoneri” olarak çalışacaklar ve bu ülkelerin geri insanlarına yardımcı olacaklardır.

TÖS'ün beslenme eğitimi ve barış gönüllerine karşı yürüttüğü politikalarla yarattığı hava Maçka şubesi kurucularından olan Gültekin Gazioğlu'nun anılarını yazdığı kitabında da yer bulmaktadır. TÖS'ün beslenme eğitimine gıda maddeleri Amerikan geldiği için karşı çıkmasını ve Baykurt'un Amerika'dan gelen süttozlarının çocukları ana babalarına yabancılaştırdığını ileri sürmesine bugününün gözüyle bakan Gazioğlu, bunları kaba solculuk olarak görmekte ve o zamanlar anti-emperyalist mücadeleyi de bu açıdan çok ilkel bir şekilde yürüttüklerini belirtmektedir. (Gazioğlu, 2010: 90)

Şura'da eğitimi Türkiye'nin düzeni ve düzenin sorunlarıyla birlikte düşünmek, çözüm yollarını araştırmak fikri öne sürülmüş ve bu amaçla iki tip ülke tanımı yapılmıştır. Bunlardan ilki gelişmiş, endüstrileşmiş kapitalist ülkeler ile kapitalist yolla kalkınma isteği içerisindeki az gelişmiş ülkelerdir. Türkiye'de kapitalizmin eğitime etkilerinin anlaşılması Türkiye'nin toplum düzeninin temelinin ve topluma egemen güçlerin incelenmesi ile bağlantılıdır. Bu bağlamda Türkiye az gelişmiş bir ülkedir ve eğitim sistemini de az gelişmiş ülkelerin eğitim sistemine göre değerlendirmek gerekir. (Özek, 1969: 81)

Türkiye ulusal kurtuluş savaşını antiemperyalist ve antikapitalist bir amaçla gerçekleştirmiştir. Antikapitalist ve antiemperyalist bir düzenin ve batının sömürgeciliği karşısına çıkabilmek için de batı uygarlığına erişebilmek zorunlu görülmüş ve “batılılaşıma” çabalarına girişilmiştir. Bu nedenle eğitim ekonomik kalkınmayı hızlandıracak bir etken olarak kullanılmak istenmektedir. Buna karşın Türkiye'de bu zamana kadar eğitim planında kendi düzenine uygun bir yöntem kullanılmak yerine batı modelleri kullanılmıştır. Batıdan alınan eğitim sistemleri ile kalkınabileceğimiz, batı uygarlık düzeyine ulaşabileceğimiz sanılırken, gerçekte batı modelleri, batı felsefesi toplumumuza benimsetilmiştir. (Özek, 1969: 88) Eğitimin sistemleştirilmesi, siyasî iktidara ait bir mesele olduğuna ve siyasî iktidar da belirli bir düzende belirli bir biçimde oluştuğuna göre, siyasî iktidar düzenindeki değişiklik gerçekleşmedikçe eğitim düzeninde değişiklik ve devrim beklemek hayal olacaktır. Yani siyasi iktidar ve hukuk bir üst yapı sistemi olarak, egemen sınıf düzenine uygun şekilde oluşmaktadırlar. Bu açıdan öğretmenler, eğitim sistemine karşı çıktıkları zaman, istesinler veya istemesinler, zorunlu olarak düzene de karşı çıkmış

olacaklardır. Düzene karşı çıkış ise emperyalizme karşı çıkmak, antiemperyalist savaş içinde yer almak demektir. Öğretmen devrimci ve öncü sınıfların yan ve aydınlatıcı gücü olarak görevini kesinlikle benimseyecektir. Öğretmen kendi başına bir sosyal sınıf olmadığı için, tüm düzene ve eğitim sistemine varan bir devrimci hareket içinde devrimci sınıfların, öncülerin yan kuvveti olmak durumunda ve görevindedir. Emekçi sınıfların henüz kesinlikle belirmediği az gelişmiş ülkelerde, öğrenciler ve öğretmenler, bu sınıfın bilinçlenmesinde en önemli ve tarihsel görevi görmektedirler. (Özek, 1969: 104) Bu açıdan öğretmenler mücadele içinde politikayı devrimci sınıflara dışarıdan taşıyan bir yaklaşımı savunmaktadırlar.

Komisyon Türkiye’de eğitimin üzerindeki emperyalist etkilerden kurtulmak ve devrimci eğitimi gerçekleştirmek için devrimci işçi, öğretmen ve öğrenci örgütleri arasında dayanışma ve işbirliği sağlanmasını öngörmektedir. Bu açıdan sendika öğretmenleri, işçileri, köylüleri ve öğrencileri bilinçlendirmek üzere toplantılar yapmalı, eğitimler düzenlemelidir. (Evren, Erdem ve Yıldırım, 1995: 276) Baykurt’a göre de öğretmenlerin öbür sendikalarla, halkla özellikle işçi ve köylülerle ilişkilerini artırmak gerekmektedir. Bu bağlamda Köylü Birlikleri’nin kurulmasına TÖS üyeleri yardımcı olmaktadır, bu aynı zamanda dikey örgütlenmedir. (Baykurt, 1999: 367)

Şura’da Türkiye özelinde gelişmekte olan ülkelerde eğitimin rolü, tanımı ve şekillendirilmesi ile ilgili tartışmalar dışında, var olan eğitim kurumlarının durumu ve Türkiye’nin kalkınması bakımından araştırma kapasitesinin ve elemanlarının arttırılabilmesi için gerekli olan kurumlara yönelik tartışmalar da yapılmıştır. Bunlarla birlikte öğretmenlerin ekonomik, hukuksal ve örgütsel sorunlarına yönelik bir komisyon oluşturulduğu gibi öğrencilerin biyolojik, barınma, giyinme, sağlık ve spor gibi ihtiyaçlarının konuşulduğu bir komisyon da oluşturulmuş, kültür ve sanat konuları da tartışmaya açılmıştır.

3.1.2.2. Büyük Eğitim Yürüyüşü

Büyük Eğitim Yürüyüşü öğretmenler üzerindeki baskılara yönelik kitlesel bir tepkinin ilk örneklerinden birini oluşturmaktadır. TÖS ve TÖMDF’nin tabanından gelen şikâyet ve öneriler doğrultusunda, baskıları protesto etmek ve resmi makamları uyarmak amacıyla 15 Şubat 1969 günü Ankara’da açık bir yer toplantısı

ve gösteri yürüyüşü şeklinde yapılan Büyük Eğitim Yürüyüşü'ne 30 bine yakın eğitim emekçisi katılmıştır. TÖMDF dışında İLK-SEN' de yürüyüşe destek vermiştir.

Eylemin içeriği ve nedenleri kamuoyuna bir bildiri ile açıklanmıştır. Buna göre eğitim ve öğretmenlik mesleği ekonomik, siyasi ve idari olarak üç koldan baskı altındadır. Ekonomik olarak eğitim hizmetlerine bütçede yeteri kadar yer ayrılmamakta, öğretmen aylıkları az bulunmaktadır. Siyasi olarak ideolojik suçlamalara maruz bırakılmakta ve idari olarak da bu suçlamalar doğrultusunda sürgünlere gönderilmekte, cezalar almaktadırlar.

Bu baskılar sonucunda eğitim emekçilerinin ortak tepkisi ilk olarak 1963 yılında Büyük Eğitim Mitingi ile olmuştur. Büyük Eğitim Mitingi TÖMDF tarafından örgütlenmiş ve baskılar mahiyetinde bir ihtar etkisi yaratmış sonucunda da öğretmenlerin aylıklarında bir takım iyileşmeler gerçekleşmiştir. Buna karşın eğitim ve öğretmenlik mesleği üzerindeki baskılarda bir azalma olmamıştır.

TÖS'ün kurulması ile birlikte sendika ilk olarak eğitim ile ilgili görüşlerini içeren bildirimleri siyasi partilere ve ilgili makamlara sunmak, Cumhurbaşkanlarına ziyaretlerde bulunmak ve sorunlarını anlatmaya çalışmak gibi yöntemler denemişlerdir. Bu yöntemlerden yeterli sonuçları alamayınca bölge bölge toplu ve eylemsel tepkiler başlamıştır. 1967 Ekim'inde Antalya'da çok sayıda eğitim emekçisinin katıldığı bir protesto toplantısı yapılmış ve bu hareketi Eskişehir, İzmir, Edirne, Balıkesir, Karabük, Malatya illerinde yapılan eylemler izlemiştir. Bunların dışında Devrimci Eğitim Şurası'nın toplanması bile eğitim üzerindeki baskıları konusunda yetersiz kaldığı için öğretmenler Büyük Eğitim Yürüyüşü'nü düzenlemişlerdir.

3.1.2.3. Çatal Kazık

Büyük Eğitim Yürüyüşü hem baskılar hem de sendika içi ve sendika dışı ayrılıkları bir araya getirme konusunda bir umut oluşturmuştur. TÖS dışında faaliyet gösteren iki ayrı örgüt olan TÖMDF ve İLK-SEN TÖS'e göre mücadele de ayrılık yaratmaktadırlar. TÖS kurulduğunda TÖMDF'nin kendini fes etmesi gerektiğine dair bir karar alınmıştır. Baykurt federasyonun görevini tamamlamasının gerekliliğini şu şekilde ifade etmektedir:

“TÖMDF varlığını sürdürmek isterse, gücümüzü bölmüş olur. İki ayrı kuruluş, iki ayrı yöntem, iki ayrı giderler toplamıdır. İki kuruluş çatal kazıktır. Çatal kazık yere gitmez!” (Baykurt, 1999: 26)

Buna karşın federasyon varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bu sebeple 250 kadar derneği bulunan federasyonun, dernek yönetimlerinin TÖS şubelerince ele geçirilmesi kararlaştırılmış ve uygulanmaya başlanmıştır. Bundan sonra 1968’de Ankara’da yapılan TÖMDF kurultayında TÖS, federasyonun yönetimini almıştır. Fakir Baykurt aynı zamanda TÖDMF Genel Başkanı oldu. TÖDMF bir yıllık geçiş sürecinden sonra, 1969 yazında toplanan genel kurulunda kendini feshederek TÖS ile birleşmiş ve tüm mal varlığı da TÖS’e verilmiştir. Buna karşın sendikanın İLK-SEN ile birleşme çabaları olumsuz sonuçlanmıştır.

Sendika içinde de sendikanın işlevi ve izlediği yöntemler konusunda bir fikir ayrılığı olduğundan bahsetmiştik. Bu ayrılığın bir tarafında sendikaya üyeliği sadece kâğıt üzerinde olan bir grup bulunurken, diğer tarafta ise sendikanın Bakanlık karşısında daha sert bir tutum almasından yana olanlar bulunmaktadır. Bu eksendekilere göre sendika grev yapmalıdır, eğer yapamıyorsa bu durumda dersleri boykot etmelidir. Bu grup aynı zamanda bir TÖS Devrimci Dayanışma Bildirisi yayınlamıştır. Bu bildiri yurdun ve eğitimin içinde bulunduğu durumu betimleyen ama aynı zamanda sendika yönetiminin bunların üstüne gitmede ve iktidara karşı yetersiz kaldığını da belirten bir eleştiridir. Bu grup sendika yönetiminin değişmesi gerektiğini de düşünmektedir. Tüm bu gruplaşmalar ve eleştirileri tartışmak amacıyla 8 Temmuz 1969’da TÖS II. Olağanüstü Genel Kurulu’nu Kayseri’de toplanmıştır. Genel Kurul’un 2. gününde gericiler tarafından baskına uğrayan TÖS kongresi Ankara’da SBF salonunda devam etmiş ve yine Fakir Baykurt’un Genel Başkan seçilmesi ile tamamlanmıştır.

3.1.2.4. Büyük Öğretmen Boykotu

1969 yılında siyasi iktidarın eğitimde ve toplumda yarattığı tahribat nedeniyle TÖS bakımından gergin bir ortam oluşmuştur. Öğretmenler üzerindeki baskıların yarattığı hoşnutsuzluk ve olumsuzlukların birikimi bir genel grev ortamı ve isteği oluşturmuştur. Bu açıdan hareket merkezden değil, tabandan, bölge inisiyatiflerinden gelmiştir. (Gazioğlu, 2010: 98) İlk olarak Aralık başında

Erzurumlu öğretmenler genel merkezden bağımsız olarak boykot kararı almış ve işi bırakmışlardır. Ardından Kars şubesi de boykota katılmış ve bu durum Mersin, Tarsus, Anamur ve Silifke gibi çeşitli bölgelere de yayılmış, yerel inisiyatiflerle boykot komiteleri oluşturulmuştur. Genel Merkeze boykotu desteklemek için on gün süre veren şubelerin zorlamaları sonucunda eylem kararı 10 Aralık 1969 tarihinde yönetim kurulu toplantısında alınmıştır. Aynı tarihte “Bütün Öğretmenler Boykota” başlıklı bir bildiri yayınlanarak, 15-18 Aralık 1969 tarihlerini kapsamak üzere 4 günlük boykot ilan edilmiştir.

Bildiri de TÖS Genel Yürütme Kurulu’nun kararına göre, eğitim yabancı etkiler altında milli olma niteliğini yitirmiş, öğretmenlerin maddi durumları kötüleşmiş, hatta bu sebepten ötürü mesleğini bırakanların sayısında oldukça çok artışlar olmuş ve bu durumlar karşısındaki rahatsızlıklarını dile getirmeye çalışan öğretmenler cezalandırılıp, görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Bununla birlikte Anayasa’nın verdiği hak ile kurulan bir kurum olan TÖS iktidar tarafından resmen muhatap olarak alınmamış ve çeşitli saldırılara maruz kalmıştır. Bu durumda “önce dışerini ve kemerlerini sıkmak, yetkili yöneticileri her fırsatta nezaket ve ciddiyetle uyarmak ve onların çözüm getirmelerini beklemek” yolunu seçen TÖS, yurdun çeşitli yerlerinde başlayan boykotları disipline alarak bir ihtar boykotu gerçekleştirecektir. (TÖS, 1969c)

4 gün boyunca eğitim ve öğretimin büyük oranda durduğu boykota sendikalı ve sendikasız 109 bin öğretmen katılmıştır. O zaman TÖS’ün üye sayısının 55-60 bin civarında olduğu belirtilmektedir. (Altunya, 1999: 20, Evren, Erdem ve Yıldırım, 1995: 39) Bu açıdan sendikaya üye olmayan öğretmenlerin de boykota katıldığı görülmektedir. Öğretmenler dışında halktan ve demokratik kitle örgütlerinin bir kesiminden de boykota destek verenler olmuştur. Ayrıca İLK-SEN’ de boykota katılmıştır.⁹¹ Bu bağlamda boykota katılım oranı Türkiye genelinde yüzde 71 olarak verilmektedir. (Bayata, 1999: 35)

⁹¹İLK-SEN’le olan anlaşma sürecini Baykurt’un anılarında şu şekilde geçmektedir: TÖS’ün ilk boykot kararı üç gündür. İLK-SEN bütün Türkiye’de boykota gidilmesini istemekle beraber üç günlük boykotu az bulmakta, on gün yapılmasını önermektedir. Ayrıca ilkokul öğretmenlerinin durumuna öncelik verilmesini istemektedir. Bu öneri karşısında TÖS üç günlük boykotun bu konuda deneyimsiz oldukları için yeterli olacağını ama İLK-SEN’in de katılımı olursa dört gün yapılmasının

Genel olarak dönemin tanığı olan birçok kişi bu eylemin yasal nedenlerle grev yerine boykot olarak adlandırıldığını belirtmektedir. (Altunya, 1999: 20, Bayata, 1999: 34, Emiralioğlu, 1999: 50, Ertuğrul, 1999: 116) Gazioğlu da eylem için boykot sözünün kullanılmakta olduğunu ama bunun bir grev olduğunu yazmakta ve hatta bunu işçi ve emekçi sınıflarımızın tarihindeki ilk genel grev olduğunu da eklemektedir. (Gazioğlu, 2010: 99) Buna karşın Baykurt'a göre bu eylemin grev olarak adlandırılması uygun değildir. Çünkü hem grevin belirli formlarına uymaz hem de sonunda bir yaptırımı yoktur. Bu açıdan boykot bir iş bırakımıdır ama süresi bellidir, geçicidir ve sonunda anlaşmak için masaya oturma durumu yoktur. (Baykurt, 1993)

Boykot katılım oranı ve bıraktığı izler göz önünde bulundurulduğunda başarılı olarak nitelendirilse de, öğretmenler için sonuçları itibari ile istenilenler elde edilememiştir hatta var olan durumum daha da olumsuzlaştığı görülmektedir. Boykot eylemi nedeniyle katılan öğretmenler hakkında üç ayrı işleme başvurulmuştur. Bunlardan birincisi adli kovuşturmadır. Boykota katılanların yarısı hakkında adli kovuşturma açılmıştır. Öğretmenlerin bir bölümü için de aykırı eylemden ötürü dava açılmıştır. Boykot nedeni ile öğretmenlere uygulanan ikinci tür işlem yönetsel işlemlerdir. Bunlar Bakanlık emrine alma, işten el çekirme, görev yerini değiştirme şeklinde uygulanmışlardır. Üçüncü tür işlemler de maaş kesimi, kıdem indirimi, meslekten çıkarma cezaları şeklinde olan disiplin işlemleridir. Disiplin işlemlerinin hemen hepsi Danıştay'dan geri dönmüştür. (Helvacı, 1999: 38-39) Bunlarla birlikte devletin öğretmenlere ve örgütlerine yönelik tutumları daha da sertleşmiştir.

1961 Anayasası ile kazanılan sendika kurma hakkı 12 Mart 1971'de yapılan askeri müdahale ile geri alınmıştır ve TÖS ile ilgili birçok dava açılmıştır. Anayasa'da yapılan değişiklikle kamu emekçilerinin sendika kurma haklarına son verilmiştir. Böylece tüm öteki kamu emekçileri sendikaları ile birlikte TÖS'te kapatılmış, TÖS yöneticileri de hapsedilmişlerdir.

uygun olacağını belirtir ve boykot kararı iki sendikanın da bildirinin altına isimlerinin yazılması ile dört gün olarak kabul edilir. (Baykurt, 1999: 328-337)

3.2. Fordizmin Sendikacılık Eğilimleri Bakımından TÖS'ün Yeri

1960'lı yıllar Türkiye'de Fordizmin genel anlamda hayata geçtiği bir dönemin başladığı yıllar olarak ele alınabilir. 1960 yılında yapılan darbe ile yeni bir birikim modeli olan ithal ikameci sermaye birikim rejime geçiş yapan Türkiye'de sanayi burjuvazisi güçlenmekle birlikte, proleterleşme de artmaya başlamıştır. Bu sermaye birikim rejime uyumlu bir düzenleme biçiminin yerleşmesi de 1961 Anayasası ile yapılan kurumsal düzenlemeler aracılığı ile olmuştur. 1961 Anayasası'nın getirdiği sosyal normlar, sağladığı sosyal haklar geniş toplum kesimleri için önemli değişiklikler getirmiştir. Bu kesimlerden bir tanesi de kamu emekçileridir. Kamu emekçilerinin sendikalaşma süreci 1961 Anayasası'nın tanıdığı örgütlenme hakkı ile gelişmeye başlamıştır.

Fordizm başlığı altında incelediğimiz 1945 yılı ile 1970'lere kadar süren dönem de sendikalar emeğin örgütlenmesinin bir göstergesi ve önemli bir toplumsal kurum haline gelmişlerdir. Bu durum on yıllık bir gecikme süresi ile çevresel Fordizmin görüldüğü bölgeler için de geçerli olmaktadır. TÖS'de 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'de kamu emekçilerinin örgütlenmesinin bir göstergesi olurken aynı zamanda toplum için de önemli bir kurum haline gelmiştir. TÖS'ün bu özelliği Devrimci Eğitim Şurası'na toplumun farklı kesimlerinden gelen telgraf ve mektuplarda da görülmektedir.

Şura'ya gelen bir telgraf (TÖS, 1969b: 14):

13023

6123 Biga 52 59 3 900

ELT

Devrimci Eğitim Şurası Üyelerine

Siyasal Bilgiler Fakültesi Salonu

Cebeci-ANKARA

Bozuk eğitim işlerimize bir çıkar yol bulmak için toplandığınızı öğrendik. Bu konuda hepimiz çok dertliyiz. Çocuklarımızı yeterince okutamıyoruz. Okul yok, para yok. Okula gidenlerin çoğu sınıfta kalıyor. Teksas, Tommiks gibi kitaplar çocuklarımızı mahvediyor. Kendimize, fakirlere uygun yollar bulmanızı dileriz. Kararlarınızı merakla bekliyoruz.

Biga'dan 20 veli adına

Kemal AKARCALI

Şura'ya gelen bir telgraf (TÖS, 1969b: 30):

23836

5 Eylül 1968

9096 Çardak 10 98 5 9 8 50

Devrimci Eğitim Şûrası

Siyasal Bilgiler Fakültesi Konferans Salonu

Cebeci — Ankara

Ey milletin asil evlâtları. Ey gerçekten bizi düşünen toplumcular. Ey aydın sorumluluğunu yüklenenler. İyi kulak verin köyünüze. Biz topraksız ve açız. Biz doktorsuz, ilâçsız dertler düğümüyüz. Biz okullarda okuma imkânlarından yoksunuz. Biz ırgat olduk, çoban olduk. Çocuklarımızı bari okutun, adam edin. Asırlarca ordunun Mehmetçiği olan bizi ve çoban olmaya mahkûm yavrularımızı Allah aşkına tezelden kurtarın. Yetkili kararlar alın.

Hepinizin ellerinden öperiz.

Denizli Çardak ilçesi.

Bozkurt, inceler kasabası ve Söğüt köyü halkı adına

Mahmut Çetin

Şura'ya gelen bir mektup (TÖS, 1969b: 38):

Devrimci Eğitim Şûrası Başkanlığı'na

Siyasal Bilgiler Fakültesi

ANKARA

Devrimciler Kurultayı emekçi sınıfa hayır getirsin.

Sömürgenlerin, yani sermayedarların, patronların, ağaların, işbirlikçilerin eğitim sorunu yok. Kentsoylular, çalışanların politik bilinçsizliği yüzünden yönetimi ele geçirdiler.

Zenginlerin borusunu öttüren eğitim, tek başına nasıl düzelir? Yüzde yüz emekten yana bir düzen kurulmadıkça, sömürücü sınıf, başta kaldıkça herkes için eğitim fırsatı vermez.

Biz, köylü ve işçiler, yani ezilenler, aramızda ittifak kurup sınıfsız bir toplum kuracağız, nasırlı, kudretli ve yaratıcı ellerimizle. Eğitim nimetinden faydalanmak ancak emekçilerin hakkıdır. Ancak ondan sonra çocuklarımızın körelmiş zekâları fişkirabilecek, eşitlik içinde daha çok çalışarak Anadolu bozkırını şenlendireceğiz.

Devrimci öğretmene selâm olsun. Bozuk düzenin tümüne birlikte direneceğiz. Omuz omuza vererek alanlara yürüyeceğiz.

Büyük kurtuluş gününün şafağı atmaktadır.

2 Eylül 1968

Fatsa Köycülük Derneği

II. Başkanı: Zeki Saruhan

Fordist dönem ulus devletin ekonomide etkin olduğu bir dönemdir. Fordizmde Jessop’a göre ülke içi politik hegemonya üzerine mücadele, “ulusal popüler” ekseninde gerçekleşmektedir. Bu “ulusal popüler” eksen, özünde kapitalist özellikleri sorgulamadan olduğu gibi kabul etmektedir. Bu açıdan mücadele ekonomik açıdan ekonomik ve toplumsal yeniden bölüşüm konuları çerçevesinde ilerlerken, politik açıdan ise vatandaşlık haklarının genişletilmesi ve korunması çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. (Jessop, 2009: 125) Dönemi ulusallık vurgusunun TÖS’ün hem sendikal politik eksenini hem de yapısı için de geçerli olduğu söylenebilir. TÖS’ün Türkiye’nin ekonomisi konusunda ileri sürdüğü fikirlerin temelinde de bu ulusallık çizgisi vardır.⁹² TÖS, Türkiye’nin ithal ikameci rejiminin gösterdiği yapısal özellikleri kavrayan bir sendikadır. Birikim rejiminde kapitalist olmayan özelliklerin değişmeden kaldığını bu açıdan da Türkiye’nin ağırlıklı olarak bir tarım ülkesi olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte TÖS için geçerli olan, bu yeni kapitalist modele karşı çıkabilen bir tasarı oluşturmak değil, az gelişmiş bir ülke olan Türkiye’nin gelişmiş ülkelerin kapitalizme geçiş yolunu takip ederek gelişmesinin sağlanmasıdır. Bu da ekonomik ve kültürel olarak ulusal kalkındır.

Fordizm döneminde planlı kalkınma sürecine geçişle, eğitimin işlevi de yeni bir boyut kazanmıştır. Bu açıdan eğitim ekonomik gelişmeyi sağlayan bir araç olarak görülmüştür. Bu dönemde eğitimin iki temel işlevi vardır. Birincisi, yeni kurulan ekonomik yapıya uygun insan gücünün yetiştirilmesi diğeri ise bu ekonomik yapıyı içselleştirmiş ve kalkınma hedeflerine uyumlu değer ve davranışları benimsemiş bireyleri yetiştirmek ve kalkınmaya engel olabilecek değer ve davranışları

⁹²TÖS’ün ulusallık çizgisinde iki faktörün etkileri bulunduğu söylenebilir. Bunlardan ilki İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen yeni dünya sisteminde Türkiye’nin ABD’nin önderliğindeki kapitalist blok içinde yer almayı sürdürmesinin eğitim alanını doğrudan etkilemiş olmasıdır. 1946’dan sonra Türkiye kapitalizminin ulaştığı aşamada eğitim, tek parti döneminden farklılıklar göstermiştir. “Sanayileşmenin hız kazanmasına koşut olarak, İkinci Dünya Savaşı sırasında, mesleki ve teknik eğitim okulları yaygınlaştırılmıştır.” Savaşın sona ermesini izleyen 1946 yılı Türkiye için yeni bir dönüm noktası sayılmaktadır. Pazar ekonomisinin ağırlığını hissettirmesi, tarımda makineleşme, kentleşme, iç göç, nüfus artışı gibi faktörler eğitim politikalarını da etkilemeye başlamıştır. Daha sonraki yıllarda da ortaöğretimin büyümesi, imam hatip okullarının ve yabancı dilde eğitim yapan özel ve resmi ortaöğretim kurumlarının yaygınlaşması hep bu toplumsal belirlenim ile açıklanabilir. İkinci olarak ise Tek parti rejimi altında yaklaşık 25 yıl boyunca sürdürülen “milliyetçi” eğitim politikalarının ardından 1945 sonrası “milliyetçi-maneviyatçı” bir eğitim politikası yaşama geçirilerek din, tekrar okul sistemi içerisine sokulmaya başlanmıştır. 1950 yılından sonra ise örgün eğitim giderek derinleşen bir kargaşa yaşamaya başlamıştır. Cumhuriyetin kurulması ile girilen kimi reformlardan geri adım atılmıştır. Okullara din dersi konulması, imam hatip okullarının yeniden açılması, köy enstitülerinin kapatılması bunlar arasındadır. (Eğitim-Sen, 2004c)

değiştirmektedir.⁹³ TÖS'ün eğitim konusundaki görüşleri de bu yöndedir. TÖS için eğitim ulusal ve kültürel kalkınma yoluyla çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşılması için kullanılacak en önemli araçtır. Bu açıdan İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye-ABD ilişkileri ve NATO üyeliği gibi gelişmeler, dönemin siyasal ve ekonomik olduğu kadar eğitim politikalarında da belirleyici bir etken olarak eğitim sisteminin de Amerikan etkisi altına girmesini sağlamıştır. TÖS, tam bu noktada bu durumu ulusal kalkınmanın önünde bir engel olarak gördüğü için tüm sendikal mücadelesini bu etkinin ortadan kaldırılmasına adanmıştır. Bu bağlamda TÖS, azgelişmişliğin kökenlerini ve kapitalist gelişmeyi emperyalizm temelinde açıklamaktadır. Bu etki yok edildiğinde ulusal sanayileşmenin gerçekleşmesi sağlanacaktır. Bu bağlamda bağımlılık tezleri ile aynı görüşleri savunun sendika için Türkiye bir çevre ülkesi olarak tahakküm altındadır ve azgelişmişliği de ona merkez tarafından dayatılmaktadır.

TÖS tarafından yapılan Devrimci Eğitim Şurası'nda da bu izler görülmektedir. Bu şura Millî Eğitim Şûralarından farklı ve genellikle de ona alternatif olabilecek şekilde bir içeriğe sahip olması ile birlikte kendi dönemlerinin toplumsal ve siyasal özelliklerini yansıtacak niteliktedir. Şura'da daha çok antikapitalist, antiemperyalist içeriğe sahip bir eğitim modeli ve “geri bıraktırmış ülke” olarak eğitimde yaşanan sorunlar üzerinde yoğunlaşıldığı söylenebilir.

Şura'da Türkiye özelinde dil ve kültür farklılıkları konusuna değinilmemiş tersine emperyalist etkilerin kültür ve dil birliğini sarsıcı yönlerinden söz edilmiştir. Burada sözü edilen dilin Türkçe (ulusal dil) olduğunu belirtmek gerekir. Şuranın

⁹³Bu dönemde eğitimin planlanmasında, ilköğretimde sınırlı bir boyutu ile sosyal talep yaklaşımı, orta ve yükseköğretimde ise emek gereksinimleri yaklaşımı kullanılmıştır. İlköğretimde okullaşma oranının yüzde yüze çıkarılması hedefine yönelik bir planlama söz konusu olmuştur. Bu hedefin belirlenmesinde ise siyasal sistem açısından “iyi yurttaş” yetiştirme başlıca etken olmuştur. Bu dönemde orta ve yükseköğretim için kullanılan emek gereksinimleri yaklaşımı, sanayi üretimini belli bir oranda artırmak için gerekli olan emek niteliklerinin kestirilmesi ve eğitim sisteminin, bu nicelik ve nitelikte emek gücünü yetiştirmek üzere düzenlenmesine yönelik teknik bir süreçtir. Eğitim planlamasına esas oluşturan emek gereksinimleri yaklaşımı, dayandığı politikalar ve eğitim sunumunun ekonomik sistemin emek gücü gereksinimlerini karşılama hedefine yöneltilmesi nedeniyle eşitsizlik yaratan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, eğitim hakkına sahip olması gereken tüm nüfusa eğitimin sunulmasını hedef olarak almayan, ekonomik sistemin işine yaramayan kazanımları değersiz sayan, bireyin kendini yetkinleştirme ve geliştirme gereksinimini karşılayamamaktadır. (Eğitim-Sen, 2004b)

düzenlendiği dönemin koşulları gereği ulusalcılık teması öne çıkarılarak Türkçe üzerindeki Arapça ve Farsça etkisinden kurtulmak gerektiği üzerinde durulmuştur.

Şura'da farklı etnik gruplar ve dinsel inanışlar konusu sadece Talip Apaydın ve Dursun Akçam'ın "Geri kalmış ülkelerde, özellikle Türkiye'de eğitim sorunları ve devrim ihtiyacı" adlı bildirisinde ifade edilmektedir. Ama buradaki asıl talep, etnik grupların kendi kimlikleri doğrultusunda özgür eğitim hakları değil, bu grupların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdeki eğitim eksikliği ve bu eksikliğin giderilmesi talebidir. Bununla birlikte sözü geçen bildiri kadına yönelik eşitsizlik konusuna da aynı taleple yaklaşmakta, eğitime ulaşma konusunda kadınların daha eşitsiz bir ortam içinde olduklarını belirtmektedir. Bu açıdan da toplumsal cinsiyet konusunda herhangi bir talepleri bulunmamaktadır. TÖS'ün toplumsal cinsiyet körü bir sendika olması da dönemin sendikal havasının bir gereği şeklinde düşünülebilir. Fordizmde işçi profilinin ağırlıklı olarak erkek işçilerden oluşması söz konusudur. Bu açıdan dönemin sendikal hareketlerinde öncülük ve üye profili açısından erkeklerin üstünlüğü söz konusudur.

Fordizmde sendikalar fabrika sanayisi işçisinin örgütleri olduğundan mücadelenin mekânsal olarak fabrika içinde var edilmesi söz konusu olmaktadır. Bu durumun bir getirisi olan toplumsal cinsiyet körlüğü Fordizm döneminin sendikal hareketinin de önemli bir özelliği niteliğindedir. Bu durum bir sanayi işçisi örgütü olmayan TÖS için de geçerlidir. TÖS, mekânsal olarak fabrika dışında ve kadınların da aktif olarak çalıştığı bir ortamda sendikal faaliyet yürütüyor olmasına ve bu açıdan kendi döneminde kurulan işçi sendikalarına nazaran daha fazla kadın üyesi de bulunmasına rağmen kadının mesleksi ve toplumsal yeri konusunda hiçbir aktivite ve politika geliştirmek ihtiyacı hissetmemiştir.

Fordist dönem sendikaları sanayi işçisinin örgütleri oldukları için TÖS'ün söylemlerinde de buna öykünme ve kendilerini özel sektörde çalışan işçi gibi tanımlamak önemlidir. TÖS kurucularından olan ve kısa bir süreliğine genel başkanlıkta yapan Feyzullah Ertuğrul'un Büyük Öğretmen Boykotu'nu incelediği bir yazısında kamu emekçilerinin sendikal mücadelelerinin sınıfa karşı sınıf savaşımı olduğunu belirtmektedir. (Ertuğrul, 1999: 117) Burada, devlet kamu emekçisinin işvereni olarak değerlendirilmektedir. Devleti bir işveren olarak gören

düşünce tarzına 1967-1969 Dönemi TÖS Çalışma Raporu'nun giriş bölümünde de rastlanılmaktadır. Buna göre “işveren özel ya da kamu sektöründendir yani patron ya da devlet olarak adlandırılır.” (TÖS, 1967: 1) Bu açıdan kamu emekçileriyle işveren devlet arasında artı değer üreten işçilerde olduğu gibi doğrudan değil de dolaylı ya da görünmez bir sömürü ilişkisi, örtük bir emek-sermaye karşıtlığı vardır. Devlet bütçesinden aylık alıyor oldukları ve de beyaz yakalı olmalarına bakılarak kamu emekçilerinin işçi olmadıkları sanılabilmektedir. Buna karşın kamu emekçileri siyasal toplumda resmi devlet görevlileri olarak var olsalar da sivil toplumda ise devlet biçimini belirleme, onu yönetme eşit hakkına sahip ve işçi sınıfından yurttaşlar olarak vardırırlar. Bu açıdan tıpkı özel sektör işçileri gibi değer üretmeseler de tıpkı onlar gibi ücret sistemi kapsamında ve işçi sınıfındadırlar. (Ertuğrul, 1999: 129)

Bu yorumlar ışığında Ertuğrul kamu emekçilerini işçi sınıfından saymakla beraber, Büyük Öğretmen Boykotu'nun bildirisinde yer alan öğretmenlerin istemlerinden⁹⁴ “öğretmen geçim sıkıntısı yüzünden işçi olarak Almanya'ya gitmez” söylemi ile bir bakıma çelişmektedir. Buna karşın bu söylem TÖS'ün öğretmenlik mesleğine bakış açısını tam olarak yansıtmaktadır. TÖS için öğretmenlik:

“...sözgelimi berberlik ya da terziilik gibi dar sınırlı bir hizmet alanı değildir. Berber görevini yapar işi biter. Terzi kumaşı diker, onun da işi biter. Öğretmenin görevi bu kadar basit değildir. Öğretmen, A-B-C'yi öğretip orada kalmaz. Belirli sorumlulukları vardır. Öğrettiği şeylerle neler yapıldığını, bunların ulusal çıkarlarımızla ne şekilde ilişkilendiğini de öğretmek zorundadır.” (TÖS, 1967: 3)

⁹⁴Boykotun bildirisinde öğretmenlerin istemleri şu şekilde belirtilmiştir (TÖS: 1969c):

“Öğretmen yalvarmaz

Öğretmen boyun eğmez

Öğretmen el açmaz

Öğretmen Almanya'ya, Hollanda'ya işçi çöpçü gitmez

Öğretmen dövülmez

Öğretmen yakılmaz

Öğretmen kıyılmaz

Öğretmen sürülmez

Öğretmen DERS verir

Öğretmen el'ine teslim edilmiş çocukları ve milletin kendisini EĞİTİR.

Öğretmen horlanmaz, öğretmene SAYGI duyulur...”

Bu açıdan sürekli halkla bütünleşme çabasında olduğunu söyleyen öğretmenler, aynı zamanda meslekleri gereği kendilerini toplumdan daha üstün görmektedirler.

Kendilerini işçi olarak görmemelerine rağmen dönemin sermaye birikiminin özgül koşulları neticesinde şekillenen sendikacılık biçimi bir işçi sendikacılığı modeli olduğu için bunu uygulamaya çalışan TÖS'ün bu açıdan Fordizmin döneminin sendikal özellikleri ile beraber, sendikal mücadele eksenini de benimsediği söylenebilir. Fordizm sürecinde emek ve sermaye arasında daha öncesinde görülmemiş bir uzlaşma söz konusu olmuştur. Bu uzlaşmayı sağlayan korporatizm Batı'daki sendikalar için toplu pazarlık ve toplu sözleşme araçları ile devlet yapıları içinde emeğin siyasi temsiline bir yolunu bulmak şeklinde gerçekleşmektedir. Toplu sözleşme araçları uzlaşmanın önemli bir özelliği olarak yorumlanmaktadır. Buna karşın çevresel Fordizmin deneyimlendiği ülkelerde siyasi rejimlerin emekle uzlaşmaya yanaşmaması söz konusudur. (Munck, 2003: 45) Bu açıdan devletin rolünü de kavrayan TÖS hem bir işveren hem de sistemin düzenleyicisi olarak gördüğü devlete karşı da mücadele yürütmektedir. 624 Sayılı Kanunun kamu emekçilerine toplu sözleşme ve grevi yasaklamış olmasından dolayı TÖS sendikayı sendika yapan özellikler olarak tanımladığı bu haklar için de mücadele geliştirmiştir. Bu bağlamda TÖS için sendikanın işlevlerini esas olarak üyelerinin ekonomik ve sosyal haklarını savunmak, toplu sözleşme ve grev yapmak ile sınırlı tutan ve kendi işkolu olan eğitim dışında herhangi bir toplumsal alanda mücadele eksenini geliştirme ihtiyacı hissetmeyen bir sendikal mücadele eksenini benimsemiş olduğu söylenebilir. Bunların dışında Munck Fordizmde sendikaların sınıf bilinci için bir şey ifade edemediklerini ve yeni kapitalizm modeline yapısal olarak karşı çıkabilen bir tasarı da çıkaramadıkları ifade etmektedir. (Munck, 2003: 46) Bugünden bakıldığında Munck'ın bu yorumunun TÖS için de geçerli olduğu söylenebilir.

Son olarak 1960'lı yılların antiemperyalist ruhundan hareket eden TÖS'ün, dönemin ulusalcı devrimci havası içinde kültürel çoğulluğu göremediği söylenebilir. Dönemin ulusalcı ruhunu en iyi anlatacak örnek de “Devrimci Eğitim Şurası Andı” olabilir. Şair Can Yücel tarafından önerilen ve kabul edilen bu andın, “Öğrenci And'ı” ile benzerliği ilgi çekicidir (TÖS, 1969b: 505):

“Türküm, doğruyum, devrimciyim.
Yasam, iç ve dış gâvuru dışarı atmak,
Yurdumu tez elden kalkındırmaktır...
Ülküm, işçiye iş,
Köylüye toprak,
Bebeye süt,
Yavruya ekmek ve kitap,
Gence gelecek sağlamaktır...
Varlığım ulusal kurtuluşumuza ve bağımsızlığımıza armağan olsun...”

3.3. Eğitim-Sen

3.3.1. Eğitim-Sen’in Kuruluş Süreci

Eğitim-Sen 1990 yılından beri eğitim işkolunda faaliyet gösteren Eğitim–İş ve Eğitim–Sen’in 23 Ocak 1995 tarihinde birleşmesi sonucu kurulmuştur. Bir kuruluş bildirgesi yayımlayan Eğitim-Sen ve Eğitim–İş bu sendikal birleşmeyi güçlü ve etkin bir sendikanın yaratılmasının ihtiyacı olarak gördüklerini belirtmişlerdir. (Eğitim-Sen, 1994: 9-10) Bu kuruluş bildirgesi ışığında ortak amaç, anlayış ve işleyiş bütünlüğü içinde hazırlanan Eğitim-Sen tüzüğünün 2. maddesinde sendikanın amaçları şu şekilde belirtilmiştir (Eğitim-Sen, 2005a: 4-5) :

“a- İnsan hakları ve temel özgürlüklerin bütünlüğü içinde din, dil, ırk, cinsiyet, siyasal düşünce farkı gözetmeksizin bütün üyelerin ekonomik, demokratik, akademik, siyasal, kültürel, hukuksal, mesleki, özlük hak ve çıkarlarını koruyup geliştirmeyi, üyelerine insanca bir yaşam düzeyi sağlamayı,

b- Toplumun bütün bireylerinin demokratik, laik, bilimsel ve parasız bir eğitimden kendi anadilinde; eşitlik içinde ve özgürce yararlanabilmesini savunur ve demokrasinin tüm kurum ve kurallarıyla yerleşmesini ve bir yaşam biçimi haline getirilmesini amaçlar.

c- Grevli ve toplu iş sözleşmeli sendikal hakların tanınması ve çalışma koşullarını düzenleyen hükümlerin uluslararası normlara uyumunun sağlanması için gerekli mücadeleyi yürütür.

d-Eğitim-Sen uluslararası sözleşmelerde çocukların eğitimi ile ilgili yer alan temel hakların ve özgürlüklerin takipçisi ve savunucusudur.”

Bunlarla birlikte Eğitim-Sen kuruluş bildirgesinde sendikanın öğretmen yetiştirme ve personel eğitiminin geliştirilmesini, üniversitelerin özerk ve demokratik bir yapı ve anlayışa kavuşmasını savunur. (Eğit-Sen, 1994: 11)

Eğitim-Sen tüzüğüne göre sendika kendi iç işleyişinde demokratik merkeziyetçilik esaslarına göre çalışmaktadır. (Eğitim-Sen, 2005a: 9) Sendika içi demokrasiyi üyelerin eleştiri ve öneri haklarını kullanmaları ve karar süreçlerine katılmaları açısından koruyucu bir faktör olarak savunduğunu belirten sendika bu bağlamda azınlığın çoğunluk olma haklarını korur. (Eğitim-Sen, 2005a: 9) Kendini örgütsel olarak devlet, siyasal parti, örgüt ve kuruluşlardan bağımsız olarak tanımlayan Eğitim-Sen sendikal bağımsızlığı da koruyucu bir faktör olarak üyeleri arasında siyasal görüş ayrılığı gözetmeksizin tüm üyelerin siyasal partilere üye olma hakkını da savunmaktadır. (Eğitim-Sen, 2005a: 9-10)

Eğitim-Sen faaliyetlerin kurduğu komisyonlar aracılığıyla sürdürmektedir. Örgütlenme komisyonu; üye arttırma çalışmalarıyla ilgilenmekte, memur ve hizmetli komisyonu; memur ve hizmetlilere kendi özlük haklarının neler olduğu hakkında bilgilendirici toplantılar düzenlemekte, özlük ve hukuk komisyonu; üyelerinin genel hukuki sorunlarının çözümü hakkında görüş ve öneriler sunmakta, eğitim komisyonu; çeşitli konularda seminerler düzenlemekte, kadın komisyonu ise kadın üyeleri için ek haklar sağlamaya, yönetsel birimlerde daha etkin bir biçimde yer almasına önem göstermektedir. (Evren, Erdem ve Yıldırım, 1995: 237)

1995 yılından itibaren eylemsel bir olgu olarak ortaya çıkmış olan Eğitim-Sen, varlığını aynı zamanda hukuksal düzleme taşıma mücadelesi de vermiştir. 23 Temmuz 1995 tarihli ve 4121 sayılı Yasa ile sendika hakkı kamu görevlileri açısından da anayasal güvenceye kavuşturulsa da grevli toplu sözleşmeli sendika hakkı isteyen eğitim emekçileri, 1995'ta yapılan Anayasa değişikliğinden sonra da eylemlerine devam etmişlerdir. Anadilde eğitim hakkını tüzüğünde savunduğu için 1996 yılında da Ankara Valiliğinin istemiyle Eğitim-Sen hakkında kapatma davası açılmış, Eğitim-Sen Mart 1996'da ortaya koyduğu kararlı direnişle bu davanın geri alınmasını sağlamıştı. 18 Nisan 1996'da ise Eğitim-Sen üyeleri, anayasal hak olarak devletten talep ettikleri toplu sözleşme istemi geri çevrilince, bir günlük iş bırakma eylemi yapmıştır. Eğitim-Sen'in 23 Kasım 1996 tarihinde düzenlediği üyelerinin

sürgün, soruşturma ve görevden uzaklaştırılmalarına karşı “Ankara Yürüyüşü” Kızılay meydanında fiili bir mitinge dönüşmüş, Milli Eğitim Bakanı’nın “gereğinin yapılacağı” taahhüdünü vermesiyle eylem sona ermiştir. Eğitim-Sen ve KESK 2001 yılında çıkan 4688 Sayılı Kamu Görevlileri Sendika Kanunu’na karşı önemli eylemler gerçekleştirmiştir. 1998 yılında bu amaçla yapılan eylem grev ve toplu sözleşmesiz bir kanunun çıkarılmasını engellemeyi başarmışsa da yasanın çıkarılma sürecinde kanunun grev ve toplu sözleşmeyi içermesi gerekliliğini birçok kez vurgulamasına rağmen ne bu hakların kanuna eklenmesini başarılabilmiş ne de kanunun bu haliyle çıkarılmasını engellenebilmiştir.

4688 Sayılı Kanun’a kadar Eğitim, Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası olan Eğitim-Sen, kanundan sonra sendikadan kültür emekçilerinin ayrılması ile sendika Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası adını almıştır.

3.3.2. Nasıl Bir Eğitim-Sen?

Eğitim-Sen’in kurulduğu dönemden bugüne kadar olan olağan genel kurul çalışma raporları incelendiğinde, sendikanın mücadele ekseninin genel hatlarıyla değişmeden devam ettiği söylenebilir. Eğitim-Sen kurulduğu yıllar itibari ile neoliberal ideolojinin ülkeye ve sendikal harekete olan etkilerine yönelik bir politika sürdürmektedir. Bu açıdan 1980’lerden günümüze kadar süregelen süreci neoliberal ideoloji altında bir yeniden yapılanma ve dönüştürme olarak tanımlamaktadır. Bu süreçte devlet de yeniden yapılandırmakta, gündelik hayat ve toplumsal yapılar da sistemin ihtiyaçları ile uyumlu hale getirilmektedir. İnsanlar arasındaki ilişkiler dahi ister toplumsal, ister bireysel olsun bu yeni yapılanmanın etkisiyle biçimlendirilmektedir. Bu bağlamda Eğitim-Sen için “ekonomik sorunlardan, ekolojik sorunlara; sosyal sorunlardan, siyasal sorunlara, eğitim sorunlarına kadar her şey, ortaya çıktığı ülkeyi etkilemekle de kalmıyor, tüm dünyayı tesir altına alarak küreselleşiyor.” (Eğitim-Sen, 2005b: 13)

Eğitim-Sen, tüm genel kurul çalışma raporlarında “Yeni Dünya Düzeni” olarak adlandırılan kapitalizme yönelik eleştirilerini dile getirirken aynı zamanda küreselleşme, emperyalizmin çevre ülkeleri üzerindeki etkilerinin genişlemesi, özelleştirme ve devletin küçültülmesi, sendikal hareketlerin zayıflatılma politikaları

üzerinde de durmaktadır. (Eğitim-Sen, 1995a: 2, 1996: 3, 1998a: 10, 2002: 18, 2005b: 8-10, 2008: 6-7)

Eğitim-Sen’de neoliberalizm aynı zamanda emperyalist politikalara uyum süreci ile birlikte düşünülmektedir. Bu sebeple siyasi iktidarların, bir yandan ABD’nin özellikle Ortadoğu’ya yönelik emperyalist projesinde aktif görevler alırken, diğer yandan da IMF, WB, WTO’nun belirlediği politikaları hayata geçirmeye çalışmalarını de eleştiren Eğitim-Sen, bu sürecin Türkiye de siyasal, ekonomik ve sosyal kriz ortamına götürdüğünü dile getirmektedir. (Eğitim-Sen, 2002: 20, 2005b: 12, 2008: 5) “Tüm yaşam alanlarını kapitalizmin kar güdülerine teslim eden bu anlayışın eğitimde uygulamalara zemin oluşturmaya başladığını düşünen Eğitim-Sen için neoliberal politikalara karşı durmak mücadele anlayışının temelini oluşturmaktadır.” (Eğitim-Sen, 1996: 3, 2002: 18)

Eğitim-Sen’in eğitim konusundaki en önemli mücadelesi neoliberalizmin etkilerine yöneliktir. Eğitim, neoliberal politikalar açısından diğer metarlardan hiçbir farkı olmayan bir meta olarak tanımlanmıştır. Neoliberal düşünürlere göre her alanda olduğu gibi eğitimde de rekabetçi bir piyasa oluşturulması kaçınılmazdır, eğitimin artık bir özel mal olduğu, piyasada alınıp satılabilecek bir tür mal olduğu kabul edilmelidir. Bu bağlamda devlet paralı eğitimin sağlanmasını gündeme getirmekte ve eğitim sisteminin çöküşüne özelleştirme yoluyla çözüm bulunulacağını savunmaktadır.

Paralı eğitimle, daha iyi ve nitelikli eğitimin özel okullar ve dershaneler eliyle sağlanabileceğinin öne sürölmektedir. Bu açıdan paralı eğitim, gündelik hayatın bir parçası durumuna gelmiştir. Bu durum eğitimde eşitsizliğin artmasına sebep olurken, eğitim alanında eşitsizlik arttıkça; eğitimin niteliği ve donanımları bakımından okullar arası farklılaşma da hızla artmaya devam etmektedir. Eğitim-Sen’e göre nitelikli ve parasız eğitim; eğitime ayrılan kaynaklar, öğretmenlerin yetişme ve çalışma koşulları ile okul ortamının donatımından bağımsız düşünülemez. Bu konuda Eğitim-Sen’in kurulduğundan bu yana savunduğu herkese eşit, kamusal ve nitelikli eğitimin içeriğini de bunlar oluşturmaktadır. (Eğitim-Sen, 2002: 28-31)

Eğitim-Sen sendikal hareketin üretim ve hizmet birimlerinde emekçi yığınların acil talepleri etrafında yenilenmesi gerektiğini belirtir. Neoliberal saldırılar kamu hizmetlerinin piyasalaştırılmasına paralel olarak kamu hizmetleri alanında çalışan emekçilerin iş güvencisini ortadan kaldırarak personel ilişkilerinin esnekleştirilmesini amaçlamaktadır. (Eğitim-Sen, 2005b: 13) Bu açıdan günümüzde emekçilerin örgütlü kesimlerinin en önemli sorunları sosyal güvenlik, parasız sağlık, parasız eğitim talebi, kıdem tazminatları, özelleştirme, taşeronlaştırma, esnek çalışmaya karşı mücadele, asgari ücret, iş sağlığı ve çalışma koşullarının kötülüğü, işten çıkarmalar ve sendikasılaşma gibi konulardır. (Eğitim-Sen, 2008: 8-9) Bu sorunların yeniden yapılanma sürecinin emek hareketindeki etkileri olduğunu belirten Eğitim-Sen, bu durumun küreselleştiğine de vurgu yapmaktadır. Bu açıdan küreselleşen saldırıya karşı, küresel dayanışmanın gerekliliğini savunan Eğitim-Sen, emek hareketinin politik hattı buna göre çizilmesini de öngörmektedir. (Eğitim-Sen, 2002: 18)

Bu bağlamda örgütlenme anlayışında uluslararası saldırılara ve küresel emperyalist kuşatmaya karşı küresel emekçi örgütlenmesi ve dayanışmasını hayata geçirmek gerekmektedir. Bu açıdan işçi sendikaları ve kamu emekçileri sendikalarının aynı merkezden yönelen saldırılar karşısında olduklarını belirten Eğitim-Sen için var olan kazanımların ve hakların korunmasında emek cephesinin ortak mücadelesi ve örgütlenmesinin zemini araştırılmalıdır. Küresel saldırılar karşısında uluslararası emekçi dayanışmasını öne çıkartılmalı, uluslararası sendikalar, konfederasyonlar ve küreselleşme karşıtı kuruluşlarla daha aktif mücadele ve örgütlenmeye gidilmelidir. (Eğitim-Sen, 1995b: 13, 2002: 71) Bu sebeple Eğitim-Sen'in ilgili uluslararası kuruluşlarla bağlantı sağlama ve sendikayı yurt dışında tanıtmaya çabasıdır. (Eğitim-Sen, 1995a: 15) UNESCO, UNİCEF, ILO emekçilerin enternasyonal dayanışma gereğinden hareketle, yazılı ve görsel medyadan edinilen bilgilere dayanarak küresel olarak gelişen emekçi hareketlerine dayanışma ve destek sağlanmasının desteklenmesi söz konusudur. (Eğitim-Sen, 1995a: 16, 1995b: 20) Ayrıca Eğitim Enternasyonalisi ile de ilişki kurmakta sendikanın kurulduğu dönemden bugüne kadarki en önem gösterdiği uluslararası çalışmalardan biridir. (Eğitim-Sen, 1995b: 13, 2002: 152, 2008: 16, 23)

Uluslararası dayanışma ile birlikte Eğitim-Sen'in ülke içinde de bir öğretmen sendikası olmaktan kurtarılması çabaları vardır. Bu bağlamda hem örgütlendiği işkolunda çalışan farklı mesleklerin de sendikal mücadeleye katılımını öngören Eğitim Sen; demokratik kitle örgütleri, siyasi partiler, meslek kuruluşları, veli örgütleri ve öğrencilerle dayanışma, yardımlaşma, bilgilenme, ortak davranma gibi çabalarda bulunmaktadır. 1 Eylül Barış günü, 1 Mayıs kutlamaları ve 8 Mart bunlardan bazılarıdır. (Eğitim-Sen, 2002: 50, 2005b: 64, 2008: 16) Bununla birlikte çeşitli işkollarında de emekçilerin eylem ve etkinlikleri örgütsel bağımsızlık ilkesine uygun olarak aktif olarak desteklenmektedir. (Eğitim-Sen, 2005b: 16) Eğitim-Sen için işkolu dışındaki diğer emekçiler ve örgütleriyle özgürlük, barış ve demokrasi güçleriyle mücadele birliklerinin oluşturulması vazgeçilmez bir olgudur. Bu temelde gerek yerel gerekse uluslararası emek örgütleriyle dayanışma içinde olunması önemlidir. (Eğitim-Sen, 1995b: 13, 2002: 71) Ayrıca Eğitim-Sen örgütlenme politikasını işsizler ve güvencesizlerin talepleri de kapsayacak şekilde genişletme yönündedir. Aksi halde toplumsal mücadelede yalnız kalacaklarını belirtmektedirler.

Eğitim-Sen için sendikal mücadele ve demokrasi mücadelesinin birlikte ele alınması gerekir. Bu açıdan sendika içi demokrasi, meşru-militan mücadele, kitlelerden kopuk olmamak, işçi sınıfının bir parçası olarak emekçi yığınları ile birlikte hareket etmek önemlidir. (Eğitim-Sen, 1995c: 11-12, 1998a: 15) Eğitim-Sen kendini eğitim emekçileri adına hak arayan bir örgüt değil, eğitim emekçileriyle beraber hak arayan bir örgüt olara tanımlamaktadır. Bunun gerçekleşmesinin yolunu da demokratik işleyişin gerçekleştirilmesi ile olacağını belirtmektedir. (Eğitim-Sen, 1995a: 5, 1998a: 17-18, 2002: 45)

Eğitim-Sen sendikayı hak alma ve geliştirme aracı olarak görmektedir. Bu açıdan üyelerinin siyasal, sosyal ve kültürel farklılıklarını gözetmeksizin ortak ve bağımsız çıkarları etrafında örgütlenen sendika, mücadele anlayışını da üyelerinin ve kamuoyunun haklılık ve meşruiyeti üzerine kurmaktadır. Bu bağlamda “Hak verilmez alınır” söylemi ile hareket eden sendikaya göre emekçiler kendi haklarına mücadele yoluyla sahip çıkmalıdırlar. (Eğitim-Sen, 1995a: 5, 2002: 23) Bu amaçla kendi tarafından başlatılmayan ya da halk veya diğer sendikalar tarafından

düzenlenen “Halk için Bütçe Mitingi”, “Sürekli Aydınlık için Bir Dakika Karanlık”, “Halkın Raporu” gibi birçok alandaki eylemliklere katılmıştır. (Eğitim-Sen, 1996: 6, 1998a: 20, 2002: 74)

Eğitim-Sen demokrasi mücadelesini Kürt sorununun çözümünde de ele almaktadır. Bu açıdan Kürt sorunu için savaş politikalarına karşı barışçıl ve demokratik çözüm yollarına başvurulması gerektiğini savunmaktadır. Eğitim-Sen savaşın sosyal boyutta açtığı yaraların milliyetçi çizgede birleşmekte olduğunu ve bu durumun ülkede “Bölücülüğe karşıyız söylemi” ile birlikte toplumsal bir düşmanlık ve çatışma ortamını oluşturduğunu belirtmektedir. (Eğitim-Sen, 1995b: 10-12, 1995c: 6-7, 1998a: 18-19)

Bu durum aynı zamanda laik anti-laik, alevi-sünni vb. çatışma zeminlerine de karşı olmayı gerektirmektedir. Laikliği, doğal gereği olarak dinin kamusal alanın dışına çıkarılması ve kişisel alanda halkın onu özgürce yaşaması olarak tanımlayan sendika, bu bağlamda dinin, örgün eğitim alanından çıkarılmasını ve devletin rolünün kamusal alanın dışında inançların önündeki engelleri kaldırmak, inancın kamusal alana müdahalesini önlemek olduğunu belirtmektedir. Ayrıca siyasal İslam’ın küresel sömürüye karşı muhalefetin odağı olarak ortaya çıkması fikrinin iflas ettiğini belirten sendika, küresel sömürüye karşı bir direnişin emek eksenli bir zemine oturtulması gerektiğini savunmaktadır. (Eğitim-Sen, 2002: 19)

Demokrasi ve özgürlük mücadelesi için ülkenin ve sendikanın da demokratikleşmesine yönelik çalışmalar yapmaya çalışan Eğitim-Sen İHD ile ortaklaşa İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi projesi uygulanmaya koymuştur. Seminerlerden oluşan bu proje öğretmenleri insan hakları dersine yönelik hazırlamak amaçlıdır. (Eğitim-Sen, 1995a: 6-13, 1995b: 10-18) Ayrıca, cezaevlerinde yaşanan insan hakları ihlallerine karşı çıkmaktadır. (Eğitim-Sen, 2002: 76)

Eğitim-Sen kurulduğu tarihten itibaren kadın üyelerinin kadın olmaktan kaynaklanan sorunlarına da çözüm üretmek ve mesleksen ve sendikal faaliyet açılarından erkeklerle eşit konuma getirilmeleri için de çalışmada bulunmaktadır. Bu açıdan ilk genel kurullarında üyelerinin %67 erkek %33’ü kadın olarak tespit etmiş

ve bunu her genel kurulda geliştirme yolunda politikalarını sürdürmeye özen göstermiştir. (Eğitim-Sen, 1995a: 7-11, 1996: 7-8, 1998a: 19)

Eğitim-Sen 4. Olağan Genel Kurulu'nda kadın sekreterliği oluşturulması kararı alınmıştır. Kadın sekreterliği "kadın eğitim emekçilerine yönelik ayrımcı uygulamaları açığa çıkarmak, kadın emekçilerinin becerilerini, yeteneklerini sergilemelerini sağlayacak çalışma koşullarını elde etmek, işyerinde ayrımcılığın bütün biçimlerin ortadan kaldırmak, liderlik becerilerinin geliştirilmesi için destek eğitim programları ve projeleri hayata geçirmek ve kadın haklarını savunup, geliştirmek" perspektifiyle faaliyet yürütmektedir. (Eğitim-Sen, 2002: 161) Eğitim-Sen çalışma yaşamında kadın erkek eşitliğinin sağlanmasını, yaşamın he alanında kadın erkek eşitliğinin sağlanmasıyla mümkün olacağını belirtmekte aynı zamanda eşitliğin mevzuat tarafından öngörülmesi zorunlu ve gerekli olmakla beraber uygulamaya yansıtılmasının da aynı ölçüde zorunlu ve gerekli olduğunu savunmaktadır. (Eğitim-Sen, 2005b: 301)

3.3.2.1. Demokratik Eğitim Kurultayı

Eğitim-Sen ilk olarak 2-6 Şubat 1998 tarihinde gerçekleştirdiği Demokratik Eğitim Kurultayı'nda eğitimin sorunlarına dikkat çekmiştir. "Toplumun bütün bireylerinin kendi anadilinde, demokratik, laik, bilimsel bir eğitimden eşitlik içinde ve özgürce yararlanabilmesini savunmak" için çözüm önerileri sunmuştur. (Eğitim-Sen, 1998b) Kurultayda tartışılan konular kitap haline getirilerek kamuoyuna sunulmuştur. Ayrıca yöneticileri günlük olaylar konusunda bilgilendirmek, liderlik özelliklerini pekiştirmek amacıyla Yönetici Eğitim Seminerleri düzenlenmiş, seminer notları kitap haline getirilmiştir.

Eğitim-Sen 1-3 Mart 2002 tarihinde yapılan 1. Olağan Genel Kurul'unda alınan "Tavsiye Kararı" uyarınca 22-26 Kasım 2004'te ülkede meydana gelen değişimler ve beliren ihtiyaçlar üzerine "toplumun bütün bireylerinin, temel insan hakları ve özgürlükleri doğrultusunda, demokratik, laik, bilimsel ve parasız eğitim görmesini, bireylerin ana dillerinde öğrenim görmesi ve kültürlerini geliştirmesi" yolundaki sendika tüzüğü uyarınca yeni bir Demokratik Eğitim Kurultayı düzenleme çalışmalarına başlamıştır. (Eğitim-Sen, 2004a) 1-5 Aralık 2004 tarihinde Ankara'da yapılan 4. Demokratik Eğitim Kurultayı "Eğitim Hakkı" ana teması üzerinden

şekillenmiş ve bunun yanında çok dilli, çok kültürlü toplumlarda eğitim, eğitim ve bilim çalışanlarının sorunları, eğitimde istihdam ve çalışma koşulları, mesleki ve teknik eğitim ve eğitimde değerler konulu bildiriler de tartışılmıştır. Eğitim ve bilim çalışanlarının sorunları olarak öğretmenlerin sosyal-kültürel ve ekonomik koşullarının göz önünde bulundurulduğu çalışmalar yapılırken, öğretmen yetişmenin gereklilikleri belirtilmiş, eğitimde istihdam ve çalışma koşulları konusunda üniversitelerin özerkliği ve akademik özgürlük gerekliliği gibi konularla birlikte YÖK'ün kaldırılması da önerilmiştir. (Eğitim-Sen, 2004a: 8-10)

Eğitim Hakkı konulu bildiri de eğitim hak kavramı ile anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Hak kavramı, "fırsat", "şans" ve "ayrıcalık" gibi eşitsizlik içeren kavramların dışında düşünülmelidir. Eğitimin insan kişiliğinin tüm yönleriyle gelişmesinde çok önemli bir faktör ve insanların kendilerini gerçekleştirmeleri ve özgürleşmeleri ile doğrudan ilişkili bir süreç olması, temel bir insan hakkı olarak evrensel ölçekte kabul görmesinin koşuludur. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde eğitimin, cinsiyet, ırk, etnik yapı ve ulus gibi ayrımlar gözetilmeksizin her bireyin hakkı olduğu açıklanmıştır. Eğitimin temel bir insan hakkı olması, kamusal sorumluluğu, yani devletin herhangi bir ayırım gözetmeden herkese, nitelikli eğitimi parasız olarak sunmasını gerektirmektedir. Bu açıdan Demokratik Eğitim Kurultayı'na sunulan bu ön raporda temel bir insan hakkı olarak savunulan eğitim;

“(1) insanın fiziksel, bilişsel ve duygusal gelişiminin yaşam boyu gerçekleşmesine yardımcı olması, (2) kolektif yaşamı ve bireyin özgürleşmesini desteklemesi, (3) eleştirel ve yaratıcı düşünme ve sorgulama becerisini geliştirmesi, (4) toplumsal barış, adalet ve kardeşlik duygularını pekiştirmesi, (5) insanlar arasında eşitlikçi düşünceyi esas alması, farklı kültür ve kimlikleri zenginlik olarak kabul etmesi ve (6) katılımcı, demokratik değerleri benimsemesi ve emeğe saygıyı geliştirmesi gereken bir süreç”

olarak kavramsallaştırılmıştır. (Eğitim-Sen, 2004b: 7)

Bildiri eğitim hakkının ülkemizde ve dünyada tarihsel gelişimini anlattıktan sonra 1970'lerle birlikte neoliberalizmin kamusal alanı piyasa süreçlerine göre yeniden düzenlemesinin bir kamu hizmeti olan eğitim hakkını nasıl etkilediğini anlatmaya çalışmaktadır. Bu süreçte eğitimin özelleştirmesi ve ticarileşmesinin gözler önüne

serilmesi bildirinin temel amacını oluşturmaktadır. Bu amaçla özelleştirme ve ticarileşmenin yerleşmesi için uygulanmak istenen uygulamalar olan norm kadro ve toplam kalite yönetimi⁹⁵ne karşı çıkmaktadır. (Eğitim-Sen, 2004b: 8) Bunların dışında savaş ve göç nedeniyle eğitimsiz kalan çocuklar, sokak çocukları, çocuk işçiliği ve özel eğitim gerektiren bireylerin eğitim hakkına yönelik öneriler de bildiride yer almaktadır.

3.3.2.1.1. Çok Dilli, Çok Kültürlü Eğitim

Çok dilli, çok kültürlü toplumlarda eğitim konusunda Eğitim-Sen'in çalışmaları DEŞ'ten bu yana emekçi cephesinde Türkiye'nin çok kültürlü ve çok dilli yapısına yönelik fikri değişikliğini göstermesi bakımından önemlidir. Eğitim-Sen'de çok kültürlülük kavramını liberal içeriğinden temizleyerek⁹⁶, emekten yana eşitlikçi ve özgürlükçü bir perspektifle yeniden tanımlanmaya çalışılmıştır. "Heterojenliği ve farklılığı tanıyabilen, ama her birimizi yalnızca bir yönle tanımlayan bir özcülüğe teslim olmayan yeni bir politik dil bulmak zorundayız." diyerek çok kültürlülük tartışmalarını, demokratik düşüncenin geleceği açısından önemsemek gerektiğinin de altını çizmektedir. (Eğitim-Sen, 2010a: 140)

Çok kültürlülük tartışmaları, kapitalist toplumların, çok da uzun bir geçmişe dayanmayan demokratikleşme sürecinde gelebildikleri aşamayı göstermesi açısından önemlidir. Bu raporda, eğitimde çok kültürlülük kavramının emekten ve özgürlüklerden yana bir perspektifle yeniden tanımlanması ve toplumumuzda çok kültürlü ve çok dilli eğitimin oluşturulmasına dönük sendikal taleplere temel oluşturabilecek öneriler geliştirmek hedeflenmiştir. Bu amaçla, dünyada ve Türkiye'de ulus-devlet yapılanmasının ve bu yapılanma içerisinde eğitimin kültürel politikalar açısından bir değerlendirmesi yapılmış; daha sonra eğitimde çok

⁹⁵Bir işletme yönetim modeli olan TKY, üretimin her unsurunun daha fazla kar için yeniden düzenlenmesidir. TKY'de sık sık anılan iç müşteri-dış müşteri gibi bazı terimler eğitim sistemine de uyarlanmıştır. İç müşteri öğretmen ve öğrencileri, dış müşteri kavramı da velileri anlatmaktadır. 'Müşteri' kelimesi bile bu yönetim modelinin nasıl ticari bir mantık taşıdığını ortaya koymaktadır. Okulları tamamen ticarethane ve kâr getiren yerler, öğretmeni bir satış elemanı ya da pazarlamacı, öğrenciyi hizmet alan bir müşteri, veliyi de bunun finansörü olarak gören bu anlayış, işin mali yükünü tamamıyla velinin üstüne yıkmaya niyeti taşımaktadır. (Eğitim-Sen, 2003: 82-106)

⁹⁶Kültürel çeşitliliği kucaklayan ve kutsayan liberal çerçevede, kimlik kategorisi ya özcü bir bakış açısıyla ya da mutlak görececi bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Liberal söylemde, kültürel farklılıklar, aralarındaki güç ilişkilerinden bağımsız olarak ele alınmakta, insanlığın doğal bir varoluş hali olarak değerlendirilmektedir.

kültürlülük çeşitli kültürel kimlikler açısından incelenmiş, eğitimde anadil ve çok dillilik konularında dünyadaki uygulamalardan da yararlanılarak Türkiye için öneriler geliştirilmiştir.(Eğitim-Sen, 2004c: 1-2)

Küresel ölçekte yaşanan kapitalist ekonomik bütünleşme, ulus devletlerin korumacı yapısı ile çeliştiğinden, eski siyasi ve ekonomik örgütlenme biçimleri değişmekte, yerini küresel ve bölgesel organizasyonlara bırakmaktadır. Bu değişimin ulus-devlet sistemi ve milliyetçilik üzerinde etkilerinin olması kaçınılmazdır. Küresel kapitalist sistemde ulus-devletlerin çizdiği ekonomik sınırlar ortadan kalktığından, ulusal sınırlar içinde yaşayan insan toplulukları arasında sürekli sorun olan tekleştirme politikalarından da kurtulmak, aslında sermayenin yeni ihtiyaçlarına uygun bir yönelimdir. Buna karşın küresel kapitalist sistemin gerektirdiği politika değişimi, kültürlerarası eşitsizlikleri gidermekten ve farklı kültürlerin bir arada, hiyerarşi içinde tanımlanmadan yaşayabileceği bir yapıyı önermekten uzaktır. Bu açıdan sermaye farklılıkları tanımlayan bir söylem kullanamaya başlamış olsa da bunu eşitlikçi bir yapıda gerçekleştirmesi mümkün olmamaktadır. Piyasadaki farklılık (işbölümü, ürün çeşitliliği, vb.) tanıtılırken bir yandan da çoğulculuğu ve çeşitliliği gayri meşru kılacak geleneksel, ahlaksal ve cinsel değerler yeniden üretilir. Bu bağlamda sermaye için önemli olan bu farklılıkların da kapitalizmle içselleşebilmesidir. (Eğitim-Sen, 2010a: 142-143) Farklılık, kültürel deneyim ve kimlik çeşitliliğini ifade ederken, Eğitim-Sen için kültürel farklılık politikaları (kimlik politikaları), bu kültürlerin ve kimliklerin arasında toplumsal olarak oluşturulan hiyerarşik konumlanışı ortadan kaldırma amacı güdmektedir. Ancak, toplumsal süreçlerin yeniden oluşturulması ve eski sınıfsal kimliklerin zayıflaması ile diğer kültürel çatışmaların artması ve yaygınlaşması aynı zamana denk gelmiş, bu nedenle de farklılığın kültürel politikası üzerindeki çalışmalar sınıf temelinden uzaklaşmak anlamına gelmeye başlamıştır. Buna karşın Eğitim-Sen sınıfın hâlâ toplumsal dinamikleri kavramayı sağlayan temel bir kavram olduğunu öne sürmektedir. (Eğitim-Sen, 2010a: 153-154)

Çok kültürlülük kavramının eğitimde uygulanması eğitimde ayrımcılık politikalarının/uygulamalarının önlenmesi konusundaki tartışmalardan oluşmaktadır. Eğitim-Sen için çok kültürlü eğitim müfredat ve öğrenme ortamlarının düzenlenişi

açısından, öğrencilerin diğer kültürlere yönelik entelektüel merakını uyandıran bir eğitim olarak görülmelidir. Eğitim, aynı zamanda öğrencileri farklı görüşlere, inanç sistemlerine ve farklı deneyimleri kavramlaştırma biçimlerine açmalıdır. Burada önerilen öğrencinin farklı kültürleri eşit statüde ama birbirinden farklı olarak görebilmesini ve hissedebilmesini sağlamaktır. Eğitim-Sen çok kültürlü eğitime açıklık getirmek açısından, etnik, dinsel, cinsiyet ve cinsellik ile farklı yaşam biçimleri konusunda ayrı ayrı çözümlemelerden yola çıkmak gerektiğini belirtmektedir. (Eğitim-Sen, 2010a: 155-160)

Türkiye'de mevcut eğitim sistemi hem felsefesi, hem politikası, hem kültürlere yaklaşımı, hem insan haklarına bakışı, hem de tarihe olan yaklaşımıyla, tekçi bir eğilimi, tek bir kimlik yaklaşımını içerdiğini belirten sendika için bu kimlik Türk, Sünni ve erkek olarak tanımlanmaktadır. Eğitim-Sen için farklı dilleri yok sayan ya da "tehlike" olarak algılayan düşünce, Türkiye'de anadilde eğitimin önündeki en büyük engeldir. Bu düşünceye paralel olarak geçmişten günümüze birtakım yasal önlemler alınmıştır. Bu açıdan Türkiye'nin resmi dil politikası kültür ve eğitim politikalarından ayrı düşünülmemelidir. (Eğitim-Sen, 2010a: 165)

Daha önce de vurgulanan tek ulus, tek kültür ve tek dil anlayışının özcü paradigması, özellikle ulusal eğitim sistemine tamamıyla sinmiş durumdadır. Buna bağlı olarak eğitim alanında; Türk okullarında Türkçeden başka bir dille eğitimin verilemeyeceği Anayasada net olarak belirtilmiştir. Bu ulus-devlet modelinde doğal bir tepkidir. Fakat sorun Türkiye'de yaşayan herkesin gerek dilsel gerek etnik olarak Türk olmamalarından ve bunların da kendi ana dilleriyle eğitim görmemelerinden kaynaklanmaktadır. (Eğitim-Sen, 1998b: 419) Bu bağlamda Eğitim-Sen komisyonda, eğitimde tek ulus, tek dil yaklaşımının terk edilmesi ve yerine farklı kültürlerin varlığının kabul edildiği bir yaklaşımın getirilmesi ve bu açıdan özcü ve tektipçi anlayışın ifadesi olan “Andımız”ın da kaldırılmasına yönelik öneriler getirilmiştir. Anadil kullanma hakkının bireysel olduğu kadar toplumsal da bir hak olduğunu savunan Eğitim-Sen, Türkçede dâhil Türkiye’de kullanılan tüm dillerin kullanılması konusunda devletin görev üstlenmesi gerektiğini de belirtmekte, okutulacak olan kaynakların ve kitapların Türkçenin yanı sıra Kürtçe, Çerkezce, Lazca, Süryanice gibi dillerde de yayınlanmasını

önermektedir. (Eğitim-Sen, 2010a: 170-173) Eğitim-Sen anadilde eğitimi bireyin toplumsal, sosyal bir varlık olarak gelişmesinde, dünyayı ve içinde yaşadığı çevreyi algılama ve yorumlamasında, özgür ve eleştirel düşünebilmesinde, ilköğretimden başlayarak tüm eğitim basamaklarında ve daha sonra da yetişkin olarak sürdüreceği yaşamındaki başarısında temel belirleyicilerden bir tanesi olarak görmektedir. Bu açıdan bilimsel temellere dayanan anadili eğitimi için bir insanlık hakkıdır ve insanı özgürleştirmektedir. (Eğitim-Sen, 1998b: 413)

Anadil sorunu aynı zamanda İngilizce gibi dünya dillerinin anadil yerine dayatılmasını da içermektedir. Bu bağlamda kültür emperyalizminin etkileri göz önünde bulundurularak eğitim de ve gelişim de yararlılığı olan yabancı dillerin ikinci ya da üçüncü dil olarak öğrenilmesi ve kullanılması gerektiğinin de altı çizilmiştir.

Tüm bunların yanı sıra Eğitim-Sen eğitim sisteminin laik ve seküler olmasını toplumsal yaşamın teolojik normlardan arındırılması olarak tanımlamakta ve eğitim sisteminin de resmi laiklik anlayışının dışında, tüm inanç gruplarına, farklı din ve mezheplere ve de inançsız kesimlere de eşit uzaklıkta olacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiğini de savunmaktadır.

Eğitim-Sen'in anadili eğitimi ve anadilinde eğitim konularında DEK kapsamında gerçekleştirilen “Çok Dilli, Çok Kültürlü Toplumlarda Eğitim” komisyonunun dışında da çalışmaları bulunmaktadır. Bunlar 28-29 Haziran 2003 tarihinde gerçekleştirilen “Anadilde Eğitim Sempozyumu” ve 30-31 Mayıs 2009 yılında yapılan “Anadili Sempozyumu”dur. Bu iki sempozyumda uluslararası katılımlı olarak gerçekleştirilmiş ve yapılan tartışmalar da kitaplaştırılmıştır. Genel olarak çok dilli, çok kültürlü toplumlarda bir tehdit olarak değil de zenginlik olarak görülmesi gereken farklılıkların eşitçe bir araya gelebilmesinin koşulları üzerinden yapılan sempozyum bildirilerinde, anadilin önemi ve anadili ile kültür ve etnik kimlik ilişkileri, anadilde eğitimin önemi, yabancı dile de eğitimin sorunları ve Türkiye'deki anadilde eğitimin tarihsel gelişimi ile ilgili konular tartışılmıştır. (Eğitim-Sen, 2010a)

3.3.2.1.2. Eğitimde Değerler Olarak Barış, Çevre Sorunları, İnsan Hakları ve Demokrasi

Eğitim-Sen'e göre barış kavramı eğitimde bir değer olarak sunulmalı ve öğretilmelidir. Barış eğitiminin temel amaçları bireysel ve toplumsal şiddetsizliği, aktif vatandaşlık sorumluluğu taşımayı, demokratik eğitim ilişkilerini içermelidir. Bu açıdan barış eğitimi herhangi bir kimliğin dayatılmadığı, her türlü baskı mekanizmalarına karşı duyarlı ve eleştirel ortamlar yaratmayı amaçlar. (Eğitim-Sen, 2004d: 3)

Eğitim-Sen çevre sorunu ile insan eylemlerinden kaynaklanan çevre bozulmalarını kastetmektedir. Bu açıdan çevre sorunlarının temel kaynağı, alışkanlıkları, yaşam tarzı, düşünceleri, inançları, değerleri ile insan ve onun yarattığı siyasal, ekonomik, kültürel yapılarıdır. Eğitim-Sen çevre sorunlarının her bölgede ve ulusta farklı farklı olabileceğini de belirterek tüm dünyanın ortak olarak paylaştığı problemleri şu şekilde sıralamaktadır: Küresel ısınma, ozon tabakasının incilmesi, zehirli ve nükleer atıklar, nüfus artışı, uygulanan yanlış kalkınma politikaları, küreselleşme nedeniyle kaynakların plansız ve adaletsiz tüketimi, hava, su ve toprak kirlenmesi, erozyon, bitki ve hayvan türlerinin yok olması, orman tahribatı ve yangınları, çarpık, plansız kentleşme ve buna bağlı çevre sorunlarıdır. (Eğitim-Sen, 1998b: 325, 2004d: 5-6)

Bu bağlamda Eğitim-Sen'in halkla beraber destek verdiği mücadeleler ve karşısında durduğu yapılanmalar bulunmaktadır. Bergama köylülerinin siyanürlü altına karşı mücadelesi, Akkuyu ve Yumurtalık'ta nükleer santral yapılmasına ve diğer nükleer santral projelerine karşı mücadele bunlara birer örnektir. Bunlarla birlikte Eğitim-Sen, Trakya'da otoyolların tarımsal üretime en elverişli ve en verimli topraklardan geçmesine, Karadeniz otoyolu projesi ile Karadeniz sahilleri yok edilmesine, Dilek-Güroluk elektrik santralinin yağmur ormanlarını yok etmesine, Hasankeyf'in sular altında bırakılarak tarihi eserlerin yok edilmesi riskine karşı durmaktadır. Ayrıca çevre eğitiminin genetik yapısı değişmiş ürünler konusunda da insanları bilgilendirmesini savunmaktadır. (Eğitim-Sen, 2004d: 7-8)

Eğitim-Sen çevre sorunlarının aşılmasında örgün ve halk eğitiminin bu insanın çevresi ile bir bütün olduğu fikri ile geliştirilmesinin faydalı olabileceğini

savunmaktadır. Örneğin eğitimle yapısal değişikliklerin önemini kavratılabilir, karar verme durumunda olanların seçimlerini etkileyebilir, yurttaşlarda çevre bilincinin yükseltilmesine ve çevre konusunda demokratik baskı kümelerinin oluşmasına ve bireylerde ekolojik açıdan arzu edilir düşünce, duygu, alışkanlık ve değerlerin yaratılmasına katkıda bulunabilir. (Eğitim-Sen, 1998b: 327-328)

Eğitim-Sen demokrasi eğitimi ile bireylere insan hak ve özgürlüklerini bilen, benimseyen, saygı duyan, savunan ve yaşam bulmasını sağlayan etkin yurttaşlar haline getirmeyi hedeflemektedir. Demokrasiyle genel olarak insan hakları ve özel olarak da insan hakları eğitimi birbirini tamamlamaktadırlar. Bu açıdan birisinin gerçekten varlığı ötekine bağlıdır. İnsan hakları ve demokrasi eğitiminin amacı her türlü eşitsizliğe, ayrımcılığa (ırk, renk, cinsiyet, din, dil vs) savaşımlara ve doğanın yaşanamaz hale getirilmesine karşı koyma bilincini geliştirme olarak belirlenmelidir. Uluslararası insan hakları sözleşmelerini imzalamış olmasına karşın ülkemiz demokratik yaşamın kurum ve kurallarıyla birlikte yaşama geçirilemediği, hak ihlallerinin sıklıkla yaşandığı ve çarpıklıklarla dolu bir yaşamın hâkim olduğu konumunu sürdürmektedir. Bu açıdan Eğitim-Sen insan hakları konusunda uluslararası belgelerin uygulanmasını talep etmekte ve bu konuda duyarlılığı yükseltmeye çalışmaktadır. Eğitim-Sen için insan hakları insanın insan olmasından kaynaklanan tüm haklarını kapsamaktadır. Bu bağlamda düşünce ve örgütlenme özgürlüğü, basın yayın ve haber alma özgürlüğü, çocuk hakları, yoksulluk, beslenme, mülteci sorunu, çocuk işçi, etnik savaşlar, cezaevlerinde ve gözetiminde işkence ve engellilerin toplumsal yaşama aktif olarak katılmalarını gibi konularda insan hakları kapsamında incelenmektedir. (Eğitim-Sen, 2004d: 16-19)

3.3.2.2. Kadın Kurultayı

Eğitim-Sen'in kuruluşundan bu yana kadına yönelik politika geliştirme çabasında olan bir sendikadır. Bu amaçla 2000 yılında kurulan Kadın Sekreterliği ve sonrasında oluşturulan Kadın Kurultayı Komisyonları aracılığıyla da kapitalist küreselleşmenin kadınlar üzerindeki etkileri, hem meslekli hem de toplumsal alanda kadınların yaşadıkları sorunlar, aile içi şiddet ve eşitlik konularında çalışmalar yapılmış ve kurumsal düzeyde bu politikaların alt yapısının oluşturulması sağlanmıştır. Eğitim-Sen'in kadın politikalarının netleşmesi ve hukuksal bir

çerçeveye oturtularak, bütün örgüt tarafından benimsenmesi açısından bir kadın kurultayı yapılması kararlaştırılmış ve 1. Kadın Kurultayı'ı "Sorgulamak ve Değiştirmek" başlığıyla 2-3-4 Temmuz 2004 tarihlerinde Ankara'da, 2.Kadın Kurultayı ise "Özgürlüğümüz için Örgütleniyoruz" başlığı ile 2010 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda kurultayların amacı eğitim emekçisi kadınların özgün ihtiyaçlarını tespit etmek, özel ve kamusal alanda varolan cinsiyetçi politika ve uygulamaları saptayarak çözüm önerileri geliştirmek, cinsiyet eşitliğine yönelik politikalar geliştirerek, bunları sendikal politikaların bir parçası haline getirmektir. (Eğitim-Sen, 2005c)

Kurultaylara farklı siyasal görüşlerden ve örgütlerden katılımcılar da konuşmaları ile katkıda bulunmuşlardır. Kadın örgütleri dışında Kaos GL gibi eşcinsel kuruluşları da kendi sorunları dile getirme olanakları bulmuşlardır.

Eğitim-Sen, kadın-erkek eşitsizliğini, toplumdaki sınıfsal konuma, ırka vb. dayalı eşitsizlikler gibi toplumsal bir eşitsizlik olarak tanımlamaktadır. Cinsiyete dayalı iş bölümü, kadınlarla erkeklerin rollerine ve görev alanlarına ilişkin bir farklılaşmaya yol açmakla kalmaz, kadınların ve erkeklerin toplumsal yaşama katılım biçimlerini ve kaynaklara ulaşımını da etkiler. Toplumsal cinsiyet ekonomik, siyasal, sendikal ve kültürel alanlarda toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde belirleyici bir faktördür. Dolayısıyla bu eşitsizlik sadece kültür ve ideoloji ile sınırlı bir sorun olmayıp, bütün toplumsal örgütlenme ve bölüşümü etkiler. Bu açıdan sendika, cinsiyet eşitsizliği sorununu sadece kadınların değil tüm toplumun sorunu olarak görmektedir.

Kadına ve erkeğe yüklenen farklı değer yargıları ve rollerine ilişkin anlamlar sonucunda kadınların genel olarak ev ve yeniden üretim sorumlulukları ile tanımlanması kapitalizmin kar mekanizmaları için de istenilen bir durum olmaktadır. Bu bağlamda küreselleşen kapitalizmin kadın emeğini tercih etmesinin sebepleri olarak esnekleşen bir çalışma ortamında kadın emeğinin daha ucuza satın alınabilmesi, kadının ev içinde çalışabilmesi ve bu anlamda dağınık ve örgütlü olmaması sebebiyle de daha kolay kontrol edilebilmesi gelmektedir. Bu anlamda zaten kadınlar ile erkekler arasında olan eşitsizliğin daha da artması söz konusu olmaktadır. Eğitim-Sen bu amaçla hem hukuksal hem de mesleki ve toplumsal alandaki eşitsizliklerin ortadan kaldırılması için çalışmalar yürütülmesi gerektiğini

belirtmektedir. (Eğitim-Sen, 2005c: 67-71) Ayrıca kadınların özel alanlardaki roller ve görevlerle özdeşleştirilmesi durumu sadece kadınların özel alanlardaki emeklerinin karşılıksız kalmasına yol açmamakta, çalışma ortamlarını da marjinalleştirmektedir. (Eğitim-Sen, 2008: 41)

Kurultayda kadına yönelik tüm bu yaklaşımlar neticesinde kadınların meslek hayatlarında da karşılaştıkları cinsel taciz, kreş temini, doğum izni ve özlük hakları gibi konularda da öneriler getirilmiştir. (Eğitim-Sen, 2005c: 117-120) Ayrıca çok sayıda kadın üyeyi barındıran Eğitim-Sen, kadınların sendikada daha aktif bir şekilde çalışabilmesi ve yöneticilik gibi pozisyonlara da gelebilmesini sağlamak amacıyla kendi içinde kurumsal olarak gerçekleştireceği değişimler dışında doğrudan topluma yönelik taleplerde de bulunmalıdır. Bu açıdan eğitimde cinsiyetçiliğin önlenmesi için eğitim sistemine katkıda bulunulması gibi, kadına yönelik aile içi şiddet gibi konular da duyarlılığını göstermelidir.

Kadının iş gücüne katılımı ile sendikaya üye olması doğru orantılıdır. Kadın, iş gücüne katıldıkça haklarını arayabilmek için sendikalara üye olmaktadır. Eğitim-Sen, kadınların dünya genelinde hizmet sektöründe düşük ücretli, monoton, emek yoğun, fazla vasıf gerektirmeyen işlerde ve hemşirelik, sekreterlik, satış elemanlığı, sosyal hizmetler, temizleyicilik gibi mesleklerde part-time ve geçici nitelikteki işlerde çalıştıklarını göstermektedir. Part-time, tarım sektörü ve geçici nitelikteki işlerde sendikalaşmanın zayıf olması kadınların da bu alanlarda çalışmaları sendikalaşma oranını azaltan bir başka nedendir. (Eğitim-Sen, 2010b: 85)

Bununla birlikte tüm toplumlarda egemen olan eril kültürün varlığından dolayı Eğitim-Sen pozitif eylemi desteklemektedir. Pozitif eylem, eşit muamele veya ayrımcılığa karşı aktif önlemleri içerir. Yaşanan ayrımcılığın etkilerinin giderilmesi ve toplumda eşitliğin ilerletilmesini hedefler. (Eğitim-Sen, 2010b: 86) Bu bağlamda dünyada kadınları sendikalarla bütünleştirmeye yönelik önemli politikalar geliştirilmiştir ve Eğitim-Sen’de düzenlediği kadın kurultaylarında da bu politikaları desteklediğini belirtmektedir. Bu nedenle, Eğitim-Sen kadınların sendikal çalışmaya ilgi duymalarını sağlamak gerektiğini düşünmektedir; çünkü kadın çalışanların çalışma yaşamına dair hakları çerçevesinde mücadele etmek için olduğu kadar,

çalışma yaşamında var olan cinsiyete dayalı ayrımcılıkla mücadele etmek için de temel örgütlenme biçimlerinden biri sendikalardır. (Eğitim-Sen, 2010b: 99)

Kurultaylar sonucunda günümüzde de kapitalizmin yaşam koşullarına göre kendini yeniden şekillendiren erkek egemen kültür, bilinç ve pratik üzerindeki hakimiyeti ile sınıflar, halklar ve cinsler arasındaki eşitsizliği her geçen gün derinleştirmesine karşı uluslararası sendikal hareketler ve kadın hareketleri ile dayanışmanın geliştirilmesine ve ortak eylem programlarının oluşturulmasına karar verilmiştir. Bunların yanında sendika için de Cinsiyet eşitliğine ilişkin sorumluluk sadece kadın sekreterliğinin sorumluluğu olarak görülmemeli, sendikanın asli politikası olarak değerlendirilmesi önem arz etmektedir. (Eğitim-Sen, 2010b: 116)

3.4. Post-Fordizm Sürecinde Toplumsal Hareket Sendikacılığı Modeli Açısından Eğitim-Sen'in Yeri

Post-Fordizm 1970'lerden bu yana sermayenin, Fordizmin uzlaşma üzerine kurulu yapısını tersyüz etme yönünde stratejiler oluşturduğu ve hayata geçirmeye çalıştığı bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Post-Fordizm ile sermayenin emek karşısında yeni bir sömürü ve hegemonya tarzını benimsediği görüşü mevcuttur. Artık sermayenin hâkimiyeti fabrika duvarları ile sınırlı değil, tüm topluma yayılmış bir haldedir ve kapitalizmde ki kontrol mekanizması da her yere nüfuz eder hale gelmiştir. Kapitalizmin bu şekilde genişlemesi ve yenilenmesi aynı zamanda esneklik ve enformasyon olarak adlandırılan yeni teknolojilerin kullanılmasıyla da bağlantılı ve birbirinden ayrılmaz süreçlerdir. Post-Fordizmin siyasal ve toplumsal stratejisi olan neoliberalizm de piyasa egemenliğine dayalı bir dönüşümü hedef almaktadır. Kamu sektörü için özelleştirme, liberalleştirme ve devlet sektöründe ticarileşmeyi öne çıkarmaktadır.

Türkiye için 24 Ocak kararları, Fordizme özgü refah devleti anlayışının ve yapısının değişiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Alınan kararlar neticesinde ücretler piyasa koşullarına göre belirlenmiş ve genel bir ücret gerilemesi yaşanmıştır. Bununla birlikte yabancı sermayeyi teşvik edici kararlar alınmış, kamu harcamaları azaltılmış ve kamu işletmeleri hızla özelleştirilmiştir. Bu açıdan 1980 miladıyla neoliberal politikaların ülkemizde de uygulanmaya başlanması söz konusu olmuştur.

Genel olarak Post-Fordizm koşullarında tüm dünya için bir sendikal kriz süreci belirmişse de, bu krize yönelik yeni sendikal yapılanmaların oluşması her yerde karşılaşılan bir durum olmamıştır. Bu açıdan Post-Fordist dönemin sendikal hareketlerini Fordizmde olduğu gibi genel bir çerçeve içinde sınırlandırmak pek mümkün değildir.

Devletin sosyal misyonunun kaldırıldığı bu dönemde sınıf örgütlenmelerinin yerini hükümet dışı kuruluşlara bıraktığı anlayışı tüm topluma adapte ettirilmeye başlanmıştır. Yeni toplumsal hareketler olarak adlandırılan ve birleştirici olmaktan ziyade ayırıcı bir nitelik taşıyan bu örgütlenmeler doğrultusunda bir mücadele ekseninin yerleşmesi söz konusu olmuştur. Buna karşın sermayenin sosyalizme, sömürgelere ve işçi hareketlerine saldırısına karşı Güney Afrika’da, Güney Kore’de, Brezilya’da ve Filipinler’de “yeni işçi hareketleri” olarak adlandırılan bir eksen de ortaya çıkmıştır. Toplumsal hareket sendikacılığı olarak da anılan bu direnişler tüm emek süreçlerinin üzerinde ilerleyen bir işçi ve sendika kontrolünün olması ve bu stratejilerin ve mücadelenin yerel, çevre ve kadın hareketleri ile de ortak bir zemin ve diyalogla yürütülmesi gereğinden hareket etmektedir. Bütün toplumsal ilişkilerin ve yapıların (ekonomik, politik, toplumsal, cinsiyet, iç, etnik, kültür) demokratik, çoğulcu ve dayanışmacı yönde dönüşümü için çalışan bu pratikler, aynı zamanda bürokratik yapılanmaların yerine taban demokrasisini, küresel gündeme karşı mücadeleyi ve emek hareketleriyle uluslararası dayanışma içinde olmayı da ilke edinmiştir.

Post-Fordizm ve neoliberal politikaların Türkiye’de uygulanmaya başlanması işçilerle beraber kamu emekçilerinin de gerek ücretlerinin gerekse toplumsal statülerinin düşmesi sonucunu doğurmuştur. Bunun yanında askeri darbe sonucunda uzlaşma yaklaşımına dayalı korporatist strateji rafa kaldırılarak sendikaların da kapatıldığı bir sürece geçilmiştir. Bu dönemde sendikal hareketinin belli bir canlılık kazanmaya başlaması 1989 yılındaki ‘Bahar Eylemleri’ ile belirginleşmiştir. Bununla birlikte kendilerini Kamu Çalışanları Sendikal Hareketi (KÇHS) olarak adlandıran öğretmenler, belediye çalışanları vb, konfederatif bir sendika kurma, toplu sözleşme yapma ve daha da ileri bir talep olarak işçilerle birlikte ortak örgütlenme hedefleri ekseninde bir çıkış gerçekleştirmişlerdir. Hatta devletin

kurdukları sendikaları kapatması üzerine mühür kırma eylemleri gerçekleştirmiş ve sendikalarına sahip çıkmışlardır. Tüm bu gelişmelere karşın bu hareketlerin kendi içlerinde bürokrasi ile olan hesaplaşmaları konusunda ise yetersiz kaldıklarına yönelik eleştiriler bulunmaktadır. Bu açıdan, 1995'te kurulan Eğitim-Sen gerek sendikal mücadele eksenini ve ilkeleri, gerek Post-Fordizm koşullarıyla olan bağlantısı, gerekse bir çeşit toplumsal hareket sendikacılığı modeli uygulamaya koyması açısından Türkiye'deki sendikal krize yönelik yeni bir sendikal yapılanma örneği teşkil etmektedir.

1.dönem çalışma programında Eğitim-Sen geleneksel sendikacılıktan farklı bir öz taşıdığını ifade etmektedir. Eğitim-Sen işkolları düzeyinde örgütlenmeyi anlayış ve davranış olarak öne çıkararak, kurulması için kimseden izin almayı beklemeyen, kendi davranışlarını kendi oluşturmayı seçen bir örgütlenmedir. Eğitim-Sen sendikal mücadele eksenini ise sınıf ideolojisi çizgisinde örgütlenme ve mücadele olarak tanımlamaktadır.

“Eğitim-Sen bir emek örgütüdür. Kuruluşundan bu yana emeğin yüceliğine vurgu yapmış ve emeğin sömürülmesine karşı çıkmıştır. (Eğitim-Sen, 1995d: 1)”

Bu bağlamda sınıf haklarının alınmasında ise kitleliliğin esas olduğunu belirten sendika kendisini bir sınıf ve kitle sendikası olarak tanımlamaktadır. (Eğitim-Sen, 1995b: 8-9)

Demokrasi talebiyle bir emek cephesi oluşturma yanlısı olan Eğitim-Sen bu amaçla işçilerin sendikal örgütleriyle de ortak söylem ve davranış geliştirmeyi hedeflemektedir. (Eğitim-Sen, 1995b: 2) Bu bağlamda demokrasi mücadelesini sendikal mücadelenin merkezine yerleştiren Eğitim-Sen bu mücadelenin sendika içinde de verilmesi gerektiğine de vurgu yapmaktadır. (Eğitim-Sen, 2005b: 14) Yeni bir sendikal yapılanmanın oluşturulabilmesi için ilk önce sendika içi demokrasi konusunda adım atılmasını savunan sendika bu bağlamda “sendikal demokrasinin yaşama geçirilmesi ve sendikal hareketin yükseltilmesi için kitlelerin günlük sorunlarıyla ilgilenilmesi, en küçük taleplerinin önemsenmesi, eylem ve etkinlik önerilerinin karar organlarına taşınması, en geniş kitlenin taleplerinin mücadelesinin benimsenmesini” savunmaktadır. (Eğitim-Sen, 2008: 58) Tüm bunların olması için

karar alma süreçlerine üye katılımının sağlanması, işyeri temsilcilerinin, işyeri raporlarıyla şube toplantılarına katılımının sağlanması, farklı grupların sendika içinde kendilerini ifade edebilmelerine önem verilmektedir. Bu uygulamalar demokratik merkezîyetçi yapının özellikleri olarak Eğitim-Sen'in bütün raporlarında yer almaktadır. Bunlarla birlikte THS uygulamalarında görülen sendika başkan ve yöneticilerinin yenilenmesi de Eğitim-Sen'de bulunan bir uygulamadır. Eğitim-Sen'in tüzüğünde bu mekanizma "Her kademedeki yöneticiler, aynı organa üst üste iki dönemden (Olağan Genel Kurul) fazla seçilemezler." ibaresi ile belirtilmiştir. (Eğitim-Sen, 2005a: 36) Eğitim-Sen tüzüğünde yer alan bir başka madde ise yasa gereği profesyonelliğe ayrılan yöneticilerin devletten aldığı maaş kadar maaş almasını hükme bağlamıştır. (Eğitim-Sen, 1995d: 4, 2005a: 36) Bu madde sendikacılığın bir meslek olmasını engellemesi açısından önemlidir.

Eğitim-Sen kuruluşundan bu yana sendika olarak sermayeden ve devletten örgütsel olarak bağımsız olduğunu, siyasi bir örgüt olmadığını, buna karşın üyelerinin siyaset yapma haklarının olduğunu belirtmektedir. (Eğitim-Sen, 1995b: 8)

"Eğitim-Sen kuruluşundan bu yana bir sendika olmanın gereğini yerine getirmeye çalışmıştır. Eğitim-Sen'e üye olanlar, onun yalnızca siyasi yönelimlerine göre değil, işkolunda hak ve çıkarlarını korumadaki performansına bakarak üye olmuşlardır. Yüzbinlerce Eğitim-Sen üyesinin aynı siyasi eğilimde olduğunu iddia etmek hem sendika tanımına uymamakta hem de bir yanlış ifade etmektedir. Eğitim-Sen üyeleri arasında hemen her siyasi yaklaşımdan yana insanlarla karşılaşmak mümkündür. Eğitim-Sen çok sesli, çok renkli, demokratik ve katılımcı bir sendikadır. Herhangi bir siyasal partinin ve siyasal odağın arka bahçesi değildir. Bununla birlikte, Eğitim-Sen tüm kamu emekçilerinin siyaset yapma hakkını savunmaktadır. (Eğitim-Sen, 1995d: 2-3)"

Esnekliğin, sadece üretimle ilgili değil aynı zamanda emek süreciyle, emek pazarıyla, devlet müdahalesinin azalmasıyla ve son olarak coğrafi hareketlilikle ilgili bir olgu olduğu Post-Fordizmde sendikaların üye profili olarak emek gücünün nitel yapısındaki değişikliklere duyarsız kalması da önemli bir sorun niteliğindedir. Eğitim-Sen'in üye profiline baktığımızda ise bu duruma yönelik bir farkındalığın gelişmiş olduğunu söyleyebiliriz. Eğitim-Sen Fordizm döneminin erkek, orta yaşlı ve dar iktisadi anlamı ile üretim de bulunan işçi profilinin dışında oluşan kadın,

genç, sendikası ve taşeron çalışanları da sendikal mücadeleye katmaya yönelik programlar geliştirmektedir.

THS kuramcılarında olan Moody'ye göre THS aktif stratejik yönlendirmeyi içerir ve bunu yoksullar, işsizler, esnek çalışma koşullarının yaygınlaştırdığı geçici işçiler gibi kendiliğinden hareketlenmeyecek kesimleri yönlendirerek yapmaktadır. Eğitim-Sen özelleştirme, taşeronlaştırma, esnek çalıştırma, toplam kalite yönetimi, norm kadro, performans dayalı ücretlendirme gibi uygulamaları, emekçilerin birliğini bozan ve aralarında rekabeti kışkırtan eğilimler olarak değerlendirmektedir. (Eğitim-Sen, 2002: 72, 2008: 8) Bu açıdan Eğitim-Sen emekçilerin hem kazanılmış hakların korunması hem de yeni kazanımlar elde edebilmeleri için sendikal harekette yenilenmiş bir mücadele hattının benimsenmesinin gerektiğini belirtmektedir.

Eğitim-Sen'in çalışma raporlarında alınan kararlardan hareket ederek kamu emekçilerinin emek süreçlerine yönelik esneklik uygulamalarına karşı politikalar yürütme çabasına sahip olduğu söylenebilir. Eğitim-Sen eğitim işkolunda sözleşmeli ve ücretli öğretmenlik uygulamalarının yaygınlaşması nedeniyle, özellikle sözleşmeli ücretli öğretmenlerin yoğun olarak çalıştığı il ve bölgelere yönelik olarak "Sözleşmeli-Ücretli Öğretmenlik: Nedenleri ve Sonuçları" başlıklı eğitim çalışmalarının şubelerden gelecek yoğun talepler doğrultusunda yaygın olarak yapılmasını planlamaktadır. (Eğitim-Sen, 2008: 40)

Eğitim-Sen ayrıca öğretmen sendikasıyla fazlası olmaya çalışmaktadır. Bu amaçla eğitim işkolumuz içinde farklı statülerde çalışan sözleşmeli, yardımcı hizmetler, teknik elemanların alanlarına ilişkin özgün sorunların ve çözüm önerilerinin ortaya çıkarılmasını sağlayacak faaliyetler de düzenlemeye çalışmaktadır. (Eğitim-Sen, 2008: 35) Bu bağlamda eğitim sistemi içinde emekleri genellikle görmezden gelinen hizmetli ve memurların eğitim ve öğretim hizmetleri sınıfı içinde değerlendirilmesini istemektedir. Hizmetli ve memurların sorunlarının tartışılması ve çözüm önerileri oluşturulması amacıyla "Hizmetli-Memur Kurultayı" düzenlenmesi de kararlaştırılmıştır. (Eğitim-Sen, 2008: 23) Ayrıca bu konuya çıkarttığı süreli yayınlar da değinmektedir.⁹⁷

⁹⁷ Emeği Görülmeyen Eğitim Emekçileri: "Memur ve Yardımcı Hizmetliler", Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası Bülteni, Haziran-Temmuz, 2010, s. 26-27.

Eğitim-Sen sendikal üye profiline gençleri de katmak istemektedir. Bu açıdan işkolunun kaynağını eğitim fakültelerinde görmekte ve dolayısıyla Eğitim Sen'in geleceğini de eğitim fakülteleri öğrencilerinin oluşturacağının bilincindedir. Bu amaçla bu öğrencilerin Eğitim-Sen ile ilişkilenmesini (fahri üye, aday üye vb.) sağlayacak yöntemler geliştirilmesi söz konusudur. (Eğitim-Sen, 2008: 34) Bununla beraber Eğitim-Sen işsiz öğretmenler ve ücret karşılığı çalışanlar için de fahri üyelik uygulaması yapmaktadır.

THS'nin kapitalizmin yeniden yapılandırılmasının emek-sermaye ilişkileri üzerindeki etkilerine uygun olarak farklı emek kesimlerinin örgütlenmesine önem vermesi konusunda Eğitim-Sen bu farklılığı sadece esneklik açısından değil aynı zamanda cinsiyet ve milliyet açısından da uygulamaya koymuştur. TÖS'ten bu yana sendika olarak ülke sorunlarını tanımlama şekli bunu açıkça ortaya koymaktadır. Eğitim-Sen ülke sorunlarına yönelik politikalarını şu başlıklar altında toplamaktadır. Demokratikleşme, bağımsızlık, AB sorunu, Kürt sorunu, kadın ve çevre sorunu. (Eğitim-Sen, 2008: 45)

TÖS ile karşılaştırıldığında Eğitim-Sen'in sınıf konusundaki tanımlamalarının da değiştiği görülmektedir. Post-Fordizm dönemindeki işçi sınıfının tanımlanması konusunda daha önceki bölümlerde çokluk kavramından yararlanmıştık. Buna göre tüm emek biçimleri günümüzde toplumsal açıdan üretkendir, ortak üretim yapar ve aynı zamanda sermayenin hâkimiyetine direnme noktasında ortak bir potansiyel barındırır. Buradan günümüzde emek biçimleri arasında mücadelenin öznesi olmak adına bir öncelik sırası olmaması gerektiğine varılmaktadır. Çokluk kavramı bu bağlamda işçi sınıfını genişleterek sermayenin idaresi altında emek veren ve üreten herkes şeklinde yeniden tanımlaması anlamında kullanılmaktadır. Eğitim-Sen'li öğretmenler de kendilerini işçi sınıfının bir parçası olarak gördüklerini belirtmektedirler. (Eğitim-Sen, 1995a: 12) Bu açıdan Eğitim-Sen'in sınıfı da dar iktisadi bir kategori olarak ele almayan çokluk kavramı ile doğru orantılı bir yaklaşım geliştirdiği söylenebilir. Çünkü öğretmenler ne ayrıcalıklı devlet memurlarıdır ne de işçi sınıfından ayrı bir konumdadırlar. Post-Fordizm ile işçi sınıfı içine hizmet ve diğer sektörleri de alarak, hatta öğretmenler gibi kamu

emekçilerini de alarak genişlemiştir. Bununla birlikte sınıf tanımlamalarının bir kimliğe ve işyerine bağımlı tutulmadan, farklı bağlamlarda ve farklı sınıflamaları da bütünleştirebilmeleri gerektiğini söyleyebiliriz. Bu açıdan sınıf artık sadece işyerinde oluşmamaktadır ayrıca kültürel olarak da oluşmaktadır. Bu anlamda, sanayileşmiş merkez ülkeleri ile çevre ülkeleri arasındaki, kadınlar ile erkekler arasındaki bölünmeler ve çeşitli biçimlerde sürüp giden ırkçılığın da hesaba katılması gerekmektedir.

Çalışma yaşamının merkezsizleşmesi söz konusudur ve bu durum da kapitalizmin bir olgusu olup toplumun bu merkezsizleşmiş doğasından yola çıkarak farklılıkları anlayan yeni bir yaklaşımın sendikal harekete yerleşmesini savunmaktadır. Bu açıdan sınıfı, sınıfsal ilişkileri, sınıf kimliklerini, sınıfa dayanan toplumsal hareketleri toplumsal cinsiyetten, farklı kimliklerden, siyasetten, kültürden ayrı olarak ele almak mümkün değildir. Eğitim-sen bu bağlamda kendini bütün toplumsal ilişkilerin ve yapıların (ekonomik, politik, toplumsal, cinsiyet, iç, etnik, kültür) demokratik, çoğulcu ve dayanışmacı yönde dönüşümü için çalışan bir örgüt olarak tanımlamaktadır. (Eğitim-Sen, 1998)

Eğitim-Sen bir ülke sorunu olarak da ele aldığı toplumsal cinsiyet, şiddet ve savaş karşıtlığı, demokrasi, çevre, insan hakları ve barış konularında önemli faaliyetler yürütmektedir. Kuruluşundan bugüne dünya sendikal hareketinin cinsiyet eşitliğine yönelik geliştirdiği politikaları benimsemiş, hayata geçirme yönünde önemli çalışmalar yürütmüş ve ciddi kazanımlar elde etmiştir. 2000 yılında kurduğu Kadın Sekreterliği ile pozitif eylem ve destek politikalarını benimsemiş ve hayata geçirilmesi yönünde önemli çaba göstermiştir. Tüm Genel Kurul ve Kurultaylarında bu yönlü önemli kararlar alınmıştır.

Eğitim-Sen kadın üyelerinin yaptığı kampanyalar ile doğum izninin uzatılması, kadın emekçilerin pantolon giyme hakkını elde etmeleri, Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde cinsiyet eşitliği komisyonunun kurulması ve meslek içi eğitimlerde toplumsal cinsiyet konusunun da yer alması gibi önemli sonuçlar elde etmiştir. (Eğitim-Sen, 2010c: 3)

Sendikaya kadınların aktif olarak katılması ve yönetim kadrolarına gelebilmeleri için de sendikanın kuruluşundan bu yana kongre ve kurultaylarında cinsiyet

ayrımcılığını ortadan kaldırmaya yönelik pek çok karar alınmasına karşın, alınan kararlar tümüyle hayata geçirilebilmiş değildir. Bu açıdan sendika kendi bünyesinde bile kat edilmesi gereken çok yol olduğunu belirtmektedir. Örneğin üyelerinin yarısı kadınlardan oluşmasına karşın karar ve yönetim organlarındaki kadınların oranı %20'leri aşamamaktadır.⁹⁸ (Eğitim-Sen, 2010c: 3) Bunun aşılabilmesi için tüm organlarda ayrı ayrı % 40 kadın kotası uygulanması getirilmesi yönünde çözüm önerileri vardır. (Eğitim-Sen, 2010b: 93) Ancak kadınların yönetim mekanizmalarında ve karar süreçlerinde yer almaları noktasında alınan bu kararlar tüzüksel güvenceye kavuşturulamadığı için tavsiye niteliğini aşamamış ve pratikte yaşam bulamamıştır. (Eğitim-Sen, 2010b: 87)

Eğitim-Sen kadınlar için sendikacılığın üçüncü vardiya olduğunu belirtmektedir. Toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü ve bu iş bölümü üzerinde şekillenen toplumsal cinsiyet rolleri kadınların ev işleri ve çocuk bakımından sorumlu görülmesi, kadının çalışan kimliğini ikincil plana atmakta ve sendikaya zaman ayırmasını engellemektedir. Dolayısıyla sendika yöneticilerinin, iş yeri temsilcilerinin, kadın emekçilerin bu özgül zorluklarını göz önünde bulundurması gerekir. (Eğitim-Sen, 2005c: 237, 2010c: 4)

Eğitim-Sen bu bağlamda toplumsal cinsiyet ve kadınların sendikada daha aktif olarak yer alabilmelerini sağlamak amacıyla genel kurullarında bazı kararlar almıştır. Kadınlar lehine aday oldukları her ortamda 1/3 oranında kota uygulanması, sendika da var olan kadın sekreterliğinin tüzükle güvence altına alınması, işyerinde yaşanan cinsel taciz sorunu karşısında kadın üyelere hukuki destek sağlanması, sendikanın disiplin yönetmeliğine cinsel tacizle ilgili bir madde konulması, işyerinde cinsel taciz konusunun mesleki eğitimlerin bir parçası olması, koruyucu tedbirlerin alınması ve yasal yaptırımların uygulanmasında mağdurun şikayetinın yeterli olması yönünde sendikanın ilgili bakanlıklarla görüşmesi ve gerekli çalışmaları sürdürmesi ve kadına yönelik şiddetin önlemesi bakımından politikalar geliştirilmesi bunlar arasındadır. (Eğitim-Sen, 2005c, 2010c) Bunlarla

⁹⁸ Eğitim-Sen 2008–2011 dönemi kadın yönetici genel merkezde 3 (% 42,8); şube başkanı sayısı 6 (% 6), şube sekreteri 9 (% 9); mali sekreter 9 (% 9); örgütlenme sekreteri 11 (%11); eğitim sekreteri 17 (%17); özlük hukuk sekreteri 11 (%11); kadın sekreteri 80 (% 80); genel merkez dâhil kadın yönetici oranı %21,6'dır. (Eğitim-Sen, 2008: 42)

birlikte sendika genel kurul seçim yönetmeliğinde de delege seçimlerinde eşit oy alan adaylar olduğunda eğer eşit oy alan adaylardan biri kadın ise kadın üyenin kazanmış olması gibi pozitif ayrımcılığı destekleyen bir madde bulunmaktadır. (Eğitim-Sen, 2010c)

Eğitim-Sen savaşa, şiddete, ayrımcılığa, baskılara karşı barış, özgürlük, bir arada yaşamı savunmaktadır. Bu açıdan Kürt sorununun eşitlikçi ve demokratik bir zeminde çözümünü önermektedir. “Dil ve kültürlerin yaşatılması, geliştirilmesi ve anadilde eğitim hakkı yanında, toplumsal ve siyasal yaşama katılımı sağlayacak halkın yönetimlere katılımını esas alan, ekonomik, sosyal, siyasal projenin geliştirilmesi için mücadele edilmesini” savunan bir sendikadır. (Eğitim-Sen, 2008: 60)

Çevre sorunu ise insanlığın geleceğini tehdit eden bir sorun olarak gören sendika, konuyu geniş bir çerçevede ele alarak çözüm üretilmesi için çalışmalar yürütülmesi, çevre, doğa ve ekolojik dengenin korunması konusunda antikapitalist bir tavır sergilenmesinin gerekliliğinden yola çıkmaktadır.

Tüm bu alanda faaliyet göstermeye çalışan Eğitim-Sen ayrıca diğer demokratik sınıf dışı ya da çok sınıflı hareketlerle birlikte (din, kadın, çevre, insan hakları, barış hareketleri gibi) güçlü ve farklı bir sivil toplum oluşturma çabası içinde olan bir sendikadır. Bu açıdan sendika dışı ve evde çalışma, ev kadınları gibi sendikalı olamayan çalışanlar, çevre, insan hakları, barış ve savaş karşıtlığı alanlarında faaliyet gösteren diğer örgütlerle de ilişkili olmaya çalışmaktadır. Buna karşın Eğitim-Sen sınıf dayanışmasının önemine de vurgu yapmaya devam etmektedir. Bu açıdan sınıf dayanışması içeren her türlü grev, direniş ve mücadelenin yanında ve içinde olmayı sürdüreceğini de belirtmektedir. (Eğitim-Sen, 2008: 17)

“Sınıf bilinci ve dayanışmanın geliştirilmesi amacıyla Limter-İş örneğinde olduğunda gibi işçi havzalarındaki direniş ve sendikasız işçilerin yürüttüğü sendikal çalışmaların desteklenmesi amacıyla ‘Dayanışma Fonu’ oluşturulması, işçilerin, emekçilerin ve ezilenlerin yürüttüğü hak mücadelesinin maddi ve lojistik açıdan desteklenmesi, kitlesel dayanışma eylemleri gerçekleştirilmesi, iş cinayetlerine karşı ve asgari ücretin belirlendiği dönemde aktif tutum alınmasını” öngören bir sendikadır. (Eğitim-Sen, 2008: 57)

Eğitim-Sen THS bağlamında mücadele yönteminin de sorgulanmasını da içermektedir. Eğitim-Sen bir yandan ulusal alanda siyasi ve ekonomik iktidarın küreselleşme değişimleri ile birlikte biçim ve dinamiğinde gerçekleşen dönüşümlere de yanıt vermeye çalışırken, diğer taraftan da küresel ölçekte farklı amaç ve çıkarlarla eklemlenebilmeye çalışmaktadırlar. Bu açıdan kendini yasalara bağlı görmeyerek meşru-fili bir mücadele hattı izlemekte olduğunu belirten sendika aynı zamanda küresel sömürüye karşı da uluslararası örgütlerle beraber hareket etmeye ve dayanışmaya önem vermektedir. (Eğitim-Sen, 1995a: 11, 20, 1995b: 11) Sendika uluslararası ilişkiler açısından Eğitim Enternasyonalı toplantılarına aktif olarak katılmaya özen göstermektedir. (Eğitim-Sen, 1995b: 15, 2002: 149-150, 2008: 23) Avrupa ve Dünya Sosyal Forumu etkinliklerinde katılımcı olmak ve bu platformlarda sunulacak bildirilerle Eğitim-Sen'in sesini daha geniş kitlelere duyurmak sendikanın hedefleri arasındadır. Uluslararası dayanışma bu anlamda sadece Avrupa için değil aynı zamanda Ortadoğu ve Kafkas örgütleri ile gerçekleştirilmektedir.

Küresel gündeme karşı da aktif politika üretmeye çalışan Eğitim-Sen bu bağlamda ABD'nin BOP ve Irak, Filistin, Lübnan, Suriye ve İran gibi Ortadoğu ülkeleri ile olan politikalarına karşı olduğu gibi, Latin Amerika'daki emek cephesinde gelişen hareketlere ve küresel krize karşı da duyarlı politikalar geliştirmeye çalışmaktadır. Ayrıca Eğitim-Sen neoliberalizmin hem ülke içinde hem de küresel olarak etkileri konusunda da aktif içindedir. Neoliberalizmin piyasa egemenliğine dayalı bir dönüşümüne karşılık Eğitim-Sen kamusal hizmetin önemine vurgu yapmaktadır. Bu açıdan Eğitim-Sen sadece eğitim için değil, sağlık ve sosyal güvenlik gibi tüm kamu hizmetleri için özelleştirme, liberalleştirme ve devlet sektöründe ticarileşmeye karşı politikalar geliştirmektedir. (Eğitim-Sen, 2005b: 8-9, 13)

Tüm bunların yanında gelişen teknoloji ve enformasyon tekniklerinin de farkında olan sendika bu alanları sendikal mücadeleye katmak amacındadır. Bilgiye erişme şeklinin değiştiği ve enformasyon ile yaygınlaştığı bu yeni dönemde sendikal mücadele için var olan tehditlerin karşısında yeni dönemin mücadele aygıtları olarak teknoloji ve enformasyon tekniklerinden faydalanılmasını mücadelesinin bir parçası haline getirmeyi öngörmektedir. (Eğitim-Sen, 2008: 51)

3.5. TÖS ve Eğitim-Sen’e Dair Karşılaştırmalı Değerlendirme

Sermaye birikim rejimindeki değişikliklerin sendikal hareketlerin aldıkları biçimleri de değiştirmekte olduğu hipotezinden yola çıkarak TÖS ve Eğitim-Sen’in mücadele eksenlerini değerlendirmeye çalıştık. Bu bağlamda TÖS ve Eğitim-Sen’in dönemsel olarak bir karşılaştırmasını yaparsak aynı tabandan gelen, aynı politik eksene sahip hatta birbirinin devamı niteliğinde olan bu iki sendikanın yapısal, yöntemsel ve dilsel olarak farklılaştıkları buna karşın faaliyet gösterdikleri koşulların genel sendikacılık anlayışına yaklaşımları açısından da ortaklaştıkları söylenebilir. Fordizmin krizi ile sendikal hareketlerde de beliren krizin sendika yönetimi, yapısı ve demokratik işleyişine dair etkilerinin TÖS ve Eğitim-Sen’e yansımalarına karşılaştırmalı olarak baktığımızda tezimizde bir özeti sayılabilecek aşağıdaki tabloyu üretebiliriz.

	TÖS (Fordist Dönem)	Eğitim-Sen (Post-Fordist Dönem)
Genel sendikal mücadele eksen	• Ulusal - anti emperyalist • Ulusal kalkınmacı	• Neoliberalizme karşı mücadele • Küresel dayanışma
Sendikal taban	• İşçi sınıfı kavramı var • Öğretmen sendikası niteliğinde	• Emekçi kavramı ön planda • Örgütlediği işkolunda çalışan farklı mesleklerinde de sendikal mücadeleye katılımı konusunda çabalı
Sendikal dayanışma	• Eğitim işkolunda örgütlü sendika ve derneklerle dayanışma	• Eğitim ve diğer işkollarında örgütlü sendikalar, demokratik kitle örgütleri, siyasal partiler, meslek kuruluşları, veli ve öğrenci örgütleri ile hem yerel hem de küresel boyutta dayanışma, bilgilenme ve ortak davranma

Sendika içi demokrasi	• Sendika içi demokrasi zayıf • Bürokratik merkezîyetçilik • Genel merkez- yerel şubeler arasındaki bağ zayıf	• Sendika içi demokrasi güçlü • Demokratik merkezîyetçilik • Gönüllülük esası var. • Geri çağırma, birden fazla kez seçilememe
DEŞ/DEK üzerinden Eğitim Politikası	• Ulusalci-anti emperyalist • Eğitim ulusal kalkınma için en önemli araç niteliğinde • Eğitimde fırsat eşitliği • Bilimsel eğitim • Eğitimde laiklik	• Neoliberalizmin etkilerine karşı hem ulusal hem de enternasyonal bir eğitim ve küresel sendikal mücadele vurgusu • Bilimsel ve demokratik eğitim • Eğitim hakkı • Çok dilli, çok kültürlü eğitim, Anadilde eğitim • Toplumsal cinsiyet, din, medya, demokrasi • Barış ve şiddetsizlik • Çevre/ekoloji, nükleer ve diğer silahlar • İnsan hakları ve sorumlulukları • Eğitim de etik, bilim ve meslek etiği • Özel eğitim gerektiren bireyler ve ihmale uğrayan çocukların eğitimi, sokak çocukları
Kadın konusu	• Ne sendika içinde, ne mesleki olarak ne de aile ve toplum içinde, gündelik hayatta kadınlara yönelik herhangi bir politika yok	• Pozitif ayrımcılık, toplumsal cinsiyet, kadına yönelik şiddet, eşitsizlik, taciz, sendika içinde kadın üyelerin etkinliğinin artırılmasına yönelik sorunları ortaya koyan, fikir üretip, çözüm arayışları içine giren, kongre, toplantı ve söyleşiler düzenleyerek hem sendika içinde hem de dışında kadına yönelik farkındalığın artmasına yönelik

		politika.
Ekoloji politikası	• Çevreye duyarlı politika üretimi yok.	• Çevre tanımı • Çevre sorunları, bunların kapitalizmle bağının kurulması ve çözümlerinin bulunmasına yönelik çalışmalar var.
İnsan Hakları	• İnsan haklarına direk atıfta bulunan bir söylem yok. • Farklılıkların kabulüne yönelik değil dilsel ve kültürel olarak tekçi bir yaklaşım var. • Herkese eşit ulusal dilde eğitim.	• İnsan haklarına direk atıf var. • Etnik farklılıkların, dil ve kültürlerin kabulü, bir arada birlikte yaşama politikası var. • Herkese eşit anadilde eğitim hakkı.

SONUÇ

Sendikal hareketlerle ilgili gelişmeleri, sermaye birikim rejimlerindeki değişimler ve dönüşümler bağlamında ele aldığımız çalışmamızda, öncelikle düzenleme yaklaşımının kapitalizmi dönemselleştirmesinden hareketle sermaye birikim rejimleri ve bunlarla ilintili olarak düzenleme biçimlerinin tarihsel gelişim sürecinin bir değerlendirmesini yaptık.

1945 yılından 1970'lerin ortalarına kadar geçen ve 'Altın Çağ' olarak tanımlanan dönemi Fordizm başlığı altında incelerken dönemin ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişmelerini birbirleri ile ilişkili ağlar bütünü şeklinde ele almaya çalıştık. Fordizm sermaye birikim rejiminin kitlesel üretim ve tüketime yönelik yapılandığı aynı zamanda devletin birikim ve meşruiyet işlevinin birarada bulunduğu bir refah modeli şeklinde örgütlendiği bir dönemdir. Devlet bu dönemde Fordist sermaye birikim rejiminin gereksinimlerine uygun olarak emeğin kontrolünü sağlamaya yönelik olarak şekillenmiştir. Bu açıdan Fordizmin düzenleme biçimi olan refah devletinin özelliği birikim rejiminin gereksinimleri doğrultusunda oluşsal bir bütünlük var edebilmesidir. Bu bağlamda Fordizmde ulusal sınırlar içerisinde yaşayan insanların ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasına ve aynı zamanda ekonomik ya da toplumsal risklerin önlenmesine yönelik işlevlerin öne çıktığı refah devleti modelinin varlığının oluşmasının tesadüfı olmadığı söylenebilir.

Fordizmin ülkelerin kendi öznel koşulları neticesinde her yerde aynı şekilde uygulanmamış olduğunu belirttik. Bu açıdan çalışmamızda genel hatlarıyla var olan biçimleri merkez ve çevre ülkeler kapsamında değerlendirdik. Bu bağlamda Çevresel Fordizmin görüldüğü bir ülke olan Türkiye'deki koşullar da ithal ikameci birikim rejimi ile bağlantılı olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye'de 1950-1960 dönemi alt yapı çalışmalarının ve sanayileşme bakımında köklü atılımların gerçekleştiği bir zaman periyodu olarak belirginleşmektedir. Bu sürede Türkiye'nin büyüme modeli de, montaj üretim ve Fordist malların ihracatına dayalı bir büyüme biçiminde olmuştur. Bu dönem aynı zamanda Türkiye'de çok partili döneme geçiş ve demokratikleşme yönündeki gelişmeleri de içermekte, Türkiye'de özellikle mali alanda devletin yönlendirici, kontrol edici ve doğrudan

veya dolaylı müdahaleleri söz konusu olmaktadır. Bu açıdan 1960 darbesi ile ithal ikameci rejime geçişi Türkiye’de Fordizmin ortaya çıkış süreci; 1960’lı yıllarda gelişen refah devletini ise buna özgü bir düzenleme biçimi olarak değerlendirdik.

1970’lerle birlikte kapitalizmin üretkenliğe dayalı büyüme biçiminin krize girmesi, bu süreçte işçi sınıfının sendikalar aracılığı ile güçlenmesi, finansal, siyasal ve toplumsal açıdan krizin giderek derinleşmesi, mevcut düzenleme biçiminin çözülmesine neden olmuştur. Çalışmamızda Fordizmin krizi olarak değerlendirdiğimiz bu gelişmeleri aşırı birikim yaklaşımı ile değerlendirmeye çalıştık. Bu bağlamda sadece sermaye birikim rejimindeki değişimleri değil aynı zamanda refah devletinin sosyal üretim krizini de yine devletin birikim ve meşruiyet işlevlerinden bir arada bulunmasından kaynaklanan paradoksa gönderme yaparak inceledik.

Post-Fordizm başlığı altında, sermaye birikimi rejiminin krizini aşmak ve düzenleme biçimindeki tıkanıklığı gidermek amacıyla esnek üretime dayalı bir birikim rejimini hayata geçirdiğini ve bununla bağlantılı olarak refah devletinin de neoliberal devlete dönüşümünü göstermeye çalıştık. Çalışmamızda Post-Fordizm olarak adlandırdığımız bu dönemde Post-Fordist birikim rejimi, kendi egemenliğini kurarken Fordizme özgü kurumsal düzenlemeleri de yeniden yapılandırarak kendi gereksinimleriyle uyumlu bir düzenleme biçimini de dayatmaktadır. Neoliberal devlet olarak karşımıza çıkan bu model, küresel ölçekte rekabetin gereklerini sermayenin lehine dönüştürmeye çalışmaktadır.

Türkiye için ise, 1980’li yıllar sermaye birikimiyle ilgili krize çözüm arayışlarının ağırlık kazandığı yıllardır. Bu çerçevede özellikle mevcut düzenleme biçiminin, krizin asılmasına yönelik stratejilerle olan uyumsuzluğu, büyüme biçimini olumsuz etkilemiş, dolayısıyla kriz derinleşmiştir. Buna karşın 1980 darbesi Türkiye için yeni bir birikim rejimine geçişin miladı olarak kabul edilebilir.

Çalışmamızdaki bir sonraki adımı ise; sermaye birikim süreçlerinde ve düzenleme biçimlerindeki bu değişim ve dönüşümlerin emek cephesine yansımalarının incelenmesi olmuştur. Bu bağlamda Fordizm döneminin yapısal özellikleri sendikal hareketlerin gelişimi, mücadele ve örgütlenme ekseninin şekillenmesini de etkilemiştir. Sendikalar Fordist üretim sisteminin yapısına uygun olarak

örgütlenmelerini ve faaliyetlerini sanayi sektöründeki emek gücünü temel alarak gerçekleştirmişlerdir. Fordizm dönemindeki sendikacılık modeli bu açıdan sanayi işçilerinin sendikası olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda Fordist üretim daha çok ulusal düzeyde gerçekleşmektedir. Bu nedenle de sendikalar da örgütlenmelerini ve faaliyetlerini ulusal düzeyde gerçekleştirmişlerdir. Sermaye birikim rejimi ile emeğin profilinin ve örgütlerinin de paralel olarak şekillenmesi sanayi işçisinin erkek ağırlıklı mevcudiyetinin bu dönemde sendika içinde de erkek üstünlüğünü getirdiği söylenebilir.

Türkiye’de 1960 yıllar itibari ile sendikal hakların kazanılması açısından da önemli gelişmeler olduğu görülmektedir. Bu dönem aynı zamanda işçi kitlelerinin genel çalışan kesim içerisinde nispi ağırlığının artışı da ifade etmektedir. Türkiye çalışma ilişkileri açısından 1961 Anayasası’nın önemi büyüktür. Anayasanın işçilere tanıdığı toplu sözleşme, grev ve lokavt hakları dönemin sendikalaşma hareketine yeni bir boyut kazandırmıştır. Bunun yanında 1961 Anayasası sendika hakkını tüm çalışanlara tanımış ve böylece kamu emekçileri de sendika kurma hakkını elde etmişlerdir.

Fordizmin krizi aynı zamanda emeğin örgütleri olan sendikaların da bir kriz süreci içersine girmesine yol açmıştır. Esnekleşme, sektörel yapılardaki ve emeğin yapısındaki değişiklikler, yeni liberal politikalar, refah devletine yönelik eleştiriler, küreselleşme ve sermayenin küresel rekabet adına dayattığı yeni koşulların bir neticesi olarak sendikaların sistemdeki yerlerinde bir oynama olmuştur. Buna karşın sendikal kriz faktöründe bu olguların yanında sendikaların yapısal-içsel özelliklerin de ele alınması gerekmektedir. Bunlar da sendikaların örgütlenme, siyaset ve demokrasi ile olan ilişkileriyle bağlantılıdır.

Bu süre zarfında Türkiye’deki sendikaların da örgütlenme açısından sermaye birikim rejiminin değişikliklerine ayak uyduramadığı, siyaset ve demokrasi açısından sınıfta kaldığı gerçeği ile yüzleşilmiştir. Bu durumun sonuçları hem sendikalarda yaşanan üye kaybı hem de siyaset ve toplumda sendikal etkinliğin azalmasıyla görülmektedir.

Günümüzde esnek birikim ile bu birikim stratejisine uygun emek rejimi genelleşmeye başlamıştır. Fordizmin krizi ile sermaye birikim rejiminde ve Fordist

refah rejiminde yaşanan gelişmeler, söz konusu değişim sürecinin bir sonucu niteliğindedir. Fordizmin krizinin yanında, 1980’lerle birlikte reel sosyalizm ve geleneksel işçi örgütlenmeleri -parti, sendika vb.- genel bir gerileme-yenilgi dönemi yaşamışlardır. Bu gerileme-yenilgiyi kendisi için bir basamak olarak da kullanan sermaye neoliberal politikalar çerçevesinde toplumsal sistemini restore etmeye başlamıştır.

Post-Fordizm, sermaye birikim rejimindeki dönüşümlerle birlikte sendikaların bu dönüşümlere karşı yeniden yapılanamama durumu neticesinde neoliberal politikalara karşı emek cephesinde oluşan tepkilerin sendikaların dışında da gelişmeye ve toplumun farklı kesimlerinin bu doğrultuda birleşmeye başladığı bir süreç de olmuştur. 1980’lerle birlikte dünyada birçok yerde başlayan “yeni işçi hareketleri” ya da “küreselleşme karşıtı hareketler” olarak adlandırılan eylem biçimlerini görülmeye başlanmıştır. Bu sürecin açıklaması, uluslararası emek araştırmacılarının toplumsal hareket sendikacılığı adını verdiği kavramsallaştırma temelinden yapılmaktadır. Yani bu kavram, emeğin salt sendikal örgütlenme sorununu değil; hareket biçimlerini kavrama, ona uygun örgütsel kanallarını yaratma tartışması olarak da ele alınmıştır.

Toplumsal hareket sendikacılığı yaklaşımı işkolu ve meslek sendikacılığı yaklaşımından öte olan, siyasette olduğu kadar sokakta da etkili olmaya çalışan ve örgütsüz kesimleri de kapsayan, sendika içinde eşitsiz, bürokratik, dikey yapılanmaların ve ilişkilerin dönüştürülmesini ve küresel dayanışmayı da içeren bir sendikacılık modelidir. Aynı zamanda stratejilerin ve mücadelenin yerel, çevre ve kadın hareketleri ile de ortak bir zemin ve diyalogla yürütülmesi gerektiğini savunan toplumsal hareket sendikacılığı, dayanışma platformunu cinsiyet, ırk, dil gibi ayrımlara girmeden gerçekleştirmenin önemine de vurgu yapmaktadır. Coğrafi olarak pek çok farklı ülkede de örneklerini görebildiğimiz bu örgütlenmelerin bir kısmını çalışmamızda da değerlendirdik. Bu açıdan denilebilir ki artık emek sadece sanayi işçisi değildir ve sadece fabrika da değil bütün toplumda yer eden bir sömürü ve kontrol biçiminin etkisi altındadır. Tüm bu veriler ışığında sermaye birikim rejimindeki dönüşümlerin neoliberal politikalar ekseninde yapılanmasının, sendikal

hareketlerin aldıkları biçimleri de değiştirmekte olduğu sonucuna vardığımız söylenebilir.

1980 sonrası dönemde Türkiye emek hareketi üzerinde etkili olan unsurlardan ilki daha çok ekonomik yapılanmaya yönelik olarak alınan 24 Ocak Kararlarıdır. İkincisi ise 12 Eylül 1980 darbesidir. Bu iki etkinin sonucunda sendikaların faaliyetlerinin durdurulması nedeniyle sendikalar siyasal ve ekonomik karar süreçlerinin dışına itilmişlerdir. 1990'lı ve 2000'li yıllarda Türkiye'de varolan birikim stratejisinin asli özelliği, esnek bir emek rejimi ile işgücü piyasasının varlığıdır. Buna karşın bu yılların sendikalar için demokrasi talebi ile sahneye geri dönüşün gerçekleştiği bir dönem olduğu da söylenebilir.

Çalışmamızın son basamağını oluşturan örnek olay incelemesi ise Fordizm ve Post-Fordizm dönemlerinde eğitim işkolunda faaliyet göstermiş olan TÖS ve Eğitim-Sen'in sendikal mücadele anlayışlarının karşılaştırılması üzerine olmuştur.

Kamu emekçilerinin kurduğu ilk sendika olma özelliğini taşıyan TÖS aynı zamanda dönemin sendikal havasının gerekliliklerini taşıması açısından bir örnek teşkil etmektedir. TÖS'ün bir sanayi işçisi sendikası olmamasına ve kendisini de meslek ve statü olarak da aynı sınıftan görmemesine rağmen işçi sınıfı sendikacılığını kendine model aldığı söylenebilir. Bu açıdan üye profili de bu modele uymakta ve sendikada erkeklerin üstünlüğü söz konusu olmaktadır. Bununla birlikte sendika içinden bu durumla ilgili herhangi bir eleştirinin de gelmemiş olduğu görülmektedir. Bununla birlikte sendikal mücadele eksenini ulusal kalkınma açısında kurgulayan bir sendika olan TÖS için dönemin ulusalcılık eğilimlerinin dışında bir politika üretemediği de söylenebilir.

Eğitim-Sen ise hem örgütlülük düzeyi, hem geleneği hem de pratiğiyle Türkiye'de mevcut toplumsal hareketlerin önde gelen bir kesimi olan eğitim emekçilerinin günümüzde de varlığını sürdüren bir örgütüdür. Aynı zamanda Eğitim-Sen'in kuruluşundan bu yana gösterdiği faaliyetler ve sahip olduğu ilkeler açısından da Post-Fordizmin toplumsal hareket sendikacılığı eğilimlerine yaklaştığı söylenebilir.

Eğitim-Sen tüzük, program ve raporlarında da belirttiği üzere çok renkli bir sendika olma özelliğinde farklı politik gruplara ait kesimlerin kendilerini ifade edebilecekleri bir platform konumundadır. Sendika, toplumsal cinsiyet, şiddet ve savaş karşıtlığı gibi konularda aktif olarak yer alırken, bu alanlardaki örgütlerle de dayanışma içinde olmaya özen göstermektedir. Sendikal faaliyeti bir meslek olarak değil, toplumsal bir unsur olarak algılamakta bu sebeple de bir işkolu sendikası olmasının ötesinde topluma dair çevre, kadın, etnik milliyet, dil, din, insan hakları gibi konularda da politika geliştirmeye çalışmaktadır.

Eğitim-Sen örgütlenme ve üye profili açısından Post-Fordist sermaye birikim sürecinin değiştirdiği koşullara uyum sağlamaya çalışmakta ve bu anlamda kadın ve genç üye sayısını ve bu üyelerin sendika içi etkinliklerini de arttırma yönünde çalışmalar ve kararlar almaktadır. Her ne kadar uygulama da hala eksikleri olduğu belirtilse de, bu konuda yapılan kongreler aracılığı ile bu eksikliklerin önüne geçilmeye çalışıldığı da görülmektedir. Eğitim-Sen sendikal örgütlenme politikasını işyeri örgütlenmesi temelinde gerçekleştirdiğini yayınlarında ve raporlarında belirtmektedir. Bu açıdan Eğitim-Sen'in genel olarak işyerinde örgütlenmeyi temel aldığı bu yanında sözleşmeli ya da taşeron çalışma koşullarında çalışan emekçilere yönelik herhangi bir örgütlenme politikası geliştirmek hedefinde olmadığı söylenebilir.

Son olarak ise Eğitim-Sen neoliberal politikaların en önemli unsurları olan özelleştirme ve kamu hizmetlerinin piyasalaştırılması konusunda aktif mücadele geliştirirken, aynı zamanda içinde bulunduğu süreci emek üzerindeki sömürünün küreselleştiği bir dönem olarak ele alarak, küresel boyutta bir emek dayanışması içinde bulunulması gerektiğinin de bilincindedir. Bu bağlamda denilebilir ki Eğitim-Sen içinde bulunduğu sermaye birikim rejimi emek, toplum ve siyaset üzerindeki dönüşümlerine duyarlı bir sendikacılık modeli geliştirerek, dönemin toplumsal hareket sendikacılığının bir örneğini sergilemektedir.

Çalışmamızın bütününe bakıldığında ilk olarak düzenleme yaklaşımı perspektifinden yola çıkarak 1945 yılı itibari ile sermaye birikim rejiminde görülen değişim ve dönüşümleri kapitalizmin içsel çelişkilerinin oluşturduğu kriz eğilimleri bağlamında ele almaya çalıştık. Bu bağlamda Fordizm ve Post-Fordizm başlıkları

altında birikim rejimlerinin düzenleme biçimleri ile olan karşılıklı ilişkilerini refah devleti ve neoliberal devlet kavramsallaştırması üzerinden açıklamaya çalıştık. Ardından sendikal hareketlerin gelişim sürecini yine aynı dönemselleştirme üzerinden vermeye çalıştık. Tüm bu teorik anlatı ile ulaşmak istediğimiz sonuç ise sermaye birikim rejiminde gerçekleşen değişim/dönüşümlerin sadece ekonomik, siyasal ve toplumsal yapılarda değil aynı zamanda emek süreçlerde ve bunların mücadele eksenlerinde hatta tüm bu yapılar içindeki ve/veya arasındaki ilişki biçimlerinde de ortaya çıktığı göstermektir. Bu bağlamda kapitalizmin gelişim süreçlerinin toplumsal hareketleri de yönlendirdiği hipotezimizden yola çıkarak Fordizm ve Post-Fordizm dönemlerine ait iki farklı sendikal yapı ortaya koyduk. Fordizm mekânsal olarak fabrikada var olan, sanayi işçisi, erkek ağırlıklı, kitlesel ve kısmen uzlaşmacı bir sendika modeli ortaya çıkarırken, Post-Fordizm ise mekânsal olarak dağınık, toplumun farklı kesimlerinde, farklı koşullarda çalışan, parçalı bir işçi sınıfını örgütleme çabası içine giren, kadın emeğini de içermeye çalışan, sanayi dışında yaşamın her alanında örgütlenmeye çalışan kapitalizmin sömürüsüne karşı uzlaşma koşullarını kaybetmiş bir sendikacılık modeli ortaya çıkarmıştır. Tüm bu veriler ışığında Türkiye’de kapitalizmin ve sendikal hareketin gelişimi de incelediğimiz çalışmamızda ortaya koyduğumuz sendikacılık modellerini eğitim işkolunda örgütlü Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ve Eğitim-Sen açısından değerlendirdiğimizde de sendikal hareketlerin sermaye birikim süreçlerindeki değişimlerle dönüştükleri sonucuna vardığımız söylenebilir.

KAYNAKÇA

Adler, Glenn and Eddie Webster: 1995, "Challenging Transition Theory: The Labor Movement, Radical Reform and Transition to Democracy in South Africa", **Politics & Society**, C. 23, no.1, pp. 75-106.

Aglietta, Michel: 1982, "Capitalism in the Eighties", **New Left Review**, no.136, pp. 25-35.

Aglietta, Michel: 1987, **A Theory of Capitalist Regulation The Us Experience**, Tr. by David Fernbach, London, Verso.

Akça, İsmet: 2004, "Küreselleşme ve Emek Stratejisi: Toplumsal Hareket Sendikacılığına Doğru", **Eğitim, Bilim, Toplum**, C. V. no.5, s. 4-21.

Akça, İsmet: 2005, "Uluslararası Neoliberal Kapitalizme Karşı Yeni Sendikal Strateji: Toplumsal Hareket Sendikacılığı", (Çevrimiçi),

<http://www.sbu.yildiz.edu.tr/ismetakcayayinlar/Sendikal%20Arayislar-Ths.doc>.

Akkaya, Yüksel: 2002, "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-1", **Praksis** no:5, s.131-176.

Aksarı, Mutahhar: 2005, "TÖS'ün 15 Şubat 1969 Büyük Eğitim Yürüyüşü", **Eğitim, Bilim, Toplum**, C.4, no. 13. s. 102-123.

Altunya, Niyazi: 1998, **Türkiye'de Öğretmenin Kıyımı ve Mücadelesi**, Ankara, Gündoğan Yayınları.

Altunya, Niyazi: 1999, "Geçmişimize Kısa Bir Bakış", **Eğitim ve Yaşam**, no.16, s. 10-27.

Andersson, Jan-Otto and Lars Mjose: 1987, "The transformation of the Nordic models", **Cooperation and Conflict**, no. 22, pp. 227-43.

Ansal, Hacer: 1985, "Teknolojinin Tarafıllığı ve Üretim İlişkileri", **11.Tez Kitap Dizisi**, C.1, s. 152-172.

Apaydın, Talip ve Dursun Akçam: 1969, "Geri Kalmış Ülkelerde, Özellikle Türkiye'de Eğitim Sorunları ve Devrim İhtiyacı", **Devrimci Eğitim Şurası**, Ankara, TÖS Yayınları, s. 39-51.

Arın, Tülay: 1985, "Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm", **11.Tez Kitap Dizisi**, C.1, s. 104-139.

Arın, Tülay: 1986, "Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (II): Azgelişmiş Kapitalizm ve Türkiye", **11. Tez Kitap Dizisi**, C.3, s. 86-126.

Arrighi, Giovanni, Terence K. Hopkins ve Immanuel Wallerstein: 2004, **Sistem Karşıtı Hareketler**, Çev. C. Kanat, B. Somay, S. Sökmen, İstanbul, Metis Yayınları.

Bayata, Nazım: 1999, "TÖS Öncülüğünde Yapılan Büyük Öğretmen Boykotunun 30. Yılında", **Eğitim ve Yaşam**, no. 16, s. 34-36.

Baykurt, Fakir: 1969, "Türk Kültür ve Eğitiminde Emperyalist Etkiler", **Devrimci Eğitim Şurası**, Ankara, TÖS Yayınları, s. 52-80.

Baykurt, Fakir: 1971, **Türkiye'de Eğitim Çıkmazı ve Öğretmen Savaşı**, Ankara, TÖS Yayınları.

Baykurt, Fakir: 1993, "Eyleme 100 Bin Öğretmen Katılmıştı", **EĞİT-SEN Gazetesi**, Ekim 1993, s. 12

Baykurt, Fakir: 1999, **Bir TÖS Vardı**, İstanbul, Papirüs Yayınları.

Beer, Max: 1989, **Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Genel Tarihi**, Çev. Galip Üstün, 3. Baskı, İstanbul, Can Yayınları.

Bedirhanoglu, Pinar: 2010, "Küresel Kapitalist Krizin Yeniden Düşündürdükleri: Finansallaşma ve Devlet", **Praksis**, No.22, s.1-22.

Bell, Daniel: 1973, **The Coming of Post-Industrial Society**, New York, Basic Books.

Benko, Georges and Alain Lipietz: 1995, "De la regulation des espaces aux espaces de regulation", **Theorie de la Regulation. L'Etat Des Savoirs**, Paris, La Decouverte, pp. 293-303.

Best, Steven ve Douglas Kellner: 1991, **Postmodern Teori**, Çev. Mehmet Küçük, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Birleşik Metal-İş: 2006, "Çekik Gözlü Sendikacılık", **Birleşik Metal İşçileri Sendikası Sendikam Dergisi**, no. 6, s. 26-30.

Braverman, Harry: 1974, **Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century**, New York.

Brenner, Robert: 1977, "On the Origins of Capitalist Development: a Critique of Neo-Smithian Marxism", **New Left Review**, no.104, pp. 25-92.

Brenner, Robert and Mark Glick: 1991, "The Regulation Approach: Theory and History", **New Left Review**, C. I, no. 188, July-August, pp 45-119.

Bryne, Paul: 1997, **Social Movements in Britain**, New York, Routledge.

Boito, Jr. Armando and Laura Randall: 1998, "Neoliberal Hegemony and Unionism in Brazil", **Latin American Perspectives**, C. 25, no.1, pp. 71-93.

Boratav, Korkut: 1998, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, İstanbul, Gerçek Yayınları.

Boratav, Korkut: 2003, **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.

Boratav, Korkut: 2005, **Bugünkü Türkiye 1980- 1995**, İstanbul, Cem Yayınları.

Boratav, Korkut, 2004, **İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri**, Ankara, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları

Boyer, Robert: 1979, "Wage Formation in Historical Perspective: The French Experience", **Cambridge Journal of Economics**, C.I, no. 3, pp. 99-118.

Boyer, Robert: 2000, "The Political in the Era of Globalization and Finance: Focus on Some Regulation School Research", **International Journal of Urban and Regional Research**, C. 24, no. 2, pp. 274-321.

Buğra, Ayşe: 2004, "Bir Toplumsal Dönüşümü Anlama Çabalarına Katkı: Bugün Türkiye'de E.P.Thompson'ı Okumak", **İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu**, E.P.Thompson, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, Birikim Yayınları.

Buğra, Ayşe, Fikret Adaman ve Ahmet İnsel: 2004, **Çalışma Hayatında yeni Gelişmeler ve Türkiye'de Sendikaların Değişen Rolü**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu.

Castells, Manuel: 2008, **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Birinci Cilt Ağ Toplumunun Yükselişi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Clarke, Simon: 2003, "Devlet Tartışmaları (1)", Çev. İbrahim Yıldız, **Praksis**, no: 9, s. 379-410.

Clarke, Simon: 2007, **Marx'ın Kriz Teorisi**, Çev. Cumhur Atay, İstanbul, Otonom Yayınları.

Cohen, Jean: 1999, "Strateji ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler", **Yeni Sosyal Hareketler**, Der. Kenan Çayır, İstanbul, Kaknüs Yayınları.

COSATU: 1987, "Güney Afrika Sendikal Hareketinde Yeni Bir Aşama: 1987", **11. Tez Kitap Dizisi**, c. 5, s. 150-164.

Çelik, Aziz: 2006, "Yeni Sorun Alanları, Eğilimler ve Arayışlar", **Türkiye'de Sendikal Kriz ve Sendikal Arayışlar**, Der. Fikret Sazak, Ankara, Epos Yayınları.

Çelik, Aziz ve Zafer Aydın: 2006, **Paşabahçe 1966: Gelenek Yaratan Grev**, İstanbul, Tüstav.

Çelik, Aziz: 2009, **Vesayetden Siyasete Türkiye'de Sendikacılık: Parti-Devlet İlişkileri (1946-1967)**, Doktora Tezi, İstanbul.

Çetinkaya, Y. Doğan: 2008, "Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler", **Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim**, Der. Y. Doğan Çetinkaya, İstanbul, İletişim Yayınları.

Cohen, Mitchell: 1992, "Rooted Cosmopolitanism", **Dissent Magazine**, (Çevrimiçi) <http://www.dissentmagazine.org/article/?article=2660>.

De Vroey, Michel: 1984, "A Regulation Approach Interpretation of Contemporary Crisis" **Capital&Class**, C.8, no.45, pp. 45-66.

Demirovic, Alez: 1992, "Regulation und Hegemonie: Intellektuelle, Wissenspraktiken und Akkumulation", **Hegemonic und Staat**, eds. Alex Demirovic, Hans-Peter Krebs and Thomas Sablowski, Münster, Westfälisches Dampfboot, pp. 128-57.

Devika, J., P.R. Nisha and A.K. Rajasree: 2011, "A Tactful Union: Domestic Workers Unionism, Politics", **Indian Journal of Gender Studies**, no.18, pp.185- 215.

Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi: 1975a, C. 3, İstanbul, Gelişim Yayınları, s. 481-720

Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi: 1975b, C. 4, İstanbul, Gelişim Yayınları, s. 721-960.

Dirlik, Arif: 2008, "Pasifik Perspektifinde Toplumsal Hareketler: Çağdaş Radikal Siyasetin Soyağacı Üzerine Düşünceler", **Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim**, Der. Y. Doğan Çetinkaya, İstanbul, İletişim Yayınları, s.65-85.

Doğan, Görkem: 2008, "Türkiye'de Örgütlü Emek Hareketinin Tarihi Üzerine", **Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim**, Der. Y. Doğan Çetinkaya, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 285-337.

Doğruer, A. Can: 2004, "Toplumsal Hareket Sendikacılığı" Tartışmaları Üzerine Birkaç Hatırlatma ve Bir Örnek, (Çevrimiçi), http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=1030

DPT: 1963, **Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl, 1963-1967**, Ankara.

Dumanlı, Bahar: 1997, "Türkiye'de Sendikal Hareketin Gelişim Trendleri: 1963-1993", **İktisat Dergisi**.

Esser, Josef, Christoph Görg and Joachim Hirsch: 1994, **Politik, Institutionen und Staat, Zur Kritik der Regulationstheorie**, Hamburg: VSA.

Eğit-Sen: 1994, **2. Olağanüstü Genel Kurul'a Sunulan Genel Merkez Yönetim Kurulu Çalışma Raporu**, Acem Matbaası.

Eğitim-Sen: 1995a, **I. Dönem Çalışma Raporu**, Ankara, Eğitim-Sen Yayınları.

- Eğitim-Sen: 1995b, **I. Dönem Çalışma Programı**, Ankara, Eğitim-Sen Yayınları.
- Eğitim-Sen: 1995c, **I. Olağan Genel Kurul Açılış Konuşması**, Ankara, Eğitim-Sen Yayınları.
- Eğitim-Sen: 1995d, “İşte Eğitim-Sen Gerçeği: Eğitim-Sen”, **Eğitim-Sen Özel Sayı**, Ankara.
- Eğitim-Sen: 1996, **II. Dönem Çalışma Raporu (1996-1998)**, Ankara, Eğitim-Sen Yayınları.
- Eğitim-Sen: 1998a, **3. Dönem Çalışma Raporu**, Ankara, Eğitim-Sen Yayınları.
- Eğitim-Sen: 1998b, **Demokratik Eğitim Kurultayı**, Ankara, Eğitim-Sen Yayınları.
- Eğitim-Sen: 2002, **1. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu (2000-2002)**, Ankara, Eğitim-Sen Yayınları.
- Eğitim-Sen: 2003, **Eğitimde Toplam Kalite Yönetimi Gerçeği**, Ankara, Eğitim-Sen Yayınları.
- Eğitim-Sen: 2004a, “Ön Rapor”, **4. Demokratik Eğitim Kurultayı**, Ankara, Eğitim-Sen Yayınları.
- Eğitim-Sen: 2004b, “Eğitim Hakkı”, **4. Demokratik Eğitim Kurultayı**, Ankara, Eğitim-Sen Yayınları.
- Eğitim-Sen: 2004c, “Çok Dilli, Çok Kültürlü Toplumlarda Eğitim”, **4. Demokratik Eğitim Kurultayı**, Ankara, Eğitim-Sen Yayınları.
- Eğitim-Sen: 2004d, “Eğitimde Değerler”, **4. Demokratik Eğitim Kurultayı**, Ankara, Eğitim-Sen Yayınları.
- Eğitim-Sen: 2005a, **Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası Tüzüğü**, Çevrimiçi: http://www.egitimsen.org.tr/pdf/tuzuk_son_hali.pdf
- Eğitim-Sen: 2005b, **2. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu (2002-2005)**, Ankara, Eğitim-Sen Yayınları.
- Eğitim-Sen: 2005c, **1. Kadın Kurultayı: “Sorgulamak ve Değiştirmek İçin”**, Ankara, Eğitim-Sen Yayınları.
- Eğitim-Sen: 2008, **Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası Çalışma Programı (2008-2011)**, Ankara, Eğitim-Sen Yayınları.
- Eğitim-Sen: 2010a, **Anadilde Eğitim Sempozyumu 1**, Ankara, Eğitim-Sen Yayınları.
- Eğitim-Sen: 2010b, **2. Kadın Kurultayına Giderken**, Ankara, Eğitim-Sen Yayınları.
- Eğitim-Sen: 2010c, **Eğitim-Sen’de Toplumsal Cinsiyet Eşitliği: Kongre ve Kurultay Kararları**, Ankara, Eğitim-Sen Yayınları.
- Emiralioglu, Mehmet: 1999, “Aralık Ayının Çağrışimleri ve Genel Öğretmen Boykotu”, **Eğitim ve Yaşam**, no. 16, s. 49-52.
- Engels, Friedrich: 1987, **İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu**. Çev. Yurdakul Fincancı, 1. Baskı, Ankara, Sol Yayınları.
- Ertuğrul, Feyzullah: 1967, **İlk İki Yılda Türkiye Öğretmenler Sendikası**, Ankara, TÖS Yayınları.
- Ertuğrul, Feyzullah: 1999, “Genel Öğretmen Boykotu’nun Işığında Bir KESK Grevi ve Düşündürdükleri”, **Eğitim ve Yaşam**, no. 16, s. 115-133.
- Evren, Sami ve Siyami Erdem ve Cafer Yıldırım: 1995, **Eğitim Emekçileri Tarihi: Encümen-i Muallimin’den Eğitim-Sen’e**, İstanbul, Bireşim Yayınları.

Foner, Philip: 1996, **Mayıs Günleri: 1 Mayıs'ın Kökeni ve Dünyadaki Tarihsel Gelişimi**, Çev. Sen Sürer Kaya, 1. Baskı, İstanbul, Bibliotek Yayınları.

Frank, Andre Gunder: 1967 , **Capitalism and Under Development in Latin America**, Monthly Rewiew Pres.

Friedman, Milton: 1962, **Capitalism and Freedom**, Chicago The University of Chicago Pres.

Fukuyama Francis: 1999, Tarihın Sonu mu?, Vadi Yayınları, Ankara.

Gazıoğlu, Gültekin: 2010, **Roman Gibi Anılar**, 2. Baskı, Ankara, Eğitim-Sen Yayınları.

Giddens, Anthony: 1991, **Modernity and Self Identitiy: Self and Society in the Late Modern Age**, Cambridge, Polity Pres.

Gladwin, Maree: 1994, "The Theory and Politics of Contemporary Social Movements", **Politics**, C. 14, no. 2, pp. 59-65.

Gorz, Andre: 1986, **Elveda Proletarya**, Çev. H. Tufan, İstanbul, Alan Yayıncılık.

Gramsci, Antonio: 1971, "Americanism and Fordism". Ed. Q.Hoare ve G. Nowell Smith **Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci**, Londra, Macmillian.

Gülalp, Haldun: 1979, **Yeni Emperyalizm Teorilerinin Eleştirisi**, İstanbul, Birikim Yayınları.

Gülmez, Mesut: 1990, **Memurlar ve Sendikal Haklar**, Ankara, İmge Kitabevi Yay.

Gülmez, Mesut: 1994, "Güncel Gelişmeler Işığında Memur Sendikacılığı", (Çevrimiçi), http://www.calisma.org/index.php?option=com_content&task=view&id=1270&temid=35.

Gülmez, Mesut: 1996, **Dünyada Memurlar ve Sendikal Haklar**, Ankara TODAİE Yayını.

Güzel, Şehmus: 1982, **Türkiye'de İşçi Örgütlenmesi (1940-1950)**, Yayımlanmamış Doçentlik Tezi, 2 Cilt, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Güzel, Şehmus: 1982b, "Sosyal Sigortalar Yasası ve Son Gelişmeler", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, s. 66-67.

Güzel, M. Şehmus: 1987, "1980 Sonrasında İşçi Haklarında Gerilemeler", **11. Tez Kitap Dizisi**, C. 5, s. 76-92.

Güzel, M. Şehmus: 1998, "İkinci Dünya Savaşı Boyunca Emek ve Sermaye", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sinde İşçiler (1839-1950)**, Donald Quateart, Eric Jan Zürcher, Çev. Cahide Ekiz, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 197-224.

Harvey, David: 1993, "Esneklik Tehdit mi yoksa Fırsat Mı?", **Toplum ve Bilim**, C.56-61, s. 83-93.

Harvey, David: 1997, **Postmodernliğin Durumu**, Çev. Sungur Savran, İstanbul, Metis Yayınları.

Harvey, David: 2008, **Umut Mekanları**, Çev. Zeynep Gambetti, İstanbul, Metis Yayınları.

Haythornthwaite, Caroline and Barry Wellman: 2002, **The Internet in Everday Life**, Blackwell Publishing.

Helvacı, Nevzat: 1999, "Bir Demokrasi Dersi 'Öğretmen Boykotu' ", **Eğitim ve Yaşam**, no. 16, s. 37-40.

Hill, Elizabeth: 2001, "Women in the Indian Informal Economy: Collective Strategies for Work Life Improvement and Development", **Work Employment Society**, no.15, pp. 443-464.

Hirsch, Joachim and Roland Roth: 1987, **Das neue Gesicht des Kapitalismus**, Hamburg, VSA.

Hirsch, Joachim: 1997, "Globalization of Capital, Nation-States and Democracy", **Studies in Political Economy**, no.54, pp.39-58.

Hirst, Paul and Grahame Thompson: 1999, **Globalization in Question**, Polity Press in association with Blackwell Publishers Inc.

Hirst, Paul and Grahame Thompson: 2000, "Globalization in One Country? The Peculiarities of the British", **Economy and Society**, No: 29/3.

Hobsbawn, Eric: 1962, **The Age of Revolution**, New York, Mentor Books.

Hwang, Dongyoun: 2008, "Güney Kore'nin Minjungu ve Minjung Hareketi", **Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim**, Der. Y. Doğan Çetinkaya, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 337-365.

Hyman, Richard: 1987, "Sendikal Bilincin Sınırları", **11.Tez Kitap Dizisi**, C. 5, s. 92-110.

Inglehart, Ronald: 1990, **Culture Shift in Advanced Industrial Societies**, New Jersey, Princeton University Pres.

İşıklı, Alpaslan: 1983, "Cumhuriyet Döneminde Türk Sendikacılığı", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.7, İstanbul, İletişim Yayınları.

İşıklı, Alpaslan: 1987, "Türkiye'de İşçi Hareketinin Batı İşçi Hareketi Karşısında Özgünlüğü", **11. Tez Kitap Dizisi**, C. 5, s. 10-32.

İşıklı, Alpaslan: 1998, "Siyasi Partiler ve İşçi Hareketi", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul.

İnsel, Ahmet: 2002, **Türkiye Toplumunun Bunalımı**, 4. Baskı, İstanbul, Birikim Yayınları.

İnsel, Ahmet, 2006, "Paternalist Himmet Geleneği", **Radikal İki**, 24 Aralık,

Jessop, Bob: 1997, "The Regulation Approach", **The Journal of Political Philosophy**, C:5, no. 3, pp- 287-326.

Jessop, Bob: 1999, "The Changing Governace of Welfare: Recent Trends in its Primary Functions, scale and Modes of Coordination", **Social Policy and Administration**, C. 33, no. 4, pp. 348-359.

Jessop, Bob: 2000, "The Crisis of the National Spatio-Temporal Fix and the Ecological Dominance of Globalizing Capitalism", **International Journal of Urban and Regional Studies**, C. 24, no.2, pp. 323-60.

Jessop, Bob: 2005, "Küreselleşme ve Mantıksızlıkları Üzerine düşünceler", Der. Betül Yazar ve Alev Özkazanç, **Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Jessop, Bob: 2008, **Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak**, Çev. Ahmet Özcan, Ankara, Epos Yayınları.

Jessop, Bob: 2009, **Kapitalist Devletin Geleceği**, Çev. Ahmet Özcan, Ankara, Epos Yayınları.

Kazgan, Gülten ve Vedat Günyol vd.: 1969, "Devrimci Eğitimin Amaçları, İlkeleri ve Yönetimi", **Devrimci Eğitim Şurası**, Ankara, TÖS Yayınları, s. 29-36.

Keck, Margaret: 1984, "Update on the Brazilian Labor Movement", **Latin American Perspectives**, C.11. no.1, pp. 27-34.

Keck, Margaret: 1992, **The Workers Party and Democratization in Brazil**, New Haven, CT, Yale University Pres.

Keyder, Çağlar: 2008, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Klein, Naomi: 2004, "Reclaiming the Commons." **A Movement of Movements: Is Another World Really Possible?** Ed. Tom Metres, Londra: Verso.

Koç, Yıldırım: 1987, Sendika-İçi Demokrasi, **11. Tez Kitap Dizisi**, C. 6, s. 192-201.

Koç, Yıldırım: 1992, **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar**, İstanbul, Ataoğl Yayınları.

Koç, Yıldırım: 1997, "Türkiye Çalışanlar Partisi Girişimi", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**.

Koç, Yıldırım: 1998, **Sendikacılık Tarihi**, No.1, Ankara, Türk-İş Eğitim Yayınları.

Koç, Yıldırım, 1994, **Hak-iş Konfederasyonu: 1976-1980**, Türk-İş Yayın Organı

Koç, Yıldırım: t.y. "Sınıf ve Kitle Sendikacılığı", **Eğitim Bilim Toplum**, (Çevrimiçi), <http://e-kutuphane.egitimsen.org.tr/pdf/1936.pdf>

Koray, Meryem: 1994, **Değişen Koşullarda Sendikacılık**, İstanbul. Tüses.

Kotz, David, Terence McDonough and Michael Reich: 1993, **Social Structures of Accumulation: The Political Economy of Growth and Crisis**, Cambridge, Cambridge University Press.

Köse, Ahmet Haşim ve Ahmet Öncü: 2000, **Kapitalizm, İnsanlık ve Mühendislik Türkiye'de Mühendisler Mimarlar**, Ankara, TMMOB.

Kutal, Metin: 1997, "Küreselleşme Sürecinin Türk Sendikacılığı Üzerinde Olası Etkileri", **Kamu-İş**, Ankara.

Laclau, Ernesto: 1975 "Latin Amerika'da Feodalizm ve Kapitalizm", **Az gelişmişlik ve Emperyalizm**, Der. Atilla. Aksoy, İstanbul, Gözlem Yayınları, s. 121-156.

Laclau, Ernesto ve Chantal Mouffe: 1992, **Hegemonya ve Sosyalist Strateji**, Çev. A. Kardam ve D. Şahiner, İstanbul, Birikim Yayınları.

Le Bon, Gustave: 2001, **Kitleler Psikolojisi**, İstanbul, Hayat Yayınları.

Lehmbruch, G.: 1974, "Consociational Democracy, Class Conflict and Corporatism", **International Political Science Association Round Table on Political Integration**, Jerusalem.

Lipietz, Alain: 1984, "Imperialism or the Beast of the Apocalypse", **Capital&Class**, C.8, no.81, pp. 81-109.

Lipietz, Alain:1988a, "Accumulation, Crises, and Ways Out Some Methodological Reflections on the Concept of 'Regulation'", **International Journal of Political Economy**, pp.10-43.

Lipietz, Alain: 1988b, "Dünya Çapında Fordizme Doğru?", **Dünya Kapitalizminin Bunalımı**, Der. Nail Satlıgan, Sungur Savran, İstanbul, Alan Yayınları.

Lordoğlu, Kuvvet: 1995, "Bunalımın İşçi Sınıfı Üzerine Etkileri", **Petrol-İş 93-94 Yılı**, İstanbul, s. 792-801.

McAdam, Doug., Sidney Tarrow and Charles Tilly: 2001, **Dynamics of Contention**, Cambridge, Cambridge University Pres.

MacLeod, Gordon: 1998, "Generalizing Parisian Thoughtwaves: Recent Advances in the Study of Social Regulation, Discourse, Politics and Space", **Progress in Human Geography**, forthcoming.

Marx, Karl ve Friedrich Engels: 1987, **Alman İdeolojisi**. Çev. Sevim Belli, 2. Baskı, Ankara, Sol Yayınları.

Marx, Karl: 1992, **Ücretli Emek ve Sermaye Ücret, Fiyat, Kar**, Çev. Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları.

Marx, Karl: 1993, **Kapital**, Cilt 1, Ankara, Sol Yayınları.

Melucci, Alberto: 1999, "Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması", **Yeni Sosyal Hareketler**, Der. Kenan Çayır, İstanbul, Kaknüs Yayınları.

Mihçioğlu, Cemal: 1968, **Türkiye'de Kamu Personeli Sendikaları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Moody, Kim: 1997, "Towards an International Social - Movement Unionism", **New Left Review**, no. 225, pp.52-72.

Munck, Ronaldo: 1995, **Uluslararası Emek Araştırmaları**. Çev. Cenk Aygün, 1. Baskı, Ankara, Öteki Yayınları.

Munck, Ronaldo: 2003, **Emeğin Yeni Dünyası**, Çev. Mahmut Tekçe, İstanbul, Kitap Yay.

Müftüoğlu, Özgür: 2006, "Kriz ve Sendikalar", **Türkiye'de Sendikal Kriz ve Sendikal Arayışlar**, Der. Fikret Sazak, Ankara, Epos Yayınları.

Negri, Antonio ve Michael Hardt: 2001, **İmparatorluk**, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Negri, Antonio ve Michael Hardt: 2003, **Dionysos'un Emeği/Devlet Biçiminin Bir Eleştirisi**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Negri, Antonio ve Michael Hardt: 2004, **Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi**, Çev. Barış Yıldırım, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Nozick, Robert: 2006, **Anarşi, Devlet ve Ütopya**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

O'Connor, James: 1973, **The Fiscal Crisis of the State**, New York, St. Martin's Pres, Inc.

Offe, Claus: 1999, "Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması", **Yeni Sosyal Hareketler**, Der. Kenan Çayır, İstanbul, Kaknüs Yayınları.

Overbeek, Henk: 1992, **Concepts of control in the Global Political Economy**, London, Routledge.

Öngen, Tülin: 1996, **Prometheus'un Sönmeyen Ateşi**, İstanbul, Alan Yayıncılık.

Öngen, Tülin: t.y. "İleri Teknoloji ve Çalışma İlişkilerinin Değişen Paradigması", s. 279- 295.

Özek, Çetin: 1969, "Kapitalist Düzendeki Eğitim Kurumları ve İşleyiş Biçimleri", **Devrimci Eğitim Şurası**, Ankara, TÖS Yayınları, s. 81-104.

Öztürk, Osman: 1996, "1946 Sendikacılığı", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul.

Özuğurlu, Metin: 2006, "Geleceği Olmayan Bir Gelenek Üzerine", **Türkiye'de Sendikal Kriz ve Sendikal Arayışlar**, Der. Fikret Sazak, Ankara, Epos Yayınları.

Pahl, R. E. and J.T. Winkler:1976, "Corporatism in Britain", **The Corporate State-Reality or Myth?**, London, CSSP, pp. 5-24.

- Petras, James: 2004, "Brazil and Lula: year Zero", (Çevrimiçi) <http://www.marxsite.com/lulazero.pdf>.
- Poulantzas, Nicos: 2000, **State, Power, Socialism**, London, Verso.
- Riethof, Marieke: 2004, "Changing Strategies of the Brazilian Labor Movement: From Opposition to Participation", **Latin America Perspectives**, C. 31, no.6, pp. 31-47.
- Savran, Sungur: 1986, "Azgelişmişlik: Eşitsiz ve Bileşik Gelişme", **11. Tez Kitap Dizisi**, C.3, s. 49-73.
- Savran, Sungur: 1988, "Bunalım,Sermayenin Yeniden-Yapılanması Yeni Liberalizm", **Dünya Kapitalizminin Bunalımı**, Der. Nail Sathıgan, Sungur Savran, İstanbul, Alan Yayıncılık.
- Savran, Sungur: 2004, "Brezilya'da Lula Hükümetinin Bir Yılı Post-Leninizmin İflası", **İşçi Mücadelesi**, (Çevrimiçi), <http://www.iscimucadelesi.net/arsiv/dergi/onuc/Kip13.htm>
- Savran, Sungur: 2006, "Brezilya'da Lula Faciası", **Praksis**, no. 14, 123-149.
- Saybaşıllı, Kemali: 1992, **İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye**, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Şaylan, Gencay ve Erkan Oyal: 1971, **Türkiye'de Memur Sendikacılığı**, TODAİ Yayınları, Ankara.
- Schmitter, Phillippe C.: 1974, "Trends Toward Corporatist Intermediation", **The Review of Politics**, C. 36, no. 1, pp. 85-131.
- Scipes, Kim: 1992a, "Social Movement Unionism and the Kilusang Mayo Uno" **Kasarinlan**, no. 7(2-3), pp. 121-162.
- Scipes, Kim: 1992b, "Understanding the New Labor Movements in the Third World:The Emergence of Social Movement Unionism", **Critical Sociology**, C. 19, no.2, pp. 81-101.
- Scipes, Kim: 2001, "Social Movement Unionism: Can We Apply the Theoretical Conceptualization to the New Unions in South Africa and Beyond" **LabourNetGermany**,(Çevrimiçi), <http://www.labournet.de/diskussion/gewrkschaft/smuandsa.html>.
- Seidman, Gay W. :1994, **Manufacturing Militance: Workers Movements in Brazil and South Africa: 1970-1985**, Berkeley, University of California Pres.
- Soner, Şükran: 1998, "12 Mart Döneminde İşçi Hareketi", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul.
- Sülker, Kemal, 1975, **Sendikacılar ve Politika**, İstanbul, May Yayınları.
- Tarrow, Sidney: 2008, "Köklü Kozmopolitler ve Ulusötesi Aktivistler", **Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim**, Der. Y. Doğan Çetinkaya, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Taymaz, Erol: 1993, "Kriz ve Teknoloji", **Toplum ve Bilim**, s. 56-61.
- Theret, Bruno: 1994 "To Have or To Be: On the Problem of The Intraction Between State and Economy and Its 'Solidarist' Mode of Regulation", **Economy and Society**, C.23, no.1, pp. 1-46.
- Tickell, Adam and Jamie A. Peck: 1992, "Accumulation, Regulation and the Geographies of Post-Fordism: Missing Links in Regulation Theory", **Process in Human Geography**, 16(2), pp. 190-218.

Tickell, Adam and Jamie A. Peck: 1995, "Social Regulation After Fordizm: Regulation Theory, Neoliberalism and the Global-Local Nexus", **Economy and Society**, C.24, no.3 pp. 357-86.

Tilly, Charles: 1999, **How Social Movements Matter**, University Pres.

Tilly, Charles:2008, "Toplumsal Hareketler Yirmi Birinci Yüzyıla Giriyor", **Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim**, Der. Y. Doğan Çetinkaya, İstanbul, İletişim Yayınları.

Toprak, Zafer: 1996, "1946 Sendikacılığı, Sendika Gazetesi, İşçi Sendikaları Birlikleri ve İşçi Kulüpleri", **Toplumsal Tarih**, C. 6, no.31, s. 19-29.

Touraine, Alain: 1999, "Toplumdan Toplumsal Harekete", **Yeni Sosyal Hareketler**, Der. Kenan Çayır, İstanbul, Kaknüs Yayınları.

Touraine, Alain: 2002, **Modernliğin Eleştirisi**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

TÖS: 1967, **Türkiye Öğretmenler Sendikası Çalışma Programı: 1967-1969**, Ankara, TÖS Yayınları.

TÖS: 1969a, **Türkiye Öğretmenler Sendikası Tüzüğü**, Ankara, TÖS Yayınları.

TÖS: 1969b, **Devrimci Eğitim Şurası**, Ankara, TÖS Yayınları.

TÖS: 1969c, "Bütün Öğretmenler Boykota!", **Türkiye Öğretmenler Sendikası Yayın Organı**, no. 44, 15 Aralık, s.4.

Tutum, Cahit: 1968, "Türkiye'de Memur Sendikaları", **Amme İdaresi Dergisi**, C.I, S. 2.

Ünsal, Engin: 1998, "Partilerüstü Politika", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul, Tarih Vakfı, s. 509-512.

Üzüm, Turgut: 2011, **KESK Tarihi: Kamu Çalışanlarının Sendikal Mücadele Süreci**, İstanbul, Kalkedon Yay.

Van der Linden, Marcel: 2003, "Globalizing the working-class concept", **LabourAgainDebate**, (Çevrimiçi) <http://www.iisg.nl/labouragain/reconceptualising.php>

Von Holdt, Karl: 2002, "Social Movement Unionism: The Case of South Africa", **Work, Employment Society**, no.16, pp. 283-304.

Wallerstein, Immanuel: 1983, "Kapitalist Dünya Sisteminin Yükselişi ve Geleceği Karşılaştırmalı Analiz için Temel Kavramlar", **Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasi Yapılar**, İstanbul, Belge Yayınları.

Wallerstein, Immanuel: 2010, **Modern Dünya-Sistemi**, İstanbul, Yarın Yayınları.

Waterman, Peter: 1998, "Needed: A New Language to Contribute to a New International Social Movement Unionism", **Global Solidarity Dialogue**, (Çevrimiçi), <http://www.antenna.nl/~waterman/needed2.html>.

Waterman, Peter: 2004, "Adventures of Emancipatory Labour Strategy as the New Global Movement Challenges International Unionism", **Journal of World-Systems Research**, C.x, no.1, pp. 217-253.

Wilson, John: 1973, **Introduction to Social Movements**, New York, Basic Books.

Williamson, P.G.: 1989, **Corporatism in Perspective**, London, Sage.

Wood, Ellen Meiksins: 2001, "İlişki ve Süreç Olarak Sınıf", **Praksis**, no.1, s.92-119.

1997-1999 Petrol-İş Yıllığı: 2000, Petrol iş Yayını, no. 64.